

ISSN 3007-2557

DOI: 10.30546/120124.

20
24

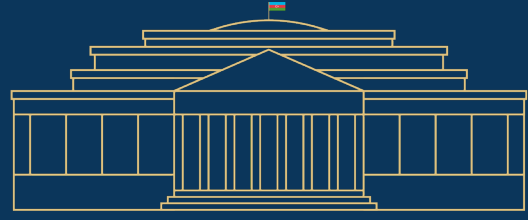
№ 1

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
ALİ MƏHKƏMƏSİNİN
BÜLLETENİ

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
ALİ MƏHKƏMƏSİ

Baş redaktor:
Ç.İ.Əsgərov

Baş redaktorun müavini:
Ş.Y.Yusifov

Redaksiya heyəti:
H.Q.Nəşibov
S.F.Hacıyev
X.S.Məmmədov
K.N.Abiyeva
Z.M.Quliyev
E.R.Vəliyeva
B.M.Məmmədli
E.E.Hətənzadə

Məsul katib:
E.S.Məmmədov

Redaksiya ünvanı:

AZ 1025, Bakı şəhəri, Xətai rayonu,
Yusif Səfərov küç. 26
Tel: 012-489-07-07

www.supremecourt.gov.az
Elektron poçt: contact@supremecourt.gov.az

Təsisçi: Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

ALİ MƏHKƏMƏSİNİN

BÜLLETENİ

2024
№ 1

MÜNDƏRİCAT

ALİ MƏHKƏMƏNİN QƏRARLARI

“Ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi ilə bağlı mübahisələrdə qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 2024-cü il 12 mart tarixli 1/2024 nömrəli Qərarı 3

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki və Kommersiya kollegiyalarının Məhkəmə qərarı ilə təsdiq edilmiş barışıq sazişinin etibarsızlığı barədə iddianın mümkünlüyünə dair qanunvericiliyin tətbiqi məsələləri üzrə 2024-cü il 23 fevral tarixli 01/2024 nömrəli qərardadı 26

MÜLKI İŞLƏR ÜZRƏ MƏHKƏMƏ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Eyni müəssisədə əvvəllər uzun müddət daimi əsaslarla işləyən işçi ilə sonradan müddətli əmək müqaviləsinin bağlanması işçi hüquqlarının pozulmasıdır 33

Əcnəbi vətəndaşın birgə nikah dövründə əldə etdiyi əmlaka olan paylı mülkiyyət hüququ qanunla müəyyən edilmiş müddətdə özgenkiləşdirilməlidir 35

KOMMERSIYA İŞLƏRİ ÜZRƏ MƏHKƏMƏ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Məhkəmənin korporativ mübahisə üzrə icraata xitam verməsi ümumi yığıncağın keçirilməməsi ilə bağlı tərəflər arasında mövcud mübahisənin həll edilməmiş qalmasına gətirib çıxarmış, Mülki Prosesual Məcəllənin 4.1 və 24.1-ci maddələrinin pozulması ilə nəticələnmişdir 38

Qanunvericilikdə tərəflərin mübahisə halında müqavilənin ləğvi ilə bağlı iddia qaldırmaq imkanı və məhkəmənin belə iddiaya baxmaq səlahiyyəti istisna edilməmişdir 40

İNZİBATI İŞLƏR ÜZRƏ MƏHKƏMƏ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Səlahiyyətlərin ötürülməsi qaydasında qəbul edilmiş qərar hüquqa uyğun şəkildə səlahiyyət sahibi tərəfindən qəbul edilmiş qərara bərabər hesab olunur. İnzibati orqanlar hüquq müəyyenedici sənədin qüvvədə olduğu müddətdə onun məzmununa bağlıdır və ona uyğun davranmağa borcludurlar 42

Vergi orqanı tərəfindən siyahıya alınmış aksiz markası olmayan və ya saxta aksiz markaları ilə markalanmış, habelə məcburi nişanlama ilə nişanlanmalı olan, lakin nişanlanmamış və ya saxta məcburi nişanlama ilə nişanlanmış malların müsadirə edilməsi ilə bağlı iddialara inzibati məhkəmə icraatı qaydasında baxılması istisna edilir 44

İnzibati orqanların fəaliyyəti ancaq o zaman qanunauyğun olur ki, onların öz fəaliyyətini həyata keçirərkən istifadə etdikləri səlahiyyətləri üçün qanuni əsaslar mövcud olsun. İcarədə olan torpaq sahələri 2019-cu ildə vergitutma obyektı olmadığından cavabdehin mübahisələndirilən qərarının hüquqi əsası olmamışdır 46

Şikayət hüququndan sui-istifadə edildikdə kassasiya şikayəti mümkün sayılmaya bilər 47

CINAYƏT İŞLƏRİ ÜZRƏ MƏHKƏMƏ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Qarşılıqlı münaqişə iştirakçısı kimi çıxış edən və xəsarət yetirməyə yönəlmiş hərəkətlərə yol vermiş şəxsin yanında sonuncunun yaxın adamının qəsdən həyatdan məhrum edilməsi xüsusi amansızlıq kimi qiymətləndirilə bilməz 51

Təqsirləndirilən şəxsə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 66.5-ci maddəsinə əsasən, cinayətlərin məcmusu üzrə qəti cəzanın təyin edilməsi zərurəti yarandıqda ilk növbədə birinci və ikinci hökmlərlə təyin olunmuş cəzalar toplanılmalı, yaxud (böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətlər üzrə) az ciddi cəza daha ciddi cəza ilə əhatə edilməlidir. Yalnız bundan sonra Cinayət Məcəlləsinin 69.3-cü maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq onun iş üzrə tutulduğu, həbsdə və ya ev dustaqlığında saxlanıldığı, birinci hökm üzrə çəkdiyi cəzanın müddətləri qəti cəzaya hesablanmaqla həmin cəzadan çıxılmalıdır 54

MƏQALƏLƏR

Elnur Hümbətov. Əşyaların interneti və mobil tətbiqlərin istifadəsi üzrə əsas hüquqi problemlər. 60

Xanımana Qafarova. Vərəsəlik münasibətlərindən yaranan mübahisələr üzrə beynəlxalq məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsi 69

Mayıl Bayramov, Mətanət Əsgərova. Cinayət mühakimə icraatında videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə olunması məsələləri 77

Şəhriyar Əliyev. Mənzil münasibətlərində istifadə hüququ: normativ məzmunu və həlli perspektivləri 93

Leyla Həşimova. Mədəni irsin anlayışı, əsas xüsusiyyətləri və növləri 112

“Ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi ilə bağlı mübahisələrdə qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 2024-cü il 12 mart tarixli 1/2024 nömrəli Qərarı

Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 7-ci fəslində ər-arvadın əmlakının qanuni rejimini tənzimləməklə bu əmlakın bölünməsinə dair mübahisələr üzrə əsas normativ hüquqi mənbələrdən biri kimi çıxış edir. Oxşar tənzimləmə Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 225-ci maddəsində də mövcuddur. Ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi ilə əlaqədar mübahisələrə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qeyd olunan normativ hüquqi aktların tətbiqi təcrübəsinin öyrənilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi tərəfindən ümumiləşdirmə aparılmışdır.

Ümumiləşdirmə nəticəsində bu kateqoriya işlər üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin təmin olunması zərurəti müəyyən edilmişdir. Bu baxımdan ər-arvad arasında ümumi əmlakın bölünməsi ilə əlaqədar yaranan mübahisələrin həlli zamanı qanunvericiliyin düzgün tətbiqi edilməsi, habelə bu kateqoriya işlər üzrə hüquqi yanaşmanın sabitliyinin təmin olunması və vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşdırılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 131-ci maddəsinin I hissəsini, “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 79, 79-1 və 80-ci maddələrini rəhbər tutaraq

QƏRAR ALDI:

ƏSAS ANLAYIŞLAR

1.1. Ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsinə dair mübahisənin tərəfləri ər-arvad statusu qazanmış şəxslər ola bilərlər. Ər-arvad dedikdə, ailə qurmaq məqsədilə nikahları müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydə alınan kişi ilə qadın başa düşülür. Ailə münasibətlərinə daxil olan şəxslərin ər-arvad statusu nikahın bağlanması dövlət qeydiyyatı günündən yaranır, nikahın pozulduğu gün başa çatır (Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi (bundan sonra – Ailə Məcəlləsi), maddələr 2.3, 9.4 və 23.1).

1.2. Ailə Məcəlləsinin 1.5-ci maddəsində nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, nikahları müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydə alınmamış şəxslər ər-arvad hesab edilmirlər.

1.3. Əmlak şəxs(lər)ə məxsus, iqtisadi dəyəri olan bütün hüquq və öhdəliklərin məcmusudur. Bu baxımdan ər-arvadın ümumi əmlakı dedikdə, ailə birliyində əldə edilmiş və pulla qiymətləndirilə bilən bütün aktivlər və passivlər nəzərdə tutulur. Aktivlərə daşınar və ya daşınmaz əşyalar üzərindəki mülkiyyət və digər əşya hüquqları, müqavilədən və ya qanundan irəli gələn tələb hüquqları, hüquqi şəxsdə iştirak payları, əqli mülkiyyət hüquqları, gəlirlər və s. predmetlər, passivlərə isə ümumi öhdəliklər aiddir.

1.4. Əmlakın ümumiliyi dedikdə isə ailə ittifaqından irəli gələn ortaqlıq nəzərdə tutulur. Bu ortaqlıq ər-arvadın könüllü iradələri olan nikah əsasında meydana gəlir və ailə birliyində əldə olunan əmlaka münasibətdə şəriklik vəziyyəti yaradır. Ona görə də nikah müqaviləsində başqa

hal nəzərdə tutulmayıbsa, ər-arvadın ümumi əmlakı qanuni rejimə tabe olan ümumi birgə mülkiyyət sayılır (Ailə Məcəlləsi, maddələr 31.1 və 31.2).

1.5. Belə əmlakın bölünməsi qeyd olunan ümumiliyə xitam verilməsi məqsədilə ər-in və ya arvadın tələbi əsasında onların əmlaka münasibətdə ortaqlıqdan çıxarılması və fərdi mülkiyyətçi vəziyyətinə keçirilmələridir. Bu, ümumi əmlak üzərində ər-arvadın payını müəyyən etməklə əmlakın aktivinə və passivinə daxil olan konkret predmetləri (əmlak dəyərlərini) onlar arasında pay nisbətlərinə uyğun bölüşdürülərək, hər birinin ayrıca mülkiyyətinə verilməsi ilə təmin olunur.

1.6. Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyi ər-arvadın əmlaklarının rejiminin iki növünü müəyyən etmişdir: qanuni rejim və müqavilə rejimi.

ƏR-ARVADIN ƏMLAKININ QANUNI REJİMİ

2. Ümumi müddəalar

2.1. Ər-arvad arasında nikah müqaviləsi bağlanmayıbsa, yaxud belə müqavilədə ər-arvadın mülkiyyətinin rejimi müəyyən edilməyibsə, ər-arvadın əmlakının qanuni rejimi qüvvədə olur.

2.2. Ər-arvadın ümumi əmlakının qanuni rejimi, o cümlədən bu rejimə əsasən birgə mülkiyyət hesab edilən əmlak bu əmlak üzərində sahiblik, istifadə və sərəncam hüququnun ər-arvadın hər birinin əmlakı, ayrıca əmlakın birgə mülkiyyət sayılması üçün əsaslar, ümumi əmlakın bölünməsi və bu zaman payların müəyyən edilməsi Ailə Məcəlləsinin 7-ci fəslə ilə tənzimlənir (Ailə Məcəlləsi, maddələr 31-37).

2.3. Etibarsız hesab edilmiş nikah onun bağlandığı gündən etibarsız sayıldığı üçün (Ailə Məcəlləsi, maddə 25.4) belə nikah ər-arvadın ümumi əmlakının qanuni rejimindən irəli gələn qarşılıqlı hüquq və vəzifələr yaratmır. Ailə Məcəlləsinin 28.2-ci maddəsinə əsasən, nikahı etibarsız sayılmış şəxslərin birgə əldə etdikləri əmlaka Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra – Mülki Məcəllə) ümumi paylı mülkiyyət haqqında müddəaları tətbiq edilir.

2.4. Bununla yanaşı, ailə qanunvericiliyi konkret mübahisənin hallarından irəli gələrək etibarsız nikah nəticəsində hüquqları pozulmuş ər-in (arvadın) tələbi əsasında mübahisələrə baxılarkən nikah etibarsız sayılan vaxtadək həmin şəxslərin birlikdə əldə etdikləri əmlakın bölgüsü zamanı Ailə Məcəlləsinin 32, 36 və 37-ci maddələrinin məhkəmə tərəfindən tətbiq olunmasını da mümkün hesab edir (Ailə Məcəlləsi, maddə 28.5).

3. Ər-arvadın birgə mülkiyyətinin anlayışı, prezumpsiya və sübutetmə yükü

3.1. Azərbaycan Respublikasında ər-arvadın əmlakının qanuni rejimini tənzimləyən Mülki Məcəllənin 225-ci maddəsinə və Ailə Məcəlləsinin 7-ci fəslinə (Ailə Məcəlləsi, maddələr 31-37) əsasən, ər-arvadın nikah dövründə əldə etdikləri əmlak (əgər nikah müqaviləsində və ya onlar arasındakı digər razılışmada ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa) onların ümumi birgə mülkiyyəti sayılır.

3.2. Nəzərə alınmalıdır ki, ailə birliyi ümumi təsərrüfatı özündə ehtiva etdiyi üçün nikah müddətində əldə edilmiş əmlakın ər-arvadın ümumi vəsaiti hesabına qazanıldığı ehtimal olunur. Ailə Məcəlləsinin 32-ci maddəsinin mənasına görə, əmlakın ər-arvadın ümumi vəsaiti hesabına qazanılması yalnız pul və digər əşya qarşılığında deyil, həmçinin nikah dövründə birlikdə və ayrılıqda çəkilmiş zəhmət, əmək və başqa səylər nəticəsində əldə olunmasını nəzərdə tutur. Bu səbəbdən Ailə Məcəlləsinin 32.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, nikah dövründə ev təsərrüfatı ilə, uşaqlara qulluq etməklə məşğul olduğundan və ya digər üzrlü səbəblərə görə

- müstəqil qazancı olmayan ər (arvad) də ümumi əmlak üzərində hüquqa malikdir.
- 3.3. Beləliklə, Mülki Məcəllənin 225.1 və Ailə Məcəlləsinin 32.1-ci maddələri nikah dövründə əldə olunmuş (qazanılmış) əmlakın ər-arvadın birgə mülkiyyəti sayılmasına dair qanuni prezumpsiyanı ehtiva edir.
- 3.4. Prezumpsiya dedikdə, əksi sübut edilənədək həqiqi sayılan ehtimal başa düşülür. Qeyd edilən ehtimala əsas verən hər hansı hüquqi faktın və ya hadisənin mövcudluğuna istinad edilərək, bəlli olmayan digər bir hal (prezumpsiyanın nəticəsi) təsbit olunur. Bu halda şəxs prezumpsiyanın nəticəsini deyil, onun təməlini təşkil edən halı sübut etməklə prezumpsiyanın nəticəsini ayrıca sübut etmək yükündən azad olur.
- 3.5. Prezumpsiyanın qanuni (hüquqi) və faktiki növləri fərqləndirilir. Əgər qanuni prezumpsiya birbaşa normativ hüquqi aktın məzmununda əks olunursa, bundan fərqli olaraq, faktiki prezumpsiya hüquq normalarında əks olunmur. Bu ehtimal bir qayda olaraq, həyatın təbii axarına, ağlabatan mühakiməyə və ya formalaşmış təcrübəyə söykənir.
- 3.6. Odur ki, əmlakın nikah dövründə əldə olunmasının (prezumpsiyanın təməli) sübuta yetirilməsi həmin əmlakın ümumi birgə mülkiyyət kimi qəbul olunması (prezumpsiyanın nəticəsi) üçün yetərlidir. Başqa sözlə, əksi sübuta yetirilənədək nikah müddətində ər və ya arvad tərəfindən əldə edilmiş əmlak ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyəti sayılır.
- 3.7. Əmlak üzərində birgə mülkiyyət hüququnun tanınmasını tələb edən ər (arvad) həmin əmlakın nikah dövründə əldə edildiyini sübut etməlidir. Bu halın sübuta yetirilməsi ərə (arvada) birgə mülkiyyət prezumpsiyasının yaratdığı hüquqi vəziyyətdən istifadə imkanını verir. Yəni ər (arvad) əlavə olaraq əmlakın birgə gəlirlər hesabına, əvəzli olaraq əldə olunmasını və bu səbəbdən özünün də mülkiyyətçi olduğunu sübuta yetirmək vəzifəsi daşımır.
- 3.8. Bununla belə, qeyd edildiyi kimi, prezumpsiya əksi sübut edilə bilən bir ehtimaldır. Həmin ehtimalın əksini iddia edən şəxs müvafiq sübutlar təqdim etməklə prezumpsiyanı aradan qaldıra bilər.
- 3.9. Ər-arvadın birgə mülkiyyəti prezumpsiyasını aradan qaldıran hallar Ailə Məcəlləsinin 34-cü maddəsində göstərilmişdir. Həmin normaya görə, nikaha daxil olanadək ər-arvada məxsus olan əmlak, habelə nikah dövründə hədiyyə şəklində və ya vərəsəlik qaydasında, digər əvəzsiz əqdlər üzrə əldə etdikləri əmlak, eləcə də fərdi istifadə şeyləri (geyim, ayaqqabı və s.) onların hər birinin ayrıca (fərdi) mülkiyyətindədir. Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin (bundan sonra – Mülki Prosessual Məcəllə) 77.1-ci maddəsinə əsasən, həmin halları sübut etmək yükü bunu iddia edən və ya iddiaya etiraz edən tərəfin üzərinə düşür.
- 3.10. Belə ki, prosessual qanunvericilik sübut etmə yükünün tələb edən tərəfin üzərində olduğu barədə ümumi prinsipi əks etdirsə də, mübahisəyə tətbiq edilməli olan maddi hüquq normalarında tərəflərdən hansının işin hansı hallarını sübut etməli olması barədə fərqli qaydalar müəyyən oluna bilər. Əgər sübut etmə yükü qanunla başqa tərəfin üzərinə qoyulubsa, yaxud şəxs qanuni və ya faktiki prezumpsiyaya istinad edirsə, fərqli qayda tətbiq edilir.
- 3.11. Ümumi mülkiyyət prezumpsiyasının əksini iddia edən ər (arvad) mübahisəli əmlakı birgə təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsi olaraq deyil, nikahdan əvvəlki əmlakı hesabına və ya bağışlama, vərəsəlik, yaxud digər əvəzsiz əqd əsasında əldə etdiyini sübuta yetirməlidir.
- 3.12. Konkret işin hallarından asılı olaraq, mübahisəli əmlakın ər və ya arvadın ayrıca əmlakı hesabına (onun satışından əldə olunan vəsaitlə, yaxud dəyişdirmə ilə) və ya sadalanan əvəzsiz əqdlər nəticəsində əldə edildiyi ər (arvad) tərəfindən sübuta yetirildiyi halda, birgə mülkiyyət prezumpsiyası aradan qalxır və sonuncunun əmlak üzərində fərdi mülkiyyət hüququnun tanınması üçün əsas yaranır. Yəni mövcud ayrıca əmlakın qarşılığında yeni əmlak əldə edildikdə özgəninkiləşdirilən əmlakın mülkiyyət rejimi (fərdi mülkiyyət) əldə edilən aktivə münasibətdə eyni şəkildə davam edir.

3.13. Əgər işin halları ilə ərə (arvada) ayrıca məxsus olan əmlakın əvəzli özgəninkiləşdirilməsi nəticəsində yeni əmlakın əldə edildiyi müəyyən edilərsə, məhkəmələr özgəninkiləşdirilən predmetlə əldə olunan əmlak arasında qiymət fərqi də nəzərə almalıdırlar. Belə ki, əgər özgəninkiləşdirilən əmlakın dəyəri əldə edilən əmlakın dəyərində bərabər və ya ondan artıqdırsa, əldə olunan predmetlərin (arvadın) ayrıca əmlakı kimi qiymətləndirilə bilər. Lakin özgəninkiləşdirilən əmlakın dəyəri əldə edilən əmlakın dəyərindən azdırsa və məhkəmə onu ər-arvadın ümumi mülkiyyəti kimi qəbul edərsə, həmin əmlak üzərində tərəflərin payları əşyanın əldə olunduğu anda sərəf olunmuş ayrıca vəsaitə və ər-arvadın ümumi vəsaitinə mütənəsb olaraq müəyyən edilməlidir.

3.14. Ümumi əmlak aktivindən fərqli olaraq birgə nikah dövründə ər və ya arvadın götürdüyü öhdəliyin ümumi öhdəlik olması barədə qanuni prezumpsiya tətbiq edilmir. Əgər öhdəliyin tərəfi yalnız ər-arvaddan birdirsə, ağılabatan mühakimə baxımından, yaranmış borc o zaman ümumi hesab olunur ki, öhdəliyin tərəfi olan ər (arvad) öhdəlik üzrə əldə edilənlərin ailənin ehtiyacları üçün sərəf olunduğunu sübut etsin, yaxud bu fakt işin mübahisə olunmayan halı olsun.

3.15. Qeyd edilən faktiki prezumpsiya ilk növbədə ondan irəli gəlir ki, borclu ər (arvad) və öhdəliyin iştirakçısı olmayan arvad (ər) əldə olunmuş vəsaitin nəyə xərcləndiyini sübut etmək üçün tamamilə fərqli imkanlara malik olurlar. Bir qayda olaraq, belə vəsaitin xərclənməsində borclu ər (arvad) bilavasitə iştirak etdiyindən həmin əmlakın ailə ehtiyaclarına sərəf olunmasını sübut etmək üçün dəlillər əldə etmək imkanı da ona məxsus olur. Arvad (ər) isə borcun olmasından xəbərdar olmaya bilər, bu səbəbdən onun ərinin (arvadının) həmin vəsaiti şəxsi ehtiyacları üçün sərəf etdiyini sübut etmək imkanları məhduddur, bir çox hallarda isə qeyri-mümkündür.

3.16. Sözügedən məsələ ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu (bundan sonra – Konstitusiyaya Məhkəməsi) 2021-ci il 23 iyul tarixli Qərarında belə nəticəyə gəlmişdir ki, Mülki Məcəllənin 225 və Ailə Məcəlləsinin 32 və 41.2-ci maddələrinin tələblərinə uyğun olaraq, nikah dövründə ər və ya arvadın ailə ehtiyaclarının təmin edilməsi məqsədi ilə üzərinə götürdüyü öhdəliklər ər-arvadın ümumi əmlakına daxil olmaqla hər ikisi üçün vəzifələr yaradır. Konstitusiyaya Məhkəməsi həmin Qərarında vurğulamışdır ki, hər hansı daşınar və ya daşınmaz əşya üzərində mülkiyyət və s. əşya hüquqlarının, tələb hüquqlarının, habelə mövcud öhdəliklərin ər-arvadın ümumi əmlakına daxil olub-olmaması məsələsi həll edilərkən məhkəmələr formal müləhizələrdən çıxış etməməli, ər-arvadın rəsmi nikah münasibətlərində olsalar da, ailə münasibətlərinə xitam verib-verməməsi, birgə təsərrüfat aparıb-aparmaması, götürülmüş borcun ailə məqsədləri üçün istifadə olunub-olunmaması kimi işin əhəmiyyətli hallarını araşdırmalıdırlar.

3.17. Məhkəmə təcrübəsində ər-arvadın ümumi əmlakdakı paylarına süni təsir etmək üçün uydurma borc müqaviləsinin bağlanması, bununla bağlı məhkəmədə qaldırılmış iddianın və ya iddiaçının əsaslandığı faktların etiraf edilməsi hallarına rast gəlinir. Belə mübahisələrə baxılarkən ər-arvadın hüquq və vəzifələrinə dair məsələ onların hüquqlarının pozulması ilə nəticələne bilərsə, məhkəmə Mülki Prosesual Məcəllənin 57.1-ci maddəsinə əsasən, həmin şəxsləri müstəqil tələb irəli sürməyən üçüncü şəxslər kimi işdə iştirak etməyə cəlb edə bilər.

3.18. Qeyd olunan işlər üzrə cavabdeh olan ər (arvad) tərəfindən iddia və ya iddiaçının tələblərini əsaslandığı faktlar etiraf edildikdə, habelə kreditorla (kreditorlarla) borcalan arasında barışıq sazişi bağlandıqda məhkəmələr Mülki Prosesual Məcəllənin 52.5-ci maddəsinə əsasən, iddianın cavabdeh tərəfindən etiraf edilməsinin və tərəflərin barışıq sazişinin qanuna zidd olub-olmadığına, hər hansı bir şəxsin hüquqlarını və qanunla qorunan mənafeyini pozub-pozmadığına, yaxud Mülki Prosesual Məcəllənin 106.4-cü maddəsinə əsasən, faktın işin hallarının gizlədilməsi məqsədi ilə etiraf olunmasına xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Bu cür halların mövcudluğu müəyyən edilərsə, belə hərəkətlər qəbul olunmamaqla, mübahisəyə mahiyyəti üzrə baxılması davam etdirilməli və ya həmin faktlar ümumi qaydada sübut edilməlidir.

3.19. Nəzərə alınmalıdır ki, qeyd olunan mübahisələr üzrə iddianın predmeti borc müqaviləsi üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı olduğundan, alınmış vəsaitin ailənin ümumi ehtiyaclarına sərf edilib-edilməməsi üzrə araşdırmanın aparılması tələb olunmur. Bu baxımdan həmin iş üzrə qəbul edilmiş məhkəmə aktında bununla bağlı hal müəyyən edilməməlidir, edildiyi halda isə ər-arvad arasında ümumi əmlak bölgüsünə dair mübahisələrdə hər hansı preyudisial əhəmiyyətə malik olmadığı nəzərə alınmalıdır.

4. Ümumi əmlaka daxil olan aktivlər

4.1. Aktiv dedikdə, pulla qiymətləndirilə bilən bütün iqtisadi dəyərlər (əşyalar, hüquqlar və s.) nəzərdə tutulur. Ailə Məcəlləsinin 32.1-ci maddəsinin məqsədinə görə əldə etmə dedikdə, aktivlər üzərində əmlak hüquqlarının qazanılması başa düşülür.

4.2. Ɖr-arvadın ümumi birgə mülkiyyətinə daxil olan aktivlərin siyahısı Ailə Məcəlləsinin 32.2-ci maddəsində göstərilmişdir: onların hər birinin əmək, sahibkarlıq və intellektual fəaliyyəti nəticəsində əldə etdiyi gəlirlər, aldığı pensiya və müavinətlər, eləcə də xüsusi təyinatı olmayan digər pul ödəmələri (xəsarət, sağlamlığın bu və ya digər formada pozulması nəticəsində əmək qabiliyyətinin itirilməsinə görə ödənilən məbləğ, maddi yardımın məbləği və s.), ər-arvadın ümumi gəlirləri hesabına əldə edilən daşınar və daşınmaz əşyalar, qiymətli kağızlar, kredit təşkilatlarına və s. kommersiya təşkilatlarına qoyulmuş paylar, əmanətlər, kapitaldan olan paylar və əmlakın ər-arvaddan kimin adına əldə olunmasından, yaxud əmanətin kimin adına və ya kim tərəfindən qoyulmasından asılı olmayaraq, nikah dövründə ər-arvadın qazandığı hər hansı sair əmlak.

4.3. Nəzərə alınmalıdır ki, bu siyahı məhdudlaşdırıcı deyil, sadalayıcı mahiyyətdədir və konkret işin hallarından asılı olaraq qanunda nəzərdə tutulan şərtlərə cavab verən digər aktivlər də ər-arvadın ümumi birgə əmlakı sayıla bilər.

4.4. Qanunverici ər-arvadın hər birinin əmlakının onların ümumi mülkiyyəti hesab edilməsi ilə bağlı xüsusi qayda da müəyyən etmişdir. Belə ki, Ailə Məcəlləsinin 35-ci maddəsinə əsasən, ərə (arvada) ayrıca məxsus olan əmlaka nikahda olduqları dövrdə onların ümumi əmlakı və ya hər birinin əmlakı, yaxud da ər-arvadın hansınınsa əməyi hesabına onun dəyərini xeyli artıran vəsaitin qoyulması (əsaslı təmir, yenidən quraşdırma, avadanlığı dəyişdirmə və s.) müəyyən edilərsə, həmin əmlak onların birgə mülkiyyəti sayıla bilər. Bu məsələni tənzimləyən analogi norma Mülki Məcəllənin 225.4-cü maddəsidir.

4.5. Ɖrin - arvadın hər birinin əmlakına istənilən yaxşılaşdırma deyil, yalnız onun dəyərini xeyli (əhəmiyyətli dərəcədə) artıran yaxşılaşdırmanın edilməsi və bu yaxşılaşdırmanın məhz nikah dövründə onların ümumi əmlakı və ya digər tərəfin ayrıca əmlakı hesabına həyata keçirilməsi müəyyən edilərsə, bu maddənin tətbiqi mümkündür. Mübahisəli əmlakın dəyərini artıran vəsait nikah dövründə qoyulsa belə, ər-arvadın ümumi əmlakı və ya onların ayrıca əmlakı hesabına deyil, əmlakın məxsus olduğu tərəfin şəxsi vəsaiti hesabına həyata keçirildiyi müəyyən edilərsə, Ailə Məcəlləsinin 35-ci maddəsi mübahisəyə tətbiq edilə bilməz.

4.6. Mülki Məcəllənin 225.4-cü və Ailə Məcəlləsinin 35-ci maddəsinin dispozisiya şərtləri baxımından nəzərə alınmalıdır ki, ər-in (arvadın) ayrıca əmlakının onların ümumi mülkiyyəti sayılması üçün əsas şərt qoyulan vəsaitin həcmi olmayıb, məhz qoyulmuş bu vəsait hesabına ər-arvadın hər birinin əmlakının dəyərini xeyli və yaxud əhəmiyyətli dərəcədə artmasıdır. Bununla yanaşı, Ailə Məcəlləsinin 37.2-ci maddəsinə əsasən, bu cür əmlakda tərəflərin payları ər-in (arvadın) diqqətəlayiq mənafeyi nəzərə alınaraq, fərqli şəkildə müəyyən edilə bilər. Belə ki, həmin mübahisələrə baxan məhkəmələr ayrıca əmlakın ümumi əmlak sayılmasını tələb edən tərəfin payını ərə (arvada) ayrıca məxsus olan əmlakın dəyərini artıran vəsaitin qoyulduğu dövrdə həcmi və həmin vəsaitdə mübahisə edən tərəfin iştirak dərəcəsini nəzərə alaraq (buna mütənəsb olaraq) müəyyən etməlidirlər.

4.7. Mülki Məcəllənin 739.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, borc müqaviləsinə görə, iştirakçılardan biri (borc verən) pula və ya digər əvəz edilən əşyalara mülkiyyət hüququnu digər iştirakçıya (borc alana) keçirməyi öhdəsinə götürdüyündən, ailənin ehtiyacları üçün alınmış pul vəsaiti ərin (arvadın) sahibliyinə verildiyi andan onların ümumi əmlakının aktivinə çevrilmiş olur. Bu səbəbdən birgə nikah dövründə ər-arvaddan hansının adına rəsmləşdirilməsindən asılı olmayaraq, onlar üçün ümumi öhdəliklər yaradan borc vəsaiti hesabına əldə olunmuş dəyərlər (o cümlədən müvafiq reyestrə qeydə alınmış əşyalar, ipoteka kreditləri hesabına əldə edilmiş yaşayış sahələri və sair) ər-arvadın ümumi əmlakını təşkil edir və onlar arasında bölünür.

4.8. Birgə nikah dövründə xidməti və sair fəaliyyətinə görə qulluq illəri və ya ailə üzvlərinin sayı nəzərə alınmaqla ər-arvada verilən əmlak da (məsələn, müəyyən müddət ərzində qüsursuz xidmətlərinə görə hərbiçilərə dövlət tərəfindən verilən yaşayış sahələri) ümumi birgə mülkiyyət hesab edilə bilər. Belə ki, həmin əmlak ərə (arvada) pul vəsaiti qarşılığında verilməsə də, birgə nikah dövründə onun çəkdiyi zəhmət, əmək və digər səylərin əvəzi kimi təqdim edilir. Odur ki, müəyyən nailiyyətlərinə, o cümlədən uzun illər qüsursuz fəaliyyətinə görə işçilərə (dövlət qulluqçularına, hərbi qulluqçulara və sair) verilən əmlak (əşya, hüquq, vəsait) bağışlama kimi qəbul oluna bilməz. Çünki Mülki Məcəllənin 666.1-ci maddəsinə əsasən, hədiyyə verənin öz əmlakının bir hissəsini bağışlamaqla hədiyyə alanı zənginləşdirdiyi əqd hədiyyə alan tərəfindən heç bir cavab xidməti ilə şərtləndirilməməlidir. Lakin sözügedən halda əmlak ərə (arvada) əsasən onların uzun müddətli səmərəli xidməti qarşılığında verilir. Başqa sözlə, bu vəziyyətdə söhbət bağışlamadan deyil, əmək (qulluq) fəaliyyəti qarşılığında verilən əmlakla bağlı olduğundan Ailə Məcəlləsinin 32-ci maddəsinin təsir dairəsinə düşür. Bununla yanaşı, hər bir işin hallarından, o cümlədən ərə (arvada) müvafiq güzəştə əldə etmək üçün tələb olunan dövrün hansı hissəsinin birgə nikaha düşdüyü, əmlakın verilməsinin məqsədləri və təyinatı, əmlak verilərək ailə vəziyyətinin (ailə üzvlərinin sayının) nəzərə alınıb-alınmamasından asılı olaraq, belə əmlak ər-arvadın ümumi mülkiyyəti hesab edilsə də, tərəflərin həmin əmlak üzərində payları bərabər müəyyən olunmaya bilər.

4.9. Birgə nikah dövründə şans əsaslanan oyunlarda, mərclərdə və lotoreyalarda iştirak etmək üçün ödəniş edilmişdirsə, sərf olunmuş vəsaitin ailənin ümumi təsərrüfatından xərcləndiyi barədə prezumpsiyanın qüvvədə olması baxımından belə fəaliyyət nəticəsində əldə edilmiş aktivlər də ər-arvadın birgə mülkiyyəti hesab olunur.

4.10. Ailə Məcəlləsinin 32-ci maddəsinə əsasən, ərin (arvadın) intellektual fəaliyyəti nəticəsində, habelə nikah dövründə birlikdə və ayrılıqda çəkilməmiş zəhmət, əmək və digər səylər nəticəsində əldə etdiyi gəlirlər ər-arvadın ümumi əmlakına daxil olduğundan müxtəlif oyunlar, müsabiqələr, yarışmalar və sair oxşar tədbirlərdən əldə olunmuş aktivlər də ər-arvadın birgə mülkiyyəti hesab olunur.

4.11. Mülki Məcəllənin 180.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, özbaşına tikinti aparmış şəxs ona mülkiyyət hüququ əldə etmədiyi üçün həmin tikili müstəqil daşınmaz əşya kimi ər-arvad arasında bölgünün predmeti ola bilməz. Bununla yanaşı, ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi barədə mübahisə həll edilənə qədər özbaşına tikinti sökülməyibse, o, fiziki obyekt olaraq özündə ər-arvadın əməyinin və xərclərinin nəticəsini ifadə edən maddi dəyərdir. Odur ki, mübahisə olduğu halda məhkəmə obyektiv səbəblərdən özbaşına tikintinin faydalı xassələrindən istifadə etmək imkanlarından məhrum olan ərin (arvadın) iddiası əsasında onların ümumi əmlakı hesabına inşa edilməsinə və ya faktiki əldə olunmasına sərf olunmuş ümumi vəsaitin əmlakdakı payına mütənasib olan hissəsini arvaddan (ərdən) tutmaqda haqlıdır.

4.12. Mülki Məcəllənin 147.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, torpaq sahəsi (üzərindəki tikilmiş və ya tikintisi başa çatmayan tikinti obyektləri də daxil olmaqla) ilə bağlı hər hansı hüququn əldə edilməsinə yönəlmiş tələbləri təmin etmək məqsədilə daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində torpaq sahəsi barədə təminat qeydi aparıla bilər. Bu səbəbdən həm müqavilədən irəli gələn, həm də dövlət reyestrində aparılmış təminat qeydinə dair hüquqlar ər-arvadın ümumi əmlakına daxil olan aktivdir.

4.13. Bundan əlavə, Mənzil Məcəlləsinin 112.1-ci maddəsinə əsasən, mənzil-tikinti kooperativinin üzvü pay haqqını tam ödədikdə, yaşayış sahəsinə mülkiyyət hüququ əldə etdiyi üçün həmin sahə də ər-arvad arasındakı bölgünün predmeti olur.

4.14. Mülki Məcəllənin 178.8-ci maddəsinə uyğun olaraq, podrat müqaviləsi üzrə inşa edilən çoxmənzilli yaşayış binalarının dövlət reyestrində ilkin qeydiyyatla alınmamış müstəqil tərkib hissələri (mənzil və ya qeyri-yaşayış sahələri) üzərində mülkiyyət hüququ əmələ gəlmədiyi üçün ər-arvadın ümumi mülkiyyəti sayıla və bölünə bilməz.

4.15. Bununla yanaşı, birgə nikah dövründə ər-arvadın ümumi əmlakı hesabına çoxmənzilli yaşayış binalarında yerləşən, lakin dövlət reyestrində ilkin qeydiyyatla alınmamış mənzil və qeyri-yaşayış sahələrinə dair bağlanmış müqavilələr həmin sahələrə dair belə müqavilələrdən irəli gələn, habelə gələcəkdə mülkiyyət hüququnun tanınması da daxil olmaqla bir sıra hüquqlar əmələ gətirir. Belə mənzil və qeyri-yaşayış sahələrinə hüquqlar da ər-arvadın ümumi əmlakına daxil olduğundan bu hüquqda tərəflərin payları müəyyən edilə bilər. Məsələn, ər (arvadın) iddiası əsasında məhkəmə qərar edə bilər ki, konkret tarixli və nömrəli müqavilədən əmələ gəlmiş hüquqda ər-arvadın hər birinin payı müəyyən edilsin. Bu hüquq gələcəkdə ər-arvaddan birinin adına daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydiyyata alınarsa, digər tərəfin də hüququ qətnamədə müəyyən edilmiş paya mütənasib olaraq tanınmalıdır.

4.16. Özbaşına tikililər və tikintisi başa çatmayan binaların tərkib hissələrinə dair yuxarıda qeyd olunanlar Ailə Məcəlləsinin 7-ci fəslinin normalarının mənasına əsaslanır, sözügedən tikililər məhkəmə qərarı ilə əşya hüquqlarının tanınması hesab olunmur və dövlət orqanının üzərinə onlara dair qeydiyyat aparmaq vəzifəsi qoymur. Həmin predmetlərin daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydiyyatı qanunla müəyyən olunmuş qaydada aparılmalıdır.

4.17. Birgə nikah dövründə ər-arvadın ümumi əmlakı hesabına dəyəri ödənilmiş, lakin nikah pozulduqdan sonra ər (arvadın) sahibliyinə verilmiş, yaxud dövlət reyestrində onlardan birinin adına qeydə alınmış əmlak ər-arvadın ümumi əmlakı hesab edilməlidir.

Misal üçün ər-arvad nikahda olduqları dövrdə onların əmlakı hesabına dəyəri tam ödənilmiş yaşayış və ya qeyri-yaşayış sahəsi nikah pozulduqdan sonra ər (arvadın) adına daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydə alınsa da, bu ümumi əmlak hesab edilir.

4.18. Məhkəmə təcrübəsində bəzən ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi qaydasında birgə nikah dövründə müxtəlif ehtiyaclar üçün xərclənmiş (məsələn, səyahətə çıxma, istirahət mərkəzlərində dincəlmə və sair) pul vəsaitinin bir hissəsinin tutulması barədə iddiaların təmin edilməsi hallarına rast gəlinir. Lakin birgə nikah dövründə xərclənmiş vəsait artıq ər-arvadın aktivindən çıxdığı üçün onlar arasında bölgünün predmeti ola bilməz.

5. Ər-arvadın hər birinin mülkiyyəti

5.1. Ər-arvadın hər birinin mülkiyyətində olan əmlakın ümumi siyahısı Ailə Məcəlləsinin 34.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur: nikaha daxil olanadək onlara məxsus olan; nikah dövründə hədiyyə şəklində və ya vərəsəlik qaydasında, digər əvəzsiz əqdlər üzrə əldə etdikləri əmlak.

5.2. Ailə Məcəlləsinin 32.2.2-ci maddəsinin mənası baxımından ər və ya arvadın şəxsi vəsaiti hesabına əldə edilmiş əmlak ər və ya arvadın ayrıca əmlakı hesab edilir.

Misal üçün ər (arvadın) ayrıca əmlakı hesabına nikaha daxil olanadək dəyəri tam ödənilmiş yaşayış və ya qeyri-yaşayış sahəsi birgə nikah dövründə ər (arvadın) adına daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydə alınsa da, ümumi əmlak hesab edilmir.

5.3. Məhkəmə təcrübəsində tez-tez rast gəlinən mübahisəli əşya alınan ərəfədə ər (arvadın) yaxın qohumunun özünə məxsus olan əmlakı satması faktı özü-özlüyündə nikah dövründə əldə olunmuş əmlaka dair ər-arvadın mülkiyyət prezupmsiyasını aradan qaldıran fakt kimi qəbul edilə

bilməz. Başqa sözlə, qohumun öz əmlakını satması, ərin (arvadın) əmlak alması və bu əməliyyatların tarix etibarilə bir-birinə yaxın olması faktları hüquqi baxımdan həmin qənaətə gəlmək üçün yetərli deyil. Bunun üçün işdəki mötəbər və kifayətedici sübutlarla mübahisə predmeti olan əmlakın ərin (arvadın) şəxsi vəsaiti (ona edilmiş hədiyyə) hesabına əldə olunduğuna dair birmənalı nəticəyə gəlinməlidir. Bu zaman məhkəmə öz qənaətini iş üzrə müəyyən edilmiş hallara və tərəflərin qarşılıqlı münasibətinə dair mötəbər sübutlara istinad etməklə əsaslandırılmalıdır.

5.4. E.Salmanlının şikayəti üzrə 2023-cü il 28 dekabr tarixli Qərarında Konstitusiya Məhkəməsi belə nəticəyə gəlmişdir ki, Mülki Məcəllənin 225.2 və Ailə Məcəlləsinin 34.1-ci maddələri üzrə əvəzsiz əqd (bağışlama müqaviləsi) əsasında əldə olunmuş əşyanın ərin və ya arvadın ayrıca əmlakı hesab edilməsi üçün belə əqdin yazılı forması sübutetmə şərti kimi qəbul edilməlidir. Həmin qərarda ifadə edilmiş hüquqi mövqələrə əsasən, pul vəsaitinin bağışlanması ilə bağlı müqavilənin yazılı forması ilə bağlı qanunvericilikdə imperativ tələb olmasa da, nikah dövründə əldə edilmiş əmlakın məhz tərəflərdən birinə bağışlanmış pul vəsaiti hesabına əldə edilməsi əsası ilə ər-arvadın ümumi birgə deyil, ərin və ya arvadın şəxsi əmlakı kimi qiymətləndirilməsi və bununla da onların əmlakının qanuni rejimindən kənara çıxılması üçün ilk növbədə, bağışlamanın ailəyə deyil, məhz tərəflərdən birinə edilməsini, habelə həmin vəsait hesabına mübahisəli əşyanın əldə edilməsini təsdiqləyəcək mötəbər, o cümlədən əyani sübutların (yazılı müqavilə və s.) mövcud olması zəruridir.

5.5. Nəzərə alınmalıdır ki, hər hansı müqavilə üzrə sübutetmə şərti olaraq yazılı forma tələbi heç də həmin əqdin mütləq şəkildə “müqavilə” adlanan sənədlə rəsmiləşdirilməli olmasını deyil, belə əqd üzrə iddianın sübuta yetirilməsi, habelə bu əqddən irəli gələn nəticələrin tətbiqi tələbinin təmin edilməsi üçün həmin əqdin mövcudluğunun müxtəlif sənədlər, o cümlədən bank hesabına köçürməni əks etdirən bank sənədləri, yazışmalar və s. əyani sübutlarla, habelə tərəflərin izahatları əsasında işin mübahisəsiz halı kimi təsdiq edilməli olduğunu ehtiva edir. Qeyd olunan əyani sübutlar (yazılı sənədlər və s.) işin digər halları ilə birlikdə araşdırılaraq məsələyə hüquqi qiymət verilməlidir.

5.6. Əmlakın bağışlama nəticəsində və ya hədiyyə edilmiş vəsait hesabına əldə olunması barədə ərin (arvadın) dəlillərinə (sübutlarına) qiymət verərkən, əmlakı bağışladığı iddia edilən şəxslərin iradə ifadəsinin nədən ibarət olduğu (əmlakı məhz kimə bağışladığı – ər-arvaddan birinə, yaxud bütün ailəyə), ər-arvadın nikahda olduğu müddət və digər diqqətəlayiq hallar nəzərə alınmalıdır.

5.7. Ɖr-arvad arasındakı nikah pozulduqdan sonra onlardan birinin yaxın qohumunun onun mənafeyi baxımından çıxış etməsi, yəni mübahisə halında sözügedən bağışlamanı məhz qohumuna etdiyini bildirməsi və hətta geri tarixə buna dair yazılı əqd tərtib etməsinə şübhələr olduqda, sübutun mötəbərliyinə digər sübutlarla yanaşı qiymət verilməlidir. Bu zaman bağışlamanı etmiş qohumun artıq nikah pozulduqdan sonra verdiyi məlumat deyil, bağışlama zamanı ortaya qoyduğu niyyət – o zamankı həqiqi iradəsi nəzərə alınmalıdır. Bu isə hər bir işin konkret hallarından asılı olaraq müəyyən edilməlidir. Məsələn, valideynin nikahdan qısa müddət sonra oğlunun (qızının) doğum günündə verdiyi hədiyyənin məhz övladına edilmiş bağışlama sayılması daha ağılabatan görüldüyü halda, illərlə birgə və mehriban ailə kimi yaşamış, uşaqların doğulması ilə ailə bağları daha da sıxlaşmış, oğlu (qızı) ilə yanaşı, gəlinini (kürəkənini) də öz övladı kimi qəbul etmiş qayınananın (qayınatanın) mənzil şəraitinin daha da yaxşılaşdırılması və s. məqsədlə etdiyi bağışlama bütövlükdə ailəyə verilmiş hədiyyə kimi qəbul oluna bilər. Birinci halda bağışlanan əmlak fərdi mülkiyyət, ikinci halda isə ümumi mülkiyyət kimi qiymətləndirilə bilər.

5.8. Ailə qanunvericiliyi birgə nikah dövründə ər-arvadın ümumi vəsaiti hesabına əldə edilsə də, ər-arvadın ümumi mülkiyyəti sayılmayan əşyaların da dairəsini müəyyən etmişdir. Ailə Məcəlləsinin 34.2-ci maddəsinə əsasən, zinət əşyaları istisna olmaqla, fərdi istifadə şeyləri (geyim, ayaqqabı və s.) nikah zamanı ər-arvadın ümumi vəsaiti hesabına əldə edilsə də, ər-arvaddan kimin istifadəsində olubsa, ona məxsusdur. Nəzərə alınmalıdır ki, Ailə Məcəlləsinin 36.6-cı maddəsinə müvafiq olaraq yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların tələbatını ödəmək üçün əldə olunan şeylər (geyim, paltar,

ayaqqabı, məktəbli və idman ləvazimatları, musiqi alətləri, uşaq kitabxanası və s.) də bölünmür və əvəzi ödənilmədən uşaqları ilə birgə yaşayan valideynə verilir. Həmin Məcəllənin 36.7-ci maddəsinə müvafiq olaraq isə ər-arvadın ümumi əmlakı hesabına yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqların adına qoyulmuş əmanətlər həmin uşaqlara məxsus hesab edilir və ümumi əmlakın bölünməsi zamanı nəzərə alınmır. Göründüyü kimi, bu maddə zinət əşyalarını qeyd olunan qaydadan istisna etmişdir. Nəzərə alınmalıdır ki, zinət əşyaları yalnız qiymətli metallardan və ya daşlardan hazırlanmış əşyaları deyil, digər qiymətli bəzək, süs, yaraşlıq əşyalarını (məsələn, qol saatlarını, geyim aksesuarlarını və sair) da ehtiva edir.

5.9. İstehlak təyinatına görə ər-arvadın hər birinin istifadəsində ola bilən fərdi əşyaların (məsələn, mobil telefon, planşet, noutbuk və sair) ər-arvadın ümumi əmlakı hesab edilib-edilməməsi barədə mübahisə məhkəmələr tərəfindən nikah dövründə həmin əşyaların ər (arvadın) fərdi, yaxud ailənin ümumi istifadəsində olması nəzərə alınmaqla həll edilməlidir.

5.10. Nikaha daxil olanadək və nikah dövründə keçirilən mərasimlərdə (elçilik, nişan, toy və sair) tərəflərdən birinə hədiyyə verilən zinət əşyaları onların ayrıca əmlakı sayılır və Ailə Məcəlləsinin 34.2-ci maddəsində müəyyən edilmiş istisnanın təsir dairəsinə düşmür.

5.11. Birgə nikah dövründə ər (arvadın) ümumi və ya ayrıca əmlakı arvadın (ərin) sahibliyinə verməsi və ya adına rəsmiləşdirməsi faktı özü-özlüyündə həmin əmlakın (və ya özünə məxsus olan payın) bağışlanması kimi qəbul edilməməlidir. Birgə ailə həyatı çərçivəsində bir çox hallarda bunun səbəbi qarşılıqlı etimad, sədaqət, vaxt çatışmazlığı, məsafə fərqi, fiziki imkansızlıq və sair ola bilər. Yalnız bağışlama niyyəti güdən davranış və iradə ifadəsi mötəbər sübutlarla təsdiq olunduğu hallarda (məsələn, bağışlama müqaviləsi, doğum günü hədiyyəsi barədə iradə bəyanını təsdiq edən foto və videolar, şahid ifadələri və sair) bu cür zənginləşdirmələr işə baxılarkən bağışlama müqaviləsinin əhəmiyyətsiz olduğunun təsbit olunduğu və ya mübahisələndirmə nəticəsində etibarsızlığının müəyyən edildiyi hallar istisna olmaqla, hədiyyə kimi qiymətləndirilə bilər.

5.12. Birgə nikah dövründə ər (arvadın) hansının sahibliyində olmasından və ya adına qeydə alınmasından asılı olmayaraq, mübahisə halında həmin əmlakın ayrıca əmlak olduğu və ya ayrıca əmlak hesabına əldə edildiyi sübuta yetirilərsə, ər (arvadın) tələbi ilə geri qaytarılmalıdır. Daşınar əşyalara münasibətdə bu cür mübahisələr üzrə iddia tələblərinin qanuni əsasını əmlakın qanunsuz sahiblikdən geri tələb olunması (Mülki Məcəllənin 157.2-ci maddəsi), rəsmi reyestrədə qeydə alınmalı olan daşınar əşyalara və daşınmaz əşyalara münasibətdə dövlət reyestrindəki qeydə düzəlişin aparılması ("Daşınar əmlakın rəsmi reyestrləri, onların tərtib edilməsi və aparılması" Qaydalarının 4.2-ci bəndi, Mülki Məcəllənin 141-ci maddəsi) təşkil edəcəkdir.

5.13. Qanunvericilik həmçinin rəsmi nikahda olsalar da, onların birgə təsərrüfat aparmadığı dövrdə hər birinin qazandığı əmlakı ümumi əmlaka aid etmir. Belə ki, Ailə Məcəlləsinin 36.5-ci maddəsinə müvafiq olaraq, məhkəmə ər-arvadın ailə münasibətlərinə xitam verdiyi və ayrı yaşadığı dövrdə hər birinin qazandığı əmlakı onların hər birinin mülkiyyəti hesab edə bilər. Bu baxımdan birgə nikah dövründə əldə olunmuş əmlakın bölgüsü zamanı faktiki nikah münasibətlərinə xitam verildiyi və birgə təsərrüfatın başa çatdığı tarixin müəyyən olunması işin düzgün həlli baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tərəflərin izahatları əsasında həmin anı mübahisəsiz qaydada müəyyən etmək mümkün deyildirsə, mülki işin məhkəmə baxışına hazırlanması mərhələsində məhkəmə Mülki Prosessual Məcəllənin 14.1 və 167.1-ci maddələrinə əsasən, bu məsələni tərəflərlə müzakirə etməli, 77.3-cü maddəsinə əsasən, sübut etmə yükünə uyğun olaraq tərəflərə müvafiq sübutları təqdim etməyi təklif etməlidir.

5.14. İş materiallarında tərəflərin nikahına rəsmi qaydada xitam verildiyi tarixdən əvvəl onların faktiki nikah münasibətlərinin pozulması barədə kifayət qədər sübut yoxdursa, Ailə Məcəlləsinin 23.1-ci maddəsinin müddəaları rəhbər tutulmalıdır. Həmin maddəyə əsasən, nikah müvafiq icra hakimiyyəti orqanında pozulduqda pozulmanın dövlət qeydiyyatına alındığı gündən, məhkəmə qaydasında

pozulduqda isə bu barədə məhkəmənin qətnaməsinin qanuni qüvvəyə mindiyi gündən nikaha xitam verilmiş sayılır.

5.15. Eyni zamanda oxşar mübahisələrin həlli zamanı məhkəmələr tərəflərin birgə nikahda olduqları dövrdəki gəlirlərini, hansı müddət ərzində faktiki ayrı yaşadıqlarını, qazanılmış əmlakın dəyərini və işin digər diqqətəlayiq hallarını nəzərə alaraq, onların faktiki birgə təsərrüfat aparmadıqları dövrdə erin (arvadın) əldə etdiyi əmlakı onların birgə mülkiyyəti hesab edə bilirlər.

6. Ər-arvadın ümumi əmlakının bölgüsü

Ümumi əmlakın bölünməsi

6.1. Ailə Məcəlləsinin 36.1-ci maddəsinə əsasən, ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi həm nikah dövründə, həm də nikah pozulduqdan sonra aparıla bilər.

6.2. Nikah davam etdiyi müddətdə bölünmənin predmeti daha əvvəl ər-arvadın bölüşdürmədiyi ümumi əmlak ola bilər. Çünki tərəflər hansısa predmetləri öz aralarında bölüşdürdüləri andan həmin əmlak üzərində birgə mülkiyyət halı aradan qalxmış olur. Bu baxımdan nikah dövründə üzərində ümumi mülkiyyət olan əmlak bölüşdürülür, bununla da həmin predmetlərə münasibətdə birgəlik aradan qalxır. Nikah dövründə bölüşdürülməmiş və nikahın davam etdiyi müddətdə əldə edilən digər əmlaka ümumi qaydada qanuni rejim tətbiq olunur. Bu səbəbdən, Ailə Məcəlləsinin 36.8-ci maddəsində göstərilmişdir ki, ər-arvadın ümumi əmlakı bölündükdə nikah dövründə həmin əmlakın bölünməmiş hissəsi, eləcə də nikah dövründə sonradan qazanılmış əmlak onların birgə mülkiyyətini təşkil edir.

6.3. Nikah pozulduqdan sonra isə bir qayda olaraq, qanuni rejimə daxil olan aktivlər və passivlər nəzərə alınmaqla, bütün əmlakın bölgüsü aparılır. Bununla belə, ər-arvad hansısa predmetləri bölgüyə daxil etmədən mövcud hüquqi rejimdə saxlaya bilər, yaxud konkret əmlak dəyər(lər)i üzərində paylarını müəyyən etməklə paylı mülkiyyətçi vəziyyətinə keçə bilərlər. Bunun üçün hər iki tərəfin (ərin-arvadın) razılığı tələb olunur. Onlardan birinin razılığı olmadıqda ümumi əmlaka daxil olan hər bir aktiv (passiv) bölünmənin predmeti olur.

6.4. Ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi onlardan birinin (və ya hər ikisinin), eləcə də ödəməni ər-arvadın ümumi əmlakında onlardan birinin payına yönəltmək istəyən kreditorun (kreditorların) tələbi ilə həyata keçirilə bilər (Ailə Məcəlləsi, maddə 36.1).

6.5. Qanunverici bölgünün aparılmasını əvvəlcə ər-arvadın öz iradələrinə buraxmışdır. Ailə Məcəlləsinin 36.2-ci maddəsinə əsasən, ər-arvadın ümumi əmlakı onların sazişi əsasında bölünə bilər. Belə saziş əmlakın bölünməsinə dair ikitərəfli əqddir və müqavilə hüququnun ümumi qaydalarına tabedir.

6.6. Bölgü barədə saziş üçün qanunda xüsusi forma nəzərdə tutulmamışdır. Tərəflər onu şifahi, sadə yazılı və ya notarial qaydada bağlaya bilərlər. Bununla belə, bəzi müqavilə növləri üçün qanunla müəyyən edilmiş məcburi forma tələblərinə riayət olunmalıdır. Məsələn, daşınmaz əmlakın dövlət reyestri obyektlərinə dair sərəncam verilməsi haqqında müqavilələr notariat qaydasında təsdiqlənməlidir (Mülki Məcəllə, maddə 144.1).

6.7. Ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsinə dair saziş onlar üçün icrası məcburi olan mülki hüquq və vəzifələr meydana gətirir. O da nəzərə alınmalıdır ki, həmin sazişin bağlanması bölünmənin başa çatması hesab olunmur. Bunun üçün hər iki tərəf müqavilə ilə üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirməlidir. Başqa sözlə, ümumi əmlaka daxil olan ayrı-ayrı predmetlərin onların hər birinin

fərdi mülkiyyətinə keçməsi üçün ər və arvad müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq lazımi hərəkətləri etməlidirlər. Məsələn, daşınar əşyanı digərinin sahibliyinə verməli, daşınmaz əşyanın dövlət reyestrindəki qeydinin dəyişdirilməsini təmin etməlidir. Bu hərəkətlər nəticəsində ümumi əmlakda olan predmetlər ər (arvadın) fərdi mülkiyyətinə keçdikdə bölünmə tamamlanmış sayılır.

6.8. Qeyd olunan sazişin şərtlərinin yerinə yetirilməməsindən yaranan mübahisə məhkəmə qaydasında həll olunur. Belə mübahisə ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi barədə yox, müqavilə öhdəliklərinin icra edilməməsi barədə ixtilaf hesab edilir. Çünki saziş qüvvəyə mindiyi andan tərəflər sazişə bağlıdır. Onlardan biri öhdəliyini yerinə yetirmədikdə digər tərəf müqavilə öhdəliklərinin icrasına məcbur etmə barədə iddia qaldıra bilər. Ona görə də, məhkəmələr bu xarakterli mübahisələri ailə qanunvericiliyi ilə deyil, mülki qanunvericiliyin öhdəlik hüququna dair normaları əsasında həll etməlidirlər.

6.9. ər-arvad ümumi əmlakın bölünməsi ilə bağlı mediasiya prosesində əldə edilmiş barışıq sazişinə də bağlı sayılır. Tərəflərdən biri sazişin şərtlərinin könüllü icrasından imtina etdikdə digər tərəf məcburi icranı təmin etmək məqsədilə sazişin təsdiq edilməsi barədə xüsusi icraat qaydasında məhkəməyə müraciət edə bilər (Mülki Prosesual Məcəllə, 40-7-ci fəsil).

6.10. Ailə Məcəlləsinin 36.3-cü maddəsinə əsasən, mübahisə olduqda ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi, eləcə də bu əmlakda ər-arvadın paylarının müəyyən olunması məhkəmə qaydasında həyata keçirilir.

6.11. Ümumi qayda ondan ibarətdir ki, mübahisə halında bütün əmlakın məhkəmə tərəfindən bölünməsi ər-arvadın əmlakının qanuni rejiminin məcburi şəkildə ləğv edilməsidir. Yeni ər-arvadın əmlakı üzərində ümumilik məhkəmə qərarı ilə aradan qalxır və onların hər biri paylarına uyğun şəkildə aldıkları predmetlərə münasibətdə fərdi mülkiyyətçi vəziyyətinə keçirlər. Bununla belə, aşağıdakı istisna hallar məhkəmə tərəfindən nəzərə alınmalıdır.

6.12. Birincisi, ümumi əmlaka daxil olan predmetlərin bəziləri ər-arvad arasında mübahisəli deyilsə və ya öz razılıqları ilə artıq bölünmüşsə, məhkəmə həmin predmetləri tərəflərin iradəsi ziddinə bölə bilməz.

6.13. İkincisi, tərəflər bölünmə deyil, yalnız paylarının müəyyən olunmasını tələb etdikdə bölgü aparılmır. Diqqət yetirilməlidir ki, bu tələb, ümumiyyətlə, ər-arvadın əmlakının bölünməsi haqqında deyil, mübahisəli əmlak üzərindəki hüquqi vəziyyətin (məsələn, əşyanın birgə mülkiyyət olması) və pay nisbətinin təsbit edilməsi, beləliklə tərəflərin birgə mülkiyyətdən (qanuni rejimdən) paylı mülkiyyətə keçmələri barədə iddia sayılır. Belə iddia tərəflərdən biri bölgü tələb etmədiyi halda əhəmiyyət kəsb edir. Çünki ər (arvad) mübahisəli əmlakda yalnız payının tanınmasını tələb edərkən, arvad (ər) qarşılıqlı iddia irəli sürərək əmlakın bölünməsinə tələb etdikdə, əmlakın paylı mülkiyyət rejiminə keçirilməsi yolverilməzdir. Bu halda qarşılıqlı iddia əsasında tərəflərin payları müəyyən edilməklə, qarşılıqlı iddia əsasında müvafiq bölgü aparılmalıdır.

6.14. Təcrübədən görünür ki, ər-arvadın ümumi əmlakının bölgüsünə dair iddia tələbləri bir qayda olaraq, konkret predmet(lər) üzərində iddiaçının (və ya tərəflərin) müvafiq pay(lar)ının tanınması formasında ifadə edilir. Halbuki tələbin bu şəkildə qeyd olunması bir çox halda tərəflərin həqiqi arzusunu əks etdirmir. Boşanmış (ailə ittifaqı pozulmuş) şəxs bir qayda olaraq, əmlak münasibətlərində də ortaqlıqdan ayrılmaq və payına düşən predmetlərin fərdi mülkiyyətçisi olmaq istəyir, məhkəməyə də bu səbəbdən müraciət edir.

6.15. Belə olan halda, mübahisə predmetləri üzərində yalnız payların tanınması tərəflərin çatmaq istədikləri hüquqi mənafeləri təmin etmir. Bu səbəbdən eyni şəxslər sonradan paylarının ayrılması və ya əşyanın bölünməsi barədə mülki qanunvericiliyə əsaslanan ayrıca tələblərlə məhkəmədə iddia qaldırmaq məcburiyyətində qalırlar.

6.16. Ona görə də, ər-arvadın ümumi əmlakda payının müəyyən olunması barədə iddia tələbi bütün hallarda təsbit iddiası kimi qəbul edilməməli, tərəflər arasındakı mübahisənin mahiyyəti aydınlaşdırılmalı, onların çatmaq istədikləri hüquqi nəticə müzakirə edilməklə iddianın təsbit,

yoxsa bölünmə barədə olması, həmin tələblərin bütün ümumi əmlakı, yoxsa onun tərkibinə daxil olan ayrı-ayrı predmetləri əhatə etməsi, əmlakın aktivi ilə yanaşı, passivinin də mübahisəli olub-olmadığı, tələbin yönəldiyi hər bir predmet dəqiqləşdirilməlidir. Bu məqsədlə hakim işi məhkəmədə baxılmağa hazırlayarkən qeyd edilən halları Mülki Prosesual Məcəllənin 14.1 və 167.1-ci maddələrinə uyğun qaydada tərəflərlə müzakirə etməli, dəqiqləşdirmənin nəticələri məhkəmənin iclas protokolunda aydın şəkildə əks etdirilməlidir.

6.17. Müzakirə nəticəsində iddiaçı iddianın əsasını və ya predmetini dəyişmək, iddia tələbinin həcmi artırmaq və ya azaltmaq istədikdə Mülki Prosesual Məcəllənin 53-cü maddəsinə uyğun olaraq yazılı ərizə ilə məhkəməyə müraciət etməlidir.

Payların müəyyən edilməsi

6.18. Məhkəmə bölünməli əmlakın dairəsini aydınlaşdırır və ər-arvadın hər birinin mübahisəli əmlak üzərindəki payını təsbit edir. Pay ər-in və ya arvadın ümumi əmlak üzərində hansı həcmdə hüquq və öhdəliklərə sahib olduqlarını müəyyən edir və bölgü həmin pay nisbətində uyğun aparılır. ər-arvad arasındakı müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, onların ümumi əmlakının bölünməsi zamanı bu əmlakdakı payları bərabər hesab olunur. Ümumi əmlak bölünərkən ər-arvadın ümumi borcları onların payına uyğun olaraq müəyyən edilir (Ailə Məcəlləsi, maddələr 37.1 və 37.3).

6.19. Paylar müəyyən edildikdən sonra ümumi əmlakda yer alan ayrı-ayrı predmetlər pay nisbətlərinə uyğun şəkildə ər-arvad arasında bölüşdürülməlidir. Yəni əmlaka daxil olan hər predmet ər-in və ya arvadın payına təxsis edilməklə, onların hər birinin fərdi mülkiyyətinə veriləcək şəkildə paylaşdırılır. Bu, Ailə Məcəlləsinin 36.4-cü maddəsinin məhkəmə tərəfindən ər-arvadın ümumi əmlakı bölünərkən onların tələbi ilə hər birinə çatacaq əmlakın müəyyən edilməsi tələbindən irəli gəlir.

6.20. Bölüşdürmə aparılması üçün əvvəlcə ümumi əmlaka daxil olan bütün aktivlərin və passivlərin dəyəri müəyyən edilir (məsələn, hər biri 100.000 manat olan iki mənzil, 50.000 manat qiyməti olan torpaq sahəsi, 50.000 manatlıq avtomobil və ər-in adına olan 60.000 manat bank əmanətindən ibarət aktivin ümumi dəyəri - 360.000 manat, ər-in adına rəsmiləşmiş kredit borcu isə 60.000 manat), həmin dəyər paylara müvafiq bölünür (məsələn, hər birinə $\frac{1}{2}$ payla 180.000 manat aktiv, 30.000 manat passiv düşür), buna uyğun olaraq ayrı-ayrı predmetlər ər-in və arvadın paylarına daxil edilməklə onların ayrıca (fərdi) mülkiyyətinə verilir.

6.21. Bölüşdürmə zamanı konkret predmetlərin kimə verilməsi ilə bağlı əvvəlcə tərəflərin öz aralarında razılıq olub-olmadığı aydınlaşdırılmalı, belə razılıq olduqda paylaşdırma onların istəyinə uyğun aparılmalı, razılıq olmadıqda isə bölgü hər birinə eyni xarakterli predmetlər verilməklə, bu da mümkün olmadıqda eyni dəyerdə müxtəlif predmetlər verilməklə həyata keçirilməlidir. Məsələn, yuxarıda göstərilən eyni dəyerdə olan mənzillərdən birinin, avtomobilin, habelə 30.000 manat əmanətin ər-in, digər mənzilin, torpaq sahəsinin və 30.000 manat əmanətin isə arvadın mülkiyyətinə verilməsi, banka olan borca tərəflərin bərabər öhdəliyini tanımaqla bölgünün tamamlanması mümkündür.

6.22. Konkret predmetlər paylara daxil edilərkən tərəflərin diqqətəlayiq mənafevləri də (cinsi, yaşı, peşəsi, iş yeri, yanında qalan uşaqların mənafevi və s.) mümkün qədər nəzərə alınmalıdır. Məsələn, ərə verilən mənzil onun iş yerinə yaxındırsa, arvad isə çalışdığı yerdən uzaqda yaşamaqla himayəsində qalan uşaqları dərsə aparıb-gətirirsə, eyni dəyerdə olan avtomobil arvada, torpaq sahəsi isə ərə verile bilər.

6.23. Təcrübədə bölüşdürülən predmetlərin dəyərləri hər zaman pay nisbətləri ilə üst-üstə düşür. Bu səbəbdən qanunda nəzərdə tutulmuşdur ki, ər-arvaddan birinə dəyəri ona çatması payın dəyərini

aşan əmlak verildikdə, bunun əvəzində digərinə müvafiq məbləğdə pul verilə və ya başqa şəkildə kompensasiya edilə bilər (Ailə Məcəlləsi, maddə 36.4).

6.24. Bundan əlavə, məhkəmə bölgü zamanı aktiv və passivlər üzrə ər-arvad arasında əvəzləşdirmə də apara bilər. Məsələn, yuxarıdakı misalda məhkəmə arvadın bank əmanəti üzrə 30.000 manat ərdən alacağını, arvadın ərin adına rəsmiləşmiş kredit borcuna görə 30.000 manat öhdəliyi ilə əvəzləşdirməklə, 60.000 manat əmanətin və eyni məbləğdə kredit borcunun tam olaraq ərə aid olmasına, qalan predmetlərin isə yuxarıda göstərilən qaydalara uyğun bölüşdürülməsinə qərar verə bilər.

6.25. Ailə qanunvericiliyi ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi zamanı bu payları bərabər hesab etməklə yanaşı, payların qeyri-bərabər bölünməsinə əsas verən halları da müəyyən etmişdir. Belə ki, məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların mənafeyini və (və ya) ərin (arvadın) diqqətəlayiq mənafeyini, o cümlədən ər-arvaddan birinin üzrsüz səbəbdən gəlir əldə etmədiyini və ya birgə mülkiyyəti ailənin mənafeyinə zidd olaraq sərf etdiyini nəzərə alıb onların birgə mülkiyyətinin bölünməsi zamanı payları bərabər bölməyə bilər (Ailə Məcəlləsi, maddə 37.2).

6.26. İstinad olunan maddənin mənası baxımından sadəcə yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların ayrı yaşayan valideynlərdən birinin himayəsində qalması məhkəmələr tərəfindən bu normadan çıxış edərək, ümumi əmlakın qeyri-bərabər bölünməsi üçün əsas ola bilməz. Ümumi əmlakın bölünməsi zamanı birbaşa və ya dolayısı ilə məhz yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların mənafeyinə xidmət edən xüsusi hallar nəzərə alınmalı və bu əsasla ümumi əmlakdakı payların qeyri-bərabər bölünməsi zamanı hər bir halda yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların mənafeyinin bunu tələb etdiyi məhkəmə tərəfindən əsaslandırılmalıdır.

6.27. Məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, ər-arvadın əmlakının qeyri-bərabər bölünməsinə imkan verən uşaqların mənafeləri sırasına əsasən uşaqların sağlamlıq vəziyyətindən doğan, xüsusi qabiliyyətlərinin həyata keçirilməsinə təsir edən və ya qanunvericiliyə uyğun olaraq, çoxuşaqlı ailələr üçün verilən sosial təminatlardan istifadə edən ailələrdə uşaqların həyat şəraitinin, məişət rejiminin, sosial-iqtisadi mühitin qorunub saxlanması zərurəti kimi müstəsna hallar aid edilir.

6.28. Bu baxımdan misal üçün tərəflərin ümumi əmlakı iki mənzildən ibarətdirsə, ümumi əmlakın bölünməsi zamanı məhkəmə valideynlərdən birinin əmlakdakı payını himayəsində saxlanılan uşaqların mənafeyini nəzərə alaraq, daha artıq müəyyən edə və həmin paya mütənasib olaraq sahəsi nisbətən daha geniş olan və ya otaqlarının sayı çox olan mənzili həmin tərəfə, sahəsi və ya otaqlarının sayı daha az olan mənzili qarşı tərəfə verə bilər. Yaxud ümumi əmlak iki avtomobildən ibarətdirsə, məhkəmə çoxuşaqlı ailədə ər-arvadın paylarını qeyri-bərabər bölə və həmin paya uyğun olaraq, daha çox oturmaq yeri olan avtomobili uşaqlar yanında saxlanılan tərəfə verə bilər.

6.29. Bölgü zamanı hər bir halda mütənasiblik nəzərə alınmalı, bu cür bölgünün məqsədinin ərin (arvadın) daha çox əmlak əldə etməsi deyil, uşaqların üstün mənafeələrinin təmin edilməsi olduğu daim diqqətdə saxlanılmalıdır. Tərəflərin ümumi mülkiyyətində daha artıq sayda əmlak varsa, yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların ayrı yaşayan valideynlərdən birinin himayəsində qalmasına istinadla ümumi əmlak üzərində tərəflərin paylarının qeyri-bərabər müəyyən edilməsi Ailə Məcəlləsinin 37.2-ci maddəsinin yuxarıda ifadə edilmiş məqsədlərinə xidmət etmir.

6.30. Qanunverici ümumi əmlakın qeyri-bərabər bölünməsinə əsas ola biləcək ərin (arvadın) diqqətəlayiq mənafeələrinin dairəsini konkret müəyyən etməmiş, hansı xüsusatların bu kateqoriyaya aid edilməsinin mümkünlüyünü hər bir konkret işin hallarından asılı olaraq məhkəmənin mülahizəsinə buraxmışdır. Bununla belə həmin əsaslar sırasında ər-arvaddan birinin üzrsüz səbəbdən gəlir əldə etmədiyi və ya birgə mülkiyyəti ailənin mənafeyinə zidd olaraq sərf etdiyi halları xüsusi vurğulamışdır.

6.31. Ailə Məcəlləsinin ər-arvadın hüquq, vəzifə və ailədə davranış qaydalarını müəyyən edən normalarına görə, ailə qanunvericiliyi ailənin möhkəmləndirilməsi zərurətindən, ailə münasibətlərinin qarşılıqlı məhəbbət və hörmət hissləri əsasında qurulmasından, ailənin işinə hər kəsin qarışmasının yolverilməzliyindən, ailə üzvlərinin ailə qarşısında qarşılıqlı yardım və məsuliyyətindən, onların hüquqlarının maneəsiz həyata keçirilməsinin təmin olunmasından və bu hüquqların məhkəmədə müdafiəsi imkanlarından irəli gəlir. Ailə qanunvericiliyi ailə hüquq münasibətlərinə uyğun olaraq şəxsin üzərinə qoyulmuş vəzifələrin dairəsini ümumi şəkildə müəyyən etmişdir. Belə ki, ailə münasibətlərinin bütün ailə üzvlərinin maddi mülahizələrdən azad olan qarşılıqlı məhəbbəti, dostluğu və hörmət hissləri əsasında qurulması, ailə münasibətlərində zərərli adətlərin aradan qaldırılması Ailə Məcəlləsinin vəzifələri sırasındadır. Ailənin bir üzvü öz hüquqlarını həyata keçirərkən və vəzifələrini yerinə yetirərkən ailənin başqa üzvlərinin və digər vətəndaşların hüquqlarını, azadlıqlarını və qanuni mənafələrini pozmamalı, ər-arvad ailədə öz münasibətlərini qarşılıqlı yardım və hörmət hissi əsasında qurmalı, ailənin möhkəmləndirilməsi və rifahı üçün birgə fəaliyyət göstərməlidir (Ailə Məcəlləsi, maddələr 1.3, 3.0.2, 3.0.5, 6.2 və 29.4).

6.32. Məhkəmələr ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi zamanı onlardan birinin üzrsüz səbəbdən gəlir əldə etməməsi və ya birgə mülkiyyəti ailənin mənafeyinə zidd olaraq sərf etməsi hallarına, ailə qanunvericiliyinin istinad olunan məqsədlərindən çıxış edərək, hüquqi qiymət verməlidir.

6.33. Nəzərə alınmalıdır ki, ər-arvaddan birinin gəlir əldə etməməsi o halda əmlakın qeyri-bərabər bölünməsinə əsas verə bilər ki, ər və ya arvad heç bir üzrlü səbəb olmadan ailənin rifahı üçün birgə fəaliyyətdə iştirak etməkdən yayınmış olsun. Ailə Məcəlləsinin 32.3-cü maddəsinə əsasən, nikah dövründə gəlir gətirən hər hansı fəaliyyətlə məşğul olmasa da, ev təsərrüfatı ilə, uşaqlara qulluq etməklə məşğul olan, yaxud müstəqil qazancının olmaması digər üzrlü səbəblərlə (o cümlədən sağlamlıq vəziyyəti ilə) bağlı olan ər (arvad) da ümumi əmlak üzərində bərabər pay hüququna malikdir.

6.34. Ailə Məcəlləsinin 37.2-ci maddəsində ər-arvadın ümumi əmlakının qeyri-bərabər bölünməsinin digər əsası kimi birgə mülkiyyətin ailənin mənafeyinə zidd olaraq sərf edilməsi halı nəzərdə tutulmuşdur. Ərin (arvadın) ümumi əmlakı birbaşa və ya dolayısı ilə ailə ehtiyaclarına aid olmayan şəxsi məqsədlərinə, zərərli vərdişlərə sərf etməklə və ya ailə qanunvericiliyində müəyyən edilmiş vəzifə və ailədə davranış qaydalarına zidd davranaraq, ümumi əmlakın digər şəkildə əhəmiyyətli azalmasına səbəb olması birgə mülkiyyətinin bölünməsi zamanı payların qeyri-bərabər müəyyən olunması üçün əsas ola bilər.

Passivlərin bölünməsi

6.35. Ailə Məcəlləsinin 37.3-cü maddəsinə əsasən, ümumi əmlak bölünərkən ər-arvadın ümumi borcları onların paylarına uyğun olaraq müəyyən edilir. Ailə Məcəlləsinin 41.2-ci maddəsinin tələbinə görə, ər-arvadın ümumi öhdəlikləri üzrə, habelə ər-arvaddan birinin öhdəlikləri üzrə alınmış vəsaitin ailə ehtiyacları üçün istifadə olunduğu məhkəmə tərəfindən müəyyən edildikdə, həmin ər (arvadın) öhdəlikləri üzrə ödəmə onların ümumi əmlakına yönəldilir. Bu əmlak kifayət olmadıqda, həmin öhdəliklər üzrə ər-arvad onların hər birinin əmlakı ilə birgə məsuliyyət daşıyırlar.

6.36. Konstitusiya Məhkəməsinin 2021-ci il 23 iyul tarixli Qərarında ifadə edilmiş hüquqi mövqelərə əsasən, Mülki Məcəllənin 225-ci, Ailə Məcəlləsinin 32 və 41.2-ci maddələrinin tələblərinə uyğun olaraq, nikah dövründə ər və ya arvadın ailə ehtiyaclarının təmin edilməsi məqsədi ilə üzərinə götürdüyü öhdəliklər ər-arvadın ümumi əmlakına daxil olmaqla hər ikisi üçün vəzifələr yaradır. Ailə Məcəlləsinin 36-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş ər-arvadın ümumi əmlakının bölgüsü müddəası onların mülkiyyət paylarının, iqtisadi dəyərə malik olan tələb hüquqlarının və yerinə yetirilməli olan öhdəliklərinin bölünməsinə ehtiva edir. Şəxsi xarakterli öhdəliklərin icrası üçün ər (arvadın) şəxsi əmlakı kifayət etmədikdə kreditor (kreditorlar) ödəməni ər-arvadın ümumi əmlakında müvafiq tərəfin payına yönəltmək üçün ümumi əmlakın bölünməsi tələbi barədə ərizə verə bilər. Ailə Məcəlləsinin 37.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, ər-arvadın bir-birinə qarşı əmlak bölgüsü haqqında iddiasına baxılarkən ümumi öhdəliklər üzrə borclar ər-arvadın hər birinin mülkiyyət payına mütənasib olaraq bölünür. Lakin bu bölgü kreditor (kreditorlar) qarşısında ər-arvadın birgə borclu olması halını aradan qaldırmır.

6.37. Həmçinin nəzərə alınmalıdır ki, ümumi öhdəlikdə payların müəyyən olunması zamanı borclunun əvəz edilməsi həyata keçirilmir. Belə ki, Mülki Məcəllənin 522-ci maddəsinə (öhdəliklərin verilməsi əsasları və qaydası) müvafiq olaraq, öhdəlik üçüncü şəxsə yalnız kreditorla (kreditorlar) müqaviləyə əsasən verilə bilər. Əgər borclu ilə öhdəliyin üçüncü şəxsə veriləcəyi barədə razılaşma əldə edilərsə, bu, yalnız kreditorun (kreditorların) icazəsi ilə etibarlı olur. Digər tərəfdən kredit təşkilatları məhz borcalan qismində müraciət etmiş şəxsin şəxsiyyətini, maddi imkanlarını, ödəmə qabiliyyətini nəzərə alaraq, həmin şəxslə kredit hüquq münasibətlərinə daxil olduğundan kreditorun iradəsinə zidd olaraq borclunun dəyişdirilməsi kreditorun (kreditorların) mənafeləri uyğun olmamaqla, onun öz risklərini idarə etmək imkanlarına ciddi təsir edə bilər.

6.38. Bu baxımdan oxşar mübahisələr üzrə ər-arvadın üçüncü şəxslər qarşısında ümumi öhdəliklərinin müəyyən edilməsi heç bir halda kreditorun (kreditorların) razılığı olmadan kredit müqavilələrinin şərtlərinin, o cümlədən kredit müqaviləsi üzrə borcluların və ya onların öhdəliklərinin dəyişməsi kimi başa düşülməməli və mübahisələr bu qaydada həll edilməməlidir.

6.39. Ər-arvadın ümumi öhdəliklərinin bölünməsi qaydalarına istinadla kredit müqaviləsi üzrə tərəf olan ər (arvadın) kreditor (kreditorlar) qarşısında icra edilməmiş öhdəliyinin arvaddan (ərdən) alınaraq, ona verilməsinin qanuni və müqavilə əsası yoxdur. Lakin kredit müqaviləsi üzrə tərəf olan ər (arvadın) nikah münasibətlərinə faktiki xitam verildikdən və ya nikah rəsmi pozulduqdan sonra kredit müqaviləsi üzrə öhdəliklərin qalan hissəsini ayrıca vəsaiti hesabına tam və ya qismən ödədiyi müəyyən edilərsə, məhkəmə ödənilmiş məbləğin ümumi öhdəlikdəki paya uyğun hissəsinin ərdən (arvaddan) tutularaq, qarşı tərəfə ödənilməsi barədə iddianı təmin edə bilər. Tərəflərin ümumi əmlak üzərində payları daha əvvəl müəyyən edilmədiyi halda, işə baxan məhkəmə öhdəliklərdəki payları bərabər bölməli, iş üzrə Ailə Məcəlləsinin 37.2-ci maddəsində sadalanan şərtlər mövcud olduqda isə kredit müqaviləsi üzrə tərəf olan ər (arvadın) icra etdiyi öhdəliklər üzrə tərəflərin paylarını qeyri-bərabər bölə bilər.

6.40. Ər-arvaddan birinin bağladığı müqavilə ilə alınmış vəsait ailə ehtiyacları üçün istifadə olunduqda onların hər ikisi kreditor (kreditorlar) qarşısında birgə borclu kimi çıxış edirlər. Bu halda borc müqaviləsinin tərəfi olan ər (arvadın) öhdəliyi əqddən, müqavilədə tərəf kimi göstərilməyən ər (arvadın) kreditor (kreditorlar) qarşısında öhdəliyi isə qanundan irəli gəlir. Belə ki, birgə öhdəliyin müqaviləyə, qanuna və ya öhdəlik predmetinin bölünməzliyinə əsasən əmələ gəlməsi mümkündür (Mülki Məcəllə, maddə 500.2). Bu səbəbdən Ailə Məcəlləsinin 41.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, ər-arvadın ümumi öhdəlikləri üzrə, habelə ər-arvaddan birinin öhdəlikləri üzrə alınmış vəsaitin ailə ehtiyacları üçün istifadə olduğu məhkəmə tərəfindən müəyyən edildikdə, həmin ər (arvadın) öhdəlikləri üzrə ödəmə ilk növbədə onların ümumi əmlakına yönəldilir. Bu əmlak kifayət etmədikdə isə, həmin öhdəliklər üzrə ər-arvad onların hər birinin əmlakı ilə birgə məsuliyyət daşıyırlar.

6.41. O da nəzərə alınmalıdır ki, borca münasibətdə payların müəyyən olunması ər və arvadın bir-birlərinə qarşı tələblərinin həcmi (daxili münasibət) baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Pay nisbəti birgə borcluların kreditor (kreditorlar) qarşısındakı məsuliyyətinin (xarici münasibətin) həcmi müəyyənləşdirmir. Bu səbəbdən ər (arvad) icra etdiyi öhdəliyin ər (arvadın) payına düşən hissəsini ondan tələb edə biləcəyi halda, kreditor pay nisbətindən asılı olmayaraq bütün borcu ərdən (arvaddan) həm birlikdə, həm də ayrı-ayrılıqda tələb edə bilər. Çünki birgə borcluluqda kreditor (kreditorlar) öz arzusu ilə istənilən borcludan həm tam, həm də hissə-hissə icranı tələb edə bilər və öhdəlik tam icra edilənədək birgə borcluların öhdəlikləri qüvvədə qalır (Mülki Məcəllə, maddə 500.1).

6.42. Ərin (arvadın) ayrıca öhdəliyi ilə bağlı tutma isə yalnız onun başqa əmlakı borcun ödənilməsinə kifayət etmədikdə ər (arvadın) ümumi əmlakda olan payına yönəldilə bilər. Bu cür yönəltmə kreditorun (kreditorların) tələbi əsasında Mülki Məcəllənin 224-cü maddəsində müəyyən edilmiş qaydaya və ardıcılığa riayət edilməklə həyata keçirilməlidir. Həmin qaydalara (ardıcılığa) riayət edilmədən ümumi əmlakın birbaşa açıq hərracdan satılması qanunsuzdur.

7. Ümumi əmlaka sərəncam verilməsi, razılıq, əqdlərin etibarsızlığı, vicdanlılıq

7.1. Ailə Məcəlləsinə əsasən, ər-arvadın ümumi əmlakı üzərində sahiblik, istifadə və sərəncam hüququ onların qarşılıqlı razılığı əsasında həyata keçirilir (Ailə Məcəlləsi, maddə 33.1).

7.2. Bununla belə, Ailə Məcəlləsinin 33.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq ər-arvadın rəsmi reyestrdə qeydə alınmalı olmayan ümumi daşınar əmlakı üzərində sərəncam əqdini onlardan biri həyata keçirirsə, bu halda güman edilir ki, o, digərinin razılığı ilə hərəkət edir. Göründüyü kimi, qanunverici əmlaka sərəncam verilərək əqdin tərəfi olmayan ər (arvadın) razılığının alındığı barədə qanuni prezumpsiyanı yalnız reyestrdə qeydə alınmalı olmayan daşınar əşyalara aid edir. Maddənin əks mənasına görə, daşınmaz əşyalara və reyestrdə qeydə alınmalı olan daşınar əşyalara münasibətdə belə bir prezumpsiya mövcud deyil.

7.3. Beləliklə, reyestrdə qeydə alınmalı olmayan daşınar əşyalara sərəncam verilməsi barədə əqdi ər-arvaddan hansının bağlamasından asılı olmayaraq, digərinin razılığı ehtimal edilir. Mübahisə halında razılığın alınmadığını sübuta yetirmək vəzifəsi əqdi mübahisələndirən ər (arvadın) üzərinə düşür.

7.4. Reyestrdə qeydə alınmalı olan daşınar əşyalara münasibətdə sərəncam əqdi bağlanarkən əqdin tərəfi olmayan ər (arvadın) razılığına dair qanuni ehtimal nəzərdə tutulmadığı üçün mübahisə halında razılığın olduğunu sübut etmə vəzifəsi belə razılığın olduğu əsası ilə iddiaya etiraz edən tərəfin üzərinə düşür. Ailə Məcəlləsinin 33-cü maddəsində razılığın verilməsi üçün məcburi forma nəzərdə tutulmamışdır. Eyni zamanda Mülki Məcəllənin 355.2-ci maddəsinə əsasən, razılıq üçün müəyyənləşdirilmiş əqd formasına riayət edilməsi tələb olunmur. Odur ki, ər (arvadın) bağladığı müqavilədə tərəf olmayan ər (arvadın) razılığı istənilən formada (şifahi, sadə yazılı, notarial, konkret konkludent hərəkətlərdə və s.) ifadə oluna bilər.

7.5. Ailə Məcəlləsinin 33.4-cü maddəsi ər-arvadın ümumi daşınmaz əmlakı üzərində onlardan birinin sərəncam verməsi üçün digər tərəfin razılığı ilə bağlı xüsusi forma şərti – notarial qaydada təsdiq edilmiş razılıq nəzərdə tutmuşdur.

Ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyətində olan əşyaya sərəncam verilməsi barədə əqdlərin bağlanması zamanı müvafiq razılığın alınmamasının nəticələri və vicdanlılıq

7.6. Ər-arvaddan birinin ümumi birgə mülkiyyətdə olan əşyaya sərəncam əqdini digərinin razılığı olmadan bağlaması əşyanın daşınar və daşınmaz olmasından asılı olaraq mülki və ailə qanunvericiliyində müəyyən edilmiş şərtlərlə tələb olunan razılığın alınmaması əsası ilə etibarsız sayıla bilər.

7.7. Reyestrdə qeydə alınmalı olub-olmamasından asılı olmayaraq, daşınar əşyalara sərəncam verilərək əqdin tərəfi olmayan ər (arvadın) razılığının alınmaması o halda əqdin etibarsızlığına səbəb olur ki, əldə edən üçüncü şəxs vicdanlı olmasın. Belə ki, ər-arvaddan biri digərinin razılığı olmadan onların ümumi əmlakı üzərində sərəncam əqdi bağlamışsa və əqdin iştirakçısı olan digər tərəf bu cür razılığın olmadığını bildirsə və ya bilməli idisə, əqd bağlanmasına razılığı olmayan ər (arvad) tərəfindən mübahisələndirilə bilər (Ailə Məcəlləsi, maddə 33.3 və Mülki Məcəllə, maddə 222.3). Əldə edənin müvafiq razılığın alınmadığını bildiyi və ya bilməli olduğunu sübuta yetirmək vəzifəsi isə bunu iddia edən tərəfin üzərinə düşür. Bu qayda daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydə alınmış əşya hüquqları istisna olmaqla, ər-arvadın ümumi əmlakına daxil olan digər hüquqlara (yaşayış binasının tərkib hissəsi üzərində pay hüququ, icarə hüququ və s.) onlardan birinin razılığı olmadan sərəncam verilməsi ilə bağlı mübahisələrə eynilə tətbiq olunur.

7.8. Ər-arvadın birgə mülkiyyətində olan daşınmaz əşyalara sərəncam verilməsi zamanı müvafiq qaydada razılığın alınmaması Mülki Məcəllənin 225.6-cı maddəsinə əsasən, heç bir əlavə şərtədən asılı olmadan əqdin etibarsızlığına səbəb olur və bu qayda əldə edənin vicdanlı olduğu hallara da şamil edilir. O da qeyd olunmalıdır ki, daşınmaz əşyaya hüquq əldə edən vicdanlı şəxslərin qorunması yalnız əşya hüquqları (mülkiyyət, tikintiyə vərəsəlik, ipoteka və digər) baxımından keçərli olduğundan reyestrdə qeydə alınmış tələb hüquqlarına (məsələn, icarə) sərəncam verilməsi ilə bağlı mübahisələrə Mülki Məcəllənin 225.6-cı maddəsi tətbiq oluna bilməz.

- 7.9. Bəzən məhkəmə təcrübəsində ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyətində olan daşınmaz əşyaya sərəncam verilməsi barədə onlardan biri tərəfindən bağlanmış əqdlərdə vicdanlılığı istisna edən qayda əldə edən tərəfindən sonrakı əvəzli özgəninkiləşdirmə əqdlərinə də tətbiq edilir və əşyaya dair bağlanmış sonrakı bütün əqdlər etibarsız hesab edilərək, əşya ər-arvadın birgə mülkiyyətinə qaytarılır. Halbuki Mülki Məcəllənin 225.6-cı maddəsi ər-arvaddan birinin razılığı olmadan sərəncam əqdi bağlandığı halda, əldə edənin vicdanlılığını istisna edir. Əgər bu əqd əsasında üçüncü şəxsin adına daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydiyyat aparılmışsa və sonradan onun tərəfindən əşyaya dair yeni sərəncam əqdi bağlanmışsa, sonuncu əqd üzrə əldə edənin vicdanlılığı qorunur. Çünki bu halda sərəncam əqdinin tərəfləri ər-arvaddan biri deyil, reyestrdəki mülkiyyətçi və qeydə etimad edən digər subyektlərdir.
- 7.10. Məhkəmələr bəzi hallarda Mülki Məcəllənin 650-ci maddəsinin tələblərindən çıxış edərək, Mülki Məcəllənin 225.6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydanı ər-arvadın birgə mülkiyyətində olan reyestrə qeydə alınmalı daşınar əşyalara, habelə daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydə alınmamış hüquqlara (məsələn, yaşayış binasının tərkib hissəsi üzərində pay hüququna) da tətbiq edirlər. Lakin Mülki Məcəllənin 650-ci maddəsi öhdəlik münasibətlərini tənzimlədiyi üçün həmin normanın əşya-hüquq münasibətlərinə tətbiqi hüquqi baxımdan yolverilməzdir.
- 7.11. Eyni zamanda Mülki Məcəllənin daşınmaz əşyalarla bağlı 225.6-cı maddəsində vicdanlı şəxsin hüquqlarının qorunmaması barədə müddəa mülki qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş ümumi qaydadan istisna olduğu üçün həmin normanın geniş təfsir olunması, eləcə də analogiya üzrə tətbiqi yolverilməzdir (Mülki Məcəllə, maddə 11.4).
- 7.12. Nikah münasibətlərinə xitam verildikdən sonra ər-arvaddan biri onların ümumi əmlakı hesabına yeni əmlak əldə etdikdə (məsələn, pul vəsaiti hesabına avtomobil alındıqda və s.) tərəflər nikahda olmadıqları üçün əldə edilən əşya ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyəti sayılmır. Bu halda tələb ər (arvadın) əmlakının birgə qanuni rejimindən irəli gəldiyindən, iddiaçı ər (arvad) mülkiyyətindən çıxmış əmlak predmetinin dəyərini cavabdeh arvaddan (ərdən) tələb etməkdə haqlıdır.

Ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyətində olan əşyaya sərəncam verilməsi barədə əqdlərin bəyənilməsi

- 7.13. Ər-arvadın birgə mülkiyyətində olan əşyaya sərəncam verilməsi barədə əqdin etibarsızlığına dair işlərə baxarkən məhkəmələr xidməti vəzifəsinə görə işin əqdin bəyənilməsinə dəlalət edən mübahisəsiz və ya müəyyən edilmiş hallarına qiymət verməlidirlər. Belə ki, ər və ya arvadın müqaviləni bəyənməsi nəticəsində əqd etibarlı hala gəlmiş olur (Mülki Məcəllə, maddə 357).
- 7.14. Oxşar mübahisələrlə bağlı F.Nəcəfovanın şikayəti üzrə Konstitusiyaya Məhkəməsinin 2023-cü il 3 mart tarixli Qərarında ifadə edilmiş hüquqi mövqelərə əsasən, əqdin bağlanmasına zahirən razılığı olmayan ümumi mülkiyyət sahibinin bu əqddən xəbərdar olması və bəyəndiyini göstərən hərəkət və rəftarı işin hallarından bariz məlum olduğu təqdirdə, işin halları tam və hərtərəfli araşdırılıb bunlara hüquqi qiymət verilmədən birgə mülkiyyətçilərdən hər hansı birinin imzasının olmamasına görə onun bu əqdə razılığının olmadığı qənaətinə gəlinməsi mülki hüququn vicdanlılıq və hüquqdan sui-istifadənin yolverilməzliyi prinsiplərinə zidd nəticənin yaranmasına səbəb olar.
- 7.15. Konstitusiyaya Məhkəməsi həmin qərarında qeyd etmişdir ki, müqavilənin imzalanmaması (ona razılıq verilməməsi) və ya forma tələbinə riayət edilməməsi əsasları ilə hüquqi qüvvəsinin olmaması barədə iddialara baxarkən məhkəmələr formal mülahizələrdən çıxış etməməli, tərəflərin vicdanlılığının və davranışlarının ardıcılığının müəyyən edilməsi üçün işin bütün

hallarını hərtərəfli araşdırmalı, yaranacaq nəticənin ədalətlik və vicdanlılıq prinsiplərinə uyğunluğunu müəyyən etməli və yalnız bundan sonra müvafiq qərar qəbul etməlidirlər.

7.16. Beləliklə, ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyətində olan əşyalara dair sərəncam əqdlərinin mübahisələndirilməsi ilə bağlı işlərə baxarkən məhkəmələr Konstitusiya Məhkəməsinin yuxarıda qeyd olunan qərarlarında ifadə edilmiş hüquqi mövqeləri, həmçinin ər-arvadın əqdin bağlanmasıdan sonra ailə birliyi içərisində yaşadığı dövrü, əqdin bağlanmasıdan sonra keçən müddəti ərzində razılığı alınmayan tərəfin əşyaya münasibətini və işin diqqətəlayiq digər hallarını nəzərə almaqla, ağlabatan mühakimə əsasında əqdin bəyənilib-bəyənilmədiyi barədə əsaslandırılmış qənaət formalaşdırmalıdırlar.

7.17. Ümumi əmlaka daxil olan predmetin (məsələn, avtomobilin) ərin (arvadın) bağladığı müqavilə əsasında üçüncü şəxsin adına qeydə alındığı halda ərin (arvadın) həmin müqavilənin etibarsız sayılması və (və ya) əşyanın ümumi mülkiyyətə qaytarılmaqla, bölünməsinə dair əqdin hər iki tərəfinə (sərəncam verən ərə (arvada) və əldə edən üçüncü şəxsə) qarşı iddia qaldırmaq hüququ vardır. Həmin şəxslərə qarşı göstərilən tələblərdən hər hansı birinin irəli sürülməsi iddiaya baxılması üçün kifayət edir. Belə ki, müqavilənin etibarsız sayılması barədə iddia qaldırıldıqda, etibarsızlığın nəticəsi (Mülki Məcəllə, maddə 337.5) kimi üçüncü şəxsin adına olan reyestr qeydinə düzəliş edilməsi (Mülki Məcəllə, maddə 141); etibarsız əqd əsasında verilmiş əşyanın qaytarılması tələbi (Mülki Məcəllə, maddə 157.2) üzrə isə qeydin əsasında duran müqavilənin etibarlılığının yoxlanılması məhkəmənin qanundan irəli gələn xidməti vəzifəsidir və tələbdən kənara çıxma kimi qiymətləndirilə bilməz. Sözügedən tələblərə baxılarkən əşyanın üçüncü şəxsin adına rəsmiləşməsinə əsas olmuş əqd etibarsız sayıldıqda müvafiq reyestr qeydi ləğv olunur və əşya ər-arvadın birgə əmlakı kimi bölünür.

7.18. Mübahisə predmetinin üçüncü şəxsin vicdanlı əldə edən olması səbəbindən geri qaytarılması və bölüşdürülməsi mümkün olmadıqda, məhkəmə həmin əşyanın özgəninkiləşdirildiyi halda, bazar dəyərindən iddiaçının payına uyğun olan hissəsinin eyni əsaslarla pul şəklində cavabdehdən tutulmasına iddiaçının razılığı ilə qərar verə bilər. Məsələnin bu qaydada həll edilməsi iddia tələbindən kənara çıxma sayılmır. Çünki ər-arvadın əmlakının qanuni rejiminə söykənən iddianın obyektinin (avtomobil, pul) dəyişməsi, iddianın predmetinin (əmlak bölgüsünün) dəyişməsi hesab edilmir.

7.19. İddiaçı ər (arvad) cavabdeh arvadın (ərin) bağladığı etibarsız əqd əsasında üçüncü şəxsin adına rəsmiləşdirilmiş əşyanın özünü deyil, onun payına düşən dəyərini arvaddan (ərdən) tələb etdikdə isə üçüncü şəxsə qarşı yönəlmiş iddia tələbi olmadığından məhkəmə öz təşəbbüsü ilə əqdin etibarsızlığını nəzərə alaraq, əşyanın iddiaçıya verilməsi barədə qərar çıxara bilməz. Çünki üçüncü şəxsə qarşı mülki proessual qanunvericiliyə uyğun qaydada irəli sürülmüş tələb olmadan onun əşya hüquqlarına dair məsələnin məhkəmə tərəfindən yoxlanılması və həll edilməsi yolverilməzdir. Bu halda üçüncü şəxsin adına rəsmiləşdirilmiş predmetin bazar dəyərindən iddiaçının payına uyğun olan hissəsinin pul şəklində cavabdeh ərdən (arvaddan) tutulması mümkündür. Çünki həmin pul vəsaitinə olan hüquq da ərin (arvadın) əmlakının qanuni rejimindən irəli gəlir. Məhkəmənin cavabdeh ərə (arvada) qarşı yönəlmiş pul tələbini göstərilən əsasla təmin etməsi ümumi əmlaka olan hüququn pul şəklində kompensasiyasıdır.

7.20. Bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, iddiaçı ər (arvad), özünün razılığı olmadan üçüncü şəxslə bağlanmış müqaviləni sonradan bəyəndiyi üçün həmin müqavilə etibarlı hala gəlmişsə, predmetin bazar dəyərindən deyil, müqavilədəki dəyərindən payına uyğun hissəsini pul şəklində cavabdeh ərdən (arvaddan) tələb edə bilər. Belə mübahisələrə baxılarkən əqd əhəmiyyətsiz olduqda (müqavilənin mühüm şərtləri göstərilmədikdə, formaya riayət edilmədikdə və s.) isə belə müqavilə heç bir hüquqi nəticə yaratmadığı üçün əşyanın mülkiyyəti əldə edənə keçmiş sayılmır, yaxud sonuncunun adına aparılmış reyestr qeydiyyatı əsassız olur. Bu halda pul tələbinin təmin edilməsi mümkün olmadığına görə iddiaçıya əşyanın qaytarılması barədə iddia qaldırmaq hüququ izah edilməlidir. Bununla belə, əşya məhv olduqda və ya vicdanlı üçüncü şəxs tərəfindən əldə edildikdə hüququ pozulmuş ərin (arvadın) düşdüyü zərərin əvəzini tələb etmək hüququ vardır.

7.21. Ər-arvadın birgə mülkiyyətində olan əşyaya sərəncam verilməsi barədə əqdin müvafiq razılığın alınmaması əsası ilə etibarsızlığı barədə iddia cavabdeh qismində əqdin hər iki tərəfi (həm əşyanın digər birgə mülkiyyətçisi olan ər və ya arvad, həm də əqd üzrə əşyanı əldə edən şəxs) cəlb edilmədiyi halda təmin oluna bilməz. Çünki Mülki Prosesual Məcəllənin 50.3-cü maddəsinə əsasən, iddia tələbinin yönəldiyi fiziki və hüquqi şəxslər cavabdeh hesab olunduğundan və əqdlərin etibarsızlığı tələbinə cavab verməklə bağlı müvafiq hüquqi mükəlləfiyyətə həmin müqavilənin bütün tərəfləri malik olduğundan bu cür tələbin əsl cavabdehi müvafiq əqdin tərəfləri birlikdə ola bilərlər. Əks halda, işə baxan məhkəmə, Mülki Prosesual Məcəllənin 51.3 və 54-cü maddələrinin tələblərinə müvafiq olaraq, iddiaçının yazılı razılığı ilə cavabdehi əsl cavabdehlə əvəz etməli və ya başqa cavabdehi işə cəlb etməli, iddiaçı razı olmadıqda isə məhkəmə işə irəli sürülmüş tələblər üzrə baxaraq əsl olmayan cavabdehə qarşı qaldırılmış iddiaya dair qaydaları tətbiq etməlidir.

Müvafiq razılığın olmamasına görə ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyətində olan əşyaya sərəncam verilməsi ilə bağlı əqdlərin etibarsızlığına dair müddətlər

7.22. Müvafiq razılıq alınmadan bağlanmış əqd hər hansı əlavə qayda və ya şərtədən, yəni müddətin keçməsindən, mübahisələndirilməsindən və ya müvafiq məhkəmə qərarından asılı olmayaraq, sonradan bəyənmə halı istisna olmaqla, bağlandığı andan etibarsızdır.

7.23. Maraqlı tərəflər arasında əqdin etibarsızlığı və ya onun nəticələri ilə bağlı yaranan mübahisələrə dair məhkəmə tərəfindən verilən qərar əqdin etibarsızlığı faktının mövcud olub-olmadığını təsdiq etməklə tərəflər arasındakı hüquqi mübahisəni həll edir.

7.24. Mülki Məcəllənin 354.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan tələb əqdin əhəmiyyətsiz sayılması barədə deyil, əhəmiyyətsiz əqdin etibarsızlığı nəticələrinin tətbiqi haqqında iddiadır və həmin normada göstərilən müddət iddia müddətidir. Əhəmiyyətsiz əqdlərin nəticələrinin tətbiqi ilə bağlı tələb irəli sürüldükdə isə bu müddət "Mülki Məcəllənin 337, 339.6, 346.1 və 354-cü maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair" Konstitusiya Məhkəməsinin 2021-ci il 2 aprel tarixli Qərarında ifadə edilmiş hüquqi mövqelərə uyğun şəkildə tətbiq olunur. Həmçinin Mülki Məcəllənin 354.2-ci maddəsində göstərilən müddət yalnız həmin maddədə sadalanan mübahisələndirilən əqdlərə dair kəsici müddət olduğu üçün müvafiq razılığın alınmamasına görə etibarsızlıq tələblərinə tətbiq edilə bilməz.

ƏR-ARVADIN MÜLKİYYƏTİNİN MÜQAVİLƏ REJİMİ

8.1. Ailə Məcəlləsinin 38.1-ci maddəsinə əsasən, nikaha daxil olan şəxslər öz aralarında nikah dövründə və (və ya) nikah pozulduqda əmlak hüquqlarını və vəzifələrini müəyyən edən saziş – nikah müqaviləsi bağlaya bilərlər. Bu halda onların ayrıca və ümumi əmlakının rejimi həmin müqaviləyə uyğun olaraq müəyyən edilir. Nikah müqavilələri mülki-hüquqi əqd olmaqla mülki qanunvericiliyin əqdlərin bağlanması, ləğvi və etibarsız hesab edilməsi barədə qaydalarına tabedir.

8.2. Nikah müqaviləsi ilə ər-arvad ümumi əmlakın rejimi ilə bağlı qanuna zidd olmayan istənilən razılığa gələ, o cümlədən mövcud və gələcəkdə əldə edəcəkləri birgə əmlakın qanunla müəyyən olunmuş rejimini dəyişə, ümumi əmlaka, onun ayrı-ayrı növlərinə və ya ər-arvadın hər birinin əmlakına birgə, paylı və ya ayrıca mülkiyyət rejimi tətbiq edə bilərlər (Ailə Məcəlləsi, maddələr 38.2 və 38.3).

8.3. Öz aralarında nikah müqaviləsi bağlayan şəxslərin müqavilə azadlığı mülki qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş ümumi şərtlərlə yanaşı, Ailə Məcəlləsinin 38.6-cı maddəsində sadalanan hallarla məhdudlaşır, həmin tələbləri pozan müqavilə və ya şərtlər əhəmiyyətsizdir və bağlandığı andan etibarsız hesab edilir (Ailə Məcəlləsi, maddə 40.6).

8.4. Nikah müqaviləsi istər nikahadək, istərsə də nikah dövründə bağlana bilər. Müqavilə yazılı

formada tərtib olunmalı və notariat qaydada təsdiq edilməlidir. Belə müqavilə nikahadək bağlanmışsa, onun qüvvəyə minməsi nikahın dövlət qeydiyyatına alınmasından asılıdır (tamamlayıcı ünsür). Bu şərtlərə cavab verməyən nikah müqaviləsi Mülki Məcəllənin 329.1-ci maddəsinə əsasən, etibarsız (əhəmiyyətsiz) olduğu üçün ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi zamanı hüquqi əsas kimi çıxış edə bilməz.

8.5. Ailə Məcəlləsinin 42.1-ci maddəsi nikah müqaviləsinin bağlanması, dəyişdirilməsi və pozulması barədə ər (arvadın) üzərinə öz kreditoruna (kreditorlarına) məlumat vermək vəzifəsi qoyur və bu vəzifəni yerinə yetirməyən ər (arvad) nikah müqaviləsinin məzmunundan asılı olmayaraq öz öhdəliklərinə görə məsuliyyət daşıyır. Bu normaın tələbinə əsasən, nikah müqaviləsinin bağlanmasından məlumatsız olmuş kreditor (kreditorlar) ər-arvadın əmlakının rejiminin həmin müqavilə ilə dəyişdirilməsinə bağlı deyil və nikah müqaviləsi əsasında borclunun ərinin (arvadının) ayrıca mülkiyyətinə keçmiş əmlaka tutma yönəldilməsini tələb edə bilər.

8.6. Kreditor (kreditorlar), həmçinin mülki qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq, nikah müqaviləsinin şərtlərinin dəyişdirilməsini və ya onun pozulmasını tələb etmək hüququna malikdir (Ailə Məcəlləsi, maddə 42.2).

8.7. Nikah etibarsız sayıldıqda ər və arvad arasında bağlanmış nikah müqaviləsi də Ailə Məcəlləsinin 38 və 39-cu maddələrinə əsasən etibarsız sayılır (Ailə Məcəlləsi, maddə 28.3). Bununla yanaşı, ailə qanunvericiliyi konkret mübahisənin hallarına əsasən, etibarsız nikah nəticəsində hüquqları pozulmuş ər (arvadın) hüquqlarını nəzərə alaraq, nikah müqaviləsinə tamamilə və ya qismən etibarlı hesab edə bilər (Ailə Məcəlləsi, maddə 28.5).

İDDİA MÜDDƏTİ

9.1. Ailə qanunvericiliyi pozulmuş hüquqların müdafiəsi üçün Ailə Məcəlləsində müəyyən olunmuş müddətlər istisna olmaqla, ailə münasibətlərindən irəli gələn tələblərə iddia müddətinin şamil edilmədiyi barədə qayda nəzərdə tutur (8.1-ci maddə). Məcəllə ailə münasibətlərindən irəli gələn yalnız ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi tələblərinə iddia müddətinin tətbiqini mümkün sayır və Ailə Məcəlləsinin 36.9-cu maddəsinə əsasən, bu müddət 3 il təşkil edir. İddia müddətini müəyyən edən bu norma Mülki Məcəllədə nəzərdə tutulmuş qaydalara əsasən tətbiq edilir (Ailə Məcəlləsi, maddə 8.2).

9.2. Məhkəmə təcrübəsində ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi zamanı yaranan əsas sual iddia müddətinin axımının başlanması anı (tarixi) ilə bağlıdır.

9.3. "Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 36.9-cu maddəsinin Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 377.1-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair" Konstitusiya Məhkəməsinin 2019-cu il 29 iyul tarixli Qərarında ifadə edilmiş hüquqi mövqelərə görə qanunverici iddia müddətinin axımının başlamasını subyektiv hüququn pozulması ilə əlaqələndirdiyindən, ər-arvadın nikah dövründə əldə etdikləri ümumi əmlakdakı paylarının bölünməsi tələbinə dair iddia müddətinin axımı nikah pozulduğu andan deyil, tərəfin həmin əmlakla bağlı hüquqlarının pozulduğunu bildiyi və ya bilməli olduğu gündən hesablanmalıdır.

9.4. Konstitusiya Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, məhkəmələr ər-arvadın ümumi əmlakdakı paylarının bölünməsi tələbinə dair iddialara baxarkən müvafiq tərəfin ümumi əmlakla bağlı hüquqlarının pozulduğunu bildiyi və ya bilməli olduğu günü müəyyən etmək üçün işin konkret hallarını ətraflı araşdıraraq, müvafiq nəticəyə gəlməlidirlər. Məsələyə başqa cür yanaşma, yeni nikah dövründə ər-arvadın əldə etdiyi ümumi əmlakdakı paylarının bölünməsi tələbinə dair iddia müddətinin axımının nikah pozulduğu andan hesablanması ər-arvadın ümumi əmlakla bağlı mülkiyyət hüquqlarının realizə imkanlarının qeyri-mütənasib və qanunvericiliyin mahiyyətinə zidd məhdudlaşdırılmasına səbəb olardı.

9.5. Beləliklə, ər-arvadın əmlak bölgüsünə dair mübahisələrə baxarkən məhkəmələr nəzərə

almalıdır ki belə mübahisələr üzrə hər bir halda nikahın pozulması ilə iddia müddətinin axımı başlanmır. Məsələn, nikah pozulduqdan sonra keçmiş ər-arvad ümumi əmlakdan birlikdə istifadə etməyə davam edirlərsə, yaxud ər (arvad) ümumi əmlakın mövcudluğu barədə məlumatsızdırsa, iddia müddəti ər-arvaddan biri tərəfindən digərinə mübahisəli əmlaka münasibətdə öz hüquqlarını həyata keçirməyə maneə yaratdığı gündən hesablanmalıdır.

9.6. Eyni zamanda nəzərə alınmalıdır ki, Mülki Məcəllənin 379.5-ci maddəsinə müvafiq olaraq nikahın mövcud olduğu dövrdə ərle arvad arasındakı tələblər üzrə iddia müddətinin axımı dayandırıldığı üçün ər-arvadin əmlak bölgüsünə dair tələblər üzrə iddia müddətinin axımının başlanması üçün hər bir halda tərəflər arasında bağlanmış nikah pozulmuş olmalıdır.

9.7. Ər-arvadin ümumi əmlakının bölünməsinə dair iddia baxılmamış saxlanıldığı halda, Mülki Məcəllənin 381.1-ci maddəsində müəyyən edilən nəticə yaranır və iddia irəli sürülənədək başlanmış iddia müddətinin axımı ümumi qaydada davam edir. Yəni həmin iddianın irəli sürülməsi artıq iddia müddətinin axımının kəsilməsinə səbəb olmur və iddia irəli sürüldüyü gündən baxılmamış saxlanıldığı günədək olan müddət başlanmış iddia müddətindən çıxılır.

9.8. Birgə nikaha daxil olarkən arvada verilmiş cehiz əşyaları, habelə birgə nikaha daxil olanadək və ya nikah dövründə onlardan birinə üçüncü şəxslərin hədiyyə etdiyi əşyalar ər-arvadin ayrıca əmlakı (mülkiyyəti) olduğundan, Mülki Məcəllənin 384.0.4-cü maddəsinə əsasən, həmin əşyaların başqasının, o cümlədən ər (arvadin) qanunsuz sahibliyindən geri tələb olunması barədə iddialara iddia müddəti tətbiq oluna bilməz.

PROSESSUAL MƏSƏLƏLƏR

İlkin mediasiya sessiyasında iştirak və iddianın mümkünlük şərtləri

10.1. “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun (bundan sonra – “Mediasiya haqqında” Qanun) 3.2-ci və Mülki Prosesual Məcəllənin 4.6-cı maddələri ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə tərəflərin məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl ilkin mediasiya sessiyasında iştirakını tələb edir. Bu qaydaya əməl olunmaması Mülki Prosesual Məcəllənin 152.1.6-1-ci maddəsinə əsasən, iddia ərizəsinin və ona əlavə edilmiş sənədlərin geri qaytarılması, əgər iddia ərizəsi icraata qəbul edilmişsə, həmin Məcəllənin 259.0.13-cü maddəsinə əsasən, iddianın baxılmamış saxlanması üçün əsasdır.

10.2. Ailə Məcəlləsinin 2.1-ci maddəsinə əsasən, ər-arvad arasında yaranan əmlak münasibətləri həmin Məcəllə ilə tənzimləndiyi üçün onların ümumi əmlakının bölünməsi ilə bağlı ixtilaf da ailə mübahisəsi hesab olunur.

10.3. Üzərində ər-arvadin ümumi mülkiyyət hüququ yaranmış əmlakın nikahın davam etdiyi, ailə münasibətlərinin faktiki aradan qalxdığı, yaxud nikah pozulduqdan sonra başqa bir əmlak dəyərində çevrilməsi (əşyanın satılması, dəyişdirilməsi və s.) nəticəsində əldə olunmuş predmetlərə (pul vəsaitinə və ya digər əmlaka hüququn tanınması, onların qaytarılması və s.), o cümlədən ər-arvad arasında bağlanmış nikah müqavilələrinin və onların ümumi əmlakı üzərində sərəncam verən əqdlərin etibarsızlığına dair tələblərin də kökündə ər-arvadin mülkiyyətinin qanuni və ya müqavilə rejimi durduğundan bu xarakterli mübahisələr ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr sayılır.

10.4. Ər-arvadin ümumi əmlakının bölünməsi barədə öz aralarında bağladıkları sazişdən, habelə mediasiya prosesində əldə edilmiş barışıq sazişindən irəli gələn öhdəliklərin icrasına məcburetə barədə, eləcə də həmin sazişlərin ləğv edilməsi və ya etibarsız sayılması barədə iddialar ailə hüququna deyil, müqavilə hüququna əsaslandığı üçün belə mübahisələr üzrə tərəflərin məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl ilkin mediasiya sessiyasında iştirakı tələb edilmir.

10.5. Ər-arvad statusunda olmayan şəxslər arasında yaranmış oxşar mübahisələr ər-arvadin

mülkiyyətinin qanuni və ya müqavilə rejimi ilə deyil, mülki qanunvericiliyin ümumi əmlakın əldə edilməsi və istifadəsi, ona sərəncam verilməsi və bölünməsinə dair qaydaları ilə tənzimləndiyindən ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr sayılmır və belə iddialar üzrə tərəflərin məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl ilkin mediasiya sessiyasında iştirakı tələb olunmur.

10.6. Ümumi əmlakın bölünməsinə dair mübahisələr üzrə qarşılıqlı iddia ərizələrinin mümkünlüyü barədə məsələnin müzakirəsi zamanı məhkəmələr nəzərə almalıdır ki, Konstitusiya Məhkəməsi 2022-ci il 14 dekabr tarixli Qərarında Konstitusiyanın 60-cı maddəsinin I hissəsində təsbit edilmiş məhkəmə müdafiəsi hüququnun təmin edilməsi məqsədi ilə belə nəticəyə gəlmişdir ki, Mülki Prosesual Məcəllənin 155.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, ilk iddia ilə birlikdə baxılmaq üçün qarşılıqlı iddia verən cavabdehdən həmin Məcəllənin 4.3-4.6-cı maddələrinə əsasən, ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə də məhkəməyə qədər nizamlama qaydalarına (pretenziya və mediasiya) riayət edilməsi tələb olunmur.

10.7. Ər-arvad arasında ümumi əmlakın bölünməsi ilə bağlı mediasiya prosesi nəticəsində əldə edilmiş barışıq sazişi varsa, bölgü həmin razılaşmaya uyğun aparılmalıdır. Buna baxmayaraq tərəflərdən biri eyni əmlakın məhkəmə tərəfindən bölünməsinə dair iddia qaldırdıqda hakim bağlanmış sazişin qüvvədə olub-olmadığını aydınlaşdırmalıdır. Saziş qüvvədə olmadığı halda, ər-arvadın əmlakının bölünməsi barədə tələbə ümumi qaydada ailə qanunvericiliyi əsasında baxılır.

10.8. Belə hallar aşkar edilmədikdə razılaşmanın yerinə yetirilməsini istəyən şəxsin tələbi saziş şərtlərinin icrasına məcburetmə barədə iddia kimi qiymətləndirilir və məhkəmə mübahisəni mülki qanunvericiliyə və tərəflərin bağlı olduqları sazişin şərtlərinə uyğun həll edir.

10.9. Mediasiya prosesi nəticəsində əldə edilən barışıq sazişi "Mediasiya haqqında" Qanunda müəyyən edilmiş müddət ərzində könüllü qaydada icra edilmədikdə və ya barışıq sazişinin könüllü icrasından imtina olunduqda, tərəflərdən biri sazişin məcburi icrası üçün onun təsdiq edilməsi barədə məhkəməyə müraciət edə bilər. Mülki Prosesual Məcəllənin 355-25.3-cü maddəsinə əsasən, barışıq sazişi məhkəmə tərəfindən təsdiq edildiyi halda, bölünmə sazişin şərtlərinə uyğun məcburi qaydada aparılır. Saziş məhkəmə tərəfindən təsdiq edildikdən sonra Mülki Prosesual Məcəllənin 153.2.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, eyni tərəflər arasında eyni predmet barədə eyni əsaslarla verilmiş iddianın icraata qəbulundan onun yolverilməzliyinə görə imtina edilməlidir.

10.10. Ailə Məcəlləsinin 22.2-ci maddəsinə əsasən, ər-arvad arasında saziş olmadıqda ər-arvadın (onlardan birinin) tələbi ilə birgə mülkiyyətdə olan əmlakın bölgüsünün aparılması nikah pozularkən məhkəmənin həll etməli olduğu məsələlər sırasında olduğu üçün əmlak bölgüsü tələbi nikahın pozulması tələbi ilə birləşdirildikdə iddia ərizəsi Mülki Prosesual Məcəlləsinin 152.1.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əsasla (bir-biri ilə əlaqədar olmayan bir neçə tələb birləşdirildikdə) geri qaytarıla bilməz. Eyni zamanda, nikahın pozulması tələbi ilə birləşdirilmiş əmlak bölgüsü tələbi üçüncü şəxsin mənafeyinə toxunarsa (Ailə Məcəlləsi, maddə 22.3), yaxud hakim digər əsaslarla (qısaltdılmış müddətlərdə baxılmalı olan tələblərlə birləşdirildikdə, uşaqların mənafeyi tələb etdikdə, prosesual qənaət prinsipinə riayət olunması zərurəti yarandıqda) tələblərə ayrıca baxılmasını məqsədemüvafiq hesab edərsə (Mülki Prosesual Məcəllə, maddə 169.1), əmlak bölgüsü haqqında tələb sonradan ayrıca icraata ayrıla bilər. Bu məsələ ilə bağlı qəbul edilmiş qərardad Mülki Prosesual Məcəllənin 264.0.5-ci maddəsinə uyğun əsaslandırılmalıdır.

10.11. Mülki-Processual Məcəllənin 149.2.3-cü maddəsinə əsasən, iddia ərizəsində həmçinin iddiaçının və ya ərizəçinin tələbləri, onların öz tələblərinin əsası kimi istinad etdiyi fakt və hallar, onları təsdiq edən sübutların siyahısı, iddia bir neçə cavabdehə verildikdə isə onların hər birinə qarşı yönələn tələb göstərilməlidir. İddia ərizəsində cavabdeh kimi qeyd olunmuş şəxsə münasibətdə sadalanan tələblərə riayət edilmədikdə, o cümlədən cavabdeh qismində dövlət orqanları və ya qanunla mübahisə tərəfi hesab edilməyən şəxslər qoyulduqda və onlara qarşı mülki məhkəmə icraatı qaydasında yol verilən konkret tələblər irəli sürülmədikdə iddia ərizəsi Mülki Prosesual Məcəllənin 149.2.3-cü maddəsinin şərtlərinə cavab verməməsi əsası ilə həmin Məcəllənin 152.1.1-ci maddəsinə uyğun olaraq geri qaytarılmalıdır.

Məhkəmə aidiyyəti

10.12. “İşlərin ümumi və yaxud kommersiya məhkəmələrinə aidiyyətinin müəyyən edilməsi, məhkəmə aidiyyəti ilə bağlı mübahisələrə və məhkəmələr arasında yaranan fikir ayrılıqlarına baxılmasının xüsusiyyətlərinə dair” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 2020-ci il 18 sentyabr tarixli 10 nömrəli Qərarında məhkəmələrə izah edilmişdir ki, ailə-nikah, mənzil, əmək, vərəsəlik, renta, istehlak münasibətlərindən, habelə müəllifliklə bağlı qeyri-əmlak hüquqlarının həyata keçirilməsi, oyun və mərclərin keçirilməsindən irəli gələn mübahisələrin xüsusiyyəti tərəflərin sahibkarlıq fəaliyyətindən irəli gəlməsini istisna etməklə, onları müstəsna qaydada ümumi məhkəməyə aid edir (bənd 18).

10.13. Bu baxımdan ailə-nikah münasibətlərindən irəli gələn, o cümlədən ər-arvadın ümumi mülkiyyətinin bölünməsi ilə əlaqədar olan mübahisələr istisnasız olaraq ümumi məhkəməyə aid olduğundan işdə iştirak edən şəxslərin subyektiv tərkibindən asılı olmayaraq ümumi məhkəmələrdə baxılmalıdır. Xüsusən də hüquqi şəxslərdə ər-arvadın payının müəyyən edilməsi, dəyişdirilməsi və ya sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlərinin ər-arvad arasında bölünməsi zamanı hüquqi şəxsin işdə iştirak edən şəxs olması, mübahisə tərəfi olan ər (arvadın) və ya onların hər ikisinin hüquqi şəxsin iştirakçısı olması, yaxud işdə iştirak edən ər (arvadın) və ya onların hər ikisinin fərdi sahibkar olması belə mübahisələrin məhkəmə aidiyyətinin dəyişdirilməsi üçün əsas ola bilməz.

Ərazi aidiyyəti

10.14. Mülki Prosesual Məcəllənin işlərin ərazi aidiyyətini tənzimləyən 4-cü fəslində ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsinə dair tələblər üzrə iddiaçının seçiminə görə aidiyyət qaydası nəzərdə tutulmadığı üçün belə mübahisələrə bir qayda olaraq, həmin Məcəllənin 35.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, cavabdehin rəsmi qeydə alındığı yerin məhkəməsində baxılmalıdır (ümumi aidiyyət).

10.15. Konstitusiya Məhkəməsinin “Mülki Prosesual Məcəllənin 35.1, 35.3 və 39.1-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 2021-ci il 2 iyun tarixli Qərarında ifadə edilmiş hüquqi mövqelərdən də görünür ki, ər-arvadın ümumi əmlakda hər birinin payının müəyyən edilməsi onların mülkiyyət hüquqlarının tanınması hesab edilmədiyi üçün daşınmaz əşyalarla bağlı verilmiş belə tələblərə ümumi aidiyyət qaydasında baxılmalıdır.

10.16. Ər-arvad Mülki Prosesual Məcəllənin 40.2-ci maddəsinə uyğun olaraq, öz aralarında bağladıkları yazılı sazişlə ümumi əmlakın bölünməsi ilə bağlı mübahisənin ərazi aidiyyətini dəyişdirməkdə sərbəstdirlər. Belə saziş olduqda məhkəmələr ümumi aidiyyəti deyil, müqavilə aidiyyətini rəhbər tutmalıdırlar.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki və Kommersiya Kollegiyalarının Məhkəmə qərarı ilə təsdiq edilmiş barışıq sazişinin etibarsızlığı barədə iddianın mümkünlüyünə dair qanunvericiliyin tətbiqi məsələləri üzrə 2024-cü il 23 fevral tarixli 01/2024 nömrəli qərardadı

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki və Kommersiya Kollegiyaları, Mülki Kollegiyanın sədri Hacıyev Sənan Firudin oğlunun sədrliyi və hakimləri Əhmədova Mehparə Tofiq qızı, Əhmədov Əhməd Abbas oğlu, Nurməmmədov Əhməd Güləhməd oğlu, Vəliyeva Elşanə Rafiq qızı, Həsənov Vüqar Təvəkgül oğlu, Hüseynov Abiddin Qabil oğlu, Şamayev Elşad Yaquboviç, Abbasov Aqil Əzizağa oğlu, Əliyev Zaur Əli oğlu, Şəfiyev İspəndiyar Əsəd oğlu, Məmmədov Vidadi Məmməd oğlu, Xıdırov Əhliman Mehman oğlu, Babayev Zəki Baba oğlu, Kommersiya Kollegiyasının sədri Abiyeva Kəmalə Nəbi qızı və hakimləri Dadaşov İlqar Ağababaş oğlu, Qəribov Bəhman Fərhad oğlu və Məmmədli Bəhram Məmməd oğlundan ibarət tərkibdə, Abbaslı Əsgər Əbülfət oğlunun katibliyi ilə, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Mülki Kollegiyasının Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin (bundan sonra - MPM) 418-1-ci maddəsinin tələblərinə müvafiq qaydada verdiyi 2023-cü il 20 aprel tarixli təqdimatı əsasında mübahisəli hüquqi məsələyə hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə baxaraq aşağıdakıları müəyyən etdi:

Mübahisəli hüquqi məsələnin məzmunu

1. Hazırda Ali Məhkəmənin icraatında əvvəllər müəyyən edilmiş hüquqi mövqedən fərqli yanaşmanın tətbiqini zəruri edən, məhkəmənin təsdiq etdiyi “barışıq sazişinin etibarsız hesab olunması” tələbinə dair mülki iş vardır.

İddia tələbinin əsaslandırılması

2. İş üzrə iddiaçı məhkəmə qərardadı ilə təsdiq edilmiş barışıq sazişinin etibarsız sayılmasını tələb edir və iddiasını onunla əsaslandırır ki, sazişi təhdid altında, iradəsinə zidd şəkildə bağlamağa məcbur olmuşdur.

3. Birinci instansiya məhkəməsi MPM-in 261.0.1 və 261.0.2-ci maddələrinə istinad edərək işin icraatına xitam vermişdir. Məhkəmə qanuni qüvvəyə minmiş qərardadla təsdiq edilmiş barışıq sazişinin iddia qaldırılmaqla mübahisələndirilməsini mümkün saymamışdır. Apellyasiya instansiyası məhkəməsi də bu mövqe ilə razılaşaraq iddiaçının şikayətini rədd etmişdir.

4. İşə kassasiya qaydasında baxılarkən mübahisəli məsələyə münasibətdə Ali Məhkəmənin ayrı-ayrı məhkəmə tərkibləri arasında fərqli hüquqi yanaşmaların mövcud olduğu müəyyən edilmişdir.

5. Belə ki, Ali Məhkəmənin Mülki Kollegiyasının bəzi tərkibləri məhkəmə qərardadı ilə təsdiq edilmiş barışıq sazişinin etibarsız sayılması haqqında ayrıca iddia qaldırılmasını mümkün saymamışlar. Bu mövqe onunla əsaslandırılmışdır ki, məhkəmənin barışıq razılaşmasını təsdiqləməsi eyni zamanda tərəflər arasında bağlanan sazişin etibarlılığının yoxlanılması anlamına gəlir və saziş təsdiq olunduqda qərardadın tərkib hissəsinə çevrilir. Barışıq sazişi ilə razı olmayan tərəf həmin sazişi mübahisələndirə bilməz. O, məhkəmə qərardadından mülki prosesual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada şikayət verə bilər. Ona görə də məhkəmənin təsdiqlədiyi barışıq sazişinin etibarsız sayılmasına dair iddiaya xitam verilməsi əsaslıdır.

6. Məhkəmənin digər tərkiblərinin hüquqi mövqeyi ondan ibarətdir ki, sözügedən məhkəmə qərarından prosessual qaydada şikayət vermək imkanı, müstəqil əqd olan barışıq sazişinin etibarsızlığına dair maddi hüquqi əsaslarla ayrıca iddia qaldırmaq hüququnu istisna etmir.
7. Göründüyü kimi, qeyd edilən hüquqi məsələyə dair qanunvericiliyin tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin təmin edilməsi zərurəti yaranmışdır.
8. MPM-in 418-1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, Ali Məhkəmənin məhkəmə tərkibi işə kassasiya qaydasında baxarkən Ali Məhkəmənin digər məhkəmə tərkibinin əvvəllər qəbul etdiyi qərarla müəyyən edilmiş hüquqi mövqedən fərqli yanaşmanın tətbiq edilməsini zəruri hesab etdikdə həmin mübahisəli hüquqi məsələyə hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin təmin edilməsi məqsədilə Ali Məhkəmənin Mülki və Kommersiya kollegiyalarına daxil olan bütün hakimlərdən ibarət tərkibdə baxılır.
9. Bu məqsədlə Ali Məhkəmənin sədri tərəfindən hazırda işə baxan Mülki kollegiyanın məhkəmə tərkibinin təqdimatı təmin edilərək, hüququn tətbiqi üzrə qeyd edilən mübahisəli hüquqi məsələ Mülki və Kommersiya kollegiyalarına daxil olan bütün hakimlərin müzakirəsinə çıxarılmışdır.
10. Mübahisəli hüquqi məsələ hüquq ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılmış, Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin Mülki hüquq kafedrasının dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru Sərvər Süleymanlının, Halle-Vittenberq Universitetinin Beynəlxalq iqtisadi hüquq və müqayisəli hüquq üzrə professoru Azər Əliyevin, Ali Məhkəmənin sabiq hakimi Əsəd Mirzəliyevin, Xarici Təhsilli Hüquqşünaslar Assosiasiyasının, “Remells” hüquq firmasının, vəkillər Pərviz Məmmədovun və Arif Əyyubovun yazılı formada əsaslandırılmış rəyləri (amicus curiae rəyi) Ali Məhkəməyə təqdim edilmişdir.

Məhkəmə tərkibinin mövqeyi

11. Mübahisəli hüquqi məsələ məhkəməyə müraciət etmək imkanı ilə bağlı olduğu üçün bu hüququn təminatları və məhdudlaşdırılma əsasları nəzərdən keçirilməlidir.
12. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının (bundan sonra – Konstitusiya) 60-cı maddəsinin 1-ci hissəsinə əsasən, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir.
13. “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının (bundan sonra – Avropa Konvensiyası) 6-cı maddəsinin 1-ci hissəsinə görə, hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsi ilə, əğlabatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir.
14. Eyni zamanda, MPM-in 4.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, bütün fiziki və hüquqi şəxslər özlərinin qanunla qorunan hüquq və azadlıqlarını, eləcə də maraqlarını qorumaq və təmin etmək məqsədi ilə qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhkəmə müdafiəsindən istifadə etmək hüququna malikdirlər.
15. Göründüyü kimi, məhkəməyə müraciət etmək hüququ konstitusion səviyyədə təminat altına alınmış və qanunda xüsusi olaraq nəzərdə tutulmuşdur.
16. Ölkəmizdə insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsini Avropa Konvensiyasına uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununun 3.1-ci və 3.4-cü maddələrinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş insan hüquqları və azadlıqları yalnız qanunla məhdudlaşdırıla bilər. İnsan hüquqlarına və ya azadlıqlarına qoyulan məhdudlaşdırma tələbləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və bu Konstitusiya Qanununda nəzərdə tutulan qanuni məqsədə yönəlməli və həmin məqsədə mütənasib olmalıdır.
17. Beləliklə, məhkəməyə müraciət etmək hüququna gətirilən məhdudlaşdırma qanunda nəzərdə

tutulmalı, qanuni məqsədə yönəlməli və mütənasib olmalıdır.

18. Odur ki, mübahisəli hüquqi məsələnin düzgün həlli üçün həmin şərtlər ardıcılıqla yoxlanılmalıdır. Onlardan birinin aşkar edilməməsi məhdudiyyət üçün əsasın olmadığı qənaətinə gəlməyə kifayət edir, digərlərinin araşdırılmasına gerek qalmır.

19. Baxılan iş üzrə icraata xitam verilməsi mahiyyət etibarilə iddiaçının məhkəməyə müraciət etmək hüququnu məhdudlaşdırdığı üçün bu məhdudiyyətin yuxarıda göstərilən əsaslara uyğun olub-olmadığına hüquqi qiymət verilməlidir.

20. Məhkəmələr işin icraatına xitam verilməsinin qanuni əsası kimi MPM-in 261.0.1 və 261.0.2-ci maddələrinə istinad etmişlər. Həmin normalara görə, iş məhkəmədə və ya mülki məhkəmə icraatı qaydasında baxılmalı deyildirsə, habelə eyni tərəflər arasında, eyni predmet barəsində və eyni əsaslar üzrə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsi və ya iddiaçının iddiadan imtina etməsi və ya tərəflərin barışıq sazişinin təsdiq olunması ilə əlaqədar iş üzrə icraata xitam edilməsi haqqında məhkəmənin qərarı olarsa, hakim iş üzrə icraata xitam verir.

21. Məhkəmələr mövqelərini belə əsaslandırmışlar ki, iddiaçının etibarsız sayılmasını tələb etdiyi barışıq razılaşması məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı ilə təsdiq edildiyi üçün həmin sazişin ayrıca iddia ilə mübahisələndirilməsi yolverilməzdir.

22. Məhkəmə tərkibi aşağıdakılara əsasən hesab edir ki, istinad olunan prosessual normalar hazırkı iş üzrə iddiaçının məhkəməyə müraciət etmək hüququnu məhdudlaşdıran qanuni əsas(lar) hesab edilə bilməz.

23. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra – Mülki Məcəllə) 881.1-ci və 881.2-ci maddələrinə əsasən, barışıq razılaşması haqqında müqaviləyə görə tərəflər öz aralarında hüquqlar və ya iddialar barədə mübahisəni və ya qeyri-müəyyənliyi qarşılıqlı güzəşt yolu ilə həll edirlər. Barışıq razılaşmasının qüvvəsi ondan ibarətdir ki, əvvəllər mübahisəli və ya qeyri-müəyyən olmuş hüquqlara və iddialara istinad edilməsi həmin razılaşmaya əsasən istisna edilir və hüquqi statusundan asılı olmayaraq iştirakçılar üçün yalnız barışıq razılaşmasında təsbit edilənlər etibarlı olur.

24. Barışıq sazişi eyni zamanda “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun (bundan sonra – “Mediasiya haqqında” Qanun) 1.0.7-ci maddəsində və “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun (bundan sonra – “İcra haqqında” Qanun) 20.1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur.

25. Göründüyü kimi, barışıq sazişi tərəflərin mübahisəli münasibətlərinə dair yeni bir hüquqi nəticə - hüquq və öhdəliklər əmələ gətirmək məqsədilə bağladıkları qarşılıqlı ikitərəfli (çoxtərəfli) müqavilədir. Barışıq sazişi tərəflər arasındakı mübahisənin və ya fikir ayrılığına səbəb olma potensialı daşıyan qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılmasına yönəlir.

26. Mülki qanunvericiliyin məqsədi mülki dövrüyə azadlığını təmin etmək, yeni subyektlərin öz şəxsi mənafelərini həyata keçirməyə hüquqi şəraiti yaratmaqdır (Mülki Məcəllə, maddə 1.1). İstər bu məqsəddən irəli gələn iradə sərbəstliyi (Mülki Məcəllə, maddə 6.1.2) və müqavilə azadlığı prinsipləri (Mülki Məcəllə, maddələr 6.1.5 və 390), istərsə də Mülki Məcəllənin 12.2-ci maddəsinin “Mülki hüquq münasibətlərinin subyektləri həm qanunla birbaşa qadağan olunmamış hərəkətləri, həm də qanunda bilavasitə nəzərdə tutulmamış hərəkətləri icra edə bilirlər” müddəası onu deməyə əsas verir ki, barışıq razılaşması da mülki qanunvericilikdə nəzərdə tutulan müqavilələrdən biri olmaqla, tərəflər arasında öhdəlik hüquq münasibətləri yaradan əqd növüdür.

27. Müqavilə dedikdə, iki və ya daha artıq şəxsin hüquqi nəticə əmələ gətirmək üçün ifadə etdikləri və bir-birinə uyğun olan iradə bəyanları başa düşülür. Başqa sözlə, şəxslər ifadə etdikləri iradələri ilə özlərinin mülki hüquq və vəzifələrini əmələ gətirir, dəyişdirir və ya xitam edirlər. İradə bəyanı şifahi, sadə yazılı və ya rəsmi (notarial) formada, birtərəfli və ya müqavilə şəklində (ikitərəfli və ya çoxtərəfli) ola bilər, məsələn, vəsiyyətnamə, etibarnamə, müqavilə və s. (Mülki Məcəllə, maddələr 324.1, 324.2, 389.1 və 407).

28. Barışıq razılaşmasının bağlanması üçün bir qayda olaraq forma tələb olunmur, lakin razılaşmada hər hansı formanın gözlənilməsini tələb edən əqdlər varsa, razılaşma bu əqdlər üçün tələb edilən forma üzrə tərtib olunmalıdır (Mülki Məcəllə, maddə 881.3). Məsələn, daşınmaz əşyaya sərəncam verilməsi razılaşdırılırsa, belə saziş notarial qaydada təsdiqlənməlidir.

29. Qanunvericilikdə barışıq sazişinin digər formaları da nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, tərəflər arasında mediasiya prosesi nəticəsində əldə edilən barışıq sazişi yazılı formada bağlanır ("Mediasiya haqqında" Qanun, maddə 33.1). Məhkəmənin təsdiqlədiyi barışıq sazişi isə protokol şəklində tərtib olunur (Mülki Məcəllə, maddə 881.3).

30. Tərəflərin öz aralarında sadə yazılı və ya notarial formada bağladıkları, yaxud mediasiya prosesi nəticəsində və ya məhkəmədə əldə etdikləri barışıq sazişlərinin ortaq cəhəti ondan ibarətdir ki, həmin iradə bəyanları məhkəmədə olan mülki prosesin (yaxud məhkəməyə getmə potensialı olan mübahisənin) tamamlanmasını təmin edir.

31. MPM-in 191-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, tərəflərin barışıq sazişi şərtləri məhkəmə iclasının protokoluna yazılır və protokolu müvafiq surətdə iddiaçı, cavabdeh və ya hər iki tərəf imzalayır. Tərəflərin barışıq sazişi bu hərəkətlərin nəticəsi aydın surətdə şərh olunan, məhkəməyə göndərilən yazılı ərizələrdə də ifadə oluna bilər. Tərəflərin barışıq sazişini təsdiq etdikdə məhkəmə bu barədə qərardad çıxararaq, bu qərardadla eyni zamanda iş üzrə icraata xitam verir.

32. Göründüyü kimi, barışıq sazişi mübahisədə olan tərəflər arasında həm məhkəmədən kənar, həm də məhkəmə təsdiqi ilə bağlana bilər.

33. Bununla belə, məhkəmə təsdiqi barışıq sazişinin məcburi etibarlılıq şərti deyil. Çünki barışıq sazişlərinin əmələ gəlməsi üçün məhkəmə təsdiqi qanunda məcburi şərt olaraq nəzərdə tutulmamışdır.

34. İddia icraatında məhkəmənin barışıq razılaşmasını təsdiq etməsi iki növ hüquqi ehtiyacı qarşılıdır.

35. Birincisi, barışıq sazişi bağlayan tərəflər özləri həmin razılaşmanın qüvvəyə minməsi, yeni hüquqi müstəvidə etibarlı bir əqd kimi əmələ gəlməsi üçün onun məhz məhkəmə tərəfindən təsdiq olunmasını razılaşdırırlar (belə razılaşma mediasiyada bağlanan sazişdə də nəzərdə tutula bilər). Yeni, tərəflər sazişi imzalasalar da, razılaşma yalnız məhkəmənin təsdiqindən sonra qüvvəyə minir və hüquqi nəticə yaradır. Bu zaman məhkəmə təsdiq etmə üçün zəruri olan prosesual məsələləri (sazişi imzalayan şəxslərin səlahiyyətlərini, barışıqın qanuna zidd olub-olmamasını, üçüncü şəxsin hüquqlarını pozub-pozmamasını və s.) yoxlayır. Həmin xüsusiyyətlər məhkəməyə təqdim olunmuş (görünən) məlumat və sənədlər əsasında aydınlaşdırılır. Təsdiqə mane olan hallar aşkar edilmədikdə barışıq məhkəmə tərəfindən təsdiqlənir. Məhkəmənin barışıq sazişini qərardadla təsdiq etməsi həmin əqdin əmələ gəlməsinin tamamlayıcı ünsürü kimi çıxış edir. Bu halda məhkəmə təsdiqi həm sazişin yaranmasını (əqdin qüvvəyə minməsinə) təmin edən maddi hüquqi nəticə doğurur, həm də mülki prosesi tamamlayan (işin icraatına xitam verən) prosesual nəticə əmələ gətirir.

36. İkinci halda isə tərəflər sazişin qüvvəyə minməsinə məhkəmə təsdiqindən asılı etmədən özləri təmin edirlər (məsələn, sadə yazılı müqaviləni imzalamaqla, yaxud notariat qaydasında təsdiqlənməklə). Eyni zamanda, mediasiya prosesində bağlanan barışıq sazişi, əgər sazişdə ayrı şərt nəzərdə tutulmayıbsa, imzalandığı gündən tərəflər üçün məcburi xarakter daşıyır ("Mediasiya haqqında" Qanun, maddə 34.1). Bundan sonra barışıq razılaşması məhkəmənin icraatında olan işə xitam verilməsi üçün məhkəməyə təqdim olunur. Belə ki, tərəflər məhkəmə işini bilavasitə özləri, yaxud mediasiya vasitəsilə barışıq sazişi bağlamaqla qurtara bilərlər (MPM, maddə 52.3). Bu halda da məhkəmə yuxarıda qeyd olunan prosesual şərtləri yoxlayaraq barışıqı təsdiqləyir və ya bundan imtina edir.

37. Belə olan təqdirdə məhkəmənin sazişi qərardadla təsdiq etməsi (həmin əqdin əmələ gəlməsi baxımından) maddi hüquqi nəticə doğurmur. Bu nəticə, yeni tərəflərin hüquq və öhdəlikləri təsdiqə qədər barışıq sazişinin qüvvəyə minməsi ilə əmələ gəlmişdir. Hətta məhkəmə ona təqdim olunan razılaşmanı təsdiqləməkdən imtina etsə, tərəflər öz iradələri (iddiadan imtina, iddia ərizəsinin baxılmamış saxlanması və s.) ilə mülki prosesi sonlandırmaqla həmin saziş üzrə münasibətlərini davam etdirməkdə sərbəstdirlər (dispozitivlik prinsipi).

38. Odur ki, ikinci halda tərəflərin məhkəmədən kənar əmələ gətirdikləri barışıq sazişinin məhkəmə qərarı ilə təsdiqi yalnız prosessual hüquqi nəticələr doğurur. Bu nəticələr işin icraatına xitam verilməsi ilə mülki prosesin tamamlanması, buna müvafiq olaraq, eyni tərəflər arasında, eyni predmet haqqında və eyni əsaslar üzrə yenidən mübahisə açılmasının qarşısının alınması, habelə sazişin şərtləri pozulduqda onun məcburi icrasının təmin olunmasıdır.

39. Mediasiya prosesi nəticəsində əldə edilən barışıq sazişinin məhkəmə tərəfindən xüsusi icraatda təsdiqlənməsi isə yalnız razılaşmanın məcburi icrasını təmin etmək məqsədi daşıyır ("Mediasiya haqqında" Qanun, maddə 34.4; MPM, maddə 355-23.1).

40. "İcra haqqında" Qanunun 20.1.2-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə tələbkar ilə borclu arasında barışıq sazişini təsdiq etdikdə icra sənədi üzrə icraata xitam verilir.

41. Beləliklə, barışıq sazişini təsdiqləyən məhkəmə qərarı bir halda əqdin yaranmasının tamamlayıcı ünsürü kimi həm maddi hüquqi nəticələr yaradır, həm də prosessual hüquqi nəticələr təmin edir, digər halda isə yalnız prosessual nəticələr meydana gətirir.

42. Göründüyü kimi, barışıq sazişi təsdiqlənən bütün hallarda tərəflərin bağladıkları yeni əqd - barışıq razılaşması üzrə hər hansı iddiaya baxılmaz, ona əsaslanan bir tələb (o cümlədən barışıq sazişinin etibarsızlığına dair mübahisə) həll edilmir. O da nəzərə alınmalıdır ki, qərarı işi mahiyyəti üzrə həll edən məhkəmə aktı sayılmaz (MPM, maddə 263.1).

43. Belə olan halda tərəflər arasında eyni predmet barəsində və eyni əsaslar üzrə işə daha əvvəl baxılmasına dair məhkəmələrin mövqeləri əsassız olmuşdur.

44. Məhkəmə tərkibi qeyd edir ki, hakimin barışıq sazişini təsdiqləmək üçün qanunda nəzərdə tutulmuş prosessual tələblərə riayət etmək vəzifəsi barışıq razılaşmasının etibarlı olub-olmamasına qiymət verilməsi hesab edilmir.

45. Belə ki, MPM-in 52.5-ci maddəsinə görə, tərəflərin barışıq sazişi qanuna zidd olarsa və ya hər hansı bir şəxsin hüquqlarını və qanunla qorunan mənafeini pozarsa, məhkəmə belə hərəkətləri qəbul etmir. Belə hallarda məhkəmə mübahisəyə mahiyyəti üzrə baxır. Eyni yanaşma "Mediasiya haqqında" Qanunun 34.5-ci və MPM-in 355-26.1-ci maddələrində əks olunmuşdur.

46. Bu normalarda göstərilən qanunaziddlik və ya başqa şəxslərin mənafeini barışıqın təsdiq olunmasının prosessual şərtlərini özündə ehtiva edir. Çünki əsas təyinatı tərəflərin və məhkəmənin prosessual hərəkətlərini tənzimləmək olan MPM-in həmin normalarının məqsədi təsdiqetmənin proseduru (üsulunu) müəyyən etməkdir. Belə ki, məhkəmə önündə barışıq prosessual icraat olduğundan onun təsdiqlənməsi də prosessual hüquqa tabedir. Bu səbəbdən məhkəmə barışıqı təsdiqlədiyi anda onun görünən qanuni tələblərə uyğun olub-olmadığını (subyekt tərkibinə aid şərtləri – fiziki və ya hüquqi şəxsin mövcud olmasını, fəaliyyət qabiliyyətini, sazişi imzalayan təmsilçinin səlahiyyətlərini, razılaşmanın tərəflərin ifadə etdikləri iradələrini əks etdirməsini, sazişin şəxsiyyətin hüquqlarına, məcburi hüquq normalarına, ictimai qaydaya və ya əxlaqa zidd olmamasını, yaxud hansısa şərtin etimad və vicdanlılıq prinsiplərinə zidd olaraq müqavilənin bir tərəfinə zərər vurub-vurmadığını və s.) yoxlayır və protokollaşdırır. Əgər məhkəmə barışıqın bu şərtlərə uyğun olduğu qənaətinə gəlsə, onu təsdiqləyərək işin icraatına xitam verir, əks halda təsdiqdən imtina edir. Təsadüfi deyil ki, bu xüsusatla bağlı MPM-in 52.5-ci maddəsində "məhkəmə belə hərəkətləri qəbul etmir" ifadəsi işlədilmişdir. Odur ki, məhkəmənin fəaliyyəti bu prosessual hərəkətlərin yerinə yetirilməsi ilə məhdudlaşır.

47. Mediasiya prosesi nəticəsində bağlanmış barışıq sazişinə məhkəmənin məhz xüsusi icraatda və on gün müddətində baxması (MPM, fəsil 40-7) proseduru da onu göstərir ki, belə təsdiqləmə (yaxud imtina) prosessual mahiyyət daşımaqla, mübahisəli maddi hüquqi məsələlərin araşdırılmasını ehtiva etmir.

48. MPM-in 52.5 və 355-26.1-ci maddələrində göstərilən halların yoxlanılmasının maddi hüquqi nəticələr də əmələ gətirməsi barədə mövqe ilə razılaşdıqda isə belə çıxır ki, məhkəmə barışıq sazişini təsdiqlədikdə razılaşmanın etibarlı olması faktını təsbit edir və əqdin etibarlılığına (o cümlədən tərəfin iradəsini zədələyən halların olmadığına) hüquqi qiymət verir.

Məlum olduğu kimi, kassasiya instansiyası məhkəməsi də barışıq sazişini eyni əsaslarla təsdiq edərək işin icraatına xitam verə bilər (MPM, maddə 417.1.5). Halbuki kassasiya məhkəməsinin iş üzrə hər hansı faktı müəyyən etmək və ona qiymət vermək səlahiyyəti yoxdur. Bu hal bir daha onu təsdiqləyir ki, barışıq sazişinin qanuna zidd olması və ya hər hansı bir şəxsin hüquqlarını və qanunla qorunan mənafeyini pozmasının araşdırılması maddi hüquqi əsaslar üzrə yoxlama olmayıb, təsdiqetmə üçün prosessual tələblərin yerinə yetirilməsidir.

49.O da nəzərə alınmalıdır ki, bəzi hallarda məhkəmə barışıq sazişini təsdiq edərkən əqdin tərəflərinin iradəsinin təşəkkül tapmasına səbəb olan (məhkəmədən kənar) halları prosessual baxımdan yoxlamaq imkanında olmur. Bu vəziyyət müxtəlif səbəblərdən irəli gələ bilər: əqdin tərəfinin aldadıldığını, yaxud vacib əhəmiyyətli yanılmaya düşdüyünü özünün də bilməməsi, yaxud onu saziş bağlamağa məcbur edən hədənin hələ davam etməsi səbəbindən bu barədə məhkəməyə məlumat verməməsi və s. Bu kimi halların mövcudluğuna baxmayaraq, görünən və yoxlanılan şərtlər əsasında sazişin imzalanması və təsdiqi, eləcə də razılaşma mətninin məhkəmə aktına daxil edilməsi, tərəfin qüsurlu davranışı, hakimin prosessual pozuntuya yol verməsi və səhv qərardad çıxarması kimi qiymətləndirilə bilməz. Belə olan halda, məhkəmə aktının ləğv edilməsi üçün prosessual hüquqi əsas mövcud olmur.

50.Digər tərəfdən qeyd olunan prosessual hərəkətlər hüququ pozulmuş şəxsi iradəsinin zədələnməsi ilə bağlanmış əqdə bağlı qalmağa məcbur edə bilməz. Bu hallar mülki qanunvericiliyə uyğun qaydada araşdırılmalı və məsələyə hüquqi qiymət verilməlidir. Həmin araşdırmanın predmetini isə məhkəmə qərardadı (onun prosessual qanunvericiliyə zidd olaraq çıxarılması) deyil, barışıq razılaşmasını əmələ gətirən iradənin zədəli olub-olmaması kimi maddi hüquqi əsaslar təşkil edəcəkdir.

51.Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumunun B.Qasımovun şikayəti üzrə 2019-cu il 9 dekabr tarixli qərarında oxşar məsələ ilə bağlı göstərilmişdir ki, "məhkəmələrdə hər hansı müqavilənin aldadılma nəticəsində bağlanması məsələsinə baxılarkən tərəflərin iradə ifadəsinin həqiqi məzmunu və hüquqi niyyətləri müəyyən edilməlidir. Mübahisələndirilən müqaviləni tərəflərin imzalaması və notariat qaydasında təsdiqlənməsinin, ödəniş qəbzinin iddiaçı tərəfindən imzalanıb-imzalanmadığının ümumiyyətlə mübahisə predmeti olmaması, mülki iş üzrə iddia tələbinin isə məhz həmin müqavilənin aldadılma nəticəsində bağlanması səbəbindən irəli sürülməsi nəzərə alınmamışdır. ...Belə ki, bu növ iddia tələbi üzrə araşdırılma zamanı məhkəmələr tərəfindən əqdi əmələ gətirən iradə ifadəsinin aldadılma nəticəsində edilib-edilmədiyi yalnız iradə ifadəsinin özünün deyil, həm də həmin iradənin formalaşmasına və ifadə edilməsinə əsas olmuş şərait və motiv, məsələn, müqaviləyə qədərki danışıqlar, tərəflər arasındakı münasibətlər və tərəflərin sonrakı hərəkətləri nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilə bilər".

52.Barışıq sazişinin iradə zədələnməsi və digər səbəblərdən etibarsız olması ilə bağlı dəlillərin məhkəmə qərardadından verilən şikayət çərçivəsində araşdırılması da hüquqi baxımdan mümkün deyil.

53.Ona görə ki, barışıqın təsdiq edilməsi və işə xitam verilməsi prosessual fəaliyyət olduğu üçün bu barədə qəraddan şikayət də prosessual səbəblərdən dolayı verilə bilər. Belə səbəblər dedikdə, prosessual hüquq qaydalarının yanlış tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur. Ona görə də şikayət icraatında maddi hüquqi fakt olan barışıq sazişi deyil, onu təsdiqləyən və prosesi sonlandıran məhkəmə aktının prosessual tələblərə (bu qərarın 46-cı bəndində sadalanan şərtlərə) uyğun qəbul edilib-edilmədiyi yoxlanılır. Bu zaman tətbiq edilən hüququn prosessual normalar olması səbəbindən şikayətə baxan məhkəmənin araşdırma predmetini təsdiqetmənin MPM-ə uyğun aparılıb-aparılmaması təşkil edir. Odur ki, həmin araşdırma nəticəsində çıxarılan qərar barışıq razılaşmasının deyil, məhkəmə aktının qanuniliyinin yoxlanılması ilə bağlı olur. Əgər məhkəmə aktı prosessual qaydalara uyğun olmadan çıxarılmışsa, ləğv edilir. Bu halda mülki işin icraatı təzələri, mübahisəyə yenidən baxılmasına prosessual imkan yaranır.

54.Yuxarıda göstərilən qaydaların təhlili onu deməyə əsas verir ki, barışıq sazişinin özünün etibarsızlığına dair maddi hüquqi dəlillərlə (iradənin zədələnməsi və s.) prosessual hüquq qaydaları çərçivəsində şikayət icraatından istifadə oluna bilməz. Çünki barışıq razılaşması tərəflərin anlaşması ilə bağlanır və məhkəmənin bu barədə, yəni barışıqın daxili tərəfinə dair verilmiş bir qərarı olmur.

Şikayət icraatı isə ancaq məhkəmə aktına qarşı istifadə oluna bilən prosessual yoldur. Barışıqın daxili tərəfini təşkil edən razılaşma (saziş) ancaq maddi hüquq əsasında yoxlana və qüvvədən salına bilər. Belə bir araşdırma isə ancaq maddi qanunvericilik normalarına söykənməlidir.

55. Beləliklə, məhkəmə tərkibi göstərilən hüquqi mövqelərə əsasən bu nəticəyə gəlir ki, məhkəmənin barışıqı təsdiq və ya bundan imtina etməsi, yaxud qərardaddan şikayət verilməsi tamamilə prosessual hərəkətlərdir. Ona görə də qərardaddan şikayət verilərkən sazişi təsdiqləyən məhkəmə aktının prosessual tələblərə uyğun çıxarılmadığına istinad oluna bilər. Şikayət icraatında aparılan araşdırmanın həddi həmin dəlillər əsasında qərardadın yoxlanılması ilə məhdudlaşır. Bu səbəbdən məhkəmə aktından şikayət vermək imkanı barışıq sazişinin özünün etibarsızlığına dair maddi hüquqi əsaslarla iddia qaldırmaq hüququna təsir etmir. Yeni iradəsi zədələnmiş, yaxud digər əsasla barışıq sazişinin etibarsızlığını irəli sürən şəxs, bu halların təsbit olunması üçün ayrıca iddia qaldıra bilər. Belə iddiaya məhkəmə tərəfindən ümumi qaydada baxılmaqla barışıq razılaşmasının etibarsız sayılıb-sayılmamasına hüquqi qiymət verilməlidir.

56. Mülki Məcəllənin 337.1-ci maddəsinə əsasən, bu Məcəllədə müəyyənləşdirilmiş şərtləri pozmaqla bağlanmış əqd etibarsızdır.

57. Əqdin etibarsız sayılmasına əsas olan hallar Mülki Məcəllənin 339-347-ci və digər maddələrində göstərilmişdir. Həmin əsaslardan biri olduqda qanunverici hər hansı meyarla görə fərq qoymadan, hüququ pozulan şəxsin bütün əqdlərin etibarsızlığına dair iddia qaldırmaq hüququnu nəzərdə tutmuşdur. Başqa sözlə, məhkəmə qərardadı ilə təsdiqlənmiş əqdlərin etibarsızlığı ilə bağlı ümumi qaydada iddia qaldırmaq hüququ hansısa qanun norması ilə məhdudlaşdırılmamışdır.

58. Yuxarıda qeyd olunanlar eynilə mediasiyada bağlanmış barışıq sazişinin xüsusi icraatda təsdiq (yaxud bundan imtina) edilməsi haqqında qətnamədən və icra icraatında tərəflərin əldə etdikləri barışıq sazişinin təsdiq edilməsi barədə qərardaddan verilmiş şikayət icraatlarına aiddir.

59. Məhkəmə tərkibi onu da nəzərə alır ki, məhkəmə qərarı ilə təsdiq olunmuş barışıq sazişinin etibarsızlığına dair iddia qaldırmaq imkanı Türkiyə, Almaniya və Fransa kimi xarici ölkələrdə də tanınır. Eyni zamanda mülki hüquq nəzəriyyəsində məhkəmə qərarı ilə təsdiqlənən barışıq sazişi müstəqil əqd kimi qəbul edilməklə, onun etibarsızlığının ümumi qaydada mübahisələndirilməsi mümkün sayılır.

60. Beləliklə, yuxarıda göstərilən hüquqi mövqelərə əsasən, məhkəmə tərkibi bu qənaətə gəlir ki, iddiaçının barışıq sazişinin etibarsızlığına dair tələbinə mülki məhkəmə icraatı qaydasında baxılmalı olduğundan MPM-in 261.0.1-ci maddəsi ilə, eyni tərəflər arasında, eyni predmet barəsində və eyni əsaslar üzrə işə daha əvvəl baxılmadığından MPM-in 261.0.2-ci maddəsi ilə işin icraatına xitam verilməsi üçün əsaslar yoxdur.

61. Bu səbəbdən iddiaçının məhkəməyə müraciət etmək hüququnu məhdudlaşdıran qanun norması mövcud deyil. Belə olan halda, işin icraatına xitam verilməsi Konstitusiyanın 60-cı maddəsinin 1-ci hissəsində və Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 1-ci hissəsində təsbit olunan məhkəmə müdafiəsi hüququnun pozulması kimi qiymətləndirilir.

62. Məhkəmə tərkibi onu da qeyd edir ki, barışıq sazişinin etibarsız sayılması barədə iddianın qaldırılması, həmin sazişi təsdiqləyən məhkəmə qərardadı əsasında verilmiş icra sənədinin icrasının dayandırılmasına əsas təşkil etmir. Belə ki, "İcra haqqında" Qanunda icraatın dayandırılmasının belə bir əsası nəzərdə tutulmamışdır. Həmin Qanunun 17.1.4-cü maddəsi isə məhkəmə tərəfindən verilmiş icra sənədlərinə aid deyil.

63. Göstərilənlərə əsasən, Ali Məhkəmənin Mülki və Kommersiya kollegiyalarına daxil olan bütün hakimlərdən ibarət məhkəmə tərkibi MPM-in 418-1.1-ci maddəsinə rəhbər tutaraq

QƏRARA ALDI:

Məhkəmə qərarı ilə təsdiq edilmiş barışıq sazişinin etibarsız sayılması barədə iddiaya əqdin

etibarsızlığına dair qanunda nəzərdə tutulan ümumi əsaslarla baxıla bilər. Qərardad Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin rəsmi internet sahifəsində və Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülletenində dərc edilsin.

Eyni müəssisədə əvvəllər uzun müddət daimi əsaslarla işləyən işçi ilə sonradan müddətli əmək müqaviləsinin bağlanması işçi hüquqlarının pozulmasıdır

Publik hüquqi şəxs ilə vətəndaş arasında bağlanmış XX.2020-ci il tarixli əmək müqaviləsinə əsasən, vətəndaş Publik hüquqi şəxsin struktur idarəsinin baş mütəxəssisi vəzifəsinə işə qəbul edilmişdir. Əmək müqaviləsinin 2.1-ci bəndinə görə, bu müqavilə Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin f) bəndinə əsasən 3 ay müddətinə bağlanmışdır.

Publik hüquqi şəxsin XX.2022-ci il tarixli əmri ilə vətəndaş bu tarixdən müddətli əmək müqaviləsində göstərilən müddətin bitməsinə görə tutduğu vəzifədən azad edilmiş və onunla bağlanmış XX.2020-ci il tarixli əmək müqaviləsinə xitam verilmişdir.

Vətəndaş (bundan sonra - iddiaçı) cavabdeh Publik hüquqi şəxsə (bundan sonra - cavabdeh) qarşı iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət edərək, 12.05.2022-ci il tarixli əmrin ləğv edilməsi, işə bərpa edilməsi, qətnamə icra olunan (işə bərpa olunan) günədək məcburi iş buraxma müddəti üçün əmək haqqının hesablanaraq ödənilməsi barədə qətnamə çıxarılmasını xahiş etmişdir.

Birinci instansiya məhkəməsi iddia tələbini rədd etmiş, apellyasiya instansiya məhkəməsi də qətnaməni dəyişdirmədən saxlamışdır. Məhkəmələrin ilkin mövqeyi ondan ibarət olmuşdur ki, XX.2020-ci il tarixli əmək müqaviləsinin 2.1-ci bəndinə görə bu müqavilə Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin f) bəndinə əsasən, 3 ay müddətinə bağlanmışdır. Bu müqavilənin 2.2-ci bəndinə görə müddətli əmək müqaviləsində göstərilən müddət qurtardıqda əmək münasibətləri davam etdirilərsə və müddət bitdikdən sonrakı bir həftə ərzində tərəflərdən heç biri müqaviləyə xitam verilməsini tələb etməsə, həmin əmək müqaviləsi əvvəl müəyyən olunmuş müddətə uzadılmış hesab olunur. Lakin hazırkı halda işəgötürən müddət bitdikdə müqaviləyə xitam verilməsini tələb etmişdir. Müqavilə 3 ay müddətinə bağlanmış, işəgötürən müddət bitdikdə müqaviləyə xitam verilməsini tələb etmiş və ona görə də, cavabdeh haqlı olaraq onunla bağlanmış əmək müqaviləsinə əmək qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun olaraq xitam verilməklə ləğv etmişdir.

İddiaçının kassasiya şikayəti əsasında işə baxan Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki kollegiyası apellyasiya məhkəməsinin qətnaməsini tamamilə ləğv edərək, işi yenidən apellyasiya baxışına qaytarmışdır.

Kassasiya instansiya məhkəməsinin əsas göstərişi ondan ibarət olmuşdur ki, məhkəmələr iddiaçı ilə əmək müqaviləsi bağlanarkən Əmək Məcəlləsinin 45-ci maddəsinin 4-cü hissəsinin tələblərinin nəzərə alınmamasına hüquqi qiymət verməmişlər. Apellyasiya instansiyası məhkəməsi iddiaçının apellyasiya şikayətinin cavabdehin nizamnaməsinə əsasən, işçi ilə əmək müqaviləsinə xitam verildikdən bu barədə publik hüquqi şəxsin də tabe olduğu rəhbərin razılığının alınmalı olduğu, cavabdeh orqanın belə bir razılığa dair sənəd təqdim edə bilmədiyi barədə dəlilinə hüquqi qiymət verməmişdir.

İşə ikinci dəfə apellyasiya instansiya məhkəməsində baxılarkən MPM-in 420-ci maddəsi

nəzərə alınmış və birinci instansiya məhkəməsinin qətnaməsi ləğv edilmiş, yeni qətnamə qəbul edilərək iddia təmin edilmişdir. Apellyasiya instansiya məhkəməsi qeyd etmişdir ki, eyni strukturda kifayət qədər iş stajına (20 ildən çox) malik ixtisaslı işçi ilə 3 ay müddətinə əmək müqaviləsinin bağlanması real və işçinin mənafeyinə uyğun hesab edilə bilməz. Əmək müqaviləsində müddət təyin edilməsi isə iddiaçının istənilən vaxt rahatlıqla işdən çıxarılmasına nail olmaq məqsədinə xidmət etmişdir.

Cavabdeh qətnamədən kassasiya şikayəti vermişdir.

Kassasiya instansiyası məhkəməsinin mövqeyi ondan ibarət olmuşdur ki, işin məhkəmələr tərəfindən müəyyən edilmiş hallarına görə iddiaçı ilə cavabdehin arasında əvvəllər müddətsiz əmək müqaviləsi bağlandığı halda, XX.2020-ci il tarixdə işəgötürənin təşəbbüsü ilə onunla müddətli əmək müqaviləsi bağlanmış, yenidən əvvəllər işlədiyi eyni, daimi xarakterə malik olması əvvəlcədən belli olan işə qəbul olunmuş, müqavilə müddəti 3 ay müəyyən edilmişdir. Tərəflər 3 aylıq müddət qurtardıqda əmək münasibətlərini davam etdirmiş, buna görə də Əmək Məcəlləsinin 73-cü maddəsinin 1-ci hissəsinə uyğun olaraq, müqavilə müddəti eyni müddətlərə uzadılmış, işəgötürən XX.2022-ci il tarixdə əmək müqaviləsində göstərilən müddətin bitməsinə görə onunla bağlanmış əmək müqaviləsinə Əmək Məcəlləsinin 68-ci maddəsinin 2-ci hissəsinin b) bəndinə əsasən xitam vermişdir.

İddiaçı onunla əmək müqaviləsinə xitam verilməsi barədə əmrin ləğvini tələb etmiş və digər dəlillərlə yanaşı, onunla əvvəlcədən müddətsiz müqavilə olduğu halda müddətli müqavilənin bağlanmasını qanunsuz hesab etmişdir.

İlk növbədə qeyd olunmalıdır ki, müddətli əmək müqaviləsi üzrə müddətin qurtarması əsası ilə əmək müqaviləsinə xitam verilməsi barədə mübahisələrin həlli zamanı araşdırmanın başlanğıc nöqtəsi müddətin qurtarmasının müəyyən edilməsidir. Bu baxımdan iddiaçı ilə bağlanmış əmək müqaviləsində işə başlama tarixinin göstərilməsindən asılı olmayaraq, iddiaçının müəssisədə nə vaxtdan işləməsi araşdırılmalıdır. Çünki Əmək Məcəlləsinin 45-ci maddəsinin 5-ci hissəsinə görə, müddətli əmək müqaviləsi fasiləsiz olaraq 5 ildən artıq müddətə davam edirsə, müddətsiz əmək müqaviləsi hesab edilir.

Baxılan işdə də apellyasiya instansiyası məhkəməsi müəyyən etmişdir ki, iddiaçı sonuncu müqavilə bağlanmışdan əvvəl müəssisədə 5 ildən artıq müddətdə müddətsiz əmək müqaviləsi əsasında işləmiş, onun işi daimi xarakterli olmuş, lakin sonradan onunla müddətli əmək müqaviləsi bağlanmışdır.

Qeyd olunmalıdır ki, Əmək Məcəlləsinin 45-ci maddəsinin tələbinə görə, əmək funksiyasının yerinə yetirilməsi şərtlərinə görə işin və ya göstərilən xidmətlərin daimi xarakterə malik olduğu qabaqcadan belli olduğu hallarda əmək müqaviləsi müddəti müəyyən edilmədən bağlanmalıdır. Bu qaydadan istisnayı Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsi ilə müəyyən edilən hallar təşkil edir. Baxılan işdə iddiaçı ilə bağlanmış müqavilə müddətsiz olmuş, gördüyü işin daimi xarakterə malik olduğu qabaqcadan belli olmuşdur və onunla müddətli əmək müqaviləsi bağlanması üçün 47-ci maddənin a)-ə) bəndlərində göstərilən əsaslar olmamışdır.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsi də işin hallarını bu əsaslar üzrə yoxlamış və qeyd etmişdir ki, iddiaçı ilə əmək müqaviləsi əvvəl müddətsiz olub, eləcə də hazırkı əmək müqaviləsinin məzmunu baxımından da iddiaçının əmək funksiyasının və gördüyü işin daimi xarakter daşması mübahisə edilmir. Cavabdeh təşkilatın iddiaçı ilə bağlanmış əmək müqaviləsinin hansı zərurətdən (əmək funksiyasının, görüləcək işin mövsümi xarakter daşması və s.) çıxış edərək müddətli əmək müqaviləsinə keçirməsi işdən görünür. İddiaçının təyin olunduğu vəzifə üzrə yerinə yetirdiyi işin daimi xarakter daşması mübahisəsizdir və belə olan halda onunla əmək müqaviləsi müddəti müəyyən edilmədən bağlanmalı idi. Həmçinin əmək müqaviləsinin başqa əsaslar üzrə dəyişdirilməsini zəruri edən sübutlar da təqdim olunmamışdır.

Cavabdeh müddətli müqavilənin bağlanmasına əsas kimi həmin normanın f) bəndində müəyyən olunmuş “qarşılıqlı razılığın” olduğunu bildirir. Lakin iddiaçı müddətli müqavilə bağlanarkən təsirə məruz qaldığını bildirmişdir və apellyasiya instansiyası məhkəməsi iddiaçının dəlili əsasında işin hallarını təhlil edərək bildirmişdir ki, «qarşılıqlı razılıq» qanunun tələbinə görə, tərəflərin hüquq bərabərliyi prinsipinə əsaslanmalı, bir tərəfin (işəgötürənin) digərinə (işçiyə) münasibətdə üstün mövqeyinə görə subyektiv yanaşmaya şərait yaratmamalıdır. İşin hallarından isə açıq-aydın görünür ki, cavabdeh qanunun ona verdiyi hüquqdan sui-istifadə edərək iddiaçı ilə müddətli, 3 ay müddətinə əmək müqaviləsi bağlamışdır.

Məlum olduğu kimi, işçinin uzun illər ərzində müddətsiz müqavilə əsasında işlədiyi, bir qayda olaraq özünün və ailə üzvlərinin yaşaması üçün əsas gəlir mənbəyi olan işdən ağılabatan səbəb olmadan çıxması və dərhal qısa müddətli əmək müqaviləsi bağlamasının (başqa sözlə həmin müddətin bitməsi ilə özünün işdən azad olunmasına imkan yaratmasının) şəxsin öz iradəsi əsasında atılmış addım kimi qiymətləndirilməsi çətindir. İşçinin bu cür (bir qayda olaraq öz xeyrinə olmayan) dəyişikliyə getməsi, ağılabatan bir səbəblə izah olunmadıqda belə razılaşmaların işəgötürənin təzyiği altında bağlanması daha inandırıcı görünür.

Məhkəmə kollegiyası bildirmişdir ki, əmək hüququ insanların digər konstitusiyalı hüquqlarının həyata keçirilməsinə təsir göstərə biləcək amillərdən biri olmaqla, insanın ləyaqəti və özünü cəmiyyətdə fərd kimi dərk etməsi üçün önəmlidir. Əmək münasibətləri mənafeələrinin haqq-ədalətlə və qanunun aliliyinin təmin olunması ilə qorunması Əmək Məcəlləsinin əsas prinsiplərindən biridir.

Məhkəmə kollegiyası iddiaçı ilə işəgötürən arasında müddət göstərilmədən əmək müqaviləsi mövcud olduğu halda onunla yeni müddət göstərilməklə bağlanmış əmək müqaviləsini iddiaçının razılığı ilə bağlanmış müqavilə kimi qəbul olunmasını ağılabatan hesab etməmişdir.

İddiaçının cavabdeh təşkilatda əmək funksiyasının yerinə yetirilməsi şərtlərinə görə işin və ya göstərilən xidmətlərin daimi xarakterə malik olduğu qabaqcadan bəlli olduğu halda iddiaçı ilə sonradan müddətli əmək müqaviləsi bağlanmasının qanunvericiliyin tələblərinə zidd olması barədə apellyasiya instansiyası məhkəməsinin gəldiyi nəticə əsaslı olmuş, qeyd olunan pozuntuya yol verilməsi iddianın təmin olunması üçün yetərli olduğundan digər məsələlərlə bağlı əlavə dəyərləndirmə aparılmasına zərurət olmamışdır.

Kassasiya şikayətinin dəlilləri isə əsasən işin faktiki halları ilə əlaqədar olmuşdur ki, qanunvericiliyə əsasən, həmin hallar kassasiya instansiyası məhkəməsinin araşdırma predmetini təşkil etməmişdir.

Qeyd edilənlər nəzərə alınaraq, apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qətnaməsi dəyişdirilmədən saxlanılmışdır.

Əcnəbi vətəndaşın birgə nikah dövründə əldə etdiyi əmlak olan paylı mülkiyyət hüququ qanunla müəyyən edilmiş müddətdə özgənkiləşdirilməlidir

İddiaçı ilə cavabdeh XX.2015-ci il tarixdə nikaha daxil olmuşlar. İddiaçı əcnəbidir, xarici dövlətin vətəndaşıdır. Cavabdeh Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Tərəflərin birgə nikahı dövründə, yəni XX.2016-cı ildən XX.2018-ci ilədək cavabdehin adına cəmi 17 ədəd torpaq sahəsi alınmışdır.

İddiaçı nikah pozulmadan birgə nikah dövründə əldə edilmiş əmlakların bölünməsi barədə məhkəməyə müraciət etmişdir. İddia tələbi onunla əsaslandırılmışdır ki, iddiaçı xarici dövlətin vətəndaşı olduğuna görə və qanunla mülkiyyətində torpaq sahəsinin olması qadağan edildiyinə görə nikah dövründə aldığı torpaq sahələrini arvadı olan cavabdehin adına rəsmiləşdirmişdir. Cavabdehin adına yuxarıda qeyd olunan əmlak birgə nikah dövründə əldə edildiyindən tərəflər arasında bərabər şəkildə bölünməlidir.

Cavabdeh bildirmişdir ki, iddiaçı ilə nikahı 2015-ci ildə rəsmiləşdirilmişdir və indiyədək davam edir. Birgə nikahda bir azyaşlı övladı vardır. Lakin evlilik faktiki olaraq 2020-ci ilin sonuna kimi davam etmişdir. 2020-ci ildən sonra nikahları kağız üzərində formal qalmışdır.

Birinci instansiya məhkəməsi iddianı təmin etmiş, apellyasiya instansiyası məhkəməsi isə qətnaməni dəyişdirmədən saxlamışdır.

Məhkəmələrin iddianın əsaslı olması ilə bağlı ümumi mövqeləri ondan ibarət olmuşdur ki, qanunvericilik əcnəbiyə imkan verir ki, 3 əsasla - vərəsəlik, bağışlama və ipoteka əqdləri əsasında torpaq sahəsini öz mülkiyyətinə əldə etsin. "Normativ hüquqi aktlar haqqında" Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Qanununun 90.4-cü maddəsinə görə, normativ hüquqi aktın mətni və mənası arasında açıq-aşkar fərq olanda genişləndirici şərhə yol verilir. Torpaq Məcəlləsinin 49-cu maddəsinin 4-cü hissəsinin mətni ilə mənası arasında açıq-aşkar fərq olduğuna görə ona genişləndirici şərh verilməlidir. Yeni maddənin mənası imkan verir ki, daha bir əsas - ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyət hüququnun yaranma əsası da bu sıraya daxil edilsin. Çünki göstərilən 3 əsas üçün ümumi xüsusiyyət odur ki, əcnəbi torpaq sahəsi üzərində mülkiyyət hüququ əldə etmə barədə təklif (oferta) göndərmir, başqası ona torpaq sahəsi vəsiyyət edir, bağışlayır və ya başqası əcnəbinin qarşısında ipoteka ilə təmin edilmiş öhdəliyi icra etmədiyinə görə ipoteka ilə yüklü edilmiş torpaq sahəsi əcnəbinin mülkiyyətinə keçir. Belə hallarda mülkiyyət hüququnun əcnəbiyə keçməsinin qadağan olunması bağışlama, vərəsəlik və ipoteka institutunun mahiyyətinə zidd sayılır. Nikah müddətində ər-arvadın ümumi vəsaiti hesabına tərəflərdən birinin (Azərbaycan Respublikası vətəndaşının) adına əldə edilmiş torpaq sahəsinə digər tərəfin (əcnəbinin) mülkiyyət hüququnun tanınmasının qadağan olunması ailə institutunun mahiyyətinə zidd sayılır. Çünki əcnəbi torpaq sahəsi üzərində mülkiyyət hüququ əldə etmə barədə təklif (oferta) göndərmir, ailə institutu ona imkan verir ki, nikahda olduğu şəxsin adına ər-arvadın ümumi vəsaiti hesabına əvəzli əqd əsasında əldə edilmiş torpaq sahəsi həm də onun mülkiyyəti sayılsın. Əcnəbiyə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı ilə nikaha daxil olmaq və ya əcnəbi ilə nikahda olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşına öz adına torpaq sahəsi əldə etmək qanunvericiliklə qadağan olunmayıb. Ailə Məcəlləsinin 32.2.2-ci maddəsinə görə, ər-arvadın ümumi gəlirləri hesabına əldə edilən daşınmaz əşyalar ər-arvaddan kimin adına əldə olunmasından asılı olmayaraq ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyətinə daxildir.

Cavabdeh qətnamədən kassasiya şikayəti vermişdir.

Kassasiya instansiyası məhkəməsinin mövqeyi ondan ibarət olmuşdur ki, ailə birliyi ümumi təsərrüfatı özündə ehtiva etdiyi üçün nikah müddətində əldə edilmiş əmlakın ər-arvadın ümumi vəsaiti hesabına qazanıldığı ehtimal olunur. Bu baxımdan Mülki Məcəllənin 225.1 və Ailə Məcəlləsinin 32.1-ci maddələri, həmçinin nikah dövründə əldə olunmuş (qazanılmış) əmlakın ər-arvadın birgə mülkiyyəti sayılmasına dair qanuni prezumpsiyanı da ehtiva edir.

Əmlak üzərində birgə mülkiyyət hüququnun tanınmasını tələb edən ər (arvad) həmin əmlakın nikah dövründə əldə edildiyini sübut etməlidir. Bu halın sübuta yetirilməsi ərə (arvada) birgə mülkiyyət prezumpsiyasının yaratdığı hüquqi vəziyyətdən istifadə imkanını təmin edir. Yeni bu halda ər (arvad) əmlakın birgə gəlirlər hesabına, əvəzli olaraq əldə olunmasını və bu səbəbdən özünün də mülkiyyətçi olduğunu sübuta yetirmək vəzifəsi daşımır. Həmin prezumpsiya ilə əmlakın nikah dövründə qazanıldığını sübut edən ər (arvadın) ümumi birgə mülkiyyətçi olduğu qanuna əsasən ehtimal edilir.

Bununla belə, prezumpsiya əksi sübut edilə bilən bir ehtimaldır. Həmin ehtimalın əksini iddia edən şəxs müvafiq sübutlar təqdim etməklə prezumpsiyanı aradan qaldıra bilər.

Ər-arvadın birgə mülkiyyəti prezumpsiyasını aradan qaldıran hallar Ailə Məcəlləsinin 34-cü maddəsində göstərilmişdir. Həmin normaya görə, nikaha daxil olanadək ər-arvada məxsus olan əmlak, habelə nikah dövründə hədiyyə şəklində və ya vərəsəlik qaydasında, digər əvəzsiz əqdlər üzrə əldə etdikləri əmlak, eləcə də fərdi istifadə şeyləri (geyim, ayaqqabı və s.) onların hər birinin ayrıca (fərdi) mülkiyyətindədir.

Bu ehtimalın əksini iddia edən ər (arvad) sübuta yetirməlidir ki, mübahisəli əmlakı birgə təsərrüfat fəaliyyətlərinin nəticəsi olaraq deyil, şəxsi vəsaiti hesabına və ya bağışlama, vərəsəlik, yaxud digər əvəzsiz əqd əsasında əldə etmişdir.

Hazırkı mübahisəyə mahiyyəti üzrə baxan məhkəmələr iş materiallarını araşdıraraq bu qənaətə gəlmişlər ki, üzərində tərəflərin payları müəyyən olunan əmlak birgə nikah dövründə əldə edildiyi üçün onların ümumi mülkiyyətidir. Cavabdeh həmin əmlakın şəxsi mülkiyyəti olması barədə istinad etdiyi halları sübuta yetirə bilməmişdir.

Kassasiya şikayətinin “iddiaçının əcnəbi olduğu üçün iddiasının təmin edilə bilməməsi və torpaq sahələrinin məhkəmə qərarı ilə onun mülkiyyətinə verilə bilməməsi” barədə dəlili ilə bağlı qeyd edilmişdir ki, belə əmlak qanunvericiliyə görə onların mülkiyyətinə düşmüş hesab olunur. Mübahisə olduqda isə məhkəmə bu hüquqi vəziyyəti və əmlak üzərində tərəflərin paylarını təsbit edir. Hazırkı işdə də məhkəmələr iddiaçının mülki və ailə qanunvericiliyinə əsasən tanınan mülkiyyət hüququnu və əmlak üzərindəki payını müəyyən etmişlər. İddiaçının əcnəbi olması isə daşınmaz əmlak üzərində onun meydana gəlmiş mülkiyyət hüququnun xitam edilməsi ilə bağlı məsələdir.

Mülki Məcəllənin “Mülkiyyət hüququnun itirilməsi” fəslində yer alan 206.1-ci və 206.2-ci maddələrinə əsasən, əgər qanunun yol verdiyi əsaslara görə şəxsin mülkiyyətinə qanunla ona mənsub ola bilməyən əmlak düşmüşsə, həmin əmlakı mülkiyyətçi, qanunla ayrı müddət müəyyənləşdirilməyibsə, əmlaka mülkiyyət hüququnun əmələ gəldiyi andan bir il ərzində özgəninkiləşdirməlidir. Mülkiyyətçi əmlakı bu Məcəllənin 206.1-ci maddəsində göstərilən müddətlərdə özgəninkiləşdirmədikdə belə əmlak onun xarakterini və təyinatını nəzərə almaqla, dövlət orqanının ərizəsi üzrə məhkəmənin çıxardığı qərara əsasən məcburi satılaraq satış pulu keçmiş mülkiyyətçiyə verilməli və ya dövlət mülkiyyətinə verilərək dəyəri keçmiş mülkiyyətçiyə ödənilməlidir.

Eyni qayda Torpaq Məcəlləsinin 49-cu maddəsinin 4-cü hissəsində nəzərdə tutulmuşdur. Apellyasiya instansiyası məhkəməsi qətnaməsində bu qaydaya diqqət çəkərək xüsusilə vurğulamışdır ki, iddiaçı torpaq sahələrinə olan paylı mülkiyyət hüququnu həmin hüquq dövlət reyestrində qeydə alındığı gündən 1 il müddətində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun özgəninkiləşdirməlidir. Əgər o, paylı mülkiyyət hüququnu qanunvericiliyə uyğun özgəninkiləşdirmədikdə, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı və ya bələdiyyə torpaq sahəsini Torpaq Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş qaydada məcburi satın alacaq.

Kassasiya şikayətinin digər dəlilləri isə əsasən işin faktiki halları ilə əlaqədar olmuşdur ki, qanunvericiliyə əsasən, həmin hallar kassasiya instansiyası məhkəməsinin araşdırma predmetini təşkil etməmişdir.

Qeyd edilənlər nəzərə alınaraq, apellyasiya instansiya məhkəməsinin qətnaməsi dəyişdirilmədən saxlanılmışdır.

Məhkəmənin korporativ mübahisə üzrə icraata xitam verməsi ümumi yığıncağın keçirilməməsi ilə bağlı tərəflər arasında mövcud mübahisənin həll edilməmiş qalmasına gətirib çıxarmış, Mülki Prosesual Məcəllənin 4.1 və 24.1-ci maddələrinin pozulması ilə nəticələnmişdir

İddiaçı cavabdehə qarşı iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət edərək, cavabdehin üzərinə cəmiyyətin iştirakçılarının növbədənənar ümumi yığıncağının keçirilməsi, keçiriləcək ümumi yığıncaqda yetərsay olmadıqda gündəlik dəyişdirilmədən ümumi yığıncağın yenidən çağırılması, təyin olunacaq növbədənənar ümumi yığıncaqda baxılacaq məsələlərə dair bütün sənədlərin, o cümlədən cəmiyyətin büdcəsini, ştat cədvəlini, strukturunu təsdiq edən sənədlərin, 2019-cu ildən hal-hazırədək illik maliyyə və kənar audit hesabatlarının, vergi bəyannamələrinin, cəmiyyətin bütün banklarda olan hesabları üzrə ən son tarixə çıxarışların təsdiq olunmuş surətlərinin yığıncağın keçirilmə tarixinə azı 20 gün qalmış iddiaçıya təqdim edilməsi vəzifələrinin qoyulmasını xahiş etmişdir.

Birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən “cavabdehin üzərinə cəmiyyətin iştirakçılarının növbədənənar ümumi yığıncağının keçirilməsi, keçiriləcək ümumi yığıncaqda yetərsay olmadıqda gündəlik dəyişdirilmədən ümumi yığıncağın yenidən çağırılması vəzifəsinin qoyulması” hissəsində iş üzrə icraata xitam verilmiş və göstərilmişdir ki, məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin iştirakçılarının növbədənənar ümumi yığıncağının çağırılma qaydası qanunvericiliklə, habelə cavabdehin nizamnaməsi ilə tənzimlənmişdir. Bu səbəbdən, cavabdehin üzərinə ümumi yığıncağın keçirilməsi vəzifəsinin qoyulması, habelə keçiriləcək ümumi yığıncaqda yetərsay olmadıqda gündəlik dəyişdirilmədən ümumi yığıncağın yenidən çağırılması vəzifəsinin qoyulması məsələsinə baxılması məhkəmənin səlahiyyətinə aid deyildir. Bu baxımdan iddianın qeyd edilən hissəsi üzrə icraata məhkəmə qaydasında baxılmalı olmaması əsas ilə xitam verilməlidir.

Birinci instansiya məhkəməsi gəlidiyi nəticəni Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 87.1, 91.1 və 91.1-1 - 91.1- 6-cı maddələrinə, Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin 261.0.1-ci maddəsinə istinadla əsaslandırılmışdır.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarı ilə iddiaçı tərəfindən verilmiş şikayət təmin edilməmiş, birinci instansiya məhkəməsinin qərarı dəyişdirilmədən saxlanılmışdır.

Həmin qərardaddan iddiaçının verdiyi kassasiya şikayətinə əsasən, işə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi tərəfindən baxılmışdır.

Kassasiya instansiyası məhkəməsi apellyasiya instansiyası məhkəməsinin gəlidiyi nəticə ilə razılaşmamış və göstərmişdir ki, MM-də hüquqi şəxsin təşkilati hüquq forması olaraq məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərdə növbədənənar ümumi yığıncaqdan fərqli olaraq, növbəti ümumi yığıncağın çağırılması qaydası nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, MM-in 91.1-2-ci maddəsinə görə, məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin iştirakçılarının növbəti ümumi yığıncağı icra orqanı tərəfindən nizamnamədə müəyyən edilmiş müddətdə, lakin ildə bir dəfədən az olmayaraq çağırılır. İstinad olunan normanın məzmunundan görüldüyü kimi, MMC-nin növbəti ümumi yığıncağı icra orqanı tərəfindən çağırılır.

MM-in 91.1-3-cü maddəsində isə MMC-nin iştirakçılarının növbədənənar ümumi yığıncağının, icra orqanının öz təşəbbüsü ilə, habelə direktorlar şurasının (müşahidə şurasının), təftiş komissiyasının (müfəttişin) və ya bütün səsərin azı onda birinə malik olan iştirakçıların tələbi ilə, habelə qanunla müəyyən edilən digər şəxslər tərəfindən çağırıldığı təsbit olunmuşdur. Görüldüyü kimi, MM-in 91.1-3-cü maddəsində iştirakçılarının növbədənənar ümumi yığıncağının çağırılması üçün təşəbbüs və ya tələb irəli sürən subyektlərin dairəsi göstərilmiş, lakin həmin yığıncağı çağıracaq orqan (və ya şəxs) barədə məlumat nəzərdə tutulmamışdır.

Bununla belə, MM-in 91.1-5 və 91.1.6-cı maddələrində MMC-lərin iştirakçılarının ümumi yığıncağında və yenidən çağırılan yığıncaqda yetərsay olmadıqda, ümumi yığıncağın məhz cəmiyyətin icra orqanı tərəfindən təkrarən çağırılması nəzərdə tutulmuşdur. MM-in 91.1-3, 91.1-5 və 91.1.6-cı maddələrinin məzmununun birgə təfsiri belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, sözügedən qayda MMC-lərin iştirakçılarının həm növbəti, həm də növbədənəknar ümumi yığıncaqlarına aiddir.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qanunun analogiyası qaydasında ümumi şəkildə istinad etdiyi MM-in səhmdar cəmiyyətlərə aid 107-1-ci maddəsindən isə aydın olur ki, səhmdarların istər növbəti, istərsə də növbədənəknar yığıncaqları səhmdar cəmiyyətin idarəetmə orqanı tərəfindən çağırılır. Belə ki, MM-in 107-1.2, 107-1.3 və 107-1.6-cı maddələrinin məzmununa görə, səhmdarların növbəti ümumi yığıncağı ildə bir dəfədən az olmayaraq çağırılmalıdır (illik ümumi yığıncaq). İllik ümumi yığıncağı maliyyə ili bitdikdən sonra altı aydan gec olmayaraq, direktorlar şurası (müşahidə şurası) tərəfindən, direktorlar şurası (müşahidə şurası) olmadıqda isə, cəmiyyətin icra orqanı tərəfindən çağırılır. Səhmdarların növbədənəknar ümumi yığıncağı direktorlar şurasının (müşahidə şurasının) öz təşəbbüsü ilə və ya təftiş komissiyasının (müfəttişin), yaxud səsli səhmlərin on faizinə malik olan səhmdarların yazılı tələbi ilə cəmiyyətin icra orqanı tərəfindən çağırılır.

Göründüyü kimi, analogi normalarda da səhmdarların növbəti və ya növbədənəknar ümumi yığıncağının bilavasitə səhmdarın özü tərəfindən, digər səhmdarlara bildiriş göndərilməklə çağırılması qaydası müəyyən edilməmişdir. Odur ki, məhkəmə kollegiyası belə qənaətə gəlmişdir ki, apellyasiya instansiyası məhkəməsi sözügedən məsələdə qanunun analogiyası qaydasında MM-in 107-1-ci maddəsinə istinad etməklə hüququn tətbiqində səhvə yol vermişdir. O da qeyd olunmalıdır ki, baxılan işdə iddiaçıya cavabdehin ümumi yığıncağını bilavasitə özünün çağırmasının tövsiyə edilməsi, ümumi yığıncağın keçirilməməsi ilə bağlı tərəflər arasında mövcud mübahisənin həll edilməmiş qalmasına gətirib çıxarmaqla, MPM-in 4.1 və 24.1-ci maddələrinin pozulması ilə nəticələnmişdir.

Belə ki, iddiaçı iddia edir ki (bunun əksini təsdiq edən sübutlar cavabdeh tərəfindən təqdim edilməmişdir), cavabdehin 2019, 2020, 2021 və 2022-ci illər üzrə illik fəaliyyətinin yekunlarına həsr olunmuş cəmiyyətin iştirakçılarının növbəti ümumi yığıncaqları müvafiq olaraq hər növbəti ilin aprel ayının sonuna qədər keçirilməli olduğu halda, təsisçisi olan iddiaçıya növbəti ümumi yığıncağın çağırılması barədə məlumat verilməmişdir. Bununla əlaqədar iddiaçı tərəfindən 2020-ci il 10 yanvar, 2020-ci il 14 fevral, 2020-ci il 4 avqust və 2020-ci il 17 avqust tarixli məktublarla yazılı formada cavabdehə müraciət edilsə də, məsələ bu günədək öz həllini tapmamışdır. Son olaraq qeyd olunan məsələ ilə bağlı iddiaçı tərəfindən cavabdehə 2023-cü il 14 iyun tarixli 13-7/2-3-11/1548/2023 nömrəli pretenziya məktubu göndərilmiş, lakin cavabdeh həmin pretenziya məktubuna da əhəmiyyət verməmiş və cəmiyyətin təsisçilərinin ümumi yığıncağının keçirilməsini təmin etməmişdir. Bundan sonra iddiaçı hazırkı iddia ilə məhkəməyə müraciət etmişdir.

Bütün fiziki və hüquqi şəxslər özlərinin qanunla qorunan hüquq və azadlıqlarını, eləcə də maraqlarını qorumaq və təmin etmək məqsədi ilə qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhkəmə müdafiəsindən istifadə etmək hüququna malikdirlər. Pozulmuş və barəsində mübahisə edilən hüquq və azadlıqların müdafiəsi məhkəmədənəknar qaydada həyata keçirilmirsə, bu Məcəlləyə və ya digər qanunlara müvafiq olaraq məhkəmələr belə hüquq və azadlıqları müdafiə və təmin edir (MPM-in 4.1 və 24.1-ci maddələri)

İşə baxan məhkəmələr MPM-in 4.1 və 24.1-ci maddələrinə istinad etsələr də, iş üzrə icraata xitam verməklə, yuxarıda qeyd olunan maddi hüquq normalarının tələblərinə zidd nəticəyə gəlmişdir. Buna görə də Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qərarı ilə iddiaçının kassasiya şikayətinin təmin edilməsi, apellyasiya instansiyası məhkəməsinin iş üzrə qərarının ləğv edilməsi və işin yeni apellyasiya baxışına qaytarılması qərara alınmışdır.

Qanunvericilikdə tərəflərin mübahisə halında müqavilənin ləğvi ilə bağlı iddia qaldırmaq imkanı və məhkəmənin belə iddiaya baxmaq səlahiyyəti istisna edilməmişdir

İddiaçı cavabdehə qarşı iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət edərək, tərəflər arasında bağlanmış icarə müqaviləsinin ləğv edilməsi, həmin icarə müqaviləsi üzrə cavabdehdən ödənilməmiş icarə haqqı məbləğinin onun xeyrinə tutulması, cavabdehin icarə obyektini boşaldaraq iddiaçıya təhvil verməsi barədə qətnamə qəbul edilməsini xahiş etmişdir.

Birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən iddiaçının cavabdehə qarşı “müqavilənin ləğv edilməsi” tələbi üzrə işin icraatına xitam verilmişdir. Məhkəmə gəldiyi nəticə ilə bağlı göstərmişdir ki, iş materiallarına əlavə edilmiş iddiaçı tərəfindən cavabdehə ünvanlanmış xəbərdarlıq məktubuna əsasən, iddiaçı cavabdehə icarə müqaviləsinin ləğv edilməsi və obyektin boşaldıran təhvil verilməsi ilə bağlı iradə ifadəsini qarşı tərəfə çatdırmışdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 399, 421.3, 423.2, 424.3 və 447-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 2023-cü il 29 mart tarixli Qərarındakı mövqedən görünür ki, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 421.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əsaslar üzrə müqavilənin ləğv edilməsi həmin Məcəllənin 421.3-cü maddəsinə uyğun olaraq birtərəfli iradə ifadəsi ilə məhkəmədən kənar qaydada baş verir. İradə ifadəsinin qarşı tərəfə bildirilməsi ilə müqavilə ləğv edilmiş hesab edilir və bu ləğvetmənin həyata keçirilməsinin ümumi formasıdır.

Məhkəmə qeyd olunan hallara əsaslanaraq belə qənaətə gəlmişdir ki, tərəflər arasında bağlanmış icarə müqaviləsinin ləğv edilməsi ilə bağlı iddiaçı tərəf cavabdehə xəbərdarlıq məktubu göndərməklə, iradə ifadəsini bildirdiyindən, qeyd edilmiş hissədə iş üzrə icraata xitam verilməlidir.

Birinci instansiya məhkəməsi gəldiyi nəticəni Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 399, 421.3, 423.2, 424.3 və 447-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair 2023-cü il 29 mart tarixli Qərarında ifadə olunmuş hüquqi mövqeyə və Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin 261.0 və 261.0.1-ci maddələrinə istinadla əsaslandırmışdır.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərardadı ilə cavabdeh tərəfindən verilmiş şikayət təmin olunmamış, birinci instansiya məhkəməsinin iş üzrə icraata xitam verilməsinə dair qərardadı dəyişdirilmədən saxlanılmışdır.

Həmin qərardaddan cavabdehin verdiyi kassasiya şikayətinə əsasən, işə Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi tərəfindən baxılmışdır.

Kassasiya instansiyası məhkəməsi apellyasiya instansiyası məhkəməsinin gəldiyi nəticə ilə razılaşmamış və qərarında göstərmişdir ki, müqavilənin ləğv edilməsi tələbinə xitam verilməsi və bu məsələyə münasibətdə göstərilən ziddiyyətli yanaşmaların sərgilənməsi Mülki Məcəllənin 421-ci və digər aidiyyəti normalarının, eləcə də onların şərhinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 2023-cü il 29 mart tarixli Qərarındakı hüquqi mövqelərin düzgün tətbiq edilməməsindən irəli gəlir.

Sözügedən Qərarında göstərilmişdir ki, “Mülki Məcəllənin 421.2-ci maddəsində sadalanan iki əsasdan birinin olduğu halda (digər tərəf müqaviləni əhəmiyyətli dərəcədə pozduqda və ya bu Məcəllədə (və ya müqavilədə) nəzərdə tutulan digər hallarda) müqavilənin ləğv edilməsi məhkəmədən kənar qaydada baş verir. O da nəzərə alınmalıdır ki, qanunvericilikdə xüsusi bir qayda nəzərdə tutulmadığı halda, istər müqavilənin ləğv edilməsi, istər müqavilədən imtina, istərsə də öhdəliyin icrasından imtina bir tərəfin iradə ifadəsinin digər tərəfə bildirilməsi ilə həyata keçirilir. İradə ifadəsinin qarşı tərəfə bildirilməsi ilə müqavilə ləğv edilmiş hesab edilir və bu ləğvetmənin həyata keçirilməsinin ümumi formasıdır”.

Bununla belə, həmin Qərarla mübahisə halında müqavilənin ləğvi ilə bağlı iddia qaldırmaq imkanı və məhkəmənin belə iddiaya baxmaq səlahiyyəti istisna edilməmişdir. Ona görə ki, müqavilənin əhəmiyyətli dərəcədə pozulmasına görə birtərəfli qaydada məhkəmədənəkar ləğvinin mümkün sayılması, bütün hallarda bildiriş göndərildiyi andan müqavilənin ləğv edilməsi anlamına gəlmir. Bir çox halda müqavilənin ləğvi barədə iradə ifadəsini kontragent qəbul etmir, müqavilənin ləğvi üçün əsasların olmadığını (ləğvetmənin müqaviləyə, yaxud qanuna uyğun həyata keçirilmədiyini və s.) bildirir və həmin xüsuslarla bağlı mübahisə yaranır. Bu hallarda ortaya çıxan mübahisəni məhkəmə həll etməlidir.

Bu baxımdan hər hansı mübahisəli hüquqi hadisənin (o cümlədən müqavilənin ləğvinin) baş verib-vermədiyinin müəyyən edilməsi barədə məhkəmə aktı bir təsbit qərarıdır. Məhkəmə təcrübəsində çoxlu sayda işlər mübahisəli halın təsbitinə dair qərarlar verilməklə həll olunur. Məsələn, “əqdin əhəmiyyətsiz sayılması və əşyanın qaytarılması”, “payın müəyyən olunması və ayrılması” kimi iddialara baxılarkən məhkəmə, əvvəlcə tələbin birinci hissəsinə münasibətdə məhz təsbit mahiyyətində qərar verir, ardınca nəticənin tətbiqinə dair ikinci tələbi həll edir. Bu kimi hallarda birinci tələbin mütləq qaydada iddia ərizəsində müstəqil bir tələb kimi göstərilməsi məcburi deyil. Yəni, məhkəmə nəticəyə yönəlik (məsələn, icarə obyektinin boşaldılması, əşyanın qaytarılması və s.) tələbi düzgün həll etmək üçün ilk növbədə bunun əsasında duran hüquqi faktı (məsələn, müqavilənin ləğv və ya etibarsız olub-olmamasını) tərəflər irəli sürməsələr də təsbit etməlidir. Lakin bu hal ona əsas vermir ki, mübahisəli hüquqi hadisənin təsbiti barədə tələbə məhkəmədə baxılmadan xitam versin. Hətta əqdin əhəmiyyətsizliyi faktının mövcud olub-olmaması ilə bağlı mübahisə yaranarsa əhəmiyyətsizliyin təsbiti üçün məhkəmədə iddia qaldırıla bilər (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 337, 339.6, 346.1 və 354-cü maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 2021-ci il 2 aprel tarixli qərarı).

Odur ki, tərəflərdən hər hansı birinin mənafeyi baxımından təsbit ehtiyacı yaranan halda “müqavilənin ləğv edilməsi” tələbinə məhkəmədə baxılmalı olmamasına görə xitam verilməsi yuxarıda göstərilən hüquqi mövqelərə uyğun yanaşma hesab edilə bilməz.

Buna görə də Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qərarı ilə cavabdehin kassasiya şikayətinin təmin edilməsi, apellyasiya instansiyası məhkəməsinin iş üzrə qərardadının ləğv edilməsi və işin yeni apellyasiya baxışına qaytarılması qərara alınmışdır.

Səlahiyyətlərin ötürülməsi qaydasında qəbul edilmiş qərar hüquqa uyğun şəkildə səlahiyyət sahibi tərəfindən qəbul edilmiş qərara bərabər hesab olunur. İnzibati orqanlar hüquq müəyyənədi sənədin qüvvədə olduğu müddətdə onun məzmununa bağlıdır və ona uyğun davranmağa borcludurlar

2024-cü il 1 fevral tarixində Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati kollegiyası (bundan sonra - İnzibati kollegiya) mülkiyyət hüququnun qeydə alınmasına dair tələbin rədd edilməsinin ləğv edilərək iddianın təmin edilməsi haqqında apellyasiya məhkəməsinin qərarını dəyişdirmədən saxlamış və mülkiyyət hüquqlarını qeydə alan inzibati orqanın kassasiya şikayətini təmin etməmişdir. İşin hallarına görə iddiaçılar inşa etdikləri tikiliyə yerli icra hakimiyyətindən icazə aldıqdan sonra mülkiyyət hüquqlarının qeydə alınması ilə cavabdehə müraciət etsələr də, rayon icra hakimiyyətinin mübahisəli tikinti obyektinin tikintisinə və istismarına icazə vermək səlahiyyətinin olmadığına istinad edilərək müraciətin təmin edilməsindən imtina edilmişdir. Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin nəticəsi ilə razılaşan Ali Məhkəmənin işə baxan məhkəmə tərkibi qəbul edilmiş qərarla aşağıdakıları qeyd etmişdir.

Qeyri-yaşayış binası Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsi qüvvəyə mindikdən (2013-cü il 1 yanvar tarixdən) sonra inşa edilən tikililərə aid olduğu üçün həmin tikinti obyektinin üzərində hüququn dövlət qeydiyyatına alınması üçün iddiaçılar tərəfindən həmin obyektin tikildiyi torpaq sahəsi üzərində onların mülkiyyət, icarə və ya istifadə hüququnu təsdiq edən sənədin, tikintiyə icazə barədə qərarın, tikinti layihəsinin memarlıq-planlaşdırma bölməsinin, tikinti obyektinin istismarına icazə sənədinin cavabdehə təqdim edilməsi tələb olunur.

Mübahisəyə dair işin apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən müəyyən edilmiş hallarından görünür ki, 319,6 kv.m qeyri-yaşayış binası və altındakı torpaq sahəsi üzərində iddiaçılar bərabər hissələrlə paylı mülkiyyət hüququna malikdirlər və onların həmin hüquqları daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində 2013-cü ildə qeydiyyata alınmışdır. Həmçinin eyni ərazidə digər (qonşuluqdakı) 789,6 kv.m qeyri-yaşayış binası üzərində iddiaçıların bərabər hissələrlə paylı mülkiyyət hüquqları daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində 2013-cü ildə (1 gün sonra) qeydiyyata alınmışdır. Həmin 789,6 kv.m qeyri-yaşayış binasının yerləşdiyi 1243,3 kv.m torpaq sahəsi isə Əmlak Məsələləri Dövlət Xidməti ilə bağlanmış 2013-cü ildəki müqaviləyə əsasən, iddiaçılara icarəyə verilmişdir. Yəni torpaq sahələrinin iddiaçıların qanuni istifadəsində (mülkiyyətində və icarəsində) olduğu mübahisəyə dair işin apellyasiya məhkəməsi tərəfindən müəyyən olunmuş halları ilə və iş üzrə materiallarla təsdiq olunur.

İşin apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən müəyyən olunmuş hallarından qeyd edilən ünvanlarda tikilmiş qeyri-yaşayış (supermarket) binasının eskiz layihəsinin Şəhər İcra Hakimiyyətinin Memarlıq və Şəhərsalma Baş İdarəsi ilə razılaşdırıldığı müəyyən olunur. Belə ki, bununla bağlı Şəhər İcra Hakimiyyətinin Memarlıq və Şəhərsalma Baş İdarəsi tərəfindən Rayon İcra Hakimiyyətinə göndərilmiş 2013-cü il tarixli məktubda qeyd edilmişdir ki, vətəndaşlara məxsus qeyri-yaşayış obyektlərinin sökülərək, yerində supermarket binasının tikintisinə dair təqdim olunmuş memarlıq-planlaşdırma həlli layihəsi razılaşdırılır. Məktubda həmçinin obyektin işçi layihəsinin Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Tikintidə Təhlükəsizliyə Nəzarət Dövlət Agentliyinin Təsisatdankənar Dövlət Ekspertiza Baş İdarəsində ekspertizadan keçirilməsi tapşırılmışdır. Bununla bağlı eyni zamanda 1 sayılı Bakı İnzibati-İqtisadi Məhkəməsinin 2013-cü ilə aid qərarı ilə həmin obyektlərin eskiz layihəsinin razılaşdırılaraq təsdiq edilməsi vəzifəsinin birbaşa Şəhər İcra Hakimiyyətinə həvalə edildiyi də nəzərə alınmalıdır. Belə ki, qanuni qüvvəyə minmiş həmin qərarın icrası qaydasında sözügedən qeyri-yaşayış binasının layihəsi 2013-cü ildə Şəhər İcra Hakimiyyətinin Memarlıq və Şəhərsalma Baş İdarəsi tərəfindən razılaşdırılaraq təsdiq edilmiş və bu barədə Rayon İcra Hakimiyyətinə 2013-cü ildə məktub göndərilmişdir.

Sözügedən qeyri-yaşayış binasının tikinti layihəsi müvafiq aidiyyəti qurumlarla razılaşdırılmış, eləcə də həmin qeyri-yaşayış binasının tikintisi ilə əlaqədar aidiyyəti qurumlar tərəfindən müvafiq rəylər verilmişdir.

İddiaçıların müraciəti və Şəhər İcra Hakimiyyəti Memarlıq və Şəhərsalma Baş İdarəsinin 2013-cü il məktubu nəzərə alınaraq, Rayon İcra Hakimiyyəti tərəfindən 2013-cü il tarixli sərəncamla iddiaçılara qeyd edilən ünvanlarda yerləşən qeyri-yaşayış obyektlərinin sökülərək, yerində Şəhər Memarlıq və Şəhərsalma Baş İdarəsi tərəfindən təsdiq edilmiş layihə əsasında qeyri-yaşayış binasının tikintisinə icazə verilmişdir.

Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Tikintidə Təhlükəsizliyə Nəzarət Dövlət Agentliyi tərəfindən sifarişçinin, onun nümayəndəsinin, podratçının, layihəçinin nümayəndələrinin iştirakı ilə 2016-cı ildə mübahisəli tikinti obyektinin istismarına hazırlıq aktı tərtib edilmiş və obyektə tikinti-quraşdırma işlərinin müvafiq qaydada həyata keçirildiyi təsdiq olunmuşdur.

Rayon İcra Hakimiyyəti tərəfindən 2016-cı il tarixli "İstismara hazırlıq aktı"na istinadən həmin qeyri-yaşayış binasına münasibətdə 2016-cı il tarixli "Tikinti obyektinin istismarına icazə" sənədi verilmişdir.

Rayon İcra Hakimiyyəti tərəfindən verilmiş qeyri-yaşayış obyektinin (tikintinin) istismarına icazə sənədinə münasibət bildirilməsi, həmin sənədin etibarlı olub-olmaması barədə məlumatın təqdim edilməsi ilə əlaqədar məhkəmənin sorğusuna cavab olaraq şəhər İcra Hakimiyyəti məktubunda qeyd etmişdir ki, 1 sayılı Bakı İnzibati-İqtisadi Məhkəməsinin 2013-cü il tarixli qərarına əsasən, eskiz layihənin razılaşdırılaraq təsdiq edilməsi vəzifəsi Şəhər İcra Hakimiyyətinə həvalə edilmiş, Azərbaycan Respublikası Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi ilə icarəçi arasında obyektin yerləşdiyi torpaq sahəsinə dair 2013-cü il tarixli torpaq sahəsinin icarəyə verilməsi haqqında müqavilə bağlanmışdır. Şəhər İcra Hakimiyyətinin Memarlıq və Şəhərsalma Baş İdarəsinin 2013-cü il tarixli razılaşdırma sənədinə əsasən, eskiz layihə təsdiq edilmişdir.

Şəhər İcra Hakimiyyətinin Memarlıq və Şəhərsalma Baş İdarəsinin 2013-cü il tarixli, nömrəli sənədi nəzərə alınaraq, Rayon İcra Hakimiyyətinin 2013-cü il tarixli sərəncamına əsasən, tikintiyə icazə verilmiş, Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Tikintidə Təhlükəsizliyə Nəzarət Dövlət Agentliyinin istismara hazırlıq aktına istinad edilməklə, Rayon İcra Hakimiyyəti tərəfindən 2016-cı il tarixli "Tikinti obyektinin istismarına icazə" sənədi hazırlanmışdır.

Beləliklə, məhkəmə kollegiyasının qənaətinə görə Rayon İcra Hakimiyyəti tərəfindən qeyri-yaşayış binasının tikintisinə və istismarına icazə verilməsi üzrə icraat barədə Bakı şəhər İcra Hakimiyyəti məlumatlı olmuş, səlahiyyətli qurum kim bununla bağlı səlahiyyətlərin ona aid olduğuna istinadən Qaradağ Rayon İcra Hakimiyyətinə etiraz etməmiş, əksinə tikinti obyektinin layihəsini razılaşdırmaqla təsdiq etmiş, məhkəmənin sorğusuna cavab olaraq Qaradağ Rayon İcra Hakimiyyətinin verdiyi icazələri qəbul etdiyinə dair iradəsini dəqiq, aydın və yazılı şəkildə ifadə edən sənəd təqdim etmişdir.

Bu baxımdan məhkəmə kollegiyası hesab etmişdir ki, qeyd olunan səlahiyyətlərin Bakı şəhər İcra Hakimiyyətinin iradə ifadəsi əsasında həyata keçirildiyi qəbul edilməli və həmin səlahiyyətlərin onun tərəfindən icra olunduğu, yaxud da səlahiyyətlərin ötürülməsi anlamında qiymətləndirilməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, səlahiyyətlərin ötürülməsi qaydasında qəbul edilmiş qərar hüquqa uyğun şəkildə səlahiyyət sahibi tərəfindən qəbul edilmiş qərara bərabər hesab olunur. Digər tərəfdən isə, qüvvədə olan qanunvericilikdə səlahiyyətlərin sözügedən qaydada həyata keçirilməsini və ya ötürülməsini istisna edən hər hansı müddəa da nəzərdə tutulmamışdır.

Bu zaman həmçinin nəzərə alınmalıdır ki, Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsinin 75-ci maddəsinə görə, barəsində icazə tələb olunan tikinti şəhərsalma və tikintiyə dair normativ sənədlərin tələblərinə zidd olmadığı təqdirdə, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (reklam qurğularının tikintisinə istisna olmaqla) tərəfindən tikintiyə icazə verilməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, istinad olunan norma anlamında tikintiyə icazə tikinti layihəsində əksini tapan tikinti niyyətinə verilir. Həmin layihənin səlahiyyətli qurum tərəfindən razılaşdırılması və ya təsdiq olunması həmin layihənin şəhərsalma və tikintiyə dair normativ sənədlərin tələblərinə uyğunluğunu təsbit edir.

Bu mənada tikintiyə icazənin məqsədi də məhz təqdim olunmuş tikinti layihəsinin şəhərsalma və tikintiyə dair normativ sənədlərin tələblərinə uyğunluğunu təmin etməkdən ibarətdir. Hazırkı mübahisəyə bu kontekstdən yanaşdıqda və sözügedən tikinti obyektinin layihəsinin şəhərsalma və tikintiyə dair normativ sənədlərə uyğunluğunun məhz Bakı şəhər İcra Hakimiyyəti tərəfindən razılaşdırıldığını və təsdiq olunduğunu nəzərə aldıqda, həmin tikintiyə Bakı şəhər İcra Hakimiyyəti tərəfindən istinad olunan norma anlamında icazə verildiyi də qəbul edilməlidir.

Məhkəmə kollegiyası həmçinin vurğulamışdır ki, hazırkı mübahisənin həlli baxımından icazə (həm tikintiyə, həm də istismara) icraatının özünün gedişatı deyil, həmin icraat nəticəsində qəbul olunmuş yekun qərar – inzibati akt həlledici əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, inzibati orqanın apardığı inzibati icraat mahiyyət etibarilə hakimiyyət iradəsinin formalaşması və həmin iradənin ifadə olunduğu inzibati aktın qəbulu məqsədlərinə xidmət edir. İnzibati icraatın gedişində yol verilmiş pozuntular icraatı aparan inzibati orqanın məsuliyyət sferasına aiddir və buna səlahiyyəti olmayan digər orqanlar, o cümlədən cavabdeh tərəfindən təftiş edilə və mübahisələndirilə bilməz. Bununla bağlı həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, “İnzibati icraat haqqında” Qanunun 33.1-ci maddəsinə görə, müraciətə baxılması və müvafiq inzibati aktın qəbul edilməsi ilə bağlı səlahiyyətli olub-olmadığını müəyyən etmək inzibati orqanın xidməti vəzifəsinə aiddir. Şəxsin üzərinə aidiyyəti orqana müraciət edilməsi ilə bağlı mütləq öhdəliyin qoyulması və ya səlahiyyətin müəyyən olunması ilə bağlı neqativ nəticələrin şəxsə aid edilməsi yolverilməz sayılmalıdır.

Beləliklə, hazırkı mübahisəyə münasibətdə hüququn qeydə alınması üçün tələb olunan hüquqmüəyyənedici sənədlərin mövcudluğu iş üzrə materiallarla təsdiq olunur. Nəzərə alınmalıdır ki, hüquqmüəyyənedici sənəd yalnız onu qəbul etmiş inzibati orqanın deyil, həm də suveren hakimiyyət daşıyıcısı olan digər inzibati orqanların, o cümlədən cavabdehin də davranışını müəyyən edir. Başqa sözlə, inzibati orqanlar hüquqmüəyyənedici sənədin qüvvədə olduğu müddətdə onun məzmununa bağlıdır və ona uyğun davranmağa borcludurlar. Bu, icra hakimiyyətinin vahidliyi prinsipindən və həmin orqanların səlahiyyət bölgüsündən irəli gəlir.

Məhkəmə kollegiyası qeyd etmişdir ki, etibarlı və hüquqi qüvvəsini saxlayan müvafiq hüquqmüəyyənedici sənədlər əsasında daşınmaz əmlak üzərində hüququn qeydiyyatına alınmasından və hüququn qeydiyyatına alınması barədə müvafiq çıxarışın verilməsindən davamlı imtina edilməsinin “İnzibati icraat haqqında” Qanunun 13-cü maddəsində təsbit edilmiş etimadın qorunması prinsipi baxımından inzibati orqanların fəaliyyətinin, habelə onlar tərəfindən qəbul edilən qərarların qanunauyğunluğuna vətəndaşların inam və etimadına ciddi zərbə vurduğu və bu baxımdan yolverilməz olduğu da nəzərə alınmalıdır.

Vergi orqanı tərəfindən siyahıya alınmış aksiz markası olmayan və ya saxta aksiz markaları ilə markalanmış, habelə məcburi nişanlama ilə nişanlanmalı olan, lakin nişanlanmamış və ya saxta məcburi nişanlama ilə nişanlanmış malların müsadirə edilməsi ilə bağlı iddialara inzibati məhkəmə icraatı qaydasında baxılması istisna edilir

2024-cü ilin 14 fevral tarixində Ali Məhkəmənin İnzibati kollegiyası iddianın mümkün sayılmaması barədə qərardaddan verilmiş apellyasiya şikayətinin təmin edilməməsinə dair apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərardadından verilmiş kassasiya şikayətini təmin etməyərək, qərardadı dəyişdirmədən saxlamışdır.

İşin hallarına görə vergi orqanı “Operativ vergi nəzarətinin həyata keçirilməsi haqqında” qərarı ilə vergi ödəyicisinin ticarət obyektində operativ vergi nəzarət tədbiri həyata keçirmiş, operativ vergi nəzarət tədbiri zamanı obyektə aksiz markaları ilə markalanmalı olan, lakin aksiz markaları ilə markalanmamış, alış dəyəri 500 manatdan az olan mallar aşkar etmişdir.

Fakt üzrə “Markalanmalı (nişanlanmalı) malların dövriyyəsinin qanunauyğunluğunun yoxlanılması üzrə keçirilmiş operativ vergi nəzarətinin nəticəsinə dair” Akt və “Markalanmalı (nişanlanmalı) malların götürülməsi barədə” Protokol tərtib edilərək, mallar götürülüb saxlanca təhvil verilmişdir.

Daha sonra vergi orqanı götürülmüş vergi ödəyicisinə məxsus, dəyəri 500 manatdan aşağı olan, aksiz markaları ilə markalanmalı olan, lakin aksiz markaları ilə markalanmamış malların qanunvericiliyə uyğun satışını təşkil etmək məqsədilə müsadirə edilməsi tələbinə dair inzibati mübahisəyə dair iş üzrə icraat çərçivəsində inzibati məhkəməyə iddia ərizəsi ilə müraciət etmişdir. Məhkəmələrin mövqeyinə görə iddia mümkün hesab edilməmiş, vergi orqanının verdiyi apellyasiya və kassasiya şikayətləri isə təmin edilməmişdir.

Ali Məhkəmədə işə baxan məhkəmə tərkibi qəbul edilmiş qərarla hüquqi mövqeyini əsaslandırarkən ilk növbədə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki, Kommersiya və İnzibati kollegiyalarına daxil olan hakimlərin qarışıq tərkibinin “İddiaçı Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin Vergi Cinayətlərinin İbtidai Araşdırılması Baş İdarəsinin cavabdeh Hüseyinli Orxan Elxan oğluna qarşı iş üzrə” 2(102)-2010/2022 nömrəli, 2022-ci il 10 mart tarixli qərarındakı hüquqi mövqeləri xatırlatmağı zəruri hesab etmişdir:

“Mülki prosessual qanunvericiliyə əsasən, mülki işlər və kommersiya mübahisələri üzrə məhkəmə icraatı 2 qaydada həyata keçirilir: iddia icraatı və xüsusi icraat. Qeyd olunan icraat qaydalarının heç birində şəxsin əmlakının müsadirə edilməsi proseduru müəyyən edilməmişdir.

Müsadirənin anlayışı isə Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 212-ci maddəsində verilmişdir. Həmin normaya əsasən, müsadirə Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində və Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallarda məhkəmə qərarı ilə əmlakın məcburi qaydada və əvəzsiz olaraq dövlət nəfinə alınmasıdır. Mülki qanunvericilikdə müsadirə anlayışına verilən tərifdən də görüldüyü kimi, əmlakın mülkiyyətçidən məcburi qaydada alınması formalarından biri olan bu institutun tətbiqi üçün həmin məcburiyyət tədbiri birbaşa qanunda nəzərdə tutulmalıdır. Mövcud qanunvericilikdə isə məcburiyyət tədbiri kimi müsadirə yalnız Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində və Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsində nəzərdə tutulmuşdur. Nəzərə alınmalıdır ki, Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 24.1.2-2-ci maddəsində vergi orqanı tərəfindən siyahıya alınmış malların müsadirə edilməsi ilə bağlı məhkəmədə iddia qaldırmaq vəzifəsinin vergi orqanlarının üzərinə qoyulması da hazırkı iddiaya mülki məhkəmə icraatı qaydasında baxılmasına əsas vermir. Çünki mülki məhkəmə icraatının həyata keçirilməsi qaydaları Vergi Məcəlləsi ilə deyil, MPM-lə tənzimlənir və yuxarıda da qeyd olunduğu kimi MPM-in 1.4-cü maddəsinə əsasən, digər qanunlarda olan prosessual hüquq normaları MPM-in müddəalarına uyğunlaşdırıldığı halda mülki prosesə tətbiq oluna bilər. Digər tərəfdən isə müsadirə anlayışına Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 212-ci maddəsində verilmiş anlayış bu cür iddialara mülki məhkəmə icraatı qaydasında baxılmasını birmənalı istisna edir”.

Məhkəmə kollegiyası göstərilən hüquqi mövqeni nəzərə almaqla qeyd etmişdir ki, digər qanunlarda nəzərdə tutulan prosessual hüquq normaları məhkəmə icraatının aparılması qaydalarını və həmin icraat nəticəsində qəbul edilməsi mümkün olan qərarlarla bağlı məsələləri tənzimləyən prosessual qanunvericilik aktlarına daxil edildikdən sonra tətbiq oluna bilər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, inzibati məhkəmə icraatının aparılması qaydaları Vergi Məcəlləsi ilə deyil, İPM-lə və İPM-də başqa qayda müəyyən edilmədiyi və bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş prosessual prinsiplərə zidd olmadığı hallarda isə MPM-lə tənzimlənir. Bu mənada, Vergi Məcəlləsində müəyyən edilmiş qayda, prosessual qanunvericilik aktlarına (İPM və MPM-ə) daxil edilməklə uyğunlaşdırılmadığından, malların müsadirə edilməsi ilə bağlı iddialara mövcud vəziyyətdə inzibati məhkəmə icraatı qaydasında baxılması istisna edilir.

Bundan başqa, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 212-ci maddəsinə əsasən, müsadirə Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində və Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallarda məhkəmə qərarı ilə əmlakın məcburi qaydada və əvəzsiz olaraq dövlət nəfinə alınmasıdır. Buna görə, yalnız Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində və İnzibati Xətlər Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallarda məhkəmə qərarı əsasında müsadirə formasında əmlakın məcburi qaydada və əvəzsiz olaraq dövlət nəfinə alınması yolveriləndir.

Beləliklə, Vergi Məcəlləsinin 24.1.2-2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş norma hazırkı iddiaya inzibati məhkəmə icraatı qaydasında baxılması üçün müvafiq və yetərli əsas qismində təfsir oluna bilməz. Bu zaman müsadirə institutunun yuxarıda istinad olunan normalarda təsbit olunmuş anlamda tətbiqi üçün şəxsin Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində və Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hər hansı əməldə təqsirli sayılması və bunun üzərindən həmin əmlakın müsadirəsi üçün tələb olunan digər şərtlərin də yerinə yetirilməsi tələb olunur.

Belə iddia həm də İnzibati Prosesual Məcəllənin 2.2.7-ci maddəsində təsbit edilmiş inzibati mübahisələrin həlli ilə bağlı əmlak tələbinə dair iddia kimi də qiymətləndirilə bilməz.

İnzibati orqanların fəaliyyəti ancaq o zaman qanunauyğun olur ki, onların öz fəaliyyətini həyata keçirərkən istifadə etdikləri səlahiyyətləri üçün qanuni əsaslar mövcud olsun. İcarədə olan torpaq sahələri 2019-cu ildə vergitutma obyektı olmadığından cavabdehin mübahisələndirilən qərarının hüquqi əsası olmamışdır

2024-cü il 2 fevral tarixində Ali Məhkəmənin İnzibati kollegiyası iddianın təmin edilməməsi barədə qərardan verilmiş apellyasiya şikayətinin təmin edilməməsinə dair apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarından verilmiş kassasiya şikayətini təmin edərək, vergi orqanının qərarının ləğv edilməsi barədə yeni qərar qəbul etmişdir.

İşin hallarına görə vergi ödəyicisi 2022-ci il 21 dekabr tarixində 2019-cu il üzrə torpaq vergisinə dair vergi orqanına təqdim etdiyi dəqiqləşdirilmiş bəyannaməsində hər hansı vergi öhdəliyinin yaranmamasını bəyan etmişdir. Vergi orqanı 2022-ci il 22 dekabr tarixində vergi ödəyicisinə dəqiqləşmiş bəyannamə ilə əlaqədar uyğunsuzluq məktubu göndərmişdir. 2022-ci il 30 dekabr tarixində isə vergi ödəyicisi barəsində "Vergilərin, sosial sığorta və işsizlik sığortası haqlarının hesablanması barədə" qərar qəbul etmişdir.

Vergi ödəyicisinin qərardan verdiyi iddia birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən təmin edilməmiş, apellyasiya məhkəməsi qərarı dəyişdirmədən saxlamış, lakin Ali Məhkəmə iddianın təmin edilməsinə dair yeni qərar qəbul etmişdir.

Belə ki, vergi orqanı 2022-ci il 1 yanvardan qüvvəyə minmiş vergi hüquq normalarına əsasən, vergi ödəyicisinin 2017-ci ildən icarə əsasında istifadəsində olan su fonduna aid torpaq sahəsinə görə 2019-cu il üçün torpaq vergisi hesablamışdır.

Ali Məhkəmə yeni qərar qəbul edilməsi ilə əlaqədar hüquqi mövqeyini əsaslandırarkən qeyd etmişdir ki, Vergi Məcəlləsinin 2019-cu ildə qüvvədə olan redaksiyasına görə, Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində torpaq sahələri olan fiziki şəxslər və müəssisələr torpaq vergisinin ödəyiciləridir (maddə 204). Fiziki şəxslərin və müəssisələrin Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində olan torpaq sahələri vergitutma obyektı sayılır (maddə 205).

Normaların məzmunundan görüldüyü kimi, icarəyə verilmiş torpaq sahələri mübahisələndirilən inzibati aktın aid olduğu 2019-cu ildə vergitutma obyektı olmamışdır, Azərbaycan Respublikasının ərazisində yalnız mülkiyyətində və ya istifadəsində torpaq sahələri olan fiziki şəxslər və müəssisələr torpaq vergisinin ödəyiciləri olmuşlar.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, sözügedən torpaq sahələri iddiaçıya icarə hüququ ilə verilmişdir. Daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində də iddiaçının icarə hüququ qeydə alınmışdır.

“Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 3 dekabr 2021-ci il tarixli, 406-VIQD nömrəli Qanununun yuxarıda istinad edilən normalarından da görüldüyü kimi, icarəyə verilmiş torpaq sahələri Vergi Məcəlləsində yalnız 2022-ci il 1 yanvar tarixdən vergitutma obyektı kimi təsbit olunmuşdur.

Nəzərə alınmalıdır ki, qanunçuluq prinsipi inzibati orqanların qəbul etdikləri qərarların, həyata keçirdikləri tədbirlərin (fəaliyyətin) qanunlara zidd (“contra legem”) olmamasını və qanunla nəzərdə tutulmayan (“praeter legem”) tədbirlərin həyata keçirilməməsini ehtiva etməklə yanaşı, inzibati fəaliyyətin qanun əsasında (“secundum legem”) həyata keçirilməsini də müəyyən edir. Beləliklə, inzibati orqanların fəaliyyəti ancaq o zaman qanunauyğun olur ki, onların öz fəaliyyətini həyata keçirərkən istifadə etdiyi səlahiyyətləri üçün qanuni əsaslar mövcud olsun.

Vergi orqanı vergi məsuliyyətinə dair qərar verərkən qanunçuluq prinsipinin tələblərini pozmuş, həmin dövrdə qanunla nəzərdə tutulmadığı halda, icarəyə verilmiş torpaq sahəsinə münasibətdə iddiaçının üzərinə vergi öhdəliyi qoymuşdur.

Vergi orqanı həmin məzmununda qərarı 2022-ci il 1 yanvar tarixindən qüvvəyə minən normaya əsasən də qəbul edə bilməzdi. Belə ki, bu, qanunun retroaktiv tətbiqi nəticəsini yaratmaqla Konstitusiyanın 149-cu maddəsi baxımından yolverilməzdir.

Beləliklə, icarədə olan torpaq sahələri 2019-cu ildə vergitutma obyektı olmadığından, vergi orqanının “Vergilərin, sosial sığorta və işsizlik sığortası haqlarının hesablanması barədə” 30.12.2022-ci il tarixli qərarının hüquqi əsası olmamışdır.

Yuxarıda qeyd olunan hüquq normaları apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən düzgün tətbiq edilmədiyindən, bununla da məhkəmə iddianın rədd edilməsi ilə bağlı səhv nəticəyə gəldiyindən apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarı ləğv edilməli, iddia təmin edilməlidir.

Şikayət hüququndan sui-istifadə edildikdə kassasiya şikayəti mümkün sayılmaya bilər

2024-cü ilin 22 fevral tarixində Ali Məhkəmənin İnzibati kollegiyası iddianın mümkün sayılmaması barədə qərardaddan verilmiş apellyasiya şikayətinin təmin edilməməsinə dair apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərardadından kassasiya şikayəti verilməsi üçün dövlət hesabına vəkillə təmin olunma barədə ərizənin təmin edilməməsindən iddiaçı tərəfindən verilmiş kassasiya şikayətini şikayət hüququndan sui-istifadə olması ilə əlaqədar mümkün saymamış və qəbulundan imtina etmişdir.

İşin hallarına görə rayon polis idarəsinin cinayət işinin başlanmasının rədd edilməsi barədə qərarı həmin qərardan narazı qalmış vətəndaşın şikayəti əsasında ləğv edilsə də, sonradan həmin material üzrə hər hansı qərar qəbul edilmədiyindən inzibati məhkəmədə qərarın qəbul edilməsinə dair iddia qaldırılmışdır.

İnzibati icraat haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 3.2, 3.2.1 və 3.2.2-ci maddələrinə əsasən, həmin Qanun inzibati orqanların cinayət təqibi üzrə cinayət-prosessual fəaliyyətinə və inzibati xətalara dair işlər üzrə fəaliyyətinə şamil olunmur.

Qanunun qeyd edilən normasının tələbləri rəhbər tutularaq iddia birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən mümkün sayılmamış, qərardaddan iddiaçının verdiyi apellyasiya şikayəti apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən təmin edilməmişdir.

İddiaçı Qanunun tələbinin aydın ifadə edildiyi və məhkəmə qərardadında istinad edilən normasından irəli gələn qərardaddan kassasiya şikayəti vermək üçün dövlət hesabına vəkillə təmin olunmaq üçün apellyasiya instansiyası məhkəməsinə ərizə ilə müraciət etmiş və müraciətinə adına əmək müqaviləsinin qeydə alınmadığına dair sübut əlavə etmişdir.

Dövlət hesabına vəkillə təmin edilmə barədə iddiaçının ərizəsini şikayət hüququndan sui-istifadə etmə kimi qiymətləndirərək apellyasiya instansiyası məhkəməsi ərizəni təmin etməmişdir.

Apellyasiya məhkəməsi işin müəyyən edilmiş faktiki hallarına mübahisənin maddi hüquqi əsasları baxımından hüquqi qiymət verərək hesab etmişdir ki, iddiaçı əsassız iddialar qaldırmaqla, həmin iddiaların istər qeyri-mümkün sayılması barədə olan qəraradları, istərsə də belə iddiaların rəddinə dair qərarları hər üç məhkəmə instansiyasında mübahisələndirməklə hüququndan sui-istifadə edir. Hüquqdan sui-istifadə edən şəxslərin dövlət hesabına vəkillə təmin edilməsi isə dövlət vəsaitinin təyinatından kənar əsassız yerə xərclənməsinə səbəb olur.

Apellyasiya məhkəməsi həmçinin onu da qeyd etmişdir ki, hazırkı halda ərizəçinin dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına vəkillə təmin edilməməsi onun hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması kimi qiymətləndirilə bilməz. Belə ki, əsassız olaraq kassasiya şikayəti tərtib olunması üçün dövlət hesabına vəkillə təmin edilmə qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik hüququnun pozulmasına (hazırkı iş üzrə cavabdehə münasibətdə), süründürməçiliyə səbəb olur, şəxslərin intizamsızlığına şərait yaradır. Oxşar işlər üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati kollegiyasının qərarlarında hüquqi mövqeyi də belə əsaslandırılmışdır (2-1(102)-2105/2021 sayılı inzibati məhkəmə işi).

İddiaçı dövlət hesabına vəkillə təmin olunma barədə ərizəsinin təmin edilməməsi barədə apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarından qəraradın əsaslandırılmadığına istinad edərək vəkilsiz kassasiya şikayəti vermişdir.

Ali Məhkəmənin İnzibati kollegiyasının işə baxan məhkəmə tərkibi kassasiya şikayətini İPM-in 94.2, 96.2-96.3, 98-1-ci maddələrinin müddəalarına, eləcə də Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati kollegiyasının "İnzibati məhkəmə icraatında kassasiya şikayətinin mümkünlüyünə dair" 2023-cü il 6 noyabr tarixli Qəraradındakı hüquqi mövqelərə əsasən mümkün saymayaraq, icraata qəbulundan imtina edərək hüquqi mövqeyini aşağıdakı qaydada əsaslandırmışdır.

Məhkəmə kollegiyası xatırlatmışdır ki, qeyd olunan Qəraradda Ali Məhkəmədəki icraatın özəl xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla baxılaraq qərara alınmışdır ki: "5. Hüququn düzgün tətbiq edilmədiyinə və vahid məhkəmə təcrübəsinə dair dəlillər kassasiya şikayətində lazımi qaydada əsaslandırılmadıqda, eləcə də şikayət hüququndan sui-istifadə edildikdə İnzibati Prosesual Məcəllənin 96.2 və 96.3-cü maddələrinə əsasən, kassasiya şikayəti mümkün sayılmaya bilər".

Sözgedən Qəraradda eləcə də izah olunmuşdur ki, "...təcrübədə rast gəlinən şikayət hüququndan sui-istifadə hallarına da "əsaslandırılmamış şikayət" çərçivəsində qiymət verilməklə onların mümkünlüyü həll edilə bilər. Belə ki, ümumi hüquq nəzəriyyəsində şikayət hüququndan sui-istifadə hüququn ənənəvi olaraq nəzərdə tutulduğundan fərqli məqsədlə zərərli istifadəsi kimi qəbul edilir. Bir qayda olaraq, usandırıcı, açıq-aydın əsaslandırılmamış və şikayət hüququnun məqsədlərinə aşkar zidd olan, daha əvvəl verilməklə mümkün sayılmamış şikayətlərə bənzər şikayətlərin təkrar-təkrar məhkəməyə təqdim edilməsi, xüsusən də məhkəmənin real funksiyaları ilə üst-üstə düşməyən, gərəksiz iş yükü yaradan, məhkəmənin ədalət mühakiməsinin maraqları naminə fəaliyyət göstərməsinə və icraatındakı işlərə lazımi qaydada baxmağa əngəl törədən və digər bənzəri hallar şikayət hüququndan sui-istifadə kimi qəbul edilə bilər (§60)" və "şikayət hüququndan sui-istifadə edildikdə, şikayət əsaslandırılmamış hesab edilə bilər (§61)". Əsaslandırılmamış kassasiya şikayəti isə İPM-in 94.2-ci maddəsinə əsasən mümkün sayılmamalıdır.

Məhkəmə kollegiyası qeyd etmişdir ki, şikayət hüququndan sui-istifadə hallarının qarşısının alınması və sanksiyalaşdırılması daxili hüquqda olduğu kimi, beynəlxalq hüquqda və beynəlxalq məhkəmələrdə də mövcuddur. "Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında" Konstitusiya Qanununun 1.2-ci maddəsinə görə, heç kəs öz hüquqlarından və azadlıqlarından sui-istifadə etməməlidir. Avropa İnsan hüquqları haqqında Konvensiyanın 35-ci Maddənin § 3 (a) yarım bəndində isə qeyd olunmuşdur ki, şikayət hüququndan sui-istifadə edilməklə təqdim olunmuş şikayət Məhkəmə tərəfindən qəbul edilməz (mümkün olmayan) elan edilməlidir.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, Konvensiya çərçivəsində yaradılan və Razılığa gələn Yüksək Tərəflərin Konvensiya ilə bağlı öhdəliklərinə riayət etməsini təmin etmək üçün nəzərdə tutulan Məhkəmə əsassız və bezdirci şikayətlərlə məşğul olmamalıdır, bu, onun real funksiyaları ilə uyğun gəlməyən lazımsız iş yükü yaradır (mutatis mutandis, keçmiş Komissiya ilə bağlı, M. Birləşmiş Krallığa qarşı, N°13284/87, Komissiyanın qərarı, 15 oktyabr 1987, Qərarlar və Hesabatlar (DR) 54, s. 214).

Məhkəmə şikayətin şikayət hüququndan sui-istifadə əsasında rədd edilməsinin müstəsna tədbir olduğunu vurğulayaraq bir çox hallarda tətbiq etmişdir. Belə ki, şikayətçi bilərəkdən yalan faktlara əsaslanan şikayətlər verdikdə, işdə sənədləri saxtalaşdırdıqda və ya Məhkəmənin işin araşdırılması üçün əsaslı bir sübut barədə məlumatlandırmadıqda və ya icraatın gedişində yeni yaranan əhəmiyyətli halları gizlətdikdə; şikayətçi Məhkəmə ilə yazışmalarında xüsusilə təhqiredici, kobud, təhdidkar və ya təxribatçı ifadələr istifadə etdiyi hallarda; eləcə də, şikayətçi təkrar-təkrar və açıq-aşkar əsassız şikayətlər göndərdikdə və bu şikayətlərin əvvəllər təqdim etdiyi və qəbul edilməz hesab edilən şikayətə bənzədiyi; və buna bənzər digər hallarda tətbiq etmişdir (Miroşubovs və başqaları Latviyaya qarşı, №798/05, §§ 62-65, 15 sentyabr 2009; və S.A.S. Fransaya qarşı [BP], № 43835/11, §§ 66-67, 1 iyul 2014).

Beləliklə, şəxsin məhkəməyə şikayət etmək hüququ müstəsna hallarda məhdudlaşdırıla bilər və bunlardan biri də şəxsin şikayət hüququndan sui-istifadə etməsidir. Yuxarıda sadalanan hallardan görüldüyü kimi, şikayət hüququndan sui-istifadə edilən hallar müxtəlif ola bilər, o cümlədən, usandırıcı (ciddi hüquqi əsası olmayan şikayətlər, əsasən qarşı tərəfi narahat etmək və ya təzyiq etmək məqsədi ilə və ya bir işin həllini və ya məhkəmə qərarının icrasını lüzumsuz dərəcədə gecikdirmək məqsəd ilə edilən), açıq-aydın əsaslandırılmamış, şikayət hüququnun məqsədlərinə aşkar zidd olan (tərəfin məhkəmədən ədalət axtarışı xaricində, fərqli məqsədlə istifadə etməsi), daha əvvəl verilməklə mümkün sayılmamış şikayətlərə bənzər şikayətlərin təkrar-təkrar məhkəməyə təqdim edilməsi və buna bənzər digər hallar şikayət hüququndan sui-istifadə kimi qəbul edilə bilər. Müvafiq olaraq, şikayətçinin məhkəmənin lazımınca fəaliyyət göstərməsinə və qarşısında qaldırılmış icraatları lazimi qaydada həyata keçirməsinə əngəl törədən hər hansı davranışı şikayət hüququndan sui-istifadədir. Eləcə də, məhkəməni aldatmaq məqsədilə bilərəkdən həqiqi olmayan faktlarla əsaslandırılan şikayətin təqdim edilməsi, məhkəməyə göndərilən sənədlərin saxtalaşdırılması, şikayətçinin işin araşdırılması üçün əhəmiyyətli amil haqqında məhkəməni əvvəlcədən məlumatlandırmaması halında hərəkətsizlik və şikayətçinin Məhkəmə ilə yazışmalarında xüsusilə təhqiredici, kobud, təhdidkar və ya təxribatçı ifadələr istifadə etməsi şikayət hüququndan sui-istifadə sayılır.

Şikayət hüququndan sui-istifadənin qarşısının alınmasının məqsədi məhkəmə sisteminin bütövlüyünü və effektivliyini qorumaq, məhkəmə resurslarının ədalətli və məntiqli şəkildə istifadə edilməsini təmin etmək, məhkəmə resurslarının əsassız şəkildə israf etməmək və eləcə də, qarşı tərəfi əsassız narahat etməməkdir. Sui-istifadə məhkəmə sisteminin effektivliyi və ədaləti üzərində ictimai etimadı azalda bilər, məhkəmə sistemin yanlış məqsədlər üçün manipulyasiya edilə biləcəyi təəssüratını yarada bilər. Ona görə də, şikayət hüququndan sui-istifadəyə qarşı mübarizə aparmaq üçün məhkəmələr şikayət hüququndan sui-istifadə edildiyi üçün şikayətin mümkün sayılmaması haqqında qərardad çıxara və ya bu hüquqdan sui-istifadə edən tərəflərə qarşı xəbərdarlıq və cərimələr barədə qərarlar çıxara bilər.

Hazırkı işdə apellyasiya instansiyası məhkəməsi haqlı olaraq qeyd etmişdir ki, şikayətçi açıq-aşkar əsassız, daha əvvəl verdiyi mümkün sayılmamış şikayətlərə və ərizələrə bənzər olanlarını təkrar-təkrar məhkəməyə təqdim etməklə şikayət hüququndan sui-istifadə etmişdir.

Məhkəmə kollegiyası nəzərə almışdır ki, işdə iştirak edən şəxslər maraqlarının təmsil olunması və ya prosessual hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün peşəkar hüquqi yardım almaq məqsədi ilə özlərinə sərbəst vəkil seçə bilər. Qanunla vəkilin prosesdə məcburi iştirakı tələb olunduğu hallarda işdə iştirak edən şəxslərin vəkilin xidmətlərini ödəmək üçün kifayət qədər vəsaiti olmadıqda, onlar maraqlarının təmsil olunması və prosessual hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün pulsuz (dövlət hesabına) peşəkar hüquqi yardım almaq hüququna malikdirlər (İPM, maddələr 1.2, 31.1, MPM, maddələr 14.4 - 14.5). Bununla yanaşı, prosessual qanunvericiliyin tələblərinə görə, işdə iştirak edən şəxslər prosessual qanunvericiliklə onlara verilmiş prosessual hüquqlardan vicdanla istifadə etməyə borcludurlar (MPM-in 47.1-ci maddəsi).

Məhkəmə kollegiyası müəyyən etmişdir ki, iddiaçı uzun müddətdir ki, məhkəmələrdə iddialar qaldırır. Məhz hazırkı iddiaçının qaldırdığı eyni və oxşar mübahisələr ilə bağlı olan onlarla iddia tələbi üzrə apellyasiya instansiya məhkəməsinin iddianın mümkün hesab edilməməsi barədə qəraradlarından şikayətlərə baxılaraq hamısı qüvvədə saxlanılmış, həmin qəraradlardan kassasiya şikayətlərinin verilməsi üçün dövlət hesabına vəkillə təmin edilmə barədə iddiaçının ərizələri təmin edilməmişdir. İddiaçı tərəfindən açıq-aşkar mümkünsüz iddiaların verildiyi Ali Məhkəmənin İnzibati kollegiyasının onlarla qərarı ilə də təsdiq olunmuşdur.

Belə ki, Ali Məhkəmənin inzibati icraatında tək-cə inzibati icraat qaydasında baxılan və baxılmış iddialarının sayı 2021-ci ildə 38, 2022-ci ildə 20, 2023-cü ildə 27 və 2024-cü ildə isə 9-dan, yəni, 2021-ci ildən indiyə kimi işlərin sayı 100-dən yuxarıdır. O cümlədən iddiaçının dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına vəkillə təmin edilməsi barədə iddiaçının ərizələrinin təmin edilməməsi barədə yalnız 2023-cü ildə 24 qərar çıxarılmışdır. Məhkəmə kollegiyası hesab etmişdir ki, yalnız 2023-cü ildə eyni məsələ ilə bağlı yuxarıda deyilən 24 qərarın çıxarılması və iddiaçının əvvəl verilməklə mümkün sayılmamış şikayətləri təkrar-təkrar Ali Məhkəməyə göndərməsi, iddiaçının şikayət hüququnun məqsədlərinə aşkar zidd olmuşdur. Yəni, onun məhkəmədən ədalət axtarışı xaricində, fərqli məqsədlə zərərli istifadə etməsi görünür. Eləcə də, iddiaçının açıq-aşkar əsassız və təkrarlanan şikayətləri məhkəmənin real funksiyaları ilə üst-üstə düşməyən və gərəksiz iş yükü yaradır. Həmçinin məhkəmənin ədalət mühakiməsinin maraqları naminə fəaliyyət göstərməsinə və icraatındakı işlərə lazımı qaydada baxmağa əngəl törədir.

Beləliklə, iddiaçının eyni və oxşar mübahisələr ilə bağlı davamlı olaraq qaldırdığı çox sayda əsassız, mümkünsüzlüyü əvvəlcədən aşkar olan iddialar irəli sürməsi, hər dəfə kassasiya şikayəti verilməsi üçün işsiz kimi qeydiyyatda olduğuna, aktiv əmək müqaviləsinin olmadığına dair rəsmi məlumatlara istinadla dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına vəkillə təmin edilməsi barədə ərizələrlə müraciət etməklə iddiaçı prosesual qanunla ona verilmiş şikayət hüququndan sui-istifadə etmişdir.

Məhkəmə kollegiyası onu da qeyd etməyi lazım bilmişdir ki, məhkəmənin iddiaçının şikayət hüququndan sui-istifadə etməsini təsbit etməsi iddiaçının şikayət hüququndan məhrum edilməsi kimi başa düşülməməlidir. Belə ki, onun hər hansı əsaslandırılmış və mümkün sayılan şikayəti olarsa kassasiya icraatı qaydasında mahiyyəti üzrə baxılacaqdır. Amma iddiaçı şikayət hüququndan sui-istifadə etməyə davam edərsə, məhkəmə iddiaçıya qarşı adekvat tədbirlər görə bilər. Məhkəməyə qarşı hörmətsizlik halları qanunda nəzərdə tutulmuş məsuliyyətlə nəticələnir.

Məhkəmə kollegiyası sonda qeyd etmişdir ki, apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən işin hallarının zəruri olan həddə sübutların mümkünlüyünə, aidiyyətinə və mötəbərliyinə dair tələblərə riayət edilməklə tam və hərtərəfli araşdırılması təmin edilmişdir. Mübahisənin həlli ilə bağlı əlavə faktiki halların müəyyənləşdirilməsinə dair araşdırmanın aparılması da tələb olunmur. Bundan başqa, iş üzrə İPM-in 92-ci maddəsində təsbit olunmuş məhkəmə qərarının kassasiya qaydasında ləğv olunması üçün mütləq əsaslardan hər hansı birinin (və ya bir neçəsinin) mövcudluğu da müəyyən olunmur.

Qarşılıqlı münaqişə iştirakçısı kimi çıxış edən və xəsarət yetirməyə yönəlmiş hərəkətlərə yol vermiş şəxsin yanında sonuncunun yaxın adamının qəsdən həyatdan məhrum edilməsi xüsusi amansızlıq kimi qiymətləndirilə bilməz

Məhkumla zərərçəkmiş şəxs və onun qohumu arasında mübahisə 2021-ci ilin 18 iyun tarixində avtobusda başlanmış (zərərçəkmiş şəxs tərəfindən vurulması), sonra avtovağzal adlanan hissədə davam etmiş (qarşılıqlı münaqişə və məhkumun söyülməsi), daha sonra məhkum əldə etdiyi bıçaqla zərərçəkmişə bir dəfə zərbə vurmaqla sonuncunu həyatdan məhrum etmişdir.

Lənkəran Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 2021-ci il 1 noyabr tarixli hökmü ilə məhkum cinayət əməlini törətməkdə təqsirli bilinərək 18 il müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdir.

Məhkəmənin həmin hökmündən zərərçəkmiş şəxsin hüquqi varisi və məhkum edilmiş şəxsin müdafiəçisi tərəfindən apellyasiya şikayətləri verilmiş, apellyasiya instansiya məhkəməsinin 2022-ci il 13 aprel tarixli qərarı ilə apellyasiya şikayətləri təmin edilməmiş, iş üzrə birinci instansiya məhkəməsi hökmü dəyişdirilmədən qüvvəsində saxlanılmışdır.

Daha sonra apellyasiya instansiya məhkəməsinin qərarından məhkum tərəfindən kassasiya şikayəti verilmişdir. Məhkum kassasiya şikayətini onunla əsaslandırılmışdır ki, onun zərərçəkmiş şəxsin öldürülməsində ifadə olunmuş əməli düzgün tövsif olunmamış, ona həddindən artıq ağır cəza təyin edilmiş, yüngülləşdirici hallar nəzərə alınmamışdır. Buna görə apellyasiya instansiya məhkəməsinin 2022-ci il 13 aprel tarixli qərarının ləğv edilməsini, cinayət işinin yenidən baxılması üçün apellyasiya instansiyası məhkəməsinə göndərilməsini xahiş etmişdir.

Məhkəmə kollegiyası göstərmişdir ki, Cinayət Məcəlləsinin 122-ci maddəsi ilə məsuliyyətin yaranması üçün təqsirkarın CM-in 122.1-ci maddəsində təsvir edilən zərərçəkmiş şəxsin qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində, habelə mütəmədi qanunsuz və ya əxlaqsız davranışı ilə əlaqədar güclü ruhi həyəcan (affekt) vəziyyətində olması və belə vəziyyətin məhz qəflətən baş verməsi tələb olunur. İş üzrə təsvir edilən faktiki hallarla məhkum zərərçəkmişini öldürərkən qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində olmaması müəyyən olunmuşdur ki, bu da onun hərəkətlərinin Cinayət Məcəlləsinin 122.1-ci maddəsi ilə tövsif edilməsini istisna etməklə, məhkumun kassasiya şikayətində istinad etmiş olduğu dəlilin əsasız olmasına dəlalət edir. Bununla yanaşı, məhkəmə kollegiyası hesab etmişdir ki, məhkəmələr tərəfindən məhkumun zərərçəkmiş şəxslə aralarında yaranmış şəxsi münasibətlər zəminində mübahisə ilə bağlı qisas almaq məqsədi ilə qəsdən öldürməsi faktı əsaslı şəkildə müəyyən edilse də, həmin xüsusata düzgün hüquqi qiymət verilməmiş, zərərçəkmişin hadisə yerində olan qardaşı oğlunun gözü qarşısında öldürülməsi cinayətin xüsusi amansızlıqla törədilməsinə dəlalət edən hal kimi qiymətləndirilmiş və bunun nəticəsi kimi məhkumun zərərçəkmişini qəsdən öldürməsində ifadə olunmuş cinayət əməli Cinayət Məcəlləsinin 120.2.4-cü maddəsi ilə tövsif edilmişdir.

Cinayət Məcəlləsinin 120.2.4-cü maddəsinə baxdıqda aydın olur ki, sözügedən əlamətlə cinayətin törədilməsi barədə şəxsə qarşı ittihamın irəli sürülməsi üçün onun qəsdinin zərərçəkmiş şəxsə və yaxud hadisəni görən onun yaxınlarına məhz xüsusi əzab və izzət verməyə yönəlməsi, yəni onun birbaşa qəsdlə hərəkət edib onlara xüsusi əzab və izzət verməyi arzu etməsi tələb olunmur.

Yeni qəsdin forması barədə düzünə göstəriş olmadığından təqsirkar istər birbaşa, istərsə də dolayı qəsdlə hərəkət edə bilər. Bu səbəbdən təqsirkarın öz hərəkətlərinin həmin şəxslərə xüsusi əzab, izzət verməsi kimi əlamətlərlə müşayiət olunduğunu dərk edib buna şüurlu surətdə yol verməsi, yəni həmin əlamətlərə münasibətdə dolayı qəsdin mövcudluğu kifayətdir ki, onun əməli xüsusi amansızlıqla törədilən qəsdən adam öldürmə kimi tövsif edilsin (təbii ki, cinayət tərkibinin digər əlamətləri də müəyyən edildiyi təqdirdə). Bu yanaşma Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun "Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" 2002-ci il 12 dekabr tarixli 3 sayılı qərarında əksini tapmış hüquqi mövqeyə də uyğundur.

Belə ki, həmin Plenum qərarının 8-ci bəndində qeyd olunur ki, “Xüsusi amansızlığın əlamətləri həyatdan məhrum etmə ərəfəsində və ya adam öldürmə prosesində zərərçəkmiş şəxsə əzab, işgəncə verilməsi, onun şəxsiyyətinin ələ salınması, təqsirkar üçün aşkar surətdə zərərçəkmiş xüsusi ağrılar (çoxlu miqdarda xəsarətlər yetirmə, şiddətli ağrı verən zəhərdən istifadə edilməsi, diri-diri yandırılması, uzun müddət ac-susuz saxlanması və s.) yetirilməsi hallarında mövcud olur. Xüsusi amansızlıq həmçinin təqsirkarın zərərçəkmiş şəxsi onun yaxın adamlarının yanında onlara xüsusi əzab verdiyini dərk etdiyi hallarda öldürməkdə də ifadə oluna bilər”.

Plenum qərarının həmin müddəalarına və Cinayət Məcəlləsinin 120.2.4-cü maddəsinin mənasına görə qəsdən adam öldürmə cinayətinin zərərçəkmiş şəxsin yaxın adamlarının yanında törədilməsi öz-özlüyündə cinayətin xüsusi amansızlıqla törədilməsinə dəlalət etmir. Vacibdir ki, təqsirkar şəxslərin qohumluq münasibətindən məlumatlı olsun, eyni zamanda onun niyyəti seçdiyi üsulla zərərçəkmiş şəxsin (həmçinin özünə) yaxınlarına xüsusi izzət yetirməklə öldürmək olsun (xüsusi izzət yetirməyi arzu etsin) və yaxud bunu arzu etməsə də, seçdiyi üsulun zərərçəkmiş şəxsin (həmçinin özünə) yaxınlarına xüsusi izzət yetirdiyini dərk etsin və şüurlu surətdə buna yol versin, yəni xüsusi amansızlığı səciyyələndirən bu kimi hallara (zərərçəkmişin, onun yaxınlarının xüsusi əzab çəkməsinə) münasibətdə onun birbaşa və ya dolayı qəsdlə hərəkət etməsi müəyyən olunsun. Eyni zamanda nəzərə alınmalıdır ki, törədilən cinayətin yeri, vaxtı, üsulu, şəraiti, iştirakçıların sayı və sair əlamətlər təqsirkarın qəsdinin istiqamətinə təsir edən amil kimi çıxış edir.

Hazırkı işin şərh edilən məsələ ilə əlaqədar müəyyən olunmuş hallarımdan görünür ki, məhkum nə şahidi, nə zərərçəkmiş, nə də ki sonuncular onu tanımış, aralarında heç bir ədavət olmamışdır. Baş vermiş mübahisəni aydınlaşdırmaqdan ötrü məhkum yolun kənarında dayanmış zərərçəkmiş və şahidə yaxınlaşaraq şahidin hansı səbəbdən onu vurmasına dair verdiyi suala sərt cavab verməsi nəticəsində sonuncunun baş nahiyəsindən yumruqla bir dəfə zərbə vurmasına cavab olaraq zərərçəkmiş və şahid onun üzərinə hücum edərək bədəninə müxtəlif nahiyələrinə tək və yumruqla zərbələr vuraraq sair zorakı hərəkətlərlə qəsdən fiziki ağrı yetirmişlər, onu təqib etmişlər, habelə oradan qaçan zaman sonuncular onun arxasınca nalayiq küçə söyüşləri söymüşlər (sübutların qiymətləndirilməsi haqqında qərar, video disk). Hadisələrin baş vermə mexanizminə diqqət etdikdə həm şahid, həm də zərərçəkmişin hadisənin əvvəlində sonuna qədər münaqişə tərəfi kimi çıxış etmələrini, sonuncuların biri- birinin yanında olmaqla məhkumla qarşılıqlı münaqişə halında olmalarını görmək mümkündür. Göründüyü kimi şəxsi münasibətlər zəminində baş vermiş qarşılıqlı münaqişə zamanı məhkumun qəsdli hadisə baş verən anda əllərində bərk küt əşyalar olmaqla ona xəsarət yetirə biləcək şəxslərdən intiqam almaq olmuş və işin faktiki halları ilə onun özünün hərəkətləri ilə münaqişə iştirakçısı şahidin sonuncunun əmisini qəsdən həyatdan məhrum etməklə əzab və izzət verə biləcəyini görməsi və ya dərk etməsi ümumiyyətlə müəyyən olunmamışdır.

Göstərilənlərə əsasən, məhkəmə kollegiyası hesab etmişdir ki, cinayətin bilavasitə törədilməsi zamanı məhkum zərərçəkmiş şəxsə onun qardaşı oğlu-hadisənin aktiv iştirakçısı olan şahidin yanında bıçaqla xəsarət yetirməsi sonuncuya izzət vermək kimi niyyəti ilə deyil, onu daha əvvəl təhqir etməklə ona şiddət göstərmiş şəxslərdən intiqam almaq niyyəti ilə tam əhatə olunmuş, onun həmin anda niyyətinin sadəcə zərərçəkmiş şəxs və onun yanında olan şahiddən qisas almaq olması yuxarıda göstərilən xüsusatlarla tam olaraq öz təsdiqini tapmışdır. Belə olan halda məhkum zərərçəkmiş münaqişənin digər aktiv iştirakçısı olan, həmin anda əlində bərk küt əşya olmaqla hər an məhkuma xəsarət yetirmək ehtimalı olan, artıq münaqişə zamanı hadisələrin gedişatı nəticəsində həm özünün, həm əmisinin, həm də məhkumu xəsarət ala bilməsi və ya hadisənin daha ağır nəticələrlə başa çatması ehtimalını görməklə gözə alan şahidin yanında öldürməsinin məhz zərərçəkmiş şəxsin yaxınlarına xüsusi izzət vermək, yaxud zərərçəkmiş şəxsin yaxınlarına xüsusi izzət yetirdiyini dərk edərək onu həyatdan məhrum etmək kimi qiymətləndirilməsi və bununla da məhkum istər birbaşa, istərsə də dolayı qəsdlə cinayəti məhz xüsusi amansızlıqla törətməsi istisna olunur.

Sadalananları nəzərə alaraq kollegiya hesab etmişdir ki, məhkəmələrin məhkumun əməlini Cinayət Məcəlləsinin 120.2.4-cü maddəsi ilə tövsif edilməsi barədə, yəni onun qəsdinin zərərçəkmişin hadisə yerində olan qardaşı oğlunun gözləri qarşısında ona iztirab verdiyini dərk etməklə zərərçəkmişə məhz xüsusi amansızlıqla həyatdan məhrum etməyə yönəlməsi ilə bağlı qənaətləri - Cinayət Məcəlləsinin 120.2.4-cü maddəsinin dispoziyası və onun təfsirinə dair Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun hüquqi mövqeyi ilə uzlaşan nəticə kimi qəbul edilə bilməz.

Bu işə onu deməyə əsas verir ki, məhkumun şəxsi münasibətlər zəminində yaranmış mübahisə ilə bağlı qisas almaq məqsədi ilə zərərçəkmişə öldürməsi ilə bağlı öz əməlinin mümkün ictimai təhlükəli nəticəsini qabaqcadan görmüş, bunu arzu etməklə, həmin ictimai təhlükəli nəticəyə münasibətdə onun birbaşa qəsdini mövcud olmuşdur ki, qeyd olunan əməl cinayət olaraq Cinayət Məcəlləsinin 120.1-ci maddəsi ilə tam əhatə olunur.

Odur ki, məhkumun cinayət əməlinin hüquqi tövsifi Cinayət Məcəlləsinin 120.2.4-cü maddəsindən 120.1-ci maddəsinə dəyişdirilməli və həmin maddə ilə məhkum Cinayət Məcəlləsinin 58.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq – törətdiyi cinayətin xarakteri, ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, şəxsiyyəti (o cümlədən, himayəsində azyaşlı uşağının olması cəzanı yüngülləşdirən hal kimi, həmçinin ağırlaşdırıcı halların olmaması nəzərə alınmaqla), cəzanın onun islah olunmasına və ailəsinin həyat şəraitinə təsiri nəzərə alınmaqla 13 (on üç) il müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilməlidir.

Məhkəmə kollegiyası hesab etmişdir ki, məhkuma həmin cəzanı təyin etməklə də Cinayət Məcəlləsinin 41.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cəzanın məqsədlərinə çatmaq mümkündür. Təsvir olunanlar məhkumun kassasiya şikayətinin məhkəmə kollegiyası tərəfindən qəbul edilən dəlillər hissəsində əsaslı olduğunu, məhkəmələr tərəfindən mübahisələndirilən qərarın kassasiya qaydasında dəyişdirilməsini tələb edən Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 416.1.2 və 416.1.15-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş pozuntulara yol verildiyini göstərir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Cinayət kollegiyasının qərarı ilə kassasiya şikayəti qismən təmin edilmişdir. Apellyasiya instansiya məhkəməsinin 2022-ci il 13 aprel tarixli qərarı dəyişdirilmişdir. Məhkumun Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 120.2.4-cü maddəsi ilə tövsif olunmuş əməli həmin maddədən Cinayət Məcəlləsinin 120.1-ci maddəsinə tövsif edilmişdir, Cinayət Məcəlləsinin 120.1-ci maddəsi ilə məhkuma 13 il müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin olunmuşdur. Qərar qalan hissələrdə dəyişdirilmədən saxlanılmışdır.

Təqsirləndirilən şəxsə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 66.5-ci maddəsinə əsasən, cinayətlərin məcmusu üzrə qəti cəzanın təyin edilməsi zərurəti yarandıqda ilk növbədə birinci və ikinci hökmlərlə təyin olunmuş cəzalar toplanılmalı, yaxud (böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətlər üzrə) az ciddi cəza daha ciddi cəza ilə əhatə edilməlidir. Yalnız bundan sonra Cinayət Məcəlləsinin 69.3-cü maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq onun iş üzrə tutulduğu, həbsdə və ya ev dustaqlığında saxlanıldığı, birinci hökm üzrə çəkdiyi cəzanın müddətləri qəti cəzaya hesablanmaqla həmin cəzadan çıxılmalıdır

Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 2023-cü il 13 mart tarixli hökmü ilə XXX Cinayət Məcəlləsinin 234.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət əməlini törətməkdə təqsirli bilinərək cəzasını ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsində çəkməklə, barəsində narkomaniyadan müalicə növündə tibbi xarakterli məcburi tədbir təyin edilməklə 2 il 6 ay müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdir, ona görə ki, o, 2022-ci il 27 aprel tarixdə metronun "20 Yanvar" stansiyasının yaxınlığında şəxsiyyəti məlum olmayan xarici ölkə vətəndaşından satış məqsədi olmadan qanunsuz olaraq 1 ədəd bükümdə təmiz çəkisi 3,760 qram qəhvəyi rəngli maddə kütləsi kустar üsulla hazırlanmış külli miqdarda narkotik vasitə olan heroini əldə edib özündə saxlamaqla daşımışdır. 2022-ci il 27 aprel tarixində Azərbaycan Respublikası DİN Baş Narkotiklərlə Mübarizə İdarəsinin və Yasamal Rayon Polis İdarəsi 27-ci Polis bölməsinin əməkdaşları tərəfindən birgə keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin istehlakı üçün tiyexanalar təşkil etmə, saxlama və ya bu məqsədlər üçün binalar vermədə şübhəli bilinən və narkotik vasitəni qəbul etmək üçün gətirdiyi tanışının yaşadığı ünvanda saxlanılaraq, Polis bölməsinin inzibati binasına gətirilmişdir. Polis bölməsinin inzibati binasında üzərinə şəxsi axtarış və götürmə aparılan zaman əynində olan gödəkçənin sol iç cibindən qanunsuz olaraq əldə edib saxladığı 1 ədəd bükümdə təmiz çəkisi 3,760 qram qəhvəyi rəngli maddə kütləsi kустar üsulla hazırlanmış külli miqdarda narkotik vasitə heroin aşkar olunaraq götürülmüşdür.

Apellyasiya instansiya məhkəməsinin 2023-cü il 8 iyun tarixli qərarı ilə apellyasiya protesti qismən təmin edilmişdir. Hökm dəyişdirilmiş, CM-in 66.5-ci maddəsinə əsasən, həmin hökmlə təyin edilmiş 2 il 6 ay müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası Səbail Rayon Məhkəməsinin 2022-ci il 6 oktyabr tarixli hökmü ilə CM-in 69.3-cü maddəsinin tələbinə əsasən, qəti olaraq təyin edilmiş 2 il 8 ay 28 gün müddətinə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasının CM-in 68.1.1-1-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq azadlıqdan məhrum etmənin bir gününə iki gün hesabı ilə hesablanıb 1 il 4 ay 14 gün müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına bərabər tutulmuşla bu cəza ilə qismən toplanılmışdır. Şəxsə yekun olaraq 3 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilmiş, hökm qalan hissələrdə isə dəyişdirilmədən saxlanılmışdır.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarından dövlət ittihamçısı kassasiya protesti verərək həmin qərarın ləğv edilməsini və cinayət işinin yeni apellyasiya baxışına təyin edilməsi haqqında qərarın qəbul olunmasını xahiş etmişdir. Protesti onunla əsaslandırılmışdır ki, apellyasiya instansiyası məhkəməsi qərar qəbul edərkən, ittiham tərəfinin təqdim etdiyi, irəli sürülmüş ittihamın hərtərəfli, tam və obyektiv baxılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən sübutları CPM-in 143-146-cı maddələrinin tələblərinə müvafiq olaraq tədqiq etməmiş və törədilmiş əməlin tövsifində səhvə yol vermişdir. Belə ki, XXX-in külli miqdarda narkotik vasitə olan heroini daşması onun həmin narkotik vasitəni şəxsi istehlak məqsədi ilə deyil, satış məqsədi ilə həyata keçirməsinə dəlalət etdiyi halda, məhkəmələr bu xüsusatlara tənqidi yanaşmamış, sübutlar bir-biri ilə müqayisəli təhlil etməmiş, cinayət təqibi üzrə toplanmış sübutları tam, hərtərəfli və obyektiv yoxlamamışlar.

Bundan başqa, kassasiya protestində apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən təqsirləndirilən şəxsə qəti cəza təyin edilərkən CM-in 66.5-ci maddəsinin tələblərinin pozulduğu iddia edilmişdir. Belə ki, məhkəmə cinayət qanunu normasının bu tələbinə uyğun olaraq şəxsə Səbail Rayon Məhkəməsinin 2022-ci il 6 oktyabr tarixli hökmü ilə təyin edilmiş 2 il 9 ay müddətinə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasını 2023-cü il 13 mart tarixli hökmə təyin olunmuş cəza ilə toplayaraq qəti cəzanın müddətini müəyyən etmişdir. Bundan sonra onun birinci hökm üzrə çəkdiyi cəzanı qəti cəzadan çıxmaq əvəzinə, səhvən Səbail Rayon Məhkəməsinin adı çəkilən hökmü üzrə çəkilmiş cəzanın çıxılması haqqında həmin hökmün müddəalarına əsaslanaraq yeni hökmə təyin edilmiş cəza ilə üzərində saxlanılmış cəzanı qismən toplamışdır. Kassasiya məhkəmə kollegiyası dövlət ittihamçısının protestini kassasiya qaydasında baxılmalı müraciət kimi görərək XXX-in məhkum olunmasına dair cinayət işinin materiallarını və həmin iş üzrə çıxarılmış yekun məhkəmə aktlarını yoxlayıb aşağıdakıları qeyd etmişdir.

Cinayət işinin materiallarından görüldüyü kimi, Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsi ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən təqdim olunmuş və birinci instansiya məhkəməsinin məhkəmə iclasında tam, hərtərəfli və obyektiv araşdırılmış sübutları CPM-in 145.1-ci maddəsinin tələblərinə müvafiq qaydada mənsubiyyəti, mümkünlüyü və mötəbərliyi üzrə qiymətləndirməklə XXX-ə qarşı CM-in 234.4.3-cü maddəsi ilə irəli sürülmüş ittihamla razılaşmamış və ibtidai araşdırma orqanının gəldiyi nəticədən fərqli olaraq araşdırılmışdır. Sübutlara əsasən, çıxardığı hökmündə şəxsin külli miqdarda narkotik vasitənin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı törətdiyi cinayətin obyektiv cəhətinə aid olan hərəkətləri etməsi barədə qənaətə gəlmiş, lakin həmin narkotik vasitəni məhz satış məqsədilə əldə edib saxlamasını və daşmasını, habelə bu narkotik vasitəni satmasını müəyyən etməyərək onun həmin əməlini CM-in 234.1-ci maddəsinə tövsif etmişdir. Apellyasiya instansiyası məhkəməsi araşdırılmış sübutların təkrarən tədqiq edilməsinə əsas görməyərək bu nəticəni qanuni və əsaslı hesab etmişdir.

Kassasiya kollegiyası da məhkəmələrin iş üzrə gəldikləri bu qənaəti düzgün, qanuni hesab edərək, bu baxımdan həmin nəticənin şübhə altına alınması üçün heç bir əsas müəyyən etməmişdir. Məhkəmələrin gəldikləri nəticənin əksinə olaraq, dövlət ittihamçısı XXX-in üzərində aşkar edilmiş narkotik vasitənin şəxsi istehlak miqdarından təxminən 20 dəfə, külli miqdardan isə təxminən 1,5 dəfədən çox miqdarda əldə etməsi, saxlaması və daşmasını onun bu əməli satış məqsədilə törətməsini təsdiq edən hal olaraq qiymətləndirmişdir.

Məhkəmə kollegiyası isə hesab etmişdir ki, XXX-in yalnız özünün istifadə etməsi üçün, yəni satış məqsədi olmadan külli miqdarda heroini əldə edib üzərində saxlayaraq daşması, onun özünün qismən etirafedici ifadəsi, şahidlərin ifadələri, məhkəmə-narkoloji, məhkəmə-kimyəvi ekspertizanın rəyləri ilə, əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi haqqında prosessual sənədlərlə, habelə şəxsi axtarışın aparılması və maddi sübutun götürülməsi barədə protokolla və iş üzrə toplanmış digər sübutlarla tam təsdiq edilir.

Məhkəmə kollegiyası qeyd etmişdir ki, şəxsin üzərində aşkar edilmiş narkotik vasitəni məhz satış məqsədi ilə əldə edib saxlaması və daşması barədə ibtidai araşdırma orqanının ehtimal xarakterli nəticələri, habelə mülahizələr üzərində qurulmuş eyni xarakterli apellyasiya protestinin dəlilləri həmin protestə baxılması zamanı apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən cinayət işinin materiallarına əsaslanmaqla və araşdırılmış sübutlar tədqiq edilməklə yoxlanılmış, məhkəmə iş üzrə gəldiyi nəticəni qəbul etdiyi qərarında kifayət qədər, inandırıcı şəkildə əsaslandırmış və bu baxımdan CPM-in 416.1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş pozuntuya yol verməmişdir.

İş üzrə toplanmış və araşdırılmış sübutların təhlili ilə müəyyən edilmişdir ki, XXX-in külli miqdarda narkotik vasitə olan heroini məhz satış məqsədilə əldə etməsini və bu məqsədlə üzərində saxlayaraq daşmasını, habelə məhkum olunmuş şəxsin ümumiyyətlə narkotik vasitələrin satışı ilə məşğul olmasını təsdiq edən heç bir mötəbər sübut əldə edilməmişdir.

Buna baxmayaraq, yalnız hazırkı cinayət işi üzrə törədilmiş əməlin predmeti olan narkotik vasitə heroinin külli miqdarda olması əsası ilə təqsirləndirilən şəxsə qarşı CM-in 234.4.3-cü maddəsi ilə ittiham irəli sürülmüş, iş üzrə ibtidai araşdırma yekunlaşdıqdan sonra tərtib edilmiş ittiham aktına əsasən də, iş baxılması üçün məhkəməyə göndərilərkən ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən təqsirləndirilən şəxsin CM-in 234.4.3-cü maddəsi ilə təqsirli bilinməsi üçün sübut kimi sonuncunun qismən etirafedici ifadələri ilə yanaşı sübutlar təqdim olunmuşdur.

İşə həm birinci, həm də apellyasiya instansiyası məhkəməsində baxılarkən isə dövlət ittihamını müdafiə edən prokurorlar da məhkəmələrə ittihamın təsdiq olunmasına (tərədilmiş cinayətin subyektiv cəhətinə aid) dəlalət edən heç bir əlavə sübut təqdim etməmiş və buna görə də məhkəmələr çəkişmə prinsipinə uyğun olaraq, yalnız təqdim olunmuş sübutların araşdırılması, tədqiqi və təhlili ilə kifayətlənmişlər.

Kassasiya instansiya məhkəməsi qanunvericiliyin tələblərinə əsaslanıb, araşdırılmış sübutlara onların təqsirləndirilən şəxsin elan olunmuş ittiham üzrə təqsirli bilinməsi məsələsinə bu sübutların mümkünlüyü və kifayət etməsi nöqteyi-nəzərindən yanaşaraq və həm hökmün, həm də apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarının ehtimallara əsaslanma bilməməsi, bütün şübhələrin isə təqsirləndirilən şəxsin xeyrinə həll olunmasına dair qanunvericiliyin tələblərindən çıxış edərək XXX-in narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı törətdiyi cinayət əməlinin CM-in 234.1-ci maddəsi ilə tövsif edilməsini qanuni və əsaslı hesab etmişdir.

Kassasiya kollegiyası qeyd etmişdir ki, ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən şəxsin təqsirləndirildiyi CM-in 234.4.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin dispoziitiv əlamətlərinin həmin cinayətin obyektiv cəhətinə aid olan hissəsi mübahisəsiz sübut olursa da, bunlar sonuncunun əməlinə qeyd olunan maddədə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin mövcud olmasına kifayət etmir. Belə ki, həmin maddənin dispozişiyasında CM-in 234.2-ci maddəsinə istinadən motiv və məqsədin konkret göstərilməsi o deməkdir ki, əvvəla bu əlamətlər əməlin subyektiv cəhətini xarakterizə edən tərkib əlamətləridir və həmin əlamətlərin yoxluğunda, yaxud onların müəyyən edilməsinin sübuta yetirilmədiyi halda təqsirkarın əməlinə CM-in 234.4.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin olmasından söhbət gedə bilməz.

Bunun üçün isə aşağıda qeyd olunan üç şərtin eyni vaxtda mütləq sübuta yetirilməsi tələb edilir:

- şəxs CM-in 234.2-ci maddəsinin dispozişiyasında göstərilən əməlləri satış məqsədilə törətməlidir;
- şəxs belə əməlləri qanunsuz etməlidir;
- narkotik vasitə və ya psixotrop maddələr külli miqdarda olmalıdır.

Belə tələb həmçinin "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 2005-ci il 28 iyun tarixli Qanununun müddəalarından və "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və ya onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə dair cinayət işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 2011-ci il 4 mart tarixli Qərarında əksini tapmış izah və tövsiyələrdən də irəli gəlir.

Belə ki, göstərilən Qanunun 1.0.11-ci maddəsinin əsasən, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz satılması dedikdə miqdarından asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydaları pozmaqla narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin əvəzli və ya qazanc əldə etmək, yaxud digər şəxsi maraq məqsədilə yayılmasına yönəldilmiş hərəkətlər başa düşülür.

"Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və ya onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə dair cinayət işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 04 mart 2011-ci il tarixli Qərarının 8-ci bəndində narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz satılması anlayışına Qanunun (burada "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 28 iyun 2005-ci il tarixli Qanunu nəzərdə tutulur) 1.0.11-ci maddəsində şərh verilməsi qeyd olunaraq məhkəmələrə izah edilmişdir ki, həmin Qanunda şəxsi maraq dedikdə şəxsin özünün və ya yaxınlarının maddi xarakterli müəyyən öhdəliklərdən azad olunmasına nail olunması, yaxud qeyri-əmlak xarakterli mənfəət əldə etmə başa düşülür.

Qərarın 9-u bəndində məhkəmələrin nəzərinə çatdırılmışdır ki, CM-in 234.2-ci maddəsinin dispozişiyasına görə narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri tək-cə satma deyil, həm də bu maddələri satış məqsədi ilə qanunsuz olaraq əldə etmə və ya saxlama, hazırlama, istehsal etmə, emal etmə, daşıma, göndərmə həmin maddə ilə cinayət məsuliyyətini yaratdığı üçün yuxarıda göstərilən hərəkətlərin həmin maddələrin satış məqsədi ilə edilməsinin müəyyən olunması bu qəbildən olan işlərin düzgün həlli üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Təqsirkarın narkotik vasitələri satmaq niyyətində olması müəyyən edilərkən başqa sübutlarla və narkotik vasitələrin miqdarı ilə yanaşı, istehlakçı ilə əvvəlcədən razılıq əldə edilməsi, narkotik vasitənin çəkilib xırda bağlamalara bükülməsi, onların hazırlanması üçün avadanlığın olması və işin digər halları nəzərə alınmalıdır.

İş materiallarından (əldə edilmiş sübutlardan) görüldüyü kimi, XXX-in əməlinin CM-in 234.4.3-cü maddəsi ilə tövsif edilməsi üçün tələb olunan şərtlərdən yalnız iki şərt – narkotik vasitənin dövriyyəsi ilə bağlı məhkumun qanunsuz hərəkətlər etməsi və bu vasitənin külli miqdarda olması mübahisəsiz sübuta yetirilmiş, məhkumun ona istinad əməlləri satış məqsədilə törətməsi isə araşdırılmış sübutlarla təsdiq olunmamış, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 2011-ci il 4 mart tarixli Qərarında əksini tapmış hallar da müəyyən edilməmişdir.

Təqsirləndirilən şəxsə CM-in 234.4.3-cü maddəsi ilə irəli sürülmüş ittiham yalnız onun üzərindən aşkar edilmiş, dövriyyəsi qanunsuz qadağan olunmuş əşyanın külli miqdarda olmasına, onun üzərində axtarışın və götürmənin aparılmasında iştirak etmiş şəxslərin ifadələrinə əsaslanmışdır ki, bu ifadələrin məzmunundan da şəxsin üzərində aşkar edilmiş narkotik vasitəni satış məqsədi ilə əldə edərək saxlaması və daşması görünür, məhkumun belə məqsədinin olmasına dair başqa sübutlar isə istər ibtidai araşdırma zamanı, istərsə də işə məhkəmələrdə baxılarkən əldə olunmamış və məhkəmə iclaslarında araşdırılmamışdır.

Məhz əldə olunmuş və araşdırılmış bütün sübutların fonunda məhkəmələr XXX-ə istinad olunan cinayətin subyektiv cəhətinə aid olan əlamətin olmasının təsdiq edilməsi ilə (narkotik vasitəni satış məqsədilə əldə etməsi, saxlaması və daşması) bağlı ibtidai araşdırma orqanının gəldiyi nəticə ilə haqlı olaraq razılaşmamış, məhkum olunmuş şəxs tərəfindən yalnız narkotik vasitəni əldə edib saxlaması və daşmasına dair cinayətin obyektiv cəhətinə aid olan hərəkətlərin edilməsini müəyyən etmiş və buna görə də əsaslı olaraq sonuncunun həmin əməlini CM-in 234.4.3-cü maddəsindən CM-in 234.1-ci maddəsinə tövsif edilməsini mümkün bilib ehtimallar üzərində qurulmuş yekun məhkəmə aktının qəbul edilməsindən imtina edərək prosessual qanunvericiliyin normalarının tələblərinə tam əməl etməklə və həm Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun, həm də İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqelərini, habelə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun izah və tövsiyələrini nəzərə alaraq bütün şübhələri onun xeyrinə həll etmişlər. Buna görə kassasiya məhkəmə kollegiyası sübutların qanuna müvafiq qaydada tədqiq edilməməsi və məhkumun cinayət əməlinin düzgün tövsif edilməməsi ilə bağlı kassasiya protestinin dəlillərini əsassız və qəbuledilməz sayaraq həmin dəlilləri istər işin müəyyən edilmiş faktiki hallarına, istərsə də cinayət qanunu normalarının tələblərinə tamamilə uyğun hesab etməmişdir.

Bununla belə, məhkəmə kollegiyası kassasiya protestinin apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən məhkuma CM-in 66.5-ci maddəsinə əsasən, cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilərkən həmin maddənin tətbiqində səhvə yol verməsi barədə dəlili ilə razılaşmış və bu məsələyə dair protestin dəlilləri əsaslı hesab edilməklə məhkumun vəziyyəti ağırlaşdırılmadan ona cinayətlərin məcmusu üzrə yenidən qəti cəza təyin olunmalı, bu əsasla da apellyasiya instansiyası məhkəməsinin 2023-cü il 8 iyun tarixli qərarında dəyişiklik edilməli olması qənaətinə gəlmişdir.

Belə ki, cinayət işinin materiallarına əlavə edilmiş Səbail Rayon Məhkəməsinin 2022-ci il 6 oktyabr tarixli hökmündən görünür ki, o, Bakı şəhər Probasiya İdarəsində qeydiyyatda alınmadığından həmin cəzanın hər hansı hissəsini çəkməmişdir. Hazırkı iş üzrə isə XXX onun təqsirli bilindiği cinayəti 2022-ci il 27 aprel tarixdə, yeni Səbail Rayon Məhkəməsi tərəfindən 2022-ci il tarixli 6 oktyabr hökm çıxarılmazdan əvvəl törətmişdir.

XXX-in hər iki hökm üzrə təqsirli bilindiği cinayətlər az ağır cinayətlər kateqoriyasına aid olduğundan bu hallar ona CM-in 66.2 və 66.5-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq cinayətlərin məcmusu üzrə qəti cəzanın təyin edilməsi üçün əsas yaratmışdır. Ona görə ki, CM-in 66.5-ci maddəsinə görə cinayət işi üzrə hökm çıxarıldıqdan sonra, məhkumun birinci iş üzrə hökm çıxarılmazdan əvvəl törədilmiş başqa cinayətdə də təqsirli olduğu müəyyən olunarsa, ona CM-in 66.2 və ya 66.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydalar üzrə cəza təyin edilir.

Bu halda az ciddi cəzanı daha ciddi cəza ilə əhatə etmək yolu ilə təyin olunmuş qəti cəzanın müddəti və ya həcmi məcmuya daxil olan cinayətlərə görə ayrı-ayrılıqda təyin edilmiş cəzaların daha ağırından çox ola bilməz. Cəzaların tamamilə və ya qismən toplanılması yolu ilə təyin edilmiş qəti cəzanın müddəti və ya həcmi azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya münasibətdə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə üç ildən, az ağır cinayətlərə görə on iki ildən, digər cəzalara münasibətdə isə bu Məcəllənin Ümumi hissəsində müvafiq cəza növü üçün müəyyən edilmiş yuxarı həddən artıq ola bilməz.

CM-in 66.5-ci maddəsinin ikinci cümləsində göstərilmişdir ki, təqsirkara bu maddənin tələblərinə uyğun olaraq cinayətlərin məcmusuna əsasən, cəza təyin edildiyi halda birinci hökmə əsasən çəkilən cəza qəti cəza müddətinə hesablanır.

Bu isə o deməkdir ki, şəxsə CM-in 66.5-ci maddəsinə əsasən, cinayətlərin məcmusu üzrə qəti cəzanın təyin edilməsinə əsaslar müəyyən edildikdə məhkəmə birinci və ikinci hökm üzrə təyin olunmuş cəzaları tamamilə və ya qismən toplamaqla, yaxud da az ciddi cəzanı daha ciddi cəza ilə əhatə etmək yolu ilə qəti cəza təyin edir və bundan sonra onun birinci hökm üzrə təyin olunmuş cəzanın hər hansı hissəsini çəkdiyi müddəti qəti cəza müddətinə hesablamaqla onun yekun olaraq çəkməli cəzanın müddətini müəyyən edir. Belə olan halda məhkəmə təqsirkara cəzaların tamamilə və ya qismən toplamaq yolu qəti cəzanın təyin edilməli olması barədə qənaətə gəldikdə ona sonuncu hökm üzrə təyin edilmiş cəza ilə birinci hökm üzrə təqsirkarın tutulması, həbsdə və ya ev dustaqlığında saxlanması müddəalar nəzərə alınmaqla üzərində saxlanılmış cəzanı deyil, ilk olaraq təyin edilmiş cəzanı tam və ya qismən toplayır və yalnız bundan sonra qəti cəzaya çəkilmiş (tutulmuş, həbsdə və ya ev dustaqlığında saxlanılmış) müddətləri qəti cəzaya hesablayır.

Belə hüquqi mövqe həmçinin kassasiya protestində də istinad olunan "Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 66.5 və 67-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair" Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumunun 2022-ci il 14 iyul tarixli Qərarında da əks olunmuşdur.

Həmin Qərarla göstərilmişdir ki, CM-in 66.5-ci maddəsinin tələbinə görə, şəxsin hökmə təyin edilmiş cəzanı çəkib qurtardıqdan sonra bu hökm çıxarılmazdan əvvəl törədilmiş başqa cinayətdə təqsirli olması müəyyən edildiyi halda, CM-in 66.1-66.4-cü maddələrinə uyğun olaraq, cinayətlərin məcmusu üzrə vahid cəza təyin edilməli və birinci hökmə əsasən, çəkilmiş cəza qəti cəza müddətinə hesablanmalı, yəni çəkilmiş cəza cinayətlərin məcmusu qaydasında təyin olunan vahid cəzadan çıxılmalıdır.

XXX-in barəsindəki birinci, yəni Səbail Rayon Məhkəməsinin 2022-ci il 6 oktyabr tarixli hökmündən göründüyü kimi, o, bu hökmün çıxarılmasına əsas olmuş cinayət işi üzrə 2021-ci il 20 oktyabr tarixdən 2021-ci il 21 oktyabr tarixədək şübhəli şəxs qismində tutulmuş, ona ilk olaraq CM-in 68.1.1-ci maddəsinə əsasən, 1 il 4 ay 15 gün müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına bərabər olan 2 il 9 müddətinə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası təyin edilmişdir. Lakin apellyasiya instansiyası məhkəməsi səhv olaraq ona sonuncu hökm üzrə təyin olunmuş cəza ilə həmin cəzanı yox, onun birinci iş üzrə tutulduğu müddət çıxılmaqla üzərində saxlanılmış cəzanı qismən toplamış, bununla da CM-in 66.5-ci maddəsinin tətbiqində səhvə yol vermişdir.

Bütün təsvir edilənlərdən çıxış edən kassasiya məhkəmə kollegiyası cinayət qanunvericiliyinin tələblərinə əsaslanaraq, habelə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun hüquqi mövqeyini nəzərə alaraq və kassasiya protestinin təmin edilməsi haqda dövlət ittihamçısının çıxışını dinləyərək belə nəticəyə gəlmişdir ki, apellyasiya instansiyası məhkəməsinin CM-in 66.5-ci maddəsinin tətbiqində səhvə yol verməsi hissəsində kassasiya protesti qismən təmin edilməklə XXX-in CM-in 234.1-ci maddəsi ilə təqsirli bilinərək məhkum olunmasına dair cinayət işi üzrə apellyasiya instansiyası məhkəməsinin 2023-cü il 8 iyun tarixli qərarı protestinin qeyd edilən hissəsinə münasibətdə dəyişdirilməlidir.

CM-in 66.5-ci maddəsinə əsasən, XXX-ə Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 2023-cü il 13 mart tarixli hökmü ilə CM-in 234.1-ci maddəsi ilə təyin edilmiş 2 il 6 ay müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ona Səbail Rayon Məhkəməsinin 2022-ci il 6 oktyabr tarixli hökmü ilə CM-in 177.2.1 və 177.2.3-cü maddələri ilə təyin edilmiş 2 il 9 ay müddətinə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası CM-in 68.1.1-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq, 1 il 4 ay 15 gün müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına bərabər hesablanmaqla həmin cəza ilə qismən toplanılmalıdır.

Ona qəti olaraq 3 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilməli, sonradan isə CM-in 69.3-cü maddəsinə əsasən, XXX-in birinci iş üzrə 2021-ci il 20 oktyabr tarixdən 2021-ci il 21 oktyabr tarixədək şübhəli şəxs qismində tutulduğu 1 gün müddət hazırkı qərarla ona qəti olaraq təyin edilmiş cəzadan çıxılaraq məhkum olunmuş şəxsin üzərində 2 il 11 ay 29 gün müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası saxlanılmalıdır.

DOI: 10.30546/120124.2024.1.03.

ƏŞYALARIN İNTERNETİ VƏ MOBİL TƏTBIQLƏRİN İSTİFADƏSİ ÜZRƏ ƏSAS HÜQUQİ PROBLEMLƏR

Hübətov Elnur Akif oğlu

Bakı Dövlət Universitetinin
İnsan hüquqları və informasiya hüququ UNESCO
kafedrasının müəllimi,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
elnur_88@inbox.ru

Xülasə

Mc Luhanın "Biz alətlərimizi formalaşdırırıq, sonra alətlərimiz bizi formalaşdırır", ifadəsində deyildiyi kimi, texnologiyalar istifadə olunduqca cəmiyyətdə dəyişikliklərə səbəb olur. Belə ki, Əşyaların internetinin formalaşması və ağıllı əşyaların insanların gündəlik həyatında daha çox istifadə olunması, eləcə də müxtəlif mobil tətbiqlərin sayının günbəgün artması bu yeni tendensiyaların insan hüquq və azadlıqları üçün yaratdığı təhlükələrin vaxtında qarşısının alınmasını tələb edir. Bu zaman həmin texnologiyaların tətbiqi zamanı riayət olunmalı prinsiplərin dairəsinin əvvəlcədən dəqiq müəyyən olunması və təminat mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Məqalədə konkret faktlar üzərində cari hüquqi problemlər təhlil edilərək, onların qarşısının alınması üzrə təklif və tövsiyələr işlənilib hazırlanmışdır.

Açar sözlər: Əşyaların interneti, mobil tətbiqlər, hüquqi tələblər, standartlar, insan hüquqları, ağıllı əşyalar.

1.1. Giriş

Biz mobil tətbiqlər əsrində yaşayırıq. Hələ 2000-ci illərdə informasiya cəmiyyəti quruculuğuna dair ilkin beynəlxalq sənədlər qəbul edilərkən informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (bundan sonra - İKT) istifadəsini asanlaşdıran mobil əlavələrin inkişaf etdirilməsi əsas prioritet istiqamətlər sırasında yer almışdı. Azərbaycan Respublikasında da elektron Azərbaycan dövlət proqramlarında mobil tətbiqlərin geniş istifadəsi üçün imkanların yaradılması məsələsi hər zaman xüsusi qeyd olunurdu. Bu gün nəinki ölkəmizdə, bütün dünya dövlətlərində mobil tətbiqlərdən çox asan və rahat olduğu üçün geniş formada istifadə olunur. Dünyada 6,3 milyarddan çox smartfon istifadəçisi və Android və iOS platformalarında yeddi milyondan çox proqramla mobil proqramlar sənayesinin sürətlə inkişaf etməsi təəccüblü deyil. "Grand View Research"ə görə, global mobil proqramlar bazarı 2022-ci ildə 206,85 milyard dollar dəyərində qiymətləndirilmişdir və 2023-cü ildən 2030-cu ilə qədər 13,8% CAGR ilə artmağı gözlənilir (19).

Artıq təxminən 10 milyard cihazın qarşılıqlı əlaqəyə malik olduğu təxmin edilir və 2025-ci ilə qədər bu rəqəmin 25 milyarda çatacağı gözlənilir (6). Əşyaların internetinin (bundan sonra - Əİ) iqtisadi təsiri çox böyük olacaq, 2025-ci ildə 11,1 trilyon ABŞ dolları və 2035-ci ildə isə 12,3 trilyon dollara çatacağı gözlənilir (10). İnternet bağlantısının 5G mobil rabitə standartı ilə asanlaşdırılacağı gözlənilir. 5G mövcud 4G LTE5-dən 100 dəfəyə qədər sürətli olacaq, ucdan-uca gecikmə 1 milli saniyəyə enəcək ki, bu da məlumatların fasiləsiz ötürülməsindən asılı olan uzaqdan əməliyyatlara və ya özü idarə olunan avtomobillərə imkan verə bilər. 5G və digər qarşılıqlı fəaliyyət standartlarının Əşyaların internetinin potensial dəyərini 40%-ni təşkil etdiyi təxmin edilir (17, p. 17).

Əİ və əlaqəli texnologiyaların ortaya çıxması artıq əhəmiyyətli sosial-texniki dəyişikliyə səbəb olmuşdur və bu, çox güman ki, hələ də davam edəcək. Bu dəyişiklik cəmiyyət üçün, xüsusən də aşağıdakı sahələrdə əhəmiyyətli faydalar gətirir: əlillərin daha müstəqil həyat sürməsinə kömək etmək; səhiyyədə; yaşlılara qulluq zamanı; daha səmərəli və dayanıqlı infrastruktur, nəqliyyat, sənaye və kənd təsərrüfatında. Bununla belə, Əİ və mobil tətbiqlər gündəlik həyatımızda fayda gətirə bilsə də, insanlar Əİ cihazlarından və mobil tətbiqlərdən istifadə etməklə fərdi məlumatların açıqlanması, dövlət və korporativ maraqlar tərəfindən arzuolunmaz nəzarət, fiziki xəsarətlər kimi bir sıra risklərə məruz qalırlar.

1.2. Əşyaların internetinin insan hüquqlarının qorunmasında yaratdığı problemlər və onların həlli yolları

Bu gün Əİ-nin hələ də razılaşıdırılmış tərifi yoxdur. Onun mənası müxtəlif maraqlı tərəflər arasında geniş şəkildə fərqlənə bilər və zaman keçdikcə təkamül etmiş və edəcəkdir. Azərbaycan qanunvericiliyində Əİ-yə dair heç bir hüquqi yanaşmaya rast gəlmək mümkün deyil. Lakin Cinayət-Prosessual Məcəllədə nəzərdə tutulan elektron nəzarət vasitələri əslində Əİ-yə bariz nümunədir (maddə 156-1) ki, bunlara elektron qolbaq, mobil nəzarət qurğusu, ev nəzarət stansiyası və ev signal ötürücüsü daxildir.

Informasiya-Kommunikasiya Texnologiyalarının Tətbiqi və Tədrisi Mərkəzinin verdiyi anlayışa görə, Əşyaların interneti (Internet of Things, IoT) müxtəlif əşyaların və qadçetlərin insan müdaxiləsi olmadan bir-biri ilə IP qoşulması üzərindən qarşılıqlı əlaqəyə girdiyi şəbəkədir (1). Məsələn, son illərdə tibbdə geniş istifadə olunan bədəndə (body-worn) daşınan (wearable) bir çox cihazlar vardır ki, onlar insanın fizioloji parametrlərini ölçərək məsafədən ötürmək qabiliyyətinə malikdir. Bu tip ağıllı əşyalar eynək, saat, üzük, qolbaq, baş örtüyü və s. geyim əşyaları formasında da təqdim olunur (2, s. 21).

Deməli, Əİ internetə qoşulmuş və həmişə aktiv olmaq potensialına malik cihazlar şəbəkəsidir. Əİ cihazlarının canlılar, fiziki dünya, digər Əİ cihazları və digər hesablama cihazları və ya sistemləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi ola bilər. Bir çox Əİ cihazları həmçinin bir və ya bir neçə aşağıdakı atributlara malikdir: aktiv tutum (fiziki aləmdə hərəkət etmək qabiliyyəti), uyğunlaşma (kontekstdən xəbərdarlıq), ünvanlılıq (unikal ünvan), canlılarla əlaqə, muxtariyyət, asılılıq (uzaqdan xidmətlər və ya infrastruktur), geoyerləşmə qabiliyyəti, identifikasiya (unikal cihaz identifikatoru/ları), mobillik və ya daşınma qabiliyyəti, əməliyyat, iqtisadi və sosial təsir, şəbəkənin yerləşdirilməsi, yayılması, istifadə nümunəsi, görünmə qabiliyyəti, dəyişkənlik və zəiflik (14, p. 3).

İstehlakçılar, vətəndaşlar, biznes və dövlət sektoru üçün problemləri müəyyən edərkən, Əİ cihazlarının və onların iştirak etdiyi sistemlərin əsas mürəkkəb və bir-biri ilə əlaqəli təbiətini nəzərə almaq vacibdir. Bütün Əİ cihazları fiziki obyektədən və ya canlıdan, kompüter prosessoru şəklində aparatdan və proqram təminatından ibarətdir. Bir çox Əİ cihazları daha böyük bir Əİ cihazının içərisində yerləşə bilər və ya daha böyük, paylanmış sistemin elementlərini təşkil edə bilər. Əşyaların interneti cihazlarından yaranan problemlər tək bir Əİ cihazına və ya Əşyaların interneti cihazının iştirak etdiyi ekosistemin bütün və ya bəzi elementlərinə aid ola bilər. Aparat, proqram təminatı, obyekt və ya xidmətin bu elementlərinin hər hansı biri və ya hamısı müxtəlif qurumlar tərəfindən fərdi satışın bir hissəsi kimi (məsələn, ağıllı evdə) və ya ictimaiyyət tərəfindən istifadə olunan sistemlərin bir hissəsi kimi (məsələn, ağıllı şəhərlərdə) təmin edilə bilər.

Əşyaların internetinin geniş istifadəsi müasir dövrün hüquq doktrinası üçün yeni anlayışlar formalaşdırmışdır. Məsələn, son zamanlar insansız fərdi məlumatlar haqqında danışılır ki, bu məlumatlar bir-birinə bağlı olan obyektlərin insan müdaxiləsi olmadan hərəkətə gətirilməsi və fəaliyyəti nəticəsində topladığı məlumatları əhatə edir (12, p. 155).

Əşyaların interneti cihazlarının tətbiqinin insan hüquqlarına, daha dəqiq desək, şəxsi toxunulmazlıq hüququ, təhlükəsizlik, ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi və bərabər rəftar, eləcə də məlumat, fikir və ifadə azadlığı kimi siyasi hüquqlara mənfi təsir göstərdiyi hallara çox rast gəlinir. Məlumat əsaslanan ayrı-seçkilik qəsdən və ya planlaşdırılmamış ola bilər. Xüsusi narahatlıq doğuran sahələrdən biri alqoritmik ayrı-seçkilikdir ki, burada maşın öyrənməsində istifadə olunan çox vaxt nisbətən kiçik və yaxud seçmə məlumat dəstləri ictimai qərəzləri ehtiva edir. Məsələn, irq, cins, sağlamlıq vəziyyəti, sosial-iqtisadi vəziyyət və məşğulluq imkanları, mənzil, polis və cəza siyasəti kimi sahələrə təsir edən digər dəyişənlər üzrə toplanmış məlumatlar əsasında alqoritmik ayrı-seçkiliklə bağlı əhəmiyyətli faktlar ortaya çıxır. 2017-ci ilin əvvəlində "Amazon" maşın öyrənməsindən istifadə edən işə götürmə vasitəsinin istifadəsindən və sonrakı inkişafından imtina etdi, çünki onlar bunun proqram tərtibatçısı işlərinə və digər texniki yazılara namizədləri gender baxımından neytral şəkildə qiymətləndirilmədiyini aşkar etdilər. İddialara görə, bu, istifadə

edilən təlim məlumat dəstinin xarakteri ilə bağlı olmuşdur (14, p. 15).

“Amazon”un qabaqcıl Əİ cihazı olan “Amazon Echo”dan yaranan mümkün insan hüquqları pozuntularını araşdıran R.Pakzadın tədqiqatı maraq doğurur. Universal ev köməkçisi kimi işləmək üçün nəzərdə tutulmuş ilk səsle aktivləşdirilmiş cihaz olan “Amazon Echo” gündəlik tapşırıqlarınızı “Google” və ya “Apple” təqviminizdən oxuya bilir. Siqnal və ya taymer qurmaq və ya istehlak məhsulları üçün alış-veriş etmək üçün “Echo” kömək etmək imkanına malikdir. “Echo”, həmçinin “Philips Hue Lamp” və ya “Google Nest” termostatı kimi üçüncü tərəfin İnternetə qoşulmuş cihazları ilə əlaqə saxlayır (18). “Amazon Echo” hazırda öz ətraf mühitinin daimi qeydi ilə məşğul olmur və bunun əvəzinə “Alexa” adını söyləməklə işə salınır, bundan sonra əmrlər bulud əsaslı serverdə qeyd olunur və daxil olur. Buna baxmayaraq, sistemin hazırkı tətbiqi onun istifadəçilərinin, xüsusən də uşaqların hüquqları və məlumat təhlükəsizliyi ilə bağlı ciddi suallar doğurur. Bundan əlavə, “Alexa”nın həmişə açıq təbiəti onu cihazın daxili mikrofonundan xüsusi müşahidə cihazı kimi istifadə edə bilən hakerlərə (və ya hətta istifadəçilərin ailə üzvlərinə) qarşı həssas edir.

“Echo” şəxsi cihaz deyil, ailə cihazıdır. Evdə hər kəs ondan istifadə edə bilər. Buraya telefon və ya veb-saytdan istifadə edən böyüklərdən fərqli olaraq, konfidensiallıqlarının pozulmasına razılıq verə bilməyən yetkinlik yaşına çatmayanlar da daxildir. Başqa sözlə, istifadəçilər “Amazon”un konfidensiallığı məhdudlaşdıran xidmətinə həvəslə qoşula bilər, lakin bununla belə, onlar ev təsərrüfatlarının bütün sakinlərini dövlət və ya digər üçüncü tərəfin nəzarətinə potensial olaraq məruz qoyacaqlarından xəbərsiz ola bilərlər.

Bundan əlavə, məlum olduğu kimi, 2011-ci ildən BMT-nin İnsan Hüquqları Şurası tərəfindən yekdilliklə qəbul edildikdən sonra BMT-nin Rəhbər Prinsipləri şirkətlərə siyasətin insan hüquqlarına təsirinin nə ola biləcəyini anlamaq üçün siyasət hazırlamazdan əvvəl səy göstərməklə insan hüquqlarına hörmət etməyi tapşırılmışdır (BMT Rəhbər Prinsip 17). Lakin müəlliflərin şərhinə görə, “Amazon” heç də bu öhdəliyinə tam riayət etmir. Birincisi, Əİ cihazları böyük miqdarda hesablama gücü tələb edir ki, onlar emal edilmək üçün məlumatları bulud əsaslı serverə ötürməklə əldə edirlər. Beləliklə, məlumatlar fiziki cihazınızı tərk edir və “Amazon S3”ə (Sadə Saxlama Xidməti) keçir. “Amazon”un konfidensiallıq siyasəti səhifəsində bu müştəri məlumatlarının “Amazon” serverlərində nə qədər qalacağı göstərilir.

Digər tərəfdən, “Echo” qonaqları və məlumatlı razılıq verməyən digər insanların səslerini qeyd edə bilər. Xüsusən də “Echo” tez-tez əlaqəsiz söhbət zamanı “Alexa” tətik sözünü eşitdiyinə inandığına görə (sözsüz ki, Alec, Alex, Alexis və ya Lex bu baxımdan xüsusilə həssasdır) belə qeydiyyatı işə salacaq. “Amazon” indiyə qədər “Echo” istifadəçilərini bu cür hallardan xəbərdar etməmişdir. Bu baxımdan, “Google Home”un konfidensiallıq siyasəti daha qabaqcıl sayıla bilər. Çünki burada istifadəçilərə qonaqları olduqda “Google Home”u söndürmələrini və ya qonaqları cihaz və səsələrinin yazıla biləcəyi barədə məlumatlandırmalarını yönləndirən tövsiyələri ehtiva edir (9).

“Echo”nun xidmətlərini genişləndirmək və təkmilləşdirmək üçün “Amazon” üçüncü tərəflərlə əməkdaşlıq etməlidir. Məsələn, siz “ridesharing” şirkəti olan “Uber”ə zəng etmək üçün “Alexa”dan istifadə etdiyiniz zaman bulud əsaslı məlumatlarınızın bir hissəsi “Uber” tərəfindən göndərilir və istifadə olunur. Bu, hakerlər üçüncü tərəf tərtibatçılarına qoşulmuş Əİ cihazlarına giriş əldə edə bildikləri halda, məlumatların əldə edilməsi və manipulyasiya edilməsi ilə bağlı potensial təhlükəsizlik riski yaradır. İnternet şəbəkəsinin həddən artıq yüklənməsini əhatə edən DDoS hücumları nəticədə məlumat ötürülməsinin dayandırılmasına səbəb olur. “Paypal”, “Netflix”, “Twitter” və “Spotify” kimi veb-saytlar üçün internet kəsilməsinə səbəb olan Dyn məlumat mərkəzinə edilən kiberhücum Əİ ilə bağlı belə bir pozulma halının bariz nümunəsidir (18). NPR-nin texnologiya müxbiri Aliah Seliuxun sözlərinə görə: Dyn deyir ki, onların məlumat mərkəzlərinə qarşı hücumlar internetə qoşulan müxtəlif cihazlarla əlaqəli on milyonlarla IP ünvanlarından qaynaqlanır. Məsələn, qapalı dövrəli TV kameraları, DVR-lər, marşrutlaşdırıcılar kimi əşyalar (11).

Bütün bunları nəzərə alaraq, "Amazon"un öz istifadəçilərinə üçüncü tərəflərin potensial təhlükələri barədə məlumat verməməsi və öz konfidensiallıq siyasətində - "Amazon"un bu cür məhsullar üçün heç bir məsuliyyəti və ya öhdəliyi yoxdur ifadəsi məsuliyyətdən kənar dayanması insan hüquq və azadlıqlarının qorunması baxımından BMT-nin 17-ci Rəhbər Prinsipinə uyğun gəlmir.

İlk baxışdan adi cihaz kimi görünən ağıllı cihazlar bir çox zərərli proqramlar üçün münbit mənbə rolunu oynaya bilər. Hələ 2016-cı ilin iyun ayında "Akamai" çoxsaylı internet cihazlarını və ev internet marşrutlaşdırıcılarını hədəf alan zərərli proqram ştamını izləməyə başladığını bildirdi (4). Bütün dünyada yayılmış "Mirai" adlı bu zərərli proqram 600.000 həssas Əİ cihazını yoluxdurmuşdu. Qurğuları pozmaq üçün "Mirai"nin ilkin versiyası yalnız 64 tanınmış sabit dəstdən istifadə edirdi. Bu hücum çox aşağı texnologiyalı olsa da, son dərəcə effektiv olduğunu sübut etdi. "Akamai"nin şərhinə görə, əgər daha çox şəbəkə əsas gigiyena qaydalarına əməl etsə idi (məsələn, etibarsız protokolların bloklanması) "Mirai" kimi botnetlərin yayılması üçün şərait olmazdı (13, p. 337).

2018-ci ilin may ayı ərzində ABŞ-ın Ticarət Departamentləri və Dövlət Təhlükəsizlik Departamentləri birlikdə Prezidentə İnternet və Kommunikasiya Ekosisteminin Botnetlərə və Digər Avtomatlaşdırılmış Paylanmış Təhdidlərə Qarşı Dayanıqlılığının Artırılmasına dair Hesabatı dərc etdilər. Hesabatda daha sonra qeyd edilir ki, botnetlərin təsirlərini sifirə endirmək üçün həddən artıq gücə malik olan şəbəkə provayderləri kimi ənənəvi DDoS azaldılması üsulları botnetlərdən qorunmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Orijinal "Mirai" variantı zəif cihaz parollarından istifadə edərək nisbətən sadə olsa da, daha mürəkkəb botnetlər vardır. Məsələn, "Reaper" botneti cihazların uzun siyahısından istifadə etmək üçün məlum kod zəifliklərindən istifadə edir və bu günə qədər görülən ən böyük DDoS hücumlarından biri nisbətən qaranlıq olan "MemCacheD" proqram təminatında yeni aşkar edilmiş boşluqdan istifadə edib. Bu nümunələr bu ölçüdə və əhatə dairəsində botnetlərin yaratdığı riskləri, həmçinin gözlənilən yeniliyi və gələcək hücumların artan miqyasını və mürəkkəbliyini açıq şəkildə nümayiş etdirir (20).

Əşyaların interneti kibertəhlükəsizliyi həssas edir ki, bu da əlaqəni ələ keçirmək, manipulyasiya etmək və ya bloklamaq istəyi ilə əlaqədardır. İT sahəsinin mütəxəssisləri hesab edirlər ki, bir çox hallarda İnternet bağlantıları növündən (WiFi, Bluetooth, mobil rabitə, peyk və ya mikrodalğalı soba) və ya buluda necə qoşulmasından asılı olmayaraq, Əİ proqramından məlumat axtarmaq, emal etmək və ya qəbul etmək üçün təyin edilmiş digər serverlər və xidmətlərdə aşkar edilmiş zəifliklər səbəbindən fərdi məlumatların təhlükəsizliyini qorumaq mümkün olmur. Belə zəifliklərə misal olaraq, sənədsiz protokollar, etibarsız protokollar, zəif şifrələr və ya arxa qapılar (qanuni istifadəçilərin autentifikasiyasından yayınmanın müxtəlif üsulları) daxildir (12, p. 157). Məhz belə problemlərin qarşısının alınması məqsədilə Əİ cihazlarından istifadə və məsuliyyətin müəyyən olunması konkret prinsiplərə əsaslanmalıdır. Ümumilikdə məlumatların emalı prinsipləri ilk mövqeni tutur ki, Əşyaların interneti fərdi məlumatları müvafiq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydalara uyğun emal edir. Məsələn, qanuni və ədalətli emal, adekvat, müvafiq və dəqiq məlumatların emalı qaydası, məlumatların təhlükəsizliyi və konfidensiallıq prinsipi həm beynəlxalq normalarda, həm də milli hüquq normalarında öz əksini tapmış imperativlərdir. Qanuni, ədalətli, şəffaf emal prinsipi məlumatların işlənməsinin qanunauyğunluq, vicdanlılıq çərçivəsində və prosedurların məqsədini, informasiyanın emalı mərhələlərini, məlumatın işlənmə mərhələsini və məlumatın işlənmə məqsədini bilməyə imkan verən qaydada həyata keçirilməsini tələb edən qaydanı təşkil edir. Bu birinci qaydanın təməl daşı emalla əlaqədar olan şəxsin razılığı ilə təmsil olunur. Razılıq olmadıqda, fərdi məlumatların emalı qadağandır, müstəsna hallar qanunla məhdud şəkildə qeyd olunur.

Bundan əlavə, daha konkret prinsiplər də qeyd olunmalıdır ki, onlara da riayət olunması insan hüquq və azadlıqlarının təminatı baxımından zəruridir:

- Emal məqsədinin məhdudlaşdırılması prinsipi xüsusi, açıq və qanuni məqsədlər üçün aidiyyəti şəxslərin şəxsi məlumatlarının toplanmasını nəzərdə tutur.

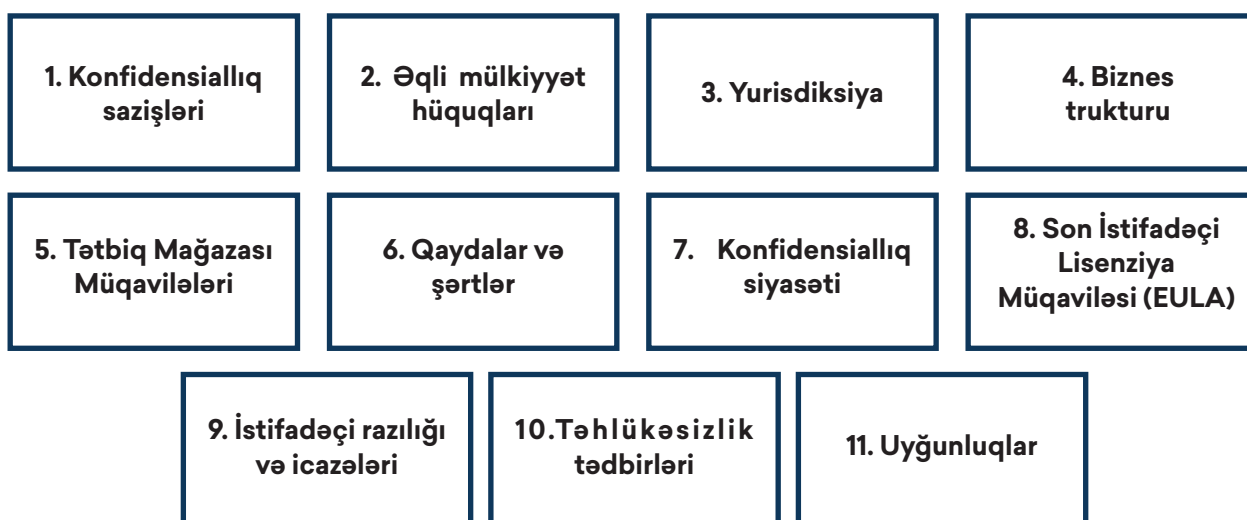
- Məlumatların minimuma endirilməsi prinsipi onların toplandığı məqsədlə məhdudlaşan adekvat, müvafiq məlumatların emalı qaydasını müəyyən edir.
- Məlumatların dəqiqliyi prinsipi məlumatların dəqiq işlənməsini tələb edir. Emal əməliyyatlarının obyektivi olan məlumatların düzgünlüyünün şərti məsul şəxslərin yenilənmiş məlumatları emal etmək öhdəliyini doğurur.
- Məlumatın saxlanma müddətinin məhdudlaşdırılması prinsipi yalnız müəyyən edilmiş müddətə çata bilən emalın məqsədindən irəli gəlir. Emal əməliyyatlarının son anından sonra məlumatların anonimləşdirilməsi öhdəliyi işə düşür. Bununla da aidiyyəti şəxs müəyyən edilmir və ya müəyyən edilə bilməz.
- Məlumatların təhlükəsizliyi, tamlığı və konfidensiallığı prinsipi məlumat subyektinin emal üçün müxtəlif qurumlara etibar etdiyi (və ya işin razılığı olmadan həyata keçirilən) məlumatların icazəsiz girişdən, yayımlardan təhlükəsiz olmasının təmin edilməsini nəzərdə tutur.

Beləliklə, texnologiyaya çıxış və ona nəzarət etmək güc sahibi olmaq kimi qiymətləndirilir və bu gün yüksək texnologiya və məlumatlara çıxış siyasi, iqtisadi və hərbi üstünlük deməkdir. Siyasi gücün Əİ vasitəsilə texnologiyada daha çox cəmləşəcəyi və ərazinin özündən daha az asılı olacağı ehtimal olunur (15, p. 269). Sivilizasiyanın əsasını maşınlar həvalə etmişik deyən Qudmanın fikirləri ilə (8, p. 39) razılaşsaq, texnologiyanın hara getdiyini və bunun bir sıra sosial məsələlər və münasibətlər üçün nə demək olduğunu başa düşmək üçün yaxşı təchiz edilmiş və ya təlim keçmiş mütəxəssislər komandasına ehtiyac vardır.

1.3. Mobil tətbiqlərin istifadəsi üzrə əsas hüquqi istiqamətlər

Mobil proqramlar və ya tətbiqlər smartfonlar və ya planşetlər kimi mobil cihazlarda işləmək üçün hazırlanmış və yerləşdirilən proqramlardır. Mobil proqram ekosistemi xüsusilə mürəkkəbdir, bir çox müxtəlif tərəflər mobil cihazda proqramın işlənilməsində və yerləşdirilməsində iştirak edir. Bunlara proqram tərtibatçıları, proqram təminatçıları, əməliyyat sistemi istehsalçıları, cihaz istehsalçıları, mobil proqram tərtibatçılarının öz proqramlarına inteqrasiya etdiyi proqram təminatını təmin edən üçüncü tərəf xidmət təminatçıları, eləcə də bulud xidməti təminatçıları daxildir (3).

Peeyush Singh mobil tətbiqlərin inkişafı zamanı nəzərə alınmalı 11 hüquqi aspekti müəyyənləşdirmişdir (19):

Sual yaranır: Bəs hüquqi tələblər dedikdə, hansı əsaslar nəzərdə tutulur? – Bura həm mobil tətbiqin sahəsindən asılı olaraq mövcud normalar (məsələn, səhiyyəyə dair tətbiqlər üçün beynəlxalq səhiyyə hüququnun müddəaları), həm də hər bir halda verilənlərin qorunması məsələsi gündəmdə olduğu üçün bununla bağlı beynəlxalq-hüquqi mətnlər daxildir. Xüsusilə qeyd etməliyik ki, mobil proqramların hazırlanması sahəsində Ümumi Məlumatların Qorunması Qaydasına (GDPR) uyğunluq təkəcə hüquqi zərurət deyil, həm də istifadəçi etibarının və məlumat təhlükəsizliyinin təməl daşığıdır. Tətbiq tərtibatçıları fərdi məlumatların necə toplandığını, işlənməsini və saxlanmasını tənzimləyən tələblərin mürəkkəb mənzərəsini idarə etməlidirlər. GDPR-nin təsiri dərin, ilkin dizayndan tutmuş mobil tətbiqetmənin gündəlik əməliyyatlarına qədər bütün proseslərə təsir edir:

1. Məlumatların minimuma endirilməsi: Tərtibatçılar yalnız proqramın funksionallığı üçün ciddi şəkildə zəruri olan məlumatları toplamalıdır.
  2. Razılıq: İstifadəçilərin məlumatlarını emal etməzdən əvvəl onlardan açıq razılıq almaq vacibdir. Məsələn, dil öyrənmə proqramı istifadəçilərdən nitqin tanınması funksiyaları üçün mikrofonlarının istifadəsinə razılıq vermələrini xahiş etməlidir.
  3. Şəffaflıq: Məlumat istifadəsi siyasətləri ilə bağlı aydın ünsiyyət vacibdir. Elektron ticarət proqramı fərdiləşdirilmiş tövsiyələr üçün müştəri məlumatlarının necə istifadə edildiyini açıqlamalıdır.
  4. Verilənlərlə bağlı subyektiv hüquqlar: İstifadəçilər öz məlumatlarına daxil olmaq, düzəltmək və silmək hüququna malikdirlər. Sosial media proqramı istifadəçilərə məlumatlarını idarə etmək üçün asan alətlər təqdim etməlidir.
  5. Dizayn üzrə məlumatların qorunması: Təhlükəsizlik tədbirləri proqrama sıfırdan inteqrasiya edilməlidir. Məsələn, mesajlaşma proqramı bütün prosesi əhatə edən (end-to-end) şifrələməni həyata keçirməlidir.
  6. Məlumatların təhlükəsizliyinin pozulması barədə bildiriş: Məlumatların təhlükəsizliyinin pozulması halında tərtibatçılardan səlahiyyətliyə və təsirə məruz qalan istifadəçilərə dərhal məlumat vermələri tələb olunur.
  7. Transsərhəd məlumat ötürülməsi: Məlumatların ötürülməsi zamanı əlavə təminatlara ehtiyac vardır. Bulud saxlama proqramı müxtəlif ölkələrdə yerləşən serverlərdə saxlanılan məlumatların adekvat qorunmasını təmin etməlidir.
- Bu müddəalara riayət etməklə proqram tərtibatçıları nəinki hüququayğun fəaliyyət göstərir, həm də başlanğıc ekosistemində rəqabət üstünlüyünə çevrilə bilən istifadəçi məlumatlarını qorumaq öhdəliyini nümayiş etdirirlər (16).

Mobil proqramlardan istifadə vasitəsilə fərdlər üçün konfidensiallıq və məlumatların qorunması risklərini qiymətləndirərkən, emalın baş verdiyi konteksti anlamaq risk mənbələrini, emalın fərdə potensial təsirini və azaldılmasının həyata keçirilməsinə dair məhdudiyyətləri müəyyən etmək üçün vacibdir. Proqramlar xüsusi funksionallıq təmin etmək üçün yaradıla bilər (məsələn, oyun və ya fitnes proqramları), lakin üçüncü tərəf xidmətlərini də birləşdirə bilər. Bunlar istifadəçilərə oyun xalları və ya gündəlik məşq fəaliyyəti kimi məlumatlarını paylaşmağa imkan verən sosial şəbəkə xüsusiyyətləri ola bilər. Tətbiq tərtibatçıları və üçüncü tərəf xidmət təminatçıları arasında potensial məlumat mübadiləsi səbəbindən proqram sosial şəbəkə funksiyasını və ya üçüncü tərəfin reklam xidmətlərini birləşdirdikdə daha yüksək məlumatların qorunması və konfidensiallıq riskləri ola bilər. Bundan əlavə, bəzi yurisdiksiyalarda yetkinlik yaşına çatmayanların məlumatlarının işlənməsi üçün daha sərt məlumatların qorunması qaydaları olduğu üçün proqram uşaqlara deyil, böyüklərə yönəlsə, onlara ünvanlanmış onların yaş qruplarına uyğun müxtəlif məlumatların qorunması riskləri yaranır.

Avropa İttifaqının Kibertəhlükəsizlik Agentliyinə (ENISA) görə, mobil proqramlarla bağlı iki əsas risk mənbəyi vardır: a) onların təbiəti, şəxsi mobil istifadəçi cihazlarında (əl cihazları) işləyən proqram təminatına malik olması və b) mobil inkişaf və paylama mühitinin xüsusiyyətləri (7).

Əl cihazları fərdi istifadəçilər üçün risk yarada biləcək bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir. ENISA hesab edir ki, bunlar müxtəlif şəxsi və ya həssas məlumatların toplanmasına imkan verən bir sıra sensorlarla təchiz edilmiş cihazlara aid ola bilər. ENISA-nın məlumatına görə, bu cihazlar demək olar ki, həmişə aktivdir və müxtəlif identifikatorları, o cümlədən cihaz ID, metadata və geolokasiya məlumatlarını ehtiva edir ki, bu da cihazın və fərdi istifadəçilərin müxtəlif cihazlar və ya proqramlarda izlənməsini təmin edə bilər (7).

Mobil tətbiqlərin həyata keçirilməsinin müxtəlif yolları var:

- Spesifik (native) tətbiqlər. Bu proqramlar tətbiq bazarı (tətbiq mağazası), məsələn, “Google Play” vasitəsilə quraşdırılır və xüsusi platforma (məsələn: Android, Windows telefonu və ya iOS) üçün hazırlanır. Bu cür proqramlar GPS, akselerometr, kamera, bildiriş sistemi və s. daxil olmaqla, bütün cihaz imkanlarından istifadə edə bilər.
- Veb tətbiqlər. Veb tətbiqlər adətən brauzerdə işləyir və adətən HTML5-də yazılır. Onlara brauzerdəki veb-səhifələr kimi daxil olmaq olar və onlar istifadəçi cihazında işə salınan hər cür yeniləmədən azaddır. Bu tətbiqlərdən bəzilərində səhifəyə əlfəcin yaradaraq əsas ekrana ikona əlavə etmək imkanı var.
- Hibrid tətbiqləri. Bu tətbiqlər spesifik və veb tətbiqinin birləşməsindən yaranır. Hibrid proqramlar veb tətbiqləri ilə eyni şəkildə işləyir, lakin native proqramlar kimi cihaza endirilir. Veb proqramları kimi tərtibatçılar, adətən HTML5, CSS və JavaScript-də hibrid proqramlar yazır. Hibrid proqramlar bir konteyner daxilində kod işləyir. Cihazın brauzer mühərriki cihaza məxsus avadanlıqlara daxil olmaq üçün HTML, “JavaScript” və yerli API-ləri təqdim edir. Hibrid proqram, adətən veb tətbiqi kimi oxşar naviqasiya elementlərini paylaşsa da, tətbiqin oflayn işləyə bilməyəcəyi onun funksionallığından asılıdır. Əgər proqram verilənlər bazasından dəstəyə ehtiyac duymursa, tərtibatçılar onu oflayn rejimdə işlədə bilərlər.

Proqramın tipologiyası konfidensiallıq və təhlükəsizlik tələblərinin necə həyata keçirildiyinə birbaşa təsir göstərə bilər. Avtomatik olaraq yaradılan tətbiqlərin sayı getdikcə artır. Müxtəlif növ proqramların konfidensiallıq və məlumatların qorunmasına təsirləri ilə bağlı əlavə tədqiqatlar proqram tərtibatçıları üçün dəqiq tövsiyələrin hazırlanması üçün mühüm əsas verəcəkdir.

1.4. Notice

Virtual məkanın müasir inkişaf tendensiyalarından biri də Əşyaların internetinin formalaşmasıdır. Elm və texnika o qədər sürətlə inkişaf edir ki, artıq virtual məkanda insanlar arasında deyil, əşyalar arasında qarşılıqlı əlaqə yaradılır və bu əlaqə bir çox hallarda insanların faydası üçün yaradılmış olsa belə, onların hüquqlarının pozulması və buna qarşı mübarizə mövzusu gündəmə gətirir. Əşyaların internetinin yaranması və ağıllı obyektlər tərəfindən yaradılan məlumatların emalının qabaqcıl texnoloji imkanları ilə yeni iqtisadi dəyərlər formalaşdırılır. Lakin bu, o demək deyil ki, bu hadisələr avtomatik olaraq yeni qanunvericiliyin qəbulunu tələb edir. Sadəcə olaraq, Əşyaların internetinin meydana gətirdiyi insan hüquq və azadlıqları üçün təhlükələrin qarşısının alınması tədbirləri gücləndirilməlidir. Məsələn, fərdi məlumatların qorunması ənənəvi olaraq qəbul olunmuş bir hüquqdur. Əşyaların internetinin geniş formada tətbiqi bu hüququn qorunması üçün müasir tədbirlərin işlənilməsinə zəruri edir. Tədqiqat zamanı konkret ağıllı əşyalar (məsələn, Echo) üzərində müxtəlif hüquq və azadlıqların pozulması halları təhlil olunmuş və bununla bağlı təcrübi təkliflər təqdim olunmuşdur. Belə təkliflərdən ən başlıcası ağıllı əşyaları istehsal edən şirkətlərin konfidensiallıq siyasətlərinin təkmilləşdirilməsi və istifadəçilərin mövcud və gözlənilən təhlükələr barədə öncədən məlumatlandırılması ilə bağlıdır.

Mobil tətbiqlərdən istifadə zamanı müvafiq sənaye standartlarına və qaydalara əməl etmək zəruridir. Çünki əsas standartlara əməl edilməməsi hüquqi sanksiyalar və işgüzar nüfuzun zədələnməsi ilə nəticələnə bilər. Həmçinin süni intellekt texnologiyalarının tətbiqlərdə artan inteqrasiyası ilə etik istifadəni, məlumatların konfidensiallığını və qərar qəbul etmə proseslərində ədaləti təmin etmək üçün süni intellektlə bağlı qaydalara riayət etmək də məcburi hala gəlmişdir.

Qanunauyğunluğun təmin edilməsi və etik mülahizələrin həlli sərfəli proqram hazırlamaq istəyən şirkətlər üçün çox vacibdir. Hüquqi tələblərə riayət etmək hüquqi riskləri minimuma endirmək və əqli mülkiyyət hüquqlarını qorumaq üçün vacibdir. "Appinventiv" (5) kimi mötəbər mobil proqram inkişaf etdirmə şirkəti ilə əməkdaşlıq hüquqi mürəkkəblikləri idarə etməyə kömək etməklə yanaşı, tətbiqin hazırlanmasında hüquqi məsələləri səmərəli şəkildə idarə edə bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Əşyaların interneti: əldə edilən təcrübə və perspektivlər. <https://www.iktlab.az/article/esyalarin-interneti-elde-edilen-tecrube-ve-perspektivler>
- 2.Gülnaz Rzayeva, Aytəkin İbrahimova. Süni intellekt, insan hüquqları və fərdi məlumatların təhlükəsizliyi. Dərs vəsaiti. Bakı: "Nurlar" nəşriyyatı, 2020, 211 s.
- 3.A guide to data protection in mobile applications. 2021. <https://www.wipo.int/export/sites/www/ip-development/en/agenda/docs/wipo-guide-data-protection-mobile-apps.pdf>
4. Akamai Technologies, Inc., AKAMAI's [STATE OF THE INTERNET] / SECURITY: Q3 2016 REPORT 6 (Martin McKeay ed., 2016). <https://www.akamai.com/us/en/multimedia/documents/state-of-the-intemet/q3-2016-state-of-the-inteet-security-report.pdf> [<https://perma.ec/5NTL-397S>]
- 5.Appinventiv. <https://appinventiv.com/about/>
- 6.Commission, Advancing the Internet of Things in Europe, SWD(2016) 110 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016SC0110&from=EN>
- 7.ENISA. Privacy and data protection. 2017. <https://www.enisa.europa.eu/about-enisa/data-protection>
- 8.Goodman, M. Future Crimes: Inside the Digital Underground and the Battle for Our Connected World, New York: Anchor Books, 2016, 608 p.
- 9.Google, Guests & Google Home. https://support.google.com/googlehome/answer/7177221?hl=en&ref_topic=7173611
10. IHS Economics & HIS Technology, 2017, The 5G Economy: How 5G Technology Will Contribute to the Global Economy, January. <https://cdn.ihs.com/www/pdf/IHS-Technology-5G-Economic-Impact-Study.pdf>
11. Internet of Things' Hacking Attack Led To Widespread Outage Of Popular Websites. NPR.org. <http://www.npr.org/2016/10/22/498954197/internet-outage-update-internet-of-things-hackingattack-led-to-outage-of-popula>
- 12.Jugastru, Calina. Internet of Things and the Protection of Personal Data // Acta Universitatis Lucian Blaga, 2017. Vol. 2017, No. 1, pp. 152-162.
- 13.Lawrence J. Trautman, Mohammed T. Hussein, Louis Ngamassi, Mason J. Molesky. Governance of the Internet of Things (IoT) // Jurimetrics, 2020, Vol. 60, No. 3, pp. 315-352.
- 14.Manwaring, K and Hall, C. Legal, social and human rights challenges of the Internet of Things in Australia. Input paper for the Horizon Scanning Project "The Internet of Things" on behalf of the Australian Council of Learned Academies, 2019, 29 p. file:///C:/Users/User/Downloads/SSRN-id3464277.pdf
- 15.Milivojevic, Sanja and Elizabeth Marie Radulski. The "Future Internet and Crime: Towards a Criminology of the Internet of Things. // CRIMEN: Casopis za Krivicne Nauke, 2020, No. 3, pp. 255-271.
- 16.Mobile legal and regulatory issues: GDPR and Mobile Apps: Ensuring Compliance in Your Startup. <https://fastercapital.com/content/Mobile-legal-and-regulatory-issues--GDPR-and-Mobile-Apps--Ensuring-Compliance-in-Your-Startup.html>
17. Nikolic, Igor. Competition Law and Policy for the Internet of Things // Union University Law School Review (Pravni Zapisi), 2022. Vol. 13, No. 1, pp. 16-53.

18.Pakzad, Roya. Amazon's Echo: The Adverse Human Rights Impact of the Internet of Things. https://www.academia.edu/32381714/Amazon_s_Echo_The_Adverse_Human_Rights_Impact_of_the_Internet_of_Things

19.Peeyush Singh. Top 11 Legal Issues to Consider to Protect Your App in 2024. <https://appinventiv.com/blog/legal-issues-in-mobile-app-development/>

20.U.S. DEP'T OF Commerce & U.S. Dep't of homeland sec., A report to the president on enhancing the resilience of the internet and communications ecosystem against botnets and other automated, distributed threats, 2018. https://csrc.nist.gov/CSRC/media/Publications/white-paper/2018/05/30/enhancing-resilience-against-botnets--report-to-the-president/final/documents/eo_13800_botnetreport_-_fmalv2.pdf

Key legal issues related to the Internet of Things and the use of mobile applications **Abstract**

In McLuhan's words, "We shape our tools, then our tools shape us, and as technology is used it causes change in society." Thus, the emergence of the Internet of Things and the increasing use of smart objects in people's daily lives, as well as the daily increase in the number of various mobile applications, require timely prevention of the threats that these new trends pose to human rights and freedom. At this time, it is especially important to clearly define the principles that must be followed when using these technologies and to develop safety mechanisms.

The article analyzes current legal problems based on specific facts, and also develops proposals and recommendations for their prevention.

Keywords: Internet of things, mobile applications, legal requirements, standards, human rights, smart objects.

Основные правовые вопросы, связанные с Интернетом вещей и использованием мобильных приложений **Аннотация**

По словам МакЛюэна, - Мы формируем наши инструменты, затем наши инструменты формируют нас, а по мере использования технологий они вызывают изменения в обществе. Таким образом, формирование Интернета вещей и рост использования смарт-объектов в повседневной жизни людей, а также ежедневное увеличение количества различных мобильных приложений требуют своевременного предотвращения угроз, которые эти новые тенденции создают для прав человека и свободы. В настоящее время особенно важно точно определить круг принципов, которым необходимо следовать при применении этих технологий, и разработать механизмы безопасности.

В статье анализируются актуальные правовые проблемы на основе конкретных фактов, а также разрабатываются предложения и рекомендации по их предотвращению.

Ключевые слова: Интернет вещей, мобильные приложения, требования законодательства, стандарты, права человека, умные объекты.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 07.05.2024
Çapa qəbul tarixi: 23.08.2024

DOI: 10.30546/120124.2024.1.026.

VƏRƏSƏLİK MÜNƏSİBƏTLƏRİNDƏN YARANAN MÜBAHİSƏLƏR ÜZRƏ BEYNƏLXALQ MƏHKƏMƏ AİDİYYƏTİNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

Qafarova Xanımana Rüstəm qızı
Bakı Dövlət Universiteti, Beynəlxalq xüsusi hüquq və Avropa hüququ kafedrasının müəllimi,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,
xanim84.84@mail.ru

Xülasə

Məqalədə müəllif tərəfindən xüsusi beynəlxalq vərəsəlik münasibətlərində yurisdiksiya kolliziyasının düzgün müəyyən edilməsi məsələsi təhlil edilir. Bu istiqamətdə hüquq sistemləri arasında müqayisəli təhlil aparılmışdır. Beynəlxalq məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsində əsas mənbə kimi çıxış edən beynəlxalq çoxtərəfli və ikitərəfli müqavilələrin normaları təhlil edilmiş, milli qanunvericiliyin normaları ilə müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır.

Açar sözlər: məhkəmə aidiyyəti, müqavilə, vəsiyyətnamə, milli qanunvericilik

Müasir dövrdə dövlətin beynəlxalq münasibətlərdə hansı formada iştirak etməsindən asılı olmayaraq, müxtəlif dövlətlərin hüquqi və fiziki şəxsləri arasında yaranan şəxsi əmlak və qeyri-əmlak münasibətlərini beynəlxalq hüquq normaları olmadan tənzimləmək mümkün deyildir. Yuxarı qeyd olunduğu kimi beynəlxalq vərəsəlik münasibətləri bir neçə dövlətin hüquq qaydası ilə əlaqəli mövcud olur [6, s.288]. Bu isə o deməkdir ki, münasibətin tənzimlənməsi üçün səlahiyyətli hüquq qaydanın müəyyən edilməsi yalnız tətbiq ediləcək hüquq sistemini deyil, eyni zamanda mövcud münasibətdən irəli gələn mübahisələrə baxılması istiqamətində səlahiyyətli orqanın da seçilməsini şərtləndirir.

Xarici elementli, başqa sözlə desək, beynəlxalq xarakterli münasibətlərin tənzimlənməsində münasibətə tətbiq olunacaq səlahiyyətli hüququ müəyyən etməzdən öncə həmin məhkəmə işinə baxmaqda hansı məhkəmənin səlahiyyətli olub-olmadığını müəyyən etmək lazımdır. Başqa sözlə desək, səlahiyyətli hüququ müəyyən etməzdən öncə, beynəlxalq xarakterli işdə ilk öncə beynəlxalq məhkəmə aidiyyətini müəyyən etmək gərəklidir. Vərəsəlik münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi zamanı məhkəmə aidiyyətinin düzgün müəyyən olunması gələcəkdə məhkəmə qərarlarının tanınib icra olunmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir [54]. Bu paragrafda beynəlxalq vərəsəlik münasibətlərində hansı məhkəmələrin səlahiyyətli olub-olmadığı, səlahiyyətin hansı norma və hansı sənədlər əsasında müəyyən edilməsi, dövlətimizin imzalamış olduğu ikitərəfli və çoxtərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələr, Avropa İttifaqında 2012-ci ildə qəbul olunmuş Reqlamentin müddəaları təhlil edilmişdir.

Bir hüquqi münasibət və ya hadisənin bütün elementləri yalnız bir dövlətlə bağlıdırsa və ya hər hansı xarici dövlətlə əlaqədən söhbət getmirsə, bu zaman həmin münasibətlərin tənzimlənməsi yalnız daxili hüququn üzərinə düşür [52, s.1025-1066]. Nəzərə alsaq ki, beynəlxalq xarakterli vərəsəlik münasibəti bir neçə dövlətin qanunvericiliyi ilə əlaqəlidir, o halda bu münasibətdən irəli gələn mübahisəyə baxmağa ən azı onunla bağlı olan iki dövlətin məhkəməsinin iddialı olmasının şahidi olacağıq. Bu zaman isə müəyyən çətinliklər yaranır. Çətinlik ondan ibarətdir ki, dövlətlərin qanunvericilikləri beynəlxalq məhkəmə aidiyyətinə aid olan hüquq normalarını müstəqil olaraq öz milli qanunvericilikləri ilə müəyyən edirlər.

Nəticədə isə bu müstəqillik münasibətlə bağlı olan dövlətlərin beynəlxalq məhkəmə aidiyyətinə aid olan hüquq normalarının özünəməxsus olması və yekunda mübahisəli vəziyyətin yarandığı halda müvafiq olaraq ziddiyyətin (yurisdiksiya kolliziyasının) yaranmasını şərtləndirir [2, s.187]. Beynəlxalq xüsusi hüquqda yurisdiksiya (jurisdictio) termini xarici elementli mülki işləri həll etmək üçün dövlətin məhkəməsinin beynəlxalq səlahiyyətə malik olmasını ifadə edir [3, s.132]. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə, ölkədə fəaliyyət göstərən məhkəmələrin belə bir səlahiyyətə malik olması üçün iki şərt tələb olunur: 1) mübahisədə iştirak edən şəxslərdən hər hansı birinin xarici şəxs olması; 2) işdə iştirak şəxsin Azərbaycan Respublikasında yaşayış yeri, olduğu yer və adətən gəldiyi yer olsun. Bu tələblər Mülki Prosesual Məcəllənin (bundan sonra - MPM) 440.1-ci maddəsində təsbit olunur. Həmin maddədə qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri mülki və kommərsiya məsələləri üzrə beynəlxalq səlahiyyətə bu şərtlə malikdirlər ki, işdə tərəflərdən hər hansı biri xarici şəxs olsun, onun Azərbaycan Respublikasında yaşayış yeri, olduğu yer və adətən gəldiyi yer olsun.

Yurisdiksiya kolliziyasının yaranması onunla bağlıdır ki, ayrı-ayrı ölkələrdə məhkəmə aidiyyətini müəyyənləşdirməkdən ötrü müxtəlif meyarlardan istifadə olunur. Həmin meyarlara beynəlxalq xüsusi hüquq elmində məhkəmə aidiyyətini müəyyən etməyin əlamətləri deyilir [1, 330]. Məsələn, şəxs dünyasını dəyişib və onun son daimi yaşayış yeri Azərbaycan Respublikası olub. Miras əmlakı iki hissədən ibarətdir. Yeni mirasın daşınar olan hissəsi Azərbaycan Respublikasında, digər hissəsi isə daşınmaz miras əmlak olaraq başqa dövlətin ərazisində yerləşir. Bu zaman belə bir sual yaranır ki, xarici dövlətin ərazisində yerləşən daşınmaz miras əmlakla bağlı hər hansı sərəncam vermək səlahiyyətinə Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri malikdirlərmə? Məhz bu sualın cavabını tapmaq beynəlxalq məhkəmə aidiyyətini müəyyən etmək deməkdir. Yeni səlahiyyətli hüququ müəyyən etmək, səlahiyyətli məhkəmə aidiyyətini müəyyən etmək deyildir. Beynəlxalq məhkəmə aidiyyətinin düzgün müəyyən edilməməsi zamanı səlahiyyətli hüququn müəyyən edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb etmir.

Qeyd olunduğu kimi, beynəlxalq məhkəmə aidiyyəti dediyimiz zaman xarici elementli məhkəmə işinə baxmaqda hansı məhkəmənin səlahiyyətli olmasının müəyyən edilməsi başa düşülür. Beynəlxalq məhkəmə aidiyyəti hansı meyarlar əsasında müəyyən olunur? Məhkəmə aidiyyəti əsasən ya tərəflərin son daimi yaşayış yeri (lex domicili), ya əşya hüquqlarında olduğu kimi əşyanın olduğu yer (lex rei sitae) və vətəndaşlıq prinsipi əsasında müəyyən olunur.

Aidiyyət özü iki formada mövcuddur. Birinci formada aidiyyət dediyimiz zaman yerli məhkəmə aidiyyətindən söhbət gedir. Yeni hər hansı məhkəmə işinə baxmaqda hansı yerli məhkəmənin səlahiyyətli olması başa düşüldüyü halda, digəri beynəlxalq məhkəmə aidiyyəti kimi hansı dövlətin məhkəməsinin həmin məhkəmə işinə baxmaqda səlahiyyətli olub-olmamasıdır.

Beynəlxalq hüquqda beynəlxalq məhkəmə aidiyyətinin vahid bir sistemi mövcud deyildir. Bu nə deməkdir? Yeni hər dövlət öz dövlətinin beynəlxalq məhkəmə aidiyyətini öz qanunvericilik normaları əsasında müəyyən edir. Lakin bu zaman müəyyən istisnalar olur ki, bu istisnalar kimi beynəlxalq müqavilələrin normalarını qeyd edə bilərik. Bu zaman söhbət həm çoxtərəfli, həm də ikitərəfli hüquqi yardım haqqında beynəlxalq müqavilələrdən gedir. Əgər dövlətin imzalamış olduğu müqavilələrdə beynəlxalq məhkəmə aidiyyəti ilə bağlı norma mövcuddursa, bu daxili qanunvericiliyin normalarının tətbiqini istisna edir. Lakin çox təəssüf olsun ki, beynəlxalq vərəsəlik münasibətləri sferasında məhkəmə aidiyyəti ilə bağlı universal beynəlxalq müqavilələr mövcud deyildir. Məhz bu baxımdan bu sferadakı münasibətlərin beynəlxalq tənzimlənməsi bu məsələlər sferasında eyni zamanda beynəlxalq məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsi demək olar ki, ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələr vasitəsi ilə həyata keçirilir. Deyək ki, Azərbaycan Respublikası ilə digər xarici dövlət arasında xarici elementli vərəsəlik münasibəti yaranır. Lakin Azərbaycan Respublikası həmin dövlətlə nə çoxtərəfli, nə də ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilənin iştirakçısı deyildir. Yeni vərəsəlik münasibətinə baxmaqda iki dövlətin məhkəməsi səlahiyyətli oldu. Lakin bu münasibəti tənzimləyən, daha doğrusu beynəlxalq yurisdiksiyanı müəyyən edən beynəlxalq müqavilə yoxdur.

Bu zaman nə baş verir? Beynəlxalq məhkəmə aidiyyəti hansı formada, hansı normativ sənədin müddəaları əsasında müəyyən edilir. Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq məhkəmə aidiyyəti MPM-in normaları əsasında müəyyən olunur.

Qeyd edək ki, məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsi ilə bağlı qanunvericiliyimizdə iki qrup normalar nəzərdə tutulmuşdur. Birinci qrup normalar milli məhkəmələrin aidiyyət məsələsini müəyyən edir. Hansı ki, milli məsələlərə baxmaqla bağlı məhkəmə aidiyyəti predmet və ərazi üzrə müəyyən edilir (maddə 24-45). İkinci qrup maddələr isə beynəlxalq aidiyyət məsələsini müəyyən edir (maddə 439-461).

Beynəlxalq vərəsəlik münasibətlərində beynəlxalq məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsi, qeyd etdiyimiz kimi ikinci qrup maddələr əsasında həyata keçirilməlidir. Bunun əksinin edilməsi isə doğru deyildir. Deməli, beynəlxalq vərəsəlik hüquq münasibətlərində məhkəmə aidiyyəti müəyyən edilərkən həm dövlətin imzalamış olduğu beynəlxalq müqavilələr, həm də MPM normaları qarşılıqlı şəkildə nəzərdən keçirilməlidir.

MPM-də beynəlxalq vərəsəlik münasibətlərində məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsi ilə bağlı konkret bir maddə nəzərdə tutulmuşdur. MPM-in 443.0.11-ci maddəsi bu məsələyə həsr olunmuşdur. Qeyd edək ki, hər hansı bir normanı tətbiq etdiyimiz zaman ilk öncə həmin norma təhlil olunmalıdır. Məsələn, qanunvericilikdə və ya beynəlxalq müqavilələrdə son yaşayış yeri, gəldiyi yer, son daimi yaşayış yeri terminlərindən istifadə olunur. Məzmun baxımından bu terminlər fərqli mənaları özündə ehtiva edir. Məhz bu baxımdan normanı tətbiq edən zaman ilk öncə həmin normanın məzmunu düzgün müəyyən olunmalıdır. Məsələn, MPM-in 443.0.11-ci maddəsində qeyd olunur ki, vəsiyyət edən şəxs öldüyü zaman yaşayış yeri və ya gəldiyi yer Azərbaycan Respublikası olarsa və ya əmlakı onun ərazisində yerləşərsə, Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri səlahiyyətli hesab olunurlar. İlk öncə qeyd edək ki, miras qoyan şəxsin vəsiyyət edən termini ilə müəyyən olunması nə Mülki Məcəllənin, nə "Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun, nə də hüquqi yardım haqqında dövlətimizin imzalamış olduğu müqavilələrin normaları ilə uyğun deyildir. Belə ki, qeyd etdiyimiz qanunvericilik aktlarında ölmüş şəxs miras qoyan şəxs kimi müəyyən edilmişdir. Miras qoyan isə bildiyimiz kimi qanunvericiliyimizdə iki formada təzahür edir: vəsiyyətnamə üzrə miras qoyan, qanun üzrə miras qoyan şəxs. MPM-in 443.0.11-ci maddəsini oxuduğumuz zaman belə aydın olur ki, məhkəmələr yalnız xarici elementli vəsiyyət üzrə vərəsəlik münasibətlərində beynəlxalq yurisdiksiyaya malikdirlər. Yəni beynəlxalq xarakterli qanun üzrə vərəsəlik münasibətlərində səlahiyyətə malik deyillər. Belə olduğu halda qanun üzrə vərəsəliyə aid xüsusi normanın olmadığı və belə bir normanın MPM-yə daxil edilməsi, yaxud vəsiyyət edən termininin miras qoyan şəxs termini ilə əvəz olunması daha düzgün olardı. Mövcud boşluğu iki üsulla aradan qaldırmaq olar: 1) 443.0.11-ci maddədəki "vəsiyyət edənin" anlayışını "miras qoyanın" kimi təfsir etmək yolu ilə bu maddənin müddəalarını eyniliklə qanun üzrə vərəsəliyə də şamil etmək; 2) müraciətə baxılması üçün hüquqi əsas kimi MPM-in 440.1-ci maddəsində təsbit olunan "Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri mülki və kommərsiya mübahisələri üzrə beynəlxalq səlahiyyətə bu şərtlə malikdirlər ki, işdə iştirak edən şəxslərdən hər hansı biri xarici şəxs olsun, onun Azərbaycan Respublikasında yaşayış yeri, olduğu yer və adətən gəldiyi yer olsun" ümumi normadan istifadə oluna bilər.

Hətta bununla yanaşı, "Normativ hüquqi aktlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununu göstərə bilərik ki, həmin Qanunun 56.0.2-ci maddəsində qeyd olunur ki, normativ hüquqi aktlarda eyni mənada müxtəlif terminlərin istifadəsi yol verilməzdir. Yəni "vəsiyyət qoyan şəxsin" termini eyni mənayı ifadə etsə belə, "miras qoyan şəxsin termini" kimi MPM-də istifadə edilməsi düzgün deyildir?

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, MPM-in 440.1-ci maddəsinə nisbətdə 443.0.11-ci maddəsi xüsusi norma formasında müəyyən olunmuşdur. Müvafiq qanunvericiliyin 443.0.11-ci maddəsi vərəsəliklə bağlı nə müqavilə, nə də müstəsna beynəlxalq məhkəmə aidiyyətini deyil, alternativ məhkəmə aidiyyətini müəyyən edir.

Beynəlxalq vərəsəlik münasibətlərində beynəlxalq məhkəmə aidiyyəti müəyyən edilərkən yalnız MPM-in sözü gedən normasına istinad edə bilmərik. Doğrudur, MPM-in 443.0.11-ci maddəsi beynəlxalq məhkəmə aidiyyətini müəyyən edir. Lakin bu norma ümumilikdə bütün dövlətlərə münasibətdə müəyyən olunmuş ümumi bir normadır. Belə ki, Azərbaycanda yaşayan və vəfat edən şəxsin Rusiya Federasiyasında yerləşən daşınmaz əmlakı var. Bu zaman belə bir sual yaranır, həmin miras əmlakla münasibətdə biz MPM-in həmin normasını tətbiq edərək beynəlxalq məhkəmə aidiyyətini müəyyən edə bilərikmi? Xeyr. Nəyə görə? Çünki bildiyimiz kimi Rusiya ilə Azərbaycan arasında həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli müqavilələr var. Həmin beynəlxalq müqavilələrdə isə beynəlxalq məhkəmə aidiyyətini müəyyən edən kollizion normalar mövcuddur. Konstitusiyamızın 151-ci maddəsinə görə isə beynəlxalq müqavilələr daxili normativ aktlardan daha üstün hüquqi qüvvəyə malikdir.

Beynəlxalq müqavilənin normalarını tətbiq etmədən öncə nə müəyyənləşdirilməlidir? Deyək ki, xarici elementli vərəsəlik münasibətlərində məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsinə dair çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrdə normalar nəzərdə tutulmuşdur. Lakin həmin normalar tətbiq edilmədən öncə həmin müqaviləyə, məsələn, hansısa qeyd-şərtin edilib-edilməməsi məsələsi, müqavilənin qüvvədə olub-olmaması və s. məsələlər müəyyən olunmalıdır.

Qeyd etdik ki, Azərbaycan Respublikası əksər dövlətlərlə ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələr, eyni zamanda çoxtərəfli müqavilələr imzalamışdır. Həmin müqavilələrdə beynəlxalq vərəsəlik münasibətlərində beynəlxalq məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsi ilə bağlı xüsusi maddələr nəzərdə tutulmuşdur.

Eyni zamanda Azərbaycan Respublikası hüquqi yardım haqqında MDB çərçivəsində olan 1993-cü il Minsk, 2002-ci il Kişinyov konvensiyasının iştirakçısıdır. Hər iki konvensiyada xarici elementli vərəsəlik münasibətlərində səlahiyyətli məhkəmənin müəyyən edilməsi ilə bağlı normalar müəyyən olunmuşdur. 1993-cü il Minsk konvensiyasının 48-ci maddəsi 2002-ci il Kişinyov konvensiyasının 51-ci maddəsində "Daşınar miras əmlakla bağlı səlahiyyətli icraat orqanı miras qoyanın öldüyü zaman ərazisində yaşadığı, daşınmaz miras əmlakla bağlı isə səlahiyyətli icraat orqanı miras əmlakın yerləşdiyi razılığa gələn tərəf hesab olunur" kimi müəyyən edilmişdir. Hər iki konvensiyada miras əmlakla bağlı beynəlxalq məhkəmə aidiyyəti müəyyən edilən zaman miras əmlak daşınar və daşınmaz əmlaklar kimi bölünmüşdür. Bu isə bizim MPM-in 443.0.11-ci maddəsi ilə fərqlilik təşkil edir. Belə ki, MPM-in müvafiq normasına nəzər saldıqda həmin normanın iki hissədən ibarət olduğunu görürük. Müvafiq normanın birinci hissəsində qeyd olunur ki, ölmüş şəxsin olduğu yer və ya gəldiyi yer Azərbaycan Respublikasının ərazisi olarsa, ikinci hissəsində isə ölmüş şəxsin miras əmlakı onun ərazisində yerləşsə, Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri beynəlxalq yurisdiksiyaya malik olurlar. Müvafiq normanı təhlil etdiyimiz zaman həmin normada beynəlxalq məhkəmə aidiyyətini müəyyən edərək miras əmlakın daşınar və ya daşınmaz əmlaklara bölünmədən vahid rejim əsasında müəyyən edildiyinin şahidi oluruq. Bu isə yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi beynəlxalq müqavilələrdə mövcud olan normalarla fərqlilik təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının imzalamış olduğu ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələrdə aidiyyətin müəyyən edilməsi ilə bağlı xüsusi maddələr nəzərdə tutulmuşdur. Ümumiyyətlə, qeyd etdik ki, vərəsəlik münasibətlərində beynəlxalq məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsində miras qoyan şəxsin daimi yaşayış yeri, onun vətəndaşı olduğu dövlət və ya daşınmaz əmlakın yerləşmə yerinin xüsusiyyətləri nəzərə alınır. Müqavilələri mövcud fərqlərə və oxşarlıqlara görə aşağıdakı formada qruplaşdırmaq mümkündür.

Birinci qrup ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələrdə miras qoyan şəxsin vətəndaşı olduğu dövlət əsas götürülərək, beynəlxalq məhkəmə aidiyyəti müəyyən edilir. Həmin müqavilələr sırasında Azərbaycan Respublikasının Gürcüstan və Özbəkistan respublikaları ilə bağlanmış olduğu ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələri qeyd edə bilərik. Adlarını qeyd etdiyimiz müqavilələrdə məhkəmə aidiyyətinin müəyyən olunması aşağıdakı formada qeyd edilmişdir: 1) daşınar əmlakla bağlı vərəsəlik işlərində icraat miras qoyan şəxsin öldüyü zaman vətəndaşı olduğu

Razılığa gələn dövlətin səlahiyyətli orqanları;

2) daşınmaz əmlakla bağlı vərəsəlik işlərində icraat daşınmaz əmlakın yerləşdiyi razılığa gələn dövlətin səlahiyyətli orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Göründüyü kimi birinci qrup ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələrdə daşınar əmlaka münasibətdə səlahiyyətli məhkəmənin müəyyən edilməsi miras qoyan şəxsin vətəndaşlığı əsasında müəyyən olunur. Təbii ki, bu zaman ikili vətəndaşlığı olan şəxslər istisnaıq təşkil edirlər. Bildiyimiz kimi, həmin şəxslərdə sıx bağlılıq prinsipi əsas götürülür. Yəni daim yaşadığı dövlətin qanunvericiliyi əsasında müəyyən edilir.

İkinci qrup ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələrdə beynəlxalq məhkəmə aidiyyəti son daimi yaşayış yeri prinsipi əsasında müəyyən edilir. Bu qrup ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələrə Rusiya, Moldova, İran və Qazaxıstan dövlətləri ilə bağladığı müqavilələri aid edə bilərik. Həmin müqavilələrdə beynəlxalq məhkəmə aidiyyəti aşağıdakı formada müəyyən olunmuşdur: 1) daşınar əmlakla bağlı vərəsəlik işlərində icraat miras qoyan şəxsin son daimi yaşayış yeri; 2) daşınmaz əmlakla bağlı vərəsəlik işlərində icraat daşınmaz miras əmlakın yerləşdiyi Razılığa gələn dövlətin səlahiyyətli orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

Göründüyü kimi bu qrup ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələr fərqli hüquqi rejim müəyyən edərək miras qoyan şəxsin hansı ölkənin vətəndaşı olmasından asılı olmayaraq, beynəlxalq məhkəmə aidiyyətini müəyyən edərək onun son daimi yaşayış yeri əsas götürülür.

Üçüncü qrup müqavilələr isə özündə daşınar əmlaka münasibətdə beynəlxalq məhkəmə aidiyyətini müəyyən edən xüsusi norma nəzərdə tutmuşdur. Belə ki, həmin müqavilələrdə qeyd olunur ki, ölmüş şəxsin bütövlükdə daşınar əmlakı son daimi yaşayış yeri olmayan dövlətin ərazisində yerləşsə və vərəsələrin hər birinin razılığı varsa, o zaman səlahiyyətli məhkəmə daşınar əmlakın yerləşdiyi dövlətin məhkəməsi hesab edilir. Bu məsələdə xüsusi vurğu daşınar əmlakın bütövlükdə bir dövlətin ərazisində olmasıdır. Özündə bu formada müddəa nəzərdə tutan ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələr sırasında Azərbaycan Respublikasının İranla, Qırğızıstan, Moldova və Rusiya dövlətləri ilə imzaladığı müqavilələri göstərə bilərik. İ.Q.Medvedev, V.V.Yarkov “Beynəlxalq vərəsəlik mübahisələrinin həlli ilə bağlı bəzi mübahisələr haqqında” adlı məqalədə qeyd edirlər ki, müqavilədə bu formada bir müddəanın olması tamamilə lüzumsuzdur. Belə ki, məqalədə qeyd olunur “Bu norma hələ roma hüququndan məlum olan əşyalar sahibinin ardınca gedir hüquqi aksiomasına ziddir” [8]. Müəllifin fikri ilə razı deyilik. Nəyə görə? Deyək ki, şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır, son daimi yaşayış yeri Rusiya Federasiyasıdır, lakin faktiki yaşayış yeri isə Türkiyə ərazisidir. Daşınar əmlakı da məhz bu baxımdan Türkiyədə şəxsin özü ilə birlikdə olmuşdur.

Hüquq ədəbiyyatında da qeyd edildiyi kimi, daşınmaz əmlaka münasibətdə istisna məhkəmə aidiyyəti əmlakın yerləşdiyi dövlətə məxsusdur. Qeyd olunan bu fikri apardığımız araşdırmanın ilkin nəticəsi olaraq da, qeyd edə bilərik.

Azərbaycan Respublikasının bağlamış olduğu ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələr sırasında xüsusi fərqlilik Litva dövləti ilə bağlamış olduğu müqavilədə özünü göstərir. Belə ki, həmin müqavilədə qeyd olunur ki, daşınar miras əmlakla bağlı məhkəmə aidiyyəti əşyanın olduğu, daşınmaz miras əmlakda isə həmin mirasın yerləşdiyi dövlətin məhkəməsi səlahiyyətli hesab olunur. Yəni bu zaman şəxsin nə daim yaşadığı yer, nə vətəndaşı olduğu dövlət, nə də faktiki olduğu dövlət heç bir halda nəzərə alınmır. Daşınar əmlakın məhkəmə aidiyyəti sadəcə onun olduğu yerin dövlətinə məxsus olur. İkitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələri tədqiq etdiyimiz zaman müəyyən maraqlı məqamlarla rastlaşa bilərik. Məsələn, miras qoyan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır, şəxsin son daimi yaşayış yeri Gürcüstan dövlətinin ərazisidir. Şəxsin daşınar əmlakı müəyyən hissələr formasında həm Azərbaycan Respublikası, həm Gürcüstan, həm də Rusiya Federasiyasının ərazisində yerləşir. Bu zaman belə bir sual meydana çıxır ki, daşınar əmlaka münasibətdə hansı ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilənin normaları əsas götürüləcək? Çünki qeyd etdiyimiz dövlətlərlə bağlanmış olan müqavilələrin şərtləri ziddiyyət təşkil edir. Belə ki, dövlətimizin Rusiya Federasiyası ilə bağlamış olduğu ikitərəfli müqaviləyə əsasən, əgər daşınar əmlaka münasibətdə beynəlxalq məhkəmə aidiyyəti ölmüş şəxsin son daimi yaşayış yeri (lex domicile) əsasında müəyyən olunursa, Gürcüstanla bağlamış olduğu müqavilədə bu səlahiyyət vətəndaşlıq prinsipi əsasında müəyyən olunur.

Ümumiyyətlə, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələrdə fərqli rejimlər müəyyən olunmuşdur. Yuxarıda adını çəkdiyimiz məqalədə İ.Q.Medvedev, V.V.Yarkov qeyd edirlər ki, bu məsələnin konkret həlli mövcud deyil və hər bir məsələyə fərdi yanaşmaq lazımdır. Müəlliflərin fikrinə əlavə olaraq qeyd etmək istərdik ki, ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələrin normaları eyni hüquqi rejim müəyyən etmədiyi halda daha əlverişli rejimin seçilməsi daha məqsədemüvafiq olardı. Belə ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz işdə xarici element özünü həm obyekt, həm də subyekt formasında göstərir. Bu, dövlətimizin fərqli dövlətlərlə bağladığı müqavilələrin maddələri ilə qeyd üst-üstə düşür. Məhz bu baxımdan düşünürük ki, bu halda çoxtərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilənin normalarının tətbiq olunması daha əlverişli formada tənzim olunmanı təmin edər. Azərbaycan Respublikası həm 1993-cü il Minsk, həm də 2002-ci Kişinyov konvensiyalarının iştirakçısıdır. Lakin Gürcüstan 2002-ci il Kişinyov konvensiyasının iştirakçısı olmadığı üçün həmin konvensiyanın müddəalarını qeyd etdiyimiz münasibətə tətbiq etmək mümkün deyil. 2002-ci il Kişinyov konvensiyasının 121-ci maddəsində qeyd olunur ki, bu konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlər arasında 1993-cü il Minsk konvensiyası qüvvədən düşmüş hesab olunur. Eyni zamanda Kişinyov konvensiyasının iştirakçısı olmayan dövlətlər arasında münasibətlərin tənzimlənməsinə Minsk konvensiyasının müddəaları tətbiq olunur. Məhz bu baxımdan düşünürük ki, haqqında danışılan beynəlxalq vərəsəlik münasibətinə çoxtərəfli 1993-cü il Minsk konvensiyasının tətbiq olunması ən optimal çıxış yoludur.

Yuxarıda məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsi üzrə ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələri oxşar və fərqli cəhətlərinə görə müəyyən formalarda qruplaşdırmışdıq. Lakin dövlətimizin imzalamış olduğu hüquqi yardım haqqında ikitərəfli müqavilələrin hər birində vərəsəliklə bağlı kolliziya normalar mövcud deyildir. Məsələn, hüquqi yardım haqqında Türkiyə Respublikası ilə 2002-ci ildə, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri ilə 2006-cı ildə, Mərakeş Krallığı ilə 2011-ci ildə bağlanmış müqavilələrdə yalnız məhkəmə tapşırıqları və qərarlarının tanınması və icrası ilə bağlı müddəalar nəzərdə tutulur.

Beynəlxalq məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsində əsas kimi hesab edə biləcəyimiz həm çoxtərəfli, həm ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələrdə məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsində fərqli rejimlərin müəyyən edildiyi aydın oldu. Məsələn, Gürcüstan və Azərbaycan həm Minsk konvensiyasının üzvüdür, həm də aralarında ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilə mövcuddur. Bu müqavilələrin normaları isə bir-birinə ziddiyyət təşkil edir. Belə ki, çoxtərəfli müqavilə daşınar əmlaka münasibətdə məhkəmə aidiyyətini müəyyən edən zaman son daimi yaşayış yerini əsas götürdüyü halda, ikitərəfli müqavilənin norması vətəndaşlıq prinsipini əsas götürür. Bu zaman belə bir sual yaranır ki, beynəlxalq məhkəmə aidiyyəti hansı müqavilə əsasında müəyyən edilir? Daha doğrusu hansı müqavilənin normaları bunu müəyyən etməkdə əsas hesab olunur? Digər paraqrafda qeyd etdiyimiz kimi ikitərəfli müqavilələrlə çoxtərəfli müqavilələrin normaları arasında ziddiyyət olduğu zaman ikitərəfli müqavilənin normaları daha xüsusi hüquqi rejim yaratdığı üçün onun normaları daha üstün hüquqi qüvvəyə malikdir. Bir şərtlə ki, onun normaları çoxtərəfli beynəlxalq müqavilənin imperativ normaları ilə ziddiyyət təşkil etməsin.

Həm çoxtərəfli, həm ikitərəfli müqavilələr tərəfimizdən araşdırıldı. Bu araşdırılmanın nəticəsi olaraq müəyyən məsələləri qeyd edə bilərik. Həm vərəsəliklə bağlı ikitərəfli müqavilələrdə, həm 1993-cü il Minsk, həm də 2002-ci il Kişinyov Konvensiyasında müəyyən oxşar müddəalar nəzərdə tutulur. Bu oxşarlıqlardan ilki kimi biz miras əmlakın daşınar və daşınmaz miras əmlaklar olaraq bölünməsinə göstərə bilərik. Digər məsələ isə daşınmaz əmlakla bağlı həmin müqavilələrdə nəzərdə tutulan müddəalardır. Qeyd olunan bütün o müqavilələrdə bu məsələ ilə bağlı məzmunu eyni olan normalar nəzərdə tutulmuşdur. Həmin müddəalarda birmənalı olaraq qeyd olunur ki, daşınmaz miras əmlakın yerləşdiyi yerin məhkəmələri bütün hallarda səlahiyyətli yurisdiksiya hesab olunurlar. Bu baxımdan 2002-ci il Kişinyov Konvensiyasının, eləcə də hüquqi yardım haqqında ikitərəfli müqavilələrin daşınmaz əmlakla bağlı müvafiq müddəası müstəsna aidiyyət kimi qiymətləndirilir. Müstəsna səlahiyyət isə tərəflərin razılığı ilə dəyişdirilə bilməz.

Beynəlxalq vərəsəlik münasibətlərində beynəlxalq məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsi ilə bağlı özündə norma nəzərdə tutan digər bir sənəd kimi yuxarıda da qeyd etdiyimiz 2012-ci ildə Avropa İttifaqı tərəfindən qəbul olunan Reqlamenti qeyd edə bilərik. Müvafiq reqlamentin 4-cü maddəsi “Ümumi yurisdiksiya” adlanır. Reqlamentdə beynəlxalq xarakterli vərəsəlik münasibətlərinin tənzimlənməsi universal qaydada nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda bu sənəddə yurisdiksiya da vahid formada müəyyən olunmuşdur. Belə ki, sənədin 4-cü maddəsində qeyd olunur ki, vərəsəlik münasibətlərində beynəlxalq məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsi şəxsin son yaşayış yeri prinsipi əsasında müəyyən olunur. Reqlamentdə miras əmlakın daşınar və daşınmaz əmlaklar olması ilə bağlı fərqləndirmə aparılmır. Reqlamentdə eyni zamanda son daimi yaşayış yeri (lex domicile) və ya vətəndaşı olduğu dövlət (lex patriae) terminlərindən istifadə olunmur. Yeni reqlamentin müddəalarına əsasən miras əmlak daşınar və ya daşınmaz miras əmlak bölgüsü etmədən, ölmüş şəxsin son yaşayış yeri (habitual residence) prinsipi əsasında ümumilikdə beynəlxalq vərəsəlik münasibətlərində yurisdiksiya müəyyən edilir. Reqlamentin bu maddəsi bizim MPM-in 443.0.11-ci maddəsinin ikinci hissəsi ilə oxşarlıq təşkil edir. Belə ki, qeyd etdiyimiz kimi bizim qanunvericiliyimizdə də məhkəmə aidiyyəti miras əmlakı daşınar və daşınmaz miras əmlaklara bölmədən səlahiyyətli yurisdiksiyanı müəyyən edir.

Məhkəmə və digər tətbiqedicilər orqanlar beynəlxalq müqavilələri tətbiq etməklə ilk növbədə dövlət orqanı olaraq, səlahiyyətlərinə aid olan və beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənən məsələlər üzrə Azərbaycanın götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin edirlər (“Beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında” 1995-ci il Qanunu, m.17). Əgər məhkəmə və ya inzibati orqan qərar qəbul edərkən beynəlxalq müqavilənin müddəalarını, beynəlxalq adət hüquq normalarını və ya hər hansı digər beynəlxalq hüquqi normaları rəhbər tutursa, onda beynəlxalq hüquq milli hüquq sistemində mənsub olan dərəcədə fəaliyyət göstərir [7, s. 5]. Vərəsəlik münasibətlərinin xarakterini, bu münasibətlərin səmərəli tənzimlənməsini, eləcə də qəbul etdiyi qərarın təminatlı olmasını nəzərə alaraq, məhkəmə hansı formada, müstəqil, birgə və ya prioritet tətbiq edilməsindən asılı olmayaraq ilk növbədə müvafiq münasibətlə bağlı olan beynəlxalq sazişlərə müraciət etməlidir. Bu zaman məhkəmə ilkin olaraq müvafiq məsələ ilə bağlı səlahiyyətli olmasını (beynəlxalq məhkəmə aidiyyəti) müəyyən etməlidir.

Məqalənin sonunda nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, MPM-in 443.0.11-ci maddəsində qeyd olunan vəsiyyət edən şəxs termini yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi özündə miras qoyan şəxs terminini ehtiva etmir. Məhz bu baxımdan həm “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Qanununun 56.0.2-ci maddəsini nəzərə alaraq, eyni zamanda vəsiyyət edən şəxs termini Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin beynəlxalq vərəsəlik münasibətlərində beynəlxalq məhkəmə aidiyyətini tam müəyyən etmədiyini nəzərə alaraq, MPM-in 443.0.11-ci maddəsində nəzərdə tutulan vəsiyyət edən şəxs termini miras qoyan şəxs termini ilə əvəz edilməli və ya həmin maddəyə əlavə olaraq qanun üzrə vərəsəlik münasibətlərində beynəlxalq məhkəmə aidiyyətini müəyyən edən bənd əlavə olunmalıdır.

Eyni zamanda qeyd edək ki, beynəlxalq məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsi üzrə ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələr müxtəlif qruplara bölünür. Bu zaman həmin ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələrdə daşınar miras əmlakla münasibətdə beynəlxalq məhkəmə aidiyyəti vətəndaşlıq, son daimi yaşayış yeri prinsipi, daşınmaz miras əmlakda isə vahid olaraqdan əmlakın yerləşdiyi yer prinsipi əsasında müəyyən olunur. Nəhayət digər qrup müqavilələr isə özündə daşınar mirasla bağlı xüsusi norma nəzərdə tutan və ən sonuncu, ümumiyyətlə, özündə xarici elementli vərəsəlik münasibətlərində beynəlxalq məhkəmə aidiyyətinin müəyyən edilməsi ilə bağlı norma nəzərdə tutmayan müqavilələrdir. Göründüyü kimi beynəlxalq məhkəmə aidiyyəti ilə bağlı dövlətimizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr ilə Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyi arasında ziddiyyətin olması aşkardır. Bu ziddiyyətin aradan qaldırılması istiqamətində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 151 və MPM-in 13.3-cü maddələrinin müddəaları nəzərə alınmalıdır. Bu müddələrə əsasən, beynəlxalq müqavilələrlə Azərbaycan Respublikasının normativ aktları arasında ziddiyyət olduğda beynəlxalq müqavilənin normaları tətbiq edilir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Allahverdiyev, S.S. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq xüsusi (mülki) hüquq kursu. Dərslik. II nəşr / S.S. Allahverdiyev. – Bakı: Hüquq Yayın Evi nəşriyyatı, - 2021. – 840 s.
2. Dəmirov, İ.Z. Beynəlxalq xüsusi hüquq və beynəlxalq mülki prosesin qarşılıqlı əlaqəsi / hüq. fəl. dok. elm. dər. alm. üçün diss. / Bakı, -2014. -187 s.
3. İbayev, B.Ə. Beynəlxalq mülki proses. Dərslik / B.Ə. İbayev. - Bakı: Elm, - 2005. - 548 s.
4. Musab, İ. Miras Hukukuna İlişkin Dava ve İşlerde Türk Mahkemelerinin Milletlerarası Yetkisi: [Elektron resurs] // Public and Private International Law Bulletin, 41(2), 02.12.2021 URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1960171-54>
5. Mesut, A. Yabancılik ünsürünün mahiyeti ve yargılamadaki rölü: [Elektron resurs] // Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, -2014, Özel sayı, - 1025-1066 s. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/756064-52>
6. Ануфриева, Л.П. Международное частное право. В 3-х т. Том 1. Общая часть. Учебник / М: Издательство БЕК, - 2002, 288 с. Том 2. Особенная часть; Учебник. М: Издательство БЕК, - 2000, - 656 с.
7. Гетьман-Павлова, И.В. Международное частное право. Учебник для магистров / И. В. Гетьман-Павлова. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство Юрайт, 2013. - 959 с.
8. Медвед, И.Г., Ярков, В.В. О некоторых проблемах разрешения международных наследственных споров: [Электронный ресурс] // Закон, - 2014. № 8. URL: <https://base.garant.ru/57518846/>

**Ханумана Кафарова доктор философии по праву, преподаватель кафедры «Международное частное право и европейское право» Бакинского государственного университета.
Э-почта: xanim84.84@mail.ru**

Резюме

В статье анализируется автором вопрос о правильном определении юрисдикционной коллизии в частных международных наследственных отношениях. В этом направлении был проведен сравнительный анализ правовых систем. Проанализированы нормы международных многосторонних и двусторонних договоров, выступающие в качестве основного источника определения международной подсудности, исследованы в сравнении с нормами национального законодательства. Ключевые слова: подсудность, договор, завещание, национальное законодательство.

**Khanimana Gafarova
Doctor of Philosophy in Law,
Lecturer of Private International Law
and European
Law Baku State University
e-mail: xanim84.84@mail.ru**

Summary

The article analyzes the author's question of the correct definition of a jurisdictional conflict in private international inheritance relations. A comparative analysis of legal systems was carried out in this direction. The norms of international multilateral and bilateral treaties, which act as the main source of determining international jurisdiction, are analyzed and studied in comparison with the norms of national legislation. Keywords: jurisdiction, contract, will, national legislation.

**Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 24.05.2024
Çapa qəbul tarixi: 23.08.2024**

DOI: 10.30546/120124.2024.1.033.

CINAYƏT MÜHAKİMƏ İCRAATINDA VİDEOKONFRANS ƏLAQƏ SİSTEMİNDƏN İSTİFADƏ OLUNMASI MƏSƏLƏLƏRİ

Bayramov Mayıl Abbas oğlu

Bakı Ağır Cinayət Məhkəməsinin sabiq hakimi,
Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Ədliyyə Akademiyasının Məhkəmə hüququ, prokuror və vəkillik fəaliyyəti kafedrasının müəllimi
tmayil.bayramov.54@mail.ru

Əsgərova Mətanət Paşa qızı

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Ədliyyə Akademiyasının Cinayət prosesi, kriminalistika və məhkəmə ekspertizası kafedrasının baş müəllimi, hüquq elmləri doktoru, dosent, ədliyyə müşaviri
matanatasgarova@yahoo.com

Xülasə

Məqalədə cinayət təqibi üzrə icraatın tezliyinin təmin edilməsi və proses iştirakçılarının hüquqlarının təmin edilməsi aspektində cinayət işləri üzrə prosessual hərəkətlərin, mühakimə icraatının ayrı-ayrı hissələrinin proses iştirakçılarının iştirakı olmadan videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsinin prosessual qaydaları təhlil edilir və cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsində videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə olunması perspektivləri araşdırılır.

Açar sözlər: videokonfrans əlaqə sistemi, prosessual hərəkətlər, məxfilik, ədalət mühakiməsi, dindirmə

Məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuşdur ki, Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyətini ədalət mühakiməsi yolu ilə yalnız məhkəmələr həyata keçirir. (maddə 125). Həmin məsələlərlə bağlı "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə təsis edilmiş Azərbaycan Respublikası məhkəmələri fəaliyyət göstərir (maddə 1). Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin fəaliyyəti yalnız ədalət mühakiməsinin və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir (maddə 3). Məhkəmələr işlərə baxarkən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, qanunlarını və digər qanunvericilik aktlarını, eləcə də Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri rəhbər tuturlar (maddə 4).

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində (bundan sonra - CPM) isə qeyd edilir ki, cinayət mühakimə icraatı Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sistemində daxil olan səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən həyata keçirilir. Məhkəmənin hökmü olmadan heç kəs cinayət törətməkdə təqsirli sayıla və məhkum oluna bilməz (maddə 23.1).

Analitik təhlil göstərir ki, məhkəmələr tərəfindən ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən insanları, o cümlədən məhkəmə baxışı ilə bağlı proses iştirakçılarını (tərəfləri), hüquqi və fiziki şəxsləri narahat edən məsələlərdən biri məhkəmə baxışının uzun müddət, bəzən səbəbsiz təxire salınmasıdır.

Ədalət mühakiməsinin səmərəli həyata keçirilməsinin ən mühüm şərtlərindən biri vaxt və müddət məsələsi ilə bağlıdır. Başqa sözlə, məhkəmə tərəfindən cinayət təqibi üzrə icraatın tezliyinin təmin olunması, icraatın CPM-də nəzərdə tutulmuş müddətlərdə başlaması və qurtarması çox əhəmiyyətlidir. Odur ki, məhkəmələr çalışmalıdır ki, sübutların vaxtında tədqiq edilməsi təmin olunsun. Təqsirləndirilən şəxslər onlara ittiham elan olunmasını, proses iştirakçıları işlərinə baxılmasını və pozulmuş hüquqlarının bərpasını uzun müddət gözləməsinlər.

Həmin məsələlərlə bağlı cinayət-prosessual qanunvericiliyin “cinayət təqibi üzrə icraatın tezliyinin təmin olunması”ndan bəhs edən 48-ci maddəsində göstərilir ki, cinayət təqibi üzrə icraat təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən CPM-də nəzərdə tutulmuş müddətlərdə elə başlanmalı və qurtarmalıdır ki, sübutların vaxtında əldə olunması və tədqiq edilməsi təmin olunsun. Şəxslər onlara ittiham elan olunmasını, işlərinə baxılmasını və pozulmuş hüquqlarının bərpasını həddən artıq uzun müddət gözləməsinlər (maddə 48.1).

Qeyd edilən məsələlərin reallaşmasında cinayət mühakimə icraatının videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi çox əhəmiyyətlidir. Məlumat üçün bildirik ki, 2020-ci il 25 iyun tarixli 140-VIQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu (“Azərbaycan” qəzeti, 12 iyun 2020-ci il, № 134, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2020-ci il, № 7, maddə 852) ilə CPM-ə yeni məzmununda 51-2-ci (cinayət mühakimə icraatının videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi) maddələri əlavə olunmuşdur. Nəticədə CPM-ə edilmiş bu əlavə Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sistemində ədalət mühakiməsinin daha səmərəli həyata keçirilməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. Başqa sözlə, məhkəmə icraatının lüzumsuz uzadılmasının qarşısı alınmışdır.

Cinayət mühakimə icraatının videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsinin yeni sahə olmasını və mövzunun aktuallığını nəzərə alaraq, məsələlərin təhlilinə aşağıda göstərilən formatda, sual-cavab şəklində yer verilməsinə üstünlük veririk.

1. Cinayət mühakimə icraatında prosessual hərəkətlər hansı şəxslərin bilavasitə iştirakı olmadan videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bilər?

CPM-in 51-2.1-ci maddəsində göstərilir ki, cinayət mühakimə icraatında prosessual hərəkətlər şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh, zərər çəkmiş şəxs, zərər çəkmiş şəxsin və təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisi, xüsusi ittihamçı, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələri barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsi, şahid, ekspert, mütəxəssis, tərcüməçi, yaxud məhkumun bilavasitə iştirakı olmadan videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bilər.

Qeyd edilən şəxslərin sırasında həm cinayət prosesinin tərəflərini təmsil edən şəxslər, həm də cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslər var. Lakin bu siyahıda “cinayət prosesinin tərəfləri”ndən prokuror (dövlət ittihamçısı), “cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslər”dən isə hal şahidi və məhkəmə iclasının katibi nəzərdə tutulmamışdır.

Belə ki, cinayət-prosessual qanunvericiliyin 7-ci maddəsində verilmiş əsas “anlayışlar”a əsasən:

- cinayət prosesinin iştirakçıları təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror, habelə zərər çəkmiş şəxs, xüsusi ittihamçı, mülki iddiaçı, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələri, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, onların qanuni nümayəndələri, müdafiəçi, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsi, mülki cavabdeh, onun qanuni nümayəndəsi və ya nümayəndəsi hesab olunur (maddə 7.0.18);

- cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslər isə hal şahidi, şahid, mütəxəssis, ekspert, məhkəmə iclasının katibi və tərcüməçidir (maddə 7.0.29).

- cinayət prosesinin tərəfləri çəkişmə və hüquq bərabərliyi əsasında cinayət mühakimə icraatında ittihamı və müdafiəni həyata keçirən cinayət prosesinin iştirakçılarıdır (maddə 7.0.19);

- İttiham tərəfi birlikdə götürülmüş təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror, həmçinin zərər çəkmiş şəxs, xüsusi ittihamçı, mülki iddiaçıdır (maddə 7.0.21).

- Müdafiə tərəfi birlikdə götürülmüş şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, onun müdafiəçisi, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsi, onun müdafiəçisi və mülki cavabdehdir (maddə 7.0.28);

Başqa sözlə, cinayət mühakimə icraatında prosesual hərəkətlər, qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda cinayət prosesinin tərəflərini təmsil edən şəxslərlə (şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh, zərər çəkmiş şəxs, zərər çəkmiş şəxsin və təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisi, xüsusi ittihamçı, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələri, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsi) yanaşı, cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərin (şahidin, mütəxəssisin, ekspertin və tərcüməçinin) də bilavasitə iştirakı olmadan videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bilər.

2. Cinayət mühakimə icraatında prosesual hərəkətlər hansı hallarda proses iştirakçılarının iştirakı olmadan videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bilər?

Cinayət-prosesual qanunvericilikdə verilmiş anlayışlara əsasən "cinayət mühakimə icraatı" - CPM-də nəzərdə tutulmuş qaydada məhkəməyədək, habelə birinci, apellyasiya və kassasiya instansiyası məhkəmələrində aparılan icraatdır (maddə 7.0.8). "Prosesual hərəkətlər" dedikdə isə cinayət prosesi iştirakçılarının CPM-də nəzərdə tutulmuş və onun müddəalarına uyğun həyata keçirdikləri hərəkətlər başa düşülür (maddə 7.0.37).

Cinayət-prosesual qanunvericilikdə izahından göründüyü kimi, cinayət mühakimə icraatında prosesual hərəkətlər bir çox hallarda, o cümlədən CPM-də (maddə 51-2.1) göstərilən şəxslərin həyatı və sağlamlığı üçün real təhdidlər olduqda, onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, habelə onlara kənar təsirlərin qarşısının alınması zərurəti yarandıqda videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bilər.

Məsələn, cinayət prosesinin iştirakçıları olan: şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin, mülki iddiaçının, mülki cavabdehin, zərər çəkmiş şəxsin, zərər çəkmiş şəxsin və təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisinin, xüsusi ittihamçının, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələrinin, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsinin, şahidin, ekspertin, mütəxəssisin, tərcüməçinin, yaxud məhkumun həyatı və sağlamlığı üçün real təhdidlər olduqda, başqa sözlə onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, habelə onlara kənar təsirlərin qarşısının alınması zərurəti yarandıqda cinayət mühakimə icraatında prosesual hərəkətlər - həmin şəxslərin bilavasitə iştirakı olmadan, videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bilər.

Bundan əlavə, cinayət mühakimə icraatında prosesual hərəkətlər, CPM-də (maddə 51-2.1) göstərilən şəxslərin səhhətinin vəziyyəti, müvafiq icraatda bilavasitə iştirakını qeyri-mümkün etdikdə həmin şəxslərin iştirakı olmadan, videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bilər.

Bundan başqa, digər üzrlü səbəblər (xarici ölkədə, ezamiyyətdə, toyda, yaxın qohumunun yas mərasimlərində olması və s.) mülki iddiaçının, mülki cavabdehin, zərər çəkmiş şəxsin, zərər çəkmiş şəxsin və ya təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisinin, xüsusi ittihamçının, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələrinin, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsinin, şahidin, ekspertin, mütəxəssisin və tərcüməçinin (şübhəli, təqsirləndirilən şəxs və ya məhkum istisna olmaqla) müvafiq icraatda bilavasitə iştirakını qeyri-mümkün etdikdə prosesual hərəkətlər - həmin şəxslərin bilavasitə iştirakı olmadan, videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bilər.

Göstərilənlərlə yanaşı, cinayət-prosesual qanunvericilikdə (maddə 51-2) xüsusilə qeyd edilir ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin mənafeyinin qorunması zərurəti yarandıqda da prosesual hərəkətlər həmin şəxsin bilavasitə iştirakı olmadan, videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bilər (maddə 51-2.1.3).

Təbii və ya texnogen qəzalar, epidemiya, fəvqəladə vəziyyət və ya qarşısızalmaz qüvvənin təsiri nəticəsində, cinayət prosesinin iştirakçıları hesab edilən: şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh, zərər çəkmiş şəxs, zərər çəkmiş şəxsin və təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisi, xüsusi ittihamçı, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələri, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsi, şahid, ekspert, mütəxəssis, tərcüməçi, yaxud məhkum müvafiq icraatda bilavasitə iştirak edə bilmədikdə prosessual hərəkətlər həmin şəxslərin bilavasitə iştirakı olmadan, videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bilər (maddə 51-2.1.4).

Məlumat üçün bildirək ki, "Ekoloji təhlükəsizlik haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun "əsas anlayışlar"dan bəhs edən 1-ci maddəsinə əsasən təhlükəli ekoloji vəziyyət antropogen və təbii təsirlər, o cümlədən fəlakət və qəzalar nəticəsində ətraf mühitin dağılma təhlükəsi və ya vəziyyətində mənfi dəyişiklərlə səciyyələnən və bu səbəbdən insanın və cəmiyyətin həyati vacib maraqlarına təhlükə yaradan vəziyyətdir.

Fəvqəladə ekoloji vəziyyət - insanların həyat və sağlamlığının, habelə ətraf mühitin qorunması məqsədilə zəruri təcili tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edən təhlükəli ekoloji vəziyyətdir.

Digər normativ aktlara əsasən isə fəvqəladə hal - ətraf mühitə və insan səhhətinə ziyan vura, maddi və mənəvi itkilərə səbəb ola bilən təhlükəli hadisədir. Fəvqəladə hallar təbii və texnogen mənşəli olmaqla iki qrupa bölünür. Təbii mənşəli fəvqəladə hallar baş verən fəlakətli təbiət hadisələridir. Məsələn: zəlzələ, sel, daşqın, torpaq sürüşməsi, vulkan püskürməsi, qar uçuqunu, sunami, fırtına və s. bu kimi təbii fəlakətlərdir.

Təbii fəlakət - böyük nisbətde və ya tamamilə insanların idarəsi xaricində reallaşan, mal və can itkisinə səbəb ola biləcək təhlükəli və ümumiyyətlə böyük diametrlili hadisədir. Texnogen mənşəli fəvqəladə hallar isə insan fəaliyyəti nəticəsində baş verən hadisələrdir.

Bunlardan - yanğıın, partlayış, nəqliyyat qəzaları, kimyəvi qəzalar, radioaktiv qəzalar, tikililərin uçması, dəm qazı təhlükəsi, kommunal təsərrüfatda qəzalar və s. göstərə bilərik. Texnogen qəza - texnogen obyektde böyük həcmli qəzalardır ki, nəticədə çoxlu sayda insan tələfatına və hətta ekoloji dəyişikliklərə səbəb ola bilər. Qəza dedikdə, müəyyən şərtlər daxilində insanın həyat fəaliyyətinə zərər vura bilən hadisə və proseslər nəzərdə tutulur.

Epidemiya - İnsanın hər hansı bir infeksiya, yaxud invazion xəstəliyinin məlum ərazidə adi (sporadik) xəstələnmə səviyyəsindən xeyli artıq yayılması, tez vaxtda geniş yayılan xəstəlikdir. Yaşayış yerində (ölkədə, rayonda, kollektivdə) hər hansı infeksiya xəstəliyinin kütləvi şəkildə yayılmasıdır. Epidemiya yerli və gətirilmə ola bilər. Epidemiya bir neçə ölkəni, qitəni və ya bütün yer kürəsini əhatə etdikdə pandemiya, birdən-birə baş verdikdə eksploziv adlanır. İnfeksiya xəstəliklərin yüksək yayılma səviyyəsi bioloji və sosial amillərlə bağlıdır.

Göstərilən məsələlər ilə bağlı CPM-in 51-2.1-ci maddəsində aşağıdakılar qeyd olunur: Cinayət mühakimə icraatında prosessual hərəkətlər aşağıdakı hallarda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh, zərər çəkmiş şəxs, zərər çəkmiş şəxsin və təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisi, xüsusi ittihamçı, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələri, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsi, şahid, ekspert, mütəxəssis, tərcüməçi, yaxud məhkumun bilavasitə iştirakı olmadan videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bilər:

- bu Məcəllənin 51-2.1-ci maddəsində göstərilən şəxslərin həyatı və sağlamlığı üçün real təhdidlər olduqda onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, habelə onlara kənar təsirlərin qarşısının alınması zərurəti yarandıqda (mad.51-2.1.1);

- səhhətinin vəziyyəti, yaxud şübhəli, təqsirləndirilən şəxs və ya məhkum istisna olmaqla bu Məcəllənin 51-2.1-ci maddəsində göstərilən başqa şəxslərlə bağlı digər üzrlü səbəblər onların müvafiq icraatda bilavasitə iştirakını qeyri-mümkün etdikdə; (mad.51-2.1.2);

- yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin mənafeyinin qorunması zərurəti yarandıqda; (mad.51-2.1.3);

3. Hansı hallarda prosessual hərəkətlər şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin, yaxud məhkumun razılığı alınmadan videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bilər?

CPM-in “şübhəli şəxs”dən və “təqsirləndirilən şəxs”dən bəhs edən 90-91-ci maddələrinə əsasən şübhəli şəxs və ya təqsirləndirilən şəxs CPM-də, habelə “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş digər hüquqlardan istifadə edə bilərlər (maddə 90.7.24 və 91.5.42). Şübhəli şəxsin və ya təqsirləndirilən şəxsin öz hüquqlarından istifadə və ya bundan imtina etməsi onun ziyanına şərh edilməməli və ona münasib olmayan nəticələrə gətirib çıxarmamalıdır (maddə 90.9 və 91.7).

CPM-in 51-2.5-ci maddəsində göstərilən tələblərə əsasən isə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin, yaxud məhkumun iştirakı ilə prosessual hərəkətlər həmin şəxsin razılığı olduqda videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilir. Başqa sözlə prosessual hərəkətlərin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsinə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin, yaxud məhkumun razılığı tələb olunur.

Bununla yanaşı, elə hallar mövcud olur ki, prosessual hərəkətlər məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin, yaxud məhkumun razılığı alınmadan videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilir.

Məsələn, bəzən cinayət işlərinin materiallarında şübhəli, təqsirləndirilən şəxs və ya məhkum istisna olmaqla, digər proses iştirakçısının (mülki iddiaçının, mülki cavabdehin, zərər çəkmiş şəxsin, zərər çəkmiş şəxsin və ya təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisinin, xüsusi ittihamçının, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələrinin, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsinin, şahidin, ekspertin, mütəxəssisin, tərcüməçinin) səhhəti ilə bağlı prosessual hərəkətin həyata keçirilməsində bilavasitə iştirakının məqsədəuyğun hesab edilməməsinə dair tibbi rəy olur. Nəticədə səhhətinin vəziyyəti ilə əlaqədar həmin şəxslərin məhkəmə baxışında iştirakı və yaxud konkret prosessual hərəkətin həyata keçirilməsində bilavasitə iştirakı məqsədəuyğun hesab edilmir. Belə şəxslər mülki iddiaçı, mülki cavabdeh, zərər çəkmiş şəxs, şahid, ekspert və s. də ola bilər. Şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, yaxud məhkum isə bu şəxslərin məhkəmə baxışında bilavasitə iştirakını arzu edir və barəsində tibbi rəy olan bu şəxslərin (zərər çəkmiş şəxsin, şahidin ekspertin və s.) videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə dindirilməsinə razılıq vermirlər. Bu kimi vəziyyətdə prosessual hərəkətlər məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin, yaxud məhkumun razılığı alınmadan videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bilər.

Bundan əlavə, təbii və ya texnogen qəzalar, epidemiya, fəvqəladə vəziyyət hallarında da məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə prosessual hərəkətlər şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin, yaxud məhkumun razılığı alınmadan videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bilər.

Qeyd edilən məsələlərlə bağlı CPM-in 51-2.5-ci maddəsində aşağıdakılar göstərilir:

“Şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin, yaxud məhkumun iştirakı ilə prosessual hərəkətlər həmin şəxsin razılığı olduqda videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilir. Bu Məcəllənin 51-2.1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş halda şəxsin səhhətinin vəziyyəti ilə əlaqədar onun prosessual hərəkətin həyata keçirilməsində bilavasitə iştirakının məqsədəuyğun hesab edilməməsinə dair tibbi rəy olduqda, habelə bu Məcəllənin 51-2.1.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə prosessual hərəkətlər şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin, yaxud məhkumun razılığı alınmadan videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bilər.”

4. Videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə prosessual hərəkətlər - hansı xüsusiyyətlər və qaydalar nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir?

“Cinayət mühakimə icraatının elektron qaydada aparılması”ndan bəhs edilən fəsilə,

həmçinin CPM-in 51-1.1-ci maddəsində qeyd olunmuşdur ki, elektron qaydada məhkəmə icraatı, həmçinin məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi qaydasında məhkəmələrdə aparılan icraat CPM ilə müəyyən edilmiş prosessual qaydalara uyğun olaraq "Elektron məhkəmə" informasiya sistemi vasitəsi ilə aparılır. Cinayət prosesini həyata keçirən digər orqanların informasiya sistemləri prosessual sənədlərin və digər materialların CPM ilə müəyyən edilmiş prosessual qaydalara uyğun olaraq məhkəmələrlə elektron qaydada mübadilə edilməsi üçün "Elektron məhkəmə" informasiya sistemində inteqrasiya olunur.

Prosessual qanunvericiliyin tələblərinə əsasən, videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə prosessual hərəkətlər edildikdə, birinci növbədə CPM-in 51-2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş xüsusiyyətlər (xüsusi normalar) nəzərə alınmalıdır. Belə ki, CPM-in 51-2.1-ci maddəsində göstərilən kimi cinayət mühakimə icraatında prosessual hərəkətlər şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh, zərər çəkmiş şəxs, zərər çəkmiş şəxsin və ya təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisi, xüsusi ittihamçı, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələri, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsi, şahid, ekspert, mütəxəssis, tərcüməçi, yaxud məhkumun bilavasitə iştirakı olmadan videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bilər.

Cinayət mühakimə icraatında prosessual hərəkətlər müvafiq proses iştirakçısının bilavasitə iştirakı olmadan, yalnız aşağıdakı hallarda videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bilər:

- CPM-in 51-2.1-ci maddəsində göstərilən şəxslərin həyatı və sağlamlığı üçün real təhdidlər olduqda onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, habelə onlara kənar təsirlərin qarşısının alınması zərurəti yarandıqda;

- səhhətinin vəziyyəti, yaxud şübhəli, təqsirləndirilən şəxs və ya məhkum istisna olmaqla, CPM-in 51-2.1-ci maddəsində göstərilən başqa şəxslərlə (mülki iddiaçı, mülki cavabdeh, zərər çəkmiş şəxs, zərər çəkmiş şəxsin və ya təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisi, xüsusi ittihamçı, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələri, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsi, şahid, ekspert, mütəxəssis və tərcüməçi) bağlı digər üzlü səbəblər onların müvafiq icraatda bilavasitə iştirakını qeyri-mümkün etdikdə;

- yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin mənafeyinin qorunması zərurəti yarandıqda;

- təbii və ya texnogen qəzalar, epidemiya, fəvqəladə vəziyyət və ya qarşısı alınmaz qüvvənin təsiri nəticəsində CPM-in 51-2.1-ci maddəsində göstərilən şəxslər (şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh, zərər çəkmiş şəxs, zərər çəkmiş şəxsin və ya təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisi, xüsusi ittihamçı, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələri, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsi, şahid, ekspert, mütəxəssis, tərcüməçi, yaxud məhkumun) müvafiq icraatda bilavasitə iştirak edə bilmədikdə.

Məhkəmə icraatı zamanı prosessual hərəkətlər cinayət prosesi tərəflərinin (ittiham və müdafiə tərəflərinin) vəsatəti və ya CPM-in 51-2.1-ci maddəsində göstərilən digər şəxslərin (məsələn: şahidin, ekspertin, mütəxəssisin, tərcüməçinin) müraciəti, yaxud məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə və yalnız məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı əsasında videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilir. Məhkəmə bir və ya bir neçə prosessual hərəkətin, habelə icraatın tamamilə və ya qismən videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi barədə qərar qəbul edir.

Göstərilənlərlə yanaşı, videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə prosessual hərəkətlər CPM-in 51-2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla CPM-də nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilməlidir.

Qeyd edilən məsələlərlə bağlı CPM-in 51-2.2-ci maddəsində göstərilir ki, "videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə prosessual hərəkətlər CPM-in 51-2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla CPM-də nəzərdə tutulmuş

qaydada həyata keçirilməlidir.”

5. Məhkəmə icraatında kimin vəsatəti, müraciəti və ya təşəbbüsü və hansı orqanın qərarı əsasında videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə həyata keçirilir?

Cinayət prosesual qanunvericiliyin (52-1-ci maddəsinin) tələblərinə əsasən məhkəmə icraatı zamanı prosesual hərəkətlərin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi barədə vəsatəti prosesin tərəfləri verə bilərlər.

CPM-in “anlayış”lardan bəhs edən 7-ci maddəsinə əsasən, cinayət prosesinin tərəfləri çəkişmə və hüquq bərabərliyi əsasında cinayət mühakimə icraatında ittihamı və müdafiəni həyata keçirən cinayət prosesinin iştirakçılarıdır (maddə 7.0.19). İttiham tərəfi birlikdə götürülmüş təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror, həmçinin zərər çəkmiş şəxs, xüsusi ittihamçı, mülki iddiaçıdır (maddə 7.0.21). Müdafiə tərəfi birlikdə götürülmüş şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, onun müdafiəçisi, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsi, onun müdafiəçisi və mülki cavabdehdir (maddə 7.0.28).

Beləliklə, cinayət prosesual qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq məhkəmə icraatı zamanı prosesual hərəkətlərin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi barədə vəsatəti prokuror (dövlət ittihamçısı), zərər çəkmiş şəxs, xüsusi ittihamçı, mülki iddiaçı, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, onun müdafiəçisi, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsi, onun müdafiəçisi və mülki cavabdeh və s. verə bilərlər.

Cinayət prosesual qanunvericiliyin (52-1-ci maddəsinin) tələblərinə əsasən məhkəmə icraatı zamanı prosesual hərəkətlərin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi barədə müraciəti isə CPM-in 51-2.1-ci maddəsində göstərilən digər şəxslər, başqa sözlə cinayət prosesinin tərəfləri olmayan şəxslər verə bilərlər.

CPM-in “anlayış”lardan bəhs edən 7-ci maddəsinə əsasən cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslər” dedikdə hal şahidi, şahid, mütəxəssis, ekspert, məhkəmə iclasının katibi və tərcüməçi başa düşülür (maddə 7.0.29). Lakin CPM-in 51-2.1-ci maddəsində göstərilən digər şəxslər sırasında yalnız şahid, ekspert, mütəxəssis və tərcüməçi nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddədə hal şahidi və məhkəmə iclasının katibi isə nəzərdə tutulmamışdır. Beləliklə, cinayət prosesual qanunvericiliyin (52-1-ci maddəsinin) tələblərinə uyğun olaraq məhkəmə icraatı zamanı prosesual hərəkətlərin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi barədə müraciəti şahid, ekspert, mütəxəssis və tərcüməçi edə bilər.

CPM-in “vəsətətlərə və xahişlərə baxılmasının məcburiliyi”ndən bəhs edən 121-ci maddəsinə əsasən isə cinayət prosesini həyata keçirən orqan cinayət təqibi üzrə icraatın materiallarına cinayət prosesi tərəflərinin, habelə cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərin yazılı vəsatətlərini və xahişlərini əlavə etməlidir (maddə 121.1.2). CPM-də digər qayda nəzərdə tutulmayıbsa, vəsatətlərə və xahişlərə onların verilməsindən bilavasitə sonra baxılmalı və nəticələri üzrə müvafiq qərar çıxarılmalıdır (vəsətətin həll olunması cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən vəsatət üzrə qərarın qəbul edilməsi üçün əhəmiyyətli hallar müəyyən edilənədək təxirə salına bilər; CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda vəsatətin vaxtında verilməməsi onun baxılmamış saxlanılmasına səbəb olur) (maddə 121.1.3).

Vəsətətə və ya xahişə əsasən qəbul edilmiş qərar əsaslandırılmalı və həmin qərar ərizəçinin dəlillərinə verilmiş qiymət öz əksini tapmalıdır. Cinayət təqibi ilə bağlı olan bütün halların lazımı hüquqi prosedur daxilində hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılmasına, cinayət prosesi iştirakçılarının və cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərin pozulmuş hüquqlarının və qanuni mənfəələrinin bərpa edilməsinə yönəldilmiş vəsatət və xahişlər rədd edilə bilməz (maddə 121.2).

Vəsətətin və ya xahişin rədd edilməsi onların cinayət prosesinin sonrakı mərhələlərində və ya cinayət prosesini həyata keçirən digər orqana vəsatət və ya xahişlə təkrar müraciətinə mane olmur. Vəsətətin və xahişin digər hallarda təkrar verilməsi yeni dəlil gətirildikdə və ya cinayət prosesinin gedişində onların təmin edilməsinin zəruriliyi təsdiq olunduqda mümkündür (maddə 121.3).

Cinayət prosessual qanunvericiliyin (52-1-ci maddəsinin) tələblərinə əsasən məhkəmə icraatı zamanı prosessual hərəkətlərin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə də ola bilər. Lakin bütün (vəsətət, müraciət və ya təşəbbüs olduğu) hallarda məhkəmə əsaslandırılmış qərar çıxarmalıdır. Məhkəmə icraatı zamanı prosessual hərəkətlər yalnız məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı əsasında videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bilər.

Qeyd edilən məsələlərlə bağlı CPM-in 51-2.2-ci maddəsində göstərilir ki, “məhkəmə icraatı zamanı prosessual hərəkətlər cinayət prosesi tərəflərinin vəsatəti və ya CPM-in 51-2.1-ci maddəsində göstərilən digər şəxslərin müraciəti, yaxud məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə və yalnız məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı əsasında videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilir.”

Məlumat üçün bildirik ki, qeyd edilən məsələlər digər prosessual qanunvericilik aktlarında da eyni qaydada həll olunmuşdur. Məsələn, Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosessual Məcəlləsinin “İnzibati məhkəmə icraatının videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi”ndən bəhs edən 9-2-ci maddəsində də qeyd edilir ki, məhkəmə icraatının videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi üçün məhkəmə öz təşəbbüsü ilə, yaxud tərəflərin əsaslandırılmış vəsatəti əsasında müvafiq qərardad qəbul edir”.

6. Məhkəmə neçə prosessual hərəkət barəsində və yaxud icraatın hansı hissəsinin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi barədə qərar qəbul edə bilər?

CPM-in 7.0.3-cü maddəsinə əsasən cinayət prosesi - cinayət təqibi üzrə həyata keçirilən prosessual hərəkətlərin və qəbul olunan prosessual qərarların məcmusudur.

Videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməsi ilə bağlı CPM-in 51-2.3-cü maddəsində göstərilir ki, məhkəmə bir və ya bir neçə prosessual hərəkətin, habelə icraatın tamamilə və ya qismən videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi barədə qərar qəbul edir.

7. Videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilən prosessual hərəkətlərdə iştirak edən şəxslərə CPM ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlarından istifadə etməsinə və vəzifələrini yerinə yetirməsinə şərait yaradılmalıdır?

Videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilən prosessual hərəkətlərdə iştirak edən şəxslərin, o cümlədən şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin, mülki iddiaçının, mülki cavabdehin, zərər çəkmiş şəxsin, zərər çəkmiş şəxsin və ya təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisinin, xüsusi ittihamçının, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələrinin, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsinin, şahidin, ekspertin, mütəxəssisin, tərcüməçinin və s. hüquq və vəzifələrindən CPM-in müvafiq olaraq 90-cı, 91-ci, 89-cu, 93-cü, 87-ci, 106-cı, 106-1-ci, 88-ci, 101-ci, 102-103-cü, 95-ci, 97-ci, 96-cı və 99-cu maddələrində bəhs olunur. Qanunvericiliyin tələblərinə əsasən videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilən prosessual hərəkətlərdə iştirak edən şəxslərə CPM ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlardan istifadə etmək və vəzifələri yerinə yetirmək üçün müvafiq şərait yaradılmalıdır. Başqa sözlə videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməsi qeyd edilən proses iştirakçılarının hüquqlarından istifadə etməsinə və vəzifələrini yerinə yetirməsinə maneçilik yaratmamalıdır.

Həmin məsələlərlə bağlı CPM-in 51-2.4-cü maddəsində göstərilir ki, “Videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilən prosessual hərəkətlərdə iştirak edən şəxslərə CPM ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlardan istifadə etmək və vəzifələri yerinə yetirmək üçün müvafiq şərait yaradılmalıdır.

8. Prosessual hərəkətlər videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirildikdə hansı şərtlər təmin edilməlidir?

CPM-in 51-2.7-ci maddəsinə əsasən prosessual hərəkətlər videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirildikdə cinayət mühakimə icraatının aşkarlığı və digər əsas prinsip və şərtlərinə riayət edilməsi təmin edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının “hakimlərin müstəqilliyi, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin əsas prinsipləri və şərtləri”ndən bəhs edən 127-ci maddəsinə əsasən “ədalət mühakiməsi vətəndaşların qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi əsasında həyata keçirilir. Bütün məhkəmələrdə işlərin icraatı açıq aparılır. İşə qapalı iclasda baxılmasına yalnız o halda icazə verilir ki, məhkəmə açıq icraatın dövlət, peşə və kommersiya sirrinin açılmasına səbəb olacağını güman edir, ya da vətəndaşların şəxsi və ya ailə həyatının məxfiliyini qorumaq zərurətinin mövcudluğunu müəyyən edir. Qanunda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, cinayət işlərinin qiyabi məhkəmə icraatına yol verilmir. Məhkəmə icraatı çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilir. Məhkəmə icraatının istənilən mərhələsində hər kəsin müdafiə hüququ təmin olunur. Ədalət mühakiməsi təqsirsizlik prezumpsiyasına əsaslanır.

Azərbaycan Respublikasında məhkəmə icraatı Azərbaycan Respublikasının dövlət dilində və ya müvafiq yerin əhalisinin çoxluq təşkil edən hissəsinin dilində aparılır. İşin iştirakçısı olub məhkəmə icraatının aparıldığı dili bilməyən şəxslərin işin materialları ilə tam tanış olmaq, məhkəmədə tərcüməçi vasitəsi ilə iştirak etmək və məhkəmədə ana dilində çıxış etmək hüququ təmin edilir”.

CPM-in “cinayət mühakimə icraatının əsas prinsipləri və şərtlərinin təyinatı”ndan bəhs edən 9-cu maddəsinə əsasən Məcəllənin 10 və 36-cı maddələrində göstərilmiş cinayət mühakimə icraatının əsas prinsipləri və şərtləri: cinayət təqibinin həyata keçirilməsinin əsasını təşkil edən qaydaları müəyyən edir, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qanunsuz məhdudlaşdırılması hallarından onun müdafiəsini təmin edir və hər bir cinayət təqibinin qanuniliyini və əsaslılığını müəyyən edir (maddə 9.1).

Qeyd edilənlərlə yanaşı, prosessual qanunvericilik tələb edir ki, cinayət mühakimə icraatı videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirildikdə texniki vasitələr səsin və görüntünün keyfiyyətini və real vaxt rejimində məhkəmə iclas zalına ötürülməsi təmin edilsin.

Bununla yanaşı, məhkəmə tərəfindən informasiya təhlükəsizliyi də təmin olunmalıdır.

Həmin məsələlərlə bağlı CPM-in 51-2.7-ci maddəsində qeyd edilir ki, “prosessual hərəkətlər videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirildikdə tətbiq edilən texniki vasitələr səsin və görüntünün keyfiyyətini və real vaxt rejimində ötürülməsini, cinayət mühakimə icraatının aşkarlığı və digər əsas prinsip və şərtlərinə riayət edilməsini, habelə informasiya təhlükəsizliyini təmin etməlidir.”

Məlumat üçün bildirik ki, prosessual hərəkətlər videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə keçirildikdə, tətbiq edilən texniki vasitələrin səsinin və görüntünün keyfiyyətini, real vaxt rejimində məhkəmə iclas zalına ötürülməsinin təmin edilməsində, icraatın aşkarlığı və digər əsas prinsip və şərtlərinə riayət edilməsində, habelə informasiya təhlükəsizliyini təmin etməsində cinayət, mülki və inzibati prosessual məəcəllələrin tələbləri arasında da heç bir ziddiyyət yoxdur. Əksinə həmin məsələlərin həllində oxşarlıq və eyni şərtlər mövcuddur. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin “mülki məhkəmə icraatının videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi”ndən bəhs edən 10-2-ci maddəsinə əsasən “məhkəmə icraatı videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə keçirildikdə tətbiq edilən texniki vasitələr səsin və görüntünün keyfiyyətini və real vaxt rejimində məhkəmə iclas zalına ötürülməsini, icraatın aşkarlığı və digər əsas prinsip və şərtlərinə riayət edilməsini, habelə informasiya təhlükəsizliyini təmin etməlidir (maddə 10-2.3.).

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosessual Məcəlləsinin “İnzibati məhkəmə icraatının videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi”ndən bəhs edən 9-2-ci maddəsində də qeyd edilir ki, məhkəmə icraatı videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə keçirildikdə tətbiq edilən texniki vasitələr səsin və görüntünün keyfiyyətini, real vaxt rejimində məhkəmə iclas zalına ötürülməsini, icraatın aşkarlığı və digər əsas prinsip və şərtlərinə riayət edilməsini, habelə informasiya təhlükəsizliyini təmin etməlidir (maddə 9-2.3).

9. Videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilən prosessual hərəkətlərin videoyazısı aparılmalıdır? Protokol nəyə uyğun olaraq tərtib edilməli və videoyazı hansı formada işə əlavə edilməlidir? Məhkəmə iclasının protokolu ilə audioyazısı arasında ziddiyyət olduğu halda, onların hansına üstünlük verilməlidir?

CPM-in “cinayət təqibi üzrə aparılan prosessual hərəkətlərin gedişinin və nəticələrinin protokollaşdırılmasının məcburiliyi”ndən bəhs edən 51.7-ci maddəsinə əsasən, “cinayət təqibi üzrə aparılan prosessual hərəkətlərin gedişi və nəticələri protokol və digər yazılı sənədlərdə, habelə tərkib hissəsi kimi onlara əlavə olunan fotoqrafik neqativlərdə, fotosəkillərdə, diapozitivlərdə, audio yazılarda, fonogramlarda, video və kino çəkiliş lentlərində, planlarda, sxemlərdə, izlərin surətlərində və basmalarda, rəsmlərdə, elektron və digər məlumat daşıyıcılarında əks olunmalıdır (maddə 51.1).

Məhkəmə iclasında sədrlik edən iclasların fasiləsiz audioyazısının aparılmasını təmin edir, cinayət prosesinin tərəflərini və cinayət prosesində iştirak edən digər şəxsləri audioyazının aparılması barədə xəbərdar edir. Məhkəmə iclasının protokolu məhkəmə iclasının audioyazısına uyğun tərtib edilir və audioyazı barədə məlumat məhkəmə iclasının protokolunda göstərilməklə elektron və ya digər məlumat daşıyıcılarında ona əlavə olunur. Məhkəmə iclasının protokolu və audioyazısı arasında ziddiyyət olduğu halda, məhkəmə iclasının audioyazısına üstünlük verilir (maddə 51.6-1).

Məhkəmə iclasının protokolu məhkəmə iclasında sədrlik edən və məhkəmə iclasının katibi tərəfindən məhkəmə iclası qurtardıqdan sonra 3 (üç) gün müddətində imzalanır. Bundan sonra məhkəmə tərəfindən onunla tanış olmaq hüququ olan şəxslərə 3 (üç) gün müddətində protokolla və ona əlavə edilmiş audioyazı ilə tanış olmaq imkanı yaradılır. Həmin şəxslər protokola dair yazılı qeydlərini verdiyi halda, məhkəmə iclasında sədrlik edən qeydlərə baxaraq onlarla razılaşdıqda öz imzası ilə qeydləri təsdiq edir, razılaşmadıqda isə bu barədə müvafiq qərar qəbul edir.”

2020-ci il 25 iyun tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-ə yeni məzmununda 51-2-ci (cinayət mühakimə icraatının videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi) maddə əlavə olunduqdan sonra isə protokol və digər məsələlər ilə bağlı tələblər daha da genişləndi. Yeni tələblərə əsasən videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilən məhkəmə iclaslarının və prosessual hərəkətlərin videoyazısı aparılmalı, videoyazıya uyğun olaraq protokol tərtib edilməli və videoyazı elektron daşıyıcıda işə əlavə edilməlidir.

Həmin məsələlərlə bağlı CPM-in 51-2.8-ci maddəsində də qeyd edilir ki, “videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilən prosessual hərəkətlərin videoyazısı aparılmalı, prosessual hərəkətlərin nəticəsinə dair videoyazıya uyğun olaraq protokol tərtib edilməli və videoyazı elektron daşıyıcıda cinayət işinə əlavə edilməlidir.”

Məlumat üçün bildirək ki, bu məsələlər, o cümlədən prosessual hərəkətlərin videoyazısının aparılması, prosessual hərəkətlərin nəticəsinə dair videoyazıya uyğun olaraq protokol tərtib edilməsi və videoyazının elektron daşıyıcıda cinayət işinə əlavə edilməsi mülki və inzibati prosessual qanunvericilik aktlarında da eyni (oxşar) qaydada həll olunmuşdur.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin “mülki məhkəmə icraatının videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi”ndən bəhs edən 10-2-ci maddəsinə əsasən “videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilən məhkəmə iclaslarının və prosessual hərəkətlərin videoyazısı aparılmalı, videoyazıya uyğun olaraq protokol tərtib edilməli və videoyazı elektron daşıyıcıda işə əlavə edilməlidir” (maddə 10-2.4).

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosessual Məcəlləsinin “inzibati məhkəmə icraatının videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi”ndən bəhs edən 9-2-ci maddəsində də qeyd edilir ki, “videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilən məhkəmə iclaslarının və prosessual hərəkətlərin videoyazısı aparılmalı, videoyazıya uyğun olaraq protokol tərtib edilməli və videoyazı elektron daşıyıcıda işə əlavə edilməlidir” (maddə 9-2.4).

10. Videokonfrans əlaqəsinin yaradılması zamanı müdafiəçinin və ya nümayəndənin olacağı yeri kim müəyyən edir?

CPM-in 51-2.1-ci maddəsində göstərilir ki, cinayət mühakimə icraatında prosesual hərəkətlər şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh, zərər çəkmiş şəxs, zərər çəkmiş şəxsin və ya təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisi, xüsusi ittihamçı, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələri, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsi, şahid, ekspert, mütəxəssis, tərcüməçi, yaxud məhkumun bilavasitə iştirakı olmadan videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilə bilər.

Qeyd edilən şəxslərin sırasında dövlət ittihamçısı nəzərdə tutulmamışdır. Əksinə dövlət ittihamçısının bilavasitə iştirakı olmadan prosesual hərəkətlərin aparılması CPM-in digər maddələrində qadağan edilmişdir. Belə ki, CPM-in “dövlət ittihamçısının məhkəmə baxışında iştirakı və onun gəlməməsinin nəticələri”ndən bəhs edən 314-cü maddəsində qeyd edilir ki, “dövlət ittihamçısı ictimai və ya ictimai-xüsusi ittiham üzrə məhkəmə baxışı zamanı bütün məhkəmə iclaslarında iştirak edərək məhkəmədə irəli sürülmüş ittihamı müdafiə etmək üçün Məcəllənin 84.6 və 84.7-ci maddələri ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlardan istifadə edir və vəzifələrini yerinə yetirir (maddə 314.1).

Dövlət ittihamçısının ictimai və ya ictimai-xüsusi ittiham üzrə məhkəmə baxışı zamanı üzrlü səbəblərə görə məhkəmə iclasına gəlməsi mümkün olmadıqda, o məhkəmə iclası başlanandan bu barədə məhkəməyə məlumat verməlidir. Dövlət ittihamçısı üzrlü səbəblərə görə məhkəmə iclasına gəlmədikdə və onu başqa dövlət ittihamçısı ilə əvəz etmək mümkün olmadıqda, məhkəmə baxışı təxirə salınır və başqa vaxta keçirilir. İşə yeni cəlb edilmiş dövlət ittihamçısına məhkəmədə ittihamın müdafiəsinə hazırlaşması üçün vaxt verilir “(maddə 314.3).

CPM-in “müdafiəçinin məhkəmə baxışında iştirakı və onun gəlməməsinin nəticələri”ndən bəhs edən 312-ci maddəsinə əsasən isə “müdafiəçi təqsirləndirilən şəxsin ərizəsinə (vəsətətinə) əsasən və ya Məcəllənin 92.3.2 və 92.3.13-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda məhkəmə baxışı zamanı məhkəmənin bütün iclaslarında iştirak edərək CPM-in 92.9 və 92.11-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hüquqlardan istifadə edir və vəzifələrini yerinə yetirir (maddə 312.1). Üzrlü səbəblərə görə məhkəmə iclasına gəlməmiş müdafiəçi məhkəmə iclası başlanandan bu barədə məhkəməyə məlumat verməlidir. Müdafiəçi üzrlü səbəblərə görə məhkəmə iclasına gəlmədikdə, məhkəmə baxışı təxirə salınır və məhkəmə iclası başqa vaxta keçirilir (maddə 312.3) və s. baxışı zamanı məhkəmənin bütün iclaslarında iştirak edərək CPM-in 92.9 və 92.11-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hüquqlardan istifadə edir və vəzifələrini yerinə yetirir (bax: maddə 312.1). Üzrlü səbəblərə görə məhkəmə iclasına gəlməmiş müdafiəçi məhkəmə iclası başlanandan bu barədə məhkəməyə məlumat verməlidir. Müdafiəçi üzrlü səbəblərə görə məhkəmə iclasına gəlmədikdə, məhkəmə baxışı təxirə salınır və məhkəmə iclası başqa vaxta keçirilir (maddə 312.3) və s.

Buna baxmayaraq müdafiəçi və ya nümayəndə cinayət mühakimə icraatında bilavasitə iştirak etmədən videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edə bilərlər. Bu zaman müdafiəçi və ya nümayəndənin olacağı yer təmsil olunan şəxsin seçiminə əsasən müəyyən edilir.

Qeyd edilən məsələ ilə bağlı CPM-in 51-2.9-cü maddəsində göstərilir ki, “prosesual hərəkətlər Məcəllənin 51-2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirildikdə müdafiəçi və ya nümayəndənin videokonfrans əlaqəsinin yaradılması zamanı olacağı yer təmsil olunan şəxsin seçiminə əsasən müəyyən edilir.”

11. Məhkəmə prosesual hərəkətin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi barədə qərarın icrasının təşkil edilməsini kimə həvalə edir?

Cinayət prosesual qanunvericiliyinin tələblərinə əsasən, məhkəmə prosesual hərəkətin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi barədə çıxardığı qərarın icrasını təmin etməlidir. Bunun üçün məhkəmənin qərarı əsasında prosesual hərəkətlər

edilməsində bilavasitə iştirak etməyən (icazə verilmiş) şəxsin videokonfrans əlaqə sistemində qoşulması təmin edilməlidir.

Bir çox hallarda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs həbsdə, azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olmuş şəxslər cəzaçəkmə yerlərində, hərbi qulluqçular isə hərbi hissələrdə olurlar. Belə vəziyyətlərdə həmin şəxslərin videokonfrans əlaqə sistemində qoşulması məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə azadlıqdan məhrum etmə və ya həbs yerlərində saxlanılan şəxs barəsində həbs və ya cəzaçəkmə yerinin müdiriyyətinə, hərbi qulluqçu barəsində isə komandanlığa həvalə edilir.

Bəzi hallarda isə obyektiv, üzrlü səbəblərlə əlaqədar prosesin iştirakçıları, o cümlədən mülki iddiaçı, mülki cavabdeh, zərər çəkmiş şəxs, hüquqi varis, xüsusi ittihamçı, qanuni nümayəndə, nümayəndə, şahid, ekspert, mütəxəssis və ya tərcüməçi məhkəmə baxışında bilavasitə iştirak edə bilmirlər. Onların olduğu yerlərdə bəzən məhkəmənin yurisdiksiyasından kənarında olur. İşə baxan məhkəmə isə həmin şəxslərin bilavasitə iştirakı olmadan prosessual hərəkətlərin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi barədə qərar qəbul etmiş olur.

Belə vəziyyətlərdə qeyd edilən şəxslərin vaxtında videokonfrans əlaqə sistemində qoşulmaqlarının təmin edilməsi bu şəxslərin olduqları yer üzrə müvafiq məhkəmənin aparatına (məhkəmə sədri vasitəsi ilə) tapşırılır. Azadlıqdan məhrum etmə və ya həbs yerlərində saxlanılan şəxs barəsində həmin məsələnin icrası həbs və ya cəzaçəkmə yerinin müdiriyyətinə, hərbi qulluqçu barəsində isə komandanlığa həvalə edilir.

Prosessual hərəkətin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə icrasının təşkili həvalə edilmiş məhkəmə, həbs yerinin, cəzaçəkmə yerinin və ya hərbi komandanlığın əməkdaşları prosesdə bilavasitə deyil, videokonfrans əlaqə vasitəsilə iştirakı nəzərdə tutulan şəxsi (şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh, zərər çəkmiş şəxs, zərər çəkmiş şəxsin və ya təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisi, xüsusi ittihamçı, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələri, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsi, şahid, ekspert, mütəxəssis, tərcüməçi, yaxud məhkumu) əvvəlcədən yanına çağırır və ya onun olduğu yerə gəlirlər. Daha sonra məhkəmənin qərarında göstərilmiş şəxsin şəxsiyyətini müəyyən edirlər. Bununla yanaşı, videokonfrans əlaqə sistemini yaradan texniki vasitənin işini təmin edir və bu hərəkətləri protokollaşdırırlar.

Cinayət prosesi iştirakçısının Azərbaycan Respublikasının hüdüdlərindən kənarında olması səbəbindən onun videokonfrans əlaqə sistemi vasitəsilə dindirilməsi zərurəti yarandıqda isə bu haqda müvafiq olaraq müstəntiqin, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun və ya məhkəmənin qəbul etdiyi qərar icra olunması üçün hüquqi yardımın göstərilməsi qaydasında xarici dövlətin müvafiq dövlət qurumuna göndərilir.

Qeyd edilən məsələlərlə bağlı CPM-in 51-2-ci maddəsində göstərilir ki, məhkəmə prosessual hərəkətin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi barədə qərarın icrasının təşkil edilməsini Məcəllənin 51-2.1-ci maddəsində göstərilən şəxsin olduğu yer üzrə müvafiq məhkəmə sədrinin vasitəsi ilə həmin məhkəmənin aparatına, azadlıqdan məhrum etmə və ya həbs yerlərində saxlanılan şəxs barəsində həbs və ya cəzaçəkmə yerinin müdiriyyətinə, hərbi qulluqçu barəsində isə komandanlığa həvalə edilir (maddə 51-2.10).

Prosessual hərəkətin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə icrasının təşkili həvalə edildiyi şəxs CPM-in 51-2.1-ci maddəsində göstərilən şəxsi Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qaydada yanına çağırır və ya onun olduğu yerə gəlir. Daha sonra Məcəllənin 51-2.1-ci maddəsində göstərilən şəxsin şəxsiyyətini müəyyən edir, videokonfrans əlaqə sistemini yaradan texniki vasitənin işini təmin edir, bu hərəkətləri protokollaşdırır” (maddə 51-2.12).

Cinayət prosesi iştirakçısının Azərbaycan Respublikasının hüdüdlərindən kənarında olması səbəbindən onun videokonfrans əlaqə sistemi vasitəsilə dindirilməsi zərurəti yarandıqda, bu haqda müvafiq olaraq müstəntiqin, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun və ya məhkəmənin qəbul etdiyi qərar icra olunması üçün hüquqi yardımın göstərilməsi qaydasında xarici dövlətin müvafiq dövlət qurumuna göndərilir (maddə 51-2.13).

12. İbtidai araşdırma zamanı dindirmənin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə keçirilməsi barədə kim vəsatət verə bilər? İbtidai araşdırma zamanı şəxsin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə dindirilməsi kimin qərarı ilə həyata keçirilir? Videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə dindirilmiş şəxs təkrarən bilavasitə dindirilə bilərmi?

Cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə əsasən, ibtidai araşdırma zamanı CPM-in 51-2.1-ci maddəsində göstərilən şəxslər, yəni şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh, zərər çəkmiş şəxs, zərər çəkmiş şəxsin və ya təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisi, xüsusi ittihamçı, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələri, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsi, şahid, ekspert, mütəxəssis, tərcüməçi, yaxud məhkum dindirmənin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə keçirilməsi barədə vəsatət verə bilər. Həmin şəxslərin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə dindirilməsi müstəntiqin və ya ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun əsaslandırılmış qərarı ilə həyata keçirilir.

Bu qərarı qəbul etmiş müstəntiq və ya ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror dindirmənin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi barədə qərarın icrasının təşkil edilməsini qərarda göstərilən şəxsin olduğu yer üzrə müstəntiqə və ya təhqiqat orqanının əməkdaşına, azadlıqdan məhrum etmə və ya həbs yerlərində saxlanılan şəxs barəsində həbs və ya cəzaçəkmə yerinin müdiriyyətinə, hərbi qulluqçu barəsində isə komandanlığa həvalə edir.

Videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə dindirilmiş şəxs cinayət prosesi tərəflərinin vəsatəti ilə təkrarən bilavasitə dindirilə bilər. Qeyd olunan məsələlərlə bağlı CPM-in 51-2-ci maddəsində göstərilir:

“İbtidai araşdırma zamanı CPM-in 51-2.1-ci maddəsində göstərilən şəxslərin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə dindirilməsi müstəntiqin və ya ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun əsaslandırılmış qərarı ilə həyata keçirilir. Bu Məcəllənin 51-2.1-ci maddəsində göstərilən şəxslər dindirmənin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə keçirilməsi barədə vəsatət verə bilər. Videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə dindirilmiş şəxs cinayət prosesi tərəflərinin vəsatəti ilə təkrarən bilavasitə dindirilə bilər.” (maddə 51-2.4).

“Məcəllənin 51-2.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qərarı qəbul etmiş müstəntiq və ya ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror dindirmənin videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi barədə qərarın icrasının təşkil edilməsini CPM-in 51-2.1-ci maddəsində göstərilən şəxsin olduğu yer üzrə müstəntiqə və ya təhqiqat orqanının əməkdaşına, azadlıqdan məhrum etmə və ya həbs yerlərində saxlanılan şəxs barəsində həbs və ya cəzaçəkmə yerinin müdiriyyətinə, hərbi qulluqçu barəsində isə komandanlığa həvalə edir (maddə 51-2.11).

15. CPM-ə 51-2-ci (cinayət mühakimə icraatının videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi) maddəsinin əlavə edilməsi cinayət məhkəmə icraatı üzrə kargüzarlıq qaydalarına təsir etmişdirmi?

2020-ci il 25 iyun tarixli Qanun ilə CPM-ə 51-2-ci (cinayət mühakimə icraatının videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilməsi) maddənin əlavə edilməsi öz növbəsində cinayət məhkəmə icraatı üzrə kargüzarlıq hərəkətlərinin və qaydalarının daha da təkmilləşdirilməsinə təsir etmişdi. Yeni cinayət mühakimə icraatı üzrə yeni kargüzarlıq hərəkətlərinin yaranmasına, Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Kollegiyasının 2011-ci il 29 noyabr tarixli 3-N nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrində kargüzarlığın aparılmasına dair Təlimat”a yeni müddəaların, o cümlədən: 186-1, 186-2 və 186-3-cü bəndlərin əlavə edilməsinə səbəb oldu. Həmin bəndlərdə qeyd edilir ki:

- Birinci instansiya məhkəməsində prosessual hərəkətlər CPM-in 51-2.1-ci maddəsinə uyğun olaraq videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirildikdə kargüzarlıq xidməti tətbiq edilən texniki vasitələrdə səs və görüntünün keyfiyyətini və real vaxt rejimində ötürülməsini, cinayət məhkəmə icraatının aşkarlığı və digər əsas prinsip və şərtlərinə riayət edilməsini, habelə

informasiya təhlükəsizliyini təmin etməlidir (T, bənd 186-1);

- Videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməklə həyata keçirilən prosessual hərəkətlərin videoyazısı aparılmalı, prosessual hərəkətlərin nəticəsinə dair videoyazıya uyğun olaraq protokol tərtib edilməli və videoyazı elektron daşıyıcıda cinayət işinə əlavə edilməlidir (T, bənd 186-2);

- Məhkəmə iclasında sədrlik edən iclasların fasiləsiz audioyazısının aparılmasını təmin edir, cinayət prosesinin tərəflərini və cinayət prosesində iştirak edən digər şəxsləri audioyazının aparılması barədə xəbərdar edir. Məhkəmə iclasının protokolu məhkəmə iclasının audioyazısına uyğun tərtib edilir və audioyazı barədə məlumat məhkəmə iclasının protokolunda göstərilməklə elektron və ya digər məlumat daşıyıcılarında ona əlavə olunur. Məhkəmə iclasının protokolu və audioyazısı arasında ziddiyyət olduğu halda, məhkəmə iclasının audioyazısına üstünlük verilir (T, 186-3-cü bənd).

Qanunvericilik prosessual hərəkətlərin videokonfrans əlaqə sistemi vasitəsilə həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Artıq qeyd etmişik ki, əsasən dindirmə zamanı istifadə olunur. Proses iştirakçılarının həyatı və sağlamlığı üçün real təhdidlər olduqda onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, habelə onlara kənar təsirlərin qarşısının alınması zərurəti yarandıqda; səhhətinin vəziyyəti, yaxud şübhəli, təqsirləndirilən şəxs və ya məhkum istisna olmaqla bu Məcəllənin 51-2.1-ci maddəsində göstərilən başqa şəxslərlə bağlı digər üzrlü səbəblər onların müvafiq icraatda bilavasitə iştirakını qeyri-mümkün etdikdə; yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin mənafeyinin qorunması zərurəti yarandıqda; təbii və ya texnogen qəzalar, epidemiya, fəvqəladə vəziyyət və ya qarşısız qüvvənin təsiri nəticəsində bu Məcəllənin 51-2.1-ci maddəsində göstərilən şəxslər müvafiq icraatda bilavasitə iştirak edə bilmədikdə keçirilir. Bundan əlavə, digər üzrlü səbəblər (xarici ölkədə, ezamiyyətdə, toyda, yaxın qohumunun yas mərasimlərində olması və s.) də mümkündür.

Videokonfrans əlaqəsi hazırda cinayət prosesinin bütün mərhələlərini əhatə etmir. Qanunvericilik konkret prosessual hərəkətin, məsələn, dindirmənin həyata keçirilməsində iştirakı nəzərdə tutur. Bu prosessual hərəkətin icrası başa çatdıqdan sonra söhbət məhkəmə baxışı mərhələsindən gedirsə, həmin şəxsin, məsələn, şahidin dindirildikdən sonra, məhkəmə zalında qalmasına icazə verilir. Deməli, zəruri hallarda onun videokonfrans əlaqə rabitəsindən istifadəsi prosessual hərəkətin icrası başa çatdıqdan sonra da davam etməlidir. Belə ki, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Krasinki Çexiyaya qarşı işində göstərir ki, "Ümumi qayda olaraq, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndi və 3-cü bəndinin d yarım bəndləri tələb edir ki, təqsirləndirilən şəxsə şahid ifadə verərkən və ya daha gec mərhələdə məhkəmə iclasında ona etiraz etmək və onu dindirmək üçün müvafiq və lazımi imkan verilsin" [15, §75].

Videokonfrans vasitəsilə keçirilən məhkəmə iclasında təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin, şahidin və ya (zərərçəkənin) və vəkilinin danışığının məxfiliyinin təmin edilməsi məsələsi diqqəti cəlb edir. CPM-in 92.9.2-ci maddəsinə əsasən söhbətlərin sayı və müddəti məhdudlaşdırılmadan müdafiə etdiyi şəxslə təklikdə görüşmək və konfidensial ünsiyyət saxlamaq hüququ vardır. Rusiya Federasiyasının Ali Məhkəməsinin Plenumunun Qərarında qeyd olunur ki, təqsirləndirilən şəxsə onun yanında deyil, məhkəmə zalında olan müdafiəçisi ilə məhkəmə iclasının digər iştirakçılarının iştirakı olmadan ünsiyyətdə olmaq hüququ izah edilməli və təmin edilməlidir. Bu vəziyyətlə bağlı müəlliflər bir neçə ünsiyyət variantını təklif edirlər. Qayvoronskaya hesab edir ki, "məhkəmə kollegiyasının və digər şəxslərin məhkəmə zalından çıxarılması və həmin şəxslərin videokonfrans vasitəsilə çıxışına icazə verilməsi ilə məxfiliyi təmin etmək olar" [11, s.102]. Semenov isə qeyd edir ki, "məhkəmədə fasilə elan edilməli, müdafiəçi isə mövqeyini təqsirləndirilən şəxslə telefonla razılaşdırmaq üçün xüsusi otağa getməlidir" təklif edir [14, s.27]. Bu məsələlər prosessual xarakterli məsələlərdir və mütləq qanunvericilik qaydasında həll edilməlidir.

"Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu müdafiə olunan şəxslər, o cümlədən zərər çəkmiş barəsində tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirlərini müəyyən edir. Lakin söhbət zərər çəkmiş şəxsin təhlükəsizliyindən deyil, psixoloji vəziyyətindən gedirsə, təqsirləndirilən şəxslə qarşılaşmaq istəməməsi, belə görüşlərin onda əlavə stress vəziyyəti yaratması da videokonfrans əlaqə sistemindən istifadə edilməsinin

əsaslarına daxil edilməlidir.

Videokonfrans əlaqəsinin texniki imkanları da dəqiqləşdirməni tələb edir. Azərbaycan Respublikasında videokonfrans əlaqədən istifadə edilməsinin texniki məsələlərini təmin edən mexanizmin tənzimlənməsinə ehtiyac var. Videokonfransdan texniki istifadə qaydaları Qazaxıstan Respublikası Ali Məhkəməsi yanında Məhkəmələrin fəaliyyətinin təmin edilməsi üzrə Departamentin rəhbərinin əmri ilə təsdiq edilmiş "Videokonfransdan texniki istifadə qaydaları" və Rusiya Federasiyası Ali Məhkəməsi yanında Məhkəmə Departamentinin baş direktoru tərəfindən təsdiq edilmiş "Ümumi yurisdiksiyalı federal məhkəmələrdə videokonfrans rabitə əlaqəsinin tətbiq edilməsi haqqında" Reqlamentlə nəzərdə tutulmuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. URL: <https://e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. URL: <https://e-qanun.az/framework/46950>
3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi. URL: <https://e-qanun.az/framework/46945>
4. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi. URL: <https://e-qanun.az/framework/46956>
5. "Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrində kargüzarlığın aparılmasına dair Təlimat" (Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Kollegiyasının 29 noyabr 2011-ci il tarixli 3-N nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir). URL: https://frameworks.e-qanun.az/22/ha_22869.html
6. "Ekoloji təhlükəsizlik haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu. URL: https://frameworks.e-qanun.az/3/f_3851.html
7. "Elektron məhkəmə" informasiya sisteminin yaradılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 13 fevral 2014-cü il, № 268. URL: <https://e-qanun.az/framework/26996>
8. "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. URL: <https://e-qanun.az/framework/3933>
9. "Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 3 aprel 2019-cu il, № 604. URL: <https://e-qanun.az/framework/41813>
10. Архипова Е.А. Применение видеоконференцсвязи в уголовном судопроизводстве России и зарубежных стран: сравнительно-правовое исследование/ Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. / – Москва, 2013 – 31 с.
11. Гайворонская Л.В. Использование видеоконференцсвязи в судопроизводстве и ее возможности в апелляции //– Москва: Библиотека криминалиста, –2014. № 6 (17), – с.97-103.
12. Правила технического применения средств видеоконференцсвязи Утверждены приказом Руководителя Департамента по обеспечению деятельности судов при Верховном Суде Республики Казахстан (аппарата Верховного Суда Республики Казахстан) от 7 июня 2018 года № 6001-18-7-6/185. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017124>
13. Регламент организации применения видеоконференцсвязи в федеральных судах общей юрисдикции утвержден приказом генерального директора Судебного департамента при Верховном Суде Российской Федерации от 28 декабря 2015 г. N 401, Согласован постановлением Президиума Совета судей Российской Федерации от 30 ноября 2015 г. N 479. URL: <https://mos-gorsud.ru/getGalleryImage/1bfd8fb0-dd63-476b-a151-4ade2e767dfa>
14. Семенов А.В. Использование системы видеоконференцсвязи в уголовном судопроизводстве: положительные и негативные черты / А.В. Семенов // Сибирские

уголовно-процессуальные и криминалистические чтения. - 2016. - № 5 (13). - С. 25-32.
15. Case of Krasniki v. The Czech Republic (Application No. 51277/99). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-72590&filename=CASE%20OF%20KRASNIKI%20v.%20THE%20CZECH%20REPUBLIC.docx&logEvent=False>

Резюме

Вопросы использования системы видеоконференцсвязи в уголовном судопроизводстве

В статье анализируются процессуальные правила осуществления процессуальных действий по уголовным делам, отдельных частей судебного разбирательства с использованием системы видеоконференцсвязи без участия участников судебного разбирательства в аспекте обеспечения быстроты судопроизводства по уголовному преследованию и обеспечения прав участников процесса, а также перспективы использования системы видеоконференцсвязи в уголовном правосудии.

Summary

Issues of using videoconferencing systems in criminal proceedings

The article analyzes the procedural rules for carrying out procedural actions in criminal cases, individual parts of the trial using a videoconferencing system without the participation of participants in the trial in terms of guarantee of speedy conduct of the criminal prosecution and the rights of participants, as well as the prospects for using a videoconferencing system in criminal justice.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 21.06.2024

Çapa qəbul tarixi: 23.08.2024

DOI: 10.30546/120124.2024.1.035.

MƏNZİL MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ İSTİFADƏ HÜQUQU: NORMATİV MƏZMUNU VƏ HƏLLİ PERSPEKTİVLƏRİ

Əliyev Şəhriyar İbrahim oğlu
Bakı şəhəri Xətai rayonu Məhkəməsinin hakimi, hüquq elmləri doktoru
al.shahriyar@mail.ru

Xülasə

Məqalədə mənzil münasibətlərində istifadə hüququnun əsas xüsusiyyətləri onun normativ məzmunu və həlli perspektivləri istiqamətindən beynəlxalq və milli hüquq normaları, o cümlədən hüquq ədəbiyyatında olan mövcud fikir müxtəlifliyi əsasında ətraflı təhlil edilmişdir. Bu zaman mənzildən istifadə hüququnun konstitusion hüquqi təminatı, bu sahədə mövcud problemlər, mənzildən istifadə hüququnda məhkəmə müdafiəsi institutunun rolu, mənzildən istifadə hüququ sahəsində yanlış məhkəmə təcrübələrinə dair bir sıra məsələlər, mövcud problemlərin həlli istiqamətində yaşayış sahəsindən istifadə hüququna dair mübahisələrə baxılmasının maddi və prosessual hüquqi xüsusiyyətləri, o cümlədən digər aktual məsələlər ətraflı nəzərdən keçirilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, yaşayış sahəsinə istifadə hüququ barədə işlərə məhkəmədə baxılarkən maddi və prosessual hüquqi xüsusiyyətlər ətraflı öyrənilməli, təşəkkül tapmış məhkəmə təcrübəsi diqqətlə nəzərdən keçirilməli, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi və Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi, Ali Məhkəmənin tövsiyə etdiyi məhkəmə təcrübəsi hökmən nəzərə alınmalıdır. Başqa cür yanaşma isə formal olaraq vahid (oxşar) hüquqi mövqələrin rəsmiləşdirilməsinə, lakin faktiki olaraq tək-cə haqq və ədalət haqqında təşəkkül tapmış təsəvvürlərlə deyil, həm də yazılı hüquq normaları ilə ziddiyyət təşkil edən hüquqazidd vahid hüquqi mövqələrin möhkəmlənməsinə gətirib çıxara bilər.

Açar sözlər: mənzil münasibətləri, istifadə hüququ, məhkəmə təcrübəsi, insan hüquqları, prosessual hüquqi xüsusiyyətlər, hüquqi mövqe.

Mənzildən istifadə hüququnun konstitusion hüquqi təminatı. İnsan hüquqlarının qorunmasını dövlətin ali məqsədi hesab edən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə insan hüquqlarının, onun məzmununa toxunulmadan, beynəlxalq hüquqla müəyyən olunmuş standartlara uyğun qəbul edilməsi, tətbiq edilməsi, inzibati və məhkəmə qaydasında müdafiəsinə təminat verilmişdir. Əgər beynəlxalq sənədlərin realizəsi ilə bağlı atılmış addımlar bir tərəfdən dövlət öhdəlikləri ilə bağlıdırsa, digər tərəfdən Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev fəaliyyətinin əsası olan insan hüquqları amilidir və bunun bariz nümunəsidir ki, bilavasitə onun təşəbbüsü ilə kifayət qədər normativ sənədlər qəbul edilmişdir və bu ənənə hazırda da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” qüdrətli dövlət və yüksək rifah cəmiyyəti naminə ölkənin inkişaf etdirilməsi istiqamətində mühüm əhəmiyyətli mənbə kimi qəbul edilməlidir. Həmin sənəddə qeyd edilir ki, “uğurlu sosial-iqtisadi və siyasi nailiyyətlər, milli və multikultural dəyərlər qarşısındakı illərdə Şərqlə Qərbin qovşağı olan Azərbaycanın qüdrətinin daha da artacağına əminlik yaradır. Bu imkanlar 2030-cu ilə qədər olan mərhələdə Azərbaycanın iqtisadi suverenliyinin möhkəmləndirilməsinə və müasir həyat standartlarına əsaslanan yüksək sosial rifah cəmiyyətinə malik qüdrətli dövlətə çevrilməsinə zəmanət verir”. Təkcə ölkəmizin müstəqilliyini qazandığı qısa müddət ərzində dünyada 20 ən islahatçı ölkə sırasında yer alması və dövlətin və rəhbərliyin

uzunmüddətli strategiyasına görə Azərbaycanın dünya miqyasında 10-cu, rəhbərliyin islahatlara meyillilik səviyyəsinə görə isə 5-ci yerdə olması barədə nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların hesabatları ilə elan olunmuş uğurlarımız dediklərimizin əyani sübutudur. İnsanın sosial hüquqları sisteminde təşəkkül tapmış mənzil hüququ da dövlətin ali məqsədləri sırasında dayanır. Çünki bu hüquq insanın layiqli həyat və azad inkişafının təmin edilməsinin mühüm şərtlərindən biridir və hər kəsin varlığının əsasını təşkil edir. Hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq deyildiyi kimi “insanların yatmaq üçün yer tapmadıqları təqdirdə “təhsil”, “səhiyyə”, “rifah halı” kimi anlayışlar haqqında danışmaq heç düzgün deyil”, “insanlar siyasətlə, elmlə, incəsənətlə məşğul olmazdan əvvəl, ilk növbədə yeməli, içməli, mənzilə malik olmalı və geyinməlidirlər” (8, c.27).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının “Mənzil hüququ” adlı 43-cü maddəsinə görə “heç kəs yaşadığı mənzildən qanunsuz məhrum oluna bilməz və dövlət yaşayış binalarının və evlərin tikintisinə rəvac verir, insanların mənzil hüququnu gerçəkləşdirmək üçün xüsusi tədbirlər görür”. Göründüyü kimi, Konstitusiya əsasında mənzil hüququ: şəxsin yaşayış yeri kimi mənzildən qanunsuz çıxarılmasının yolverilməzliyi və xüsusi tədbirlər görülməklə mənzilə sahib olmaq hüquqlarının məcmusundan ibarətdir ki, bu da dövlət-hüquqi təminatlarla bilavasitə bağlıdır. Başqa cür desək, mənzil hüquq münasibətləri mənzil subyektlərinin hüquq və vəzifələri ilə bilavasitə bağlı olduğundan mənzildən istifadə hüququ da konstitusiya ilə elan olunan mənzil hüququ fonunda “heç kəsin yaşadığı mənzildən qanunsuz məhrum olunmasının yolverilməzliyi”nə hesablanmış qanunvericlik təminatı kimi çıxış edir.

Mənzildən istifadə hüququnun (mənzil hüququ kontekstində) beynəlxalq hüquqi əsasları və Azərbaycan Respublikasının mənzil siyasətinin əsas istiqamətləri. Mənzil hüququ universal səviyyədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (bundan sonra - BMT) və Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (bundan sonra - BƏT), həmçinin əksər regional təşkilatların qəbul etdikləri 10-dan artıq sənəddə ifadə olunur: ÜİHB (m.25), Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (m.12, b.1; m.17); İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (m.11); BMT-nin Əhali məntəqələri üzrə Proqramı (1978); İnkişaf Hüququ Haqqında Bəyannamə (1986) (m.8); Yeni minillikdə şəhərlər və digər əhali məntəqələri haqqında Bəyannamə (2001); Sosial siyasətin əsas məqsəd və normaları haqqında Konvensiya (m.5(2)); Müstəqil ölkələrdə yerli xalq və tayfa həyatı keçirən xalqlar haqqında Konvensiya (m.14, 16-17); “Əməkçilərin lazımi mənzil tikintisi haqqında” 115 sayılı Tövsiyə (1961); Qaçqınların statusu haqqında Konvensiya (1951, m.21); İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında Konvensiya (1965, m.5e); Qadınlara münasibətdə bütün ayrı-seçkilik formalarının ləğv olunması haqqında Konvensiya (1979, m.14.b.2, m.15.b.2); Bütün əməkçi-miqrantların və onların ailə üzvlərinin müdafiəsi haqqında Konvensiya (1990, m.43b.1d); Əlillərin hüquqları haqqında Konvensiya (2006, m.9; m.28), Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya (1989, m.16.b.1, m.27.b.3); Sosial Təminat Xartiyası (1982); İnsan Hüquq və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyası (m.8), Dəyişdirilmiş ASX (m.23); MDB-nin Əlillərin sosial müdafiəsi haqqında Model Qanunu (2008, fəsil 7); İnsan hüquqları üzrə Afrika Xartiyası (m. 14, 16, 18) və s. belə sənədlərdən biri də BMT Baş Assambleyasının 2015-ci il 25 sentyabr tarixli A/RES/70/1 nömrəli qətnaməsi ilə təsdiq olunmuş 17 məqsəd və 169 hədəfdən ibarət “Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəlik”dir. 2030-cu ilədək hamı üçün adekvat, təhlükəsiz və sərfəli mənzil təminatına və əsas xidmətlərə çıxış təmin etmək və xarabalıqları abadlaşdırmaq 11-ci hədəf kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Respublikamız BMT-nin üzvü olan dövlətlərin 2015-ci il tarixli Dayanaqlı İnkişaf Sammitində 2016-2030-cu illər üçün təsdiqlənmiş Dayanaqlı İnkişaf Məqsədlərinə qoşulmuş, 2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti BMT-nin Azərbaycan hökumətinə göstərdiyi dəstəyin əlaqələndirilməsi üçün əsas tərəfdaş kimi fəaliyyət göstərən Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurasının yaradılmasına dair Fərman imzalayıb. BMT ilə tərəfdaşlıq nəticəsində Azərbaycan dayanıqlı inkişafın iqtisadi, sosial və ekoloji aspektlərini əhatə edən 17 DİM-i, 88 hədəfi və 119 göstəricini prioritetləşdirib. Son beş il ərzində Azərbaycan 2030 Gündəliyinə nail olmaq istiqamətinə sadiqliyini nümayiş etdirib. Eyni zamanda Azərbaycan DİM-ləri milli səviyyədə

sürətləndirmək üçün atıla biləcək konkret siyasət və proqramlaşdırma addımlarını əks etdirən MAPS (2030 Gündəliyi naminə aktuallaşdırma, sürətləndirmə və siyasətə dəstək) missiyasını həyata keçirən ilk ölkələrdən biri olub və ölkə təcrübəsini 2018-ci ildə keçirilən Dayanıqlı İnkişaf üzrə Bakı Forumunda təqdim edib. Həyata keçirilən təşkilati hüquqi tədbirlər nəticəsində əhalinin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması və mənzillərin güzəştə əldə edilməsi məqsədilə dövlət hesabına mənzil alan və yaşayış şəraitini yaxşılaşdıran ailələrin sayı 2001-ci ilə müqayisədə 5 dəfə artaraq 2020-ci ildə 5610-a çatmışdır, bu göstərici 2021-ci ildə 3258, 2022-ci ildə 1794 və 2023-cü ildə 2827 ailə təşkil etmişdir. Onlardan Qarabağ müharibəsi iştirakçılarının, əlillərin, həlak olanların və həqiqi hərbi xidmətdə olanların ailələri 2020-ci ildə 1567, 2021-ci ildə 1522, 2022-ci ildə 1173 və 2023-cü ildə 1426 ailə təşkil etmişdir. 2020-2023-cü illər üzrə 23 ailə gənc ailələrə, həmin illər üzrə 18 ailə çoxuşaqlı ailələrə aiddir. Mənzilləri güzəştə əldə edən ailələrin sayı isə 2018-ci ildə 278, 2019-cu ildə 1112, 2020-ci ildə 898, 2021-ci ildə 1163, 2022-ci ildə 991 və 2023-cü ildə 1344 ailə təşkil etmişdir. 44 günlük Vətən müharibəsindən sonra şəhid ailələri və müharibə ilə əlaqədar əlilliyi olanların mənzil və fərdi evlə təminatı proqramı 5 dəfə genişlənilib. Hazırda təqdim edilən mənzillər də daxil olmaqla şəhid ailələri və müharibə ilə əlaqədar əlilliyi olanlara 2023-cü ildə artıq 1100, postmüharibə dövründə 5600, ümumilikdə ötən dövrdə 14 400 mənzil və fərdi ev verilib (19).

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, Mənzil Məcəlləsi, “Mənzil fondunun özəlləşdirilməsi haqqında” Qanun (1993), “Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında” Qanun (1999, m.4 və 5), “Gənclər siyasəti haqqında” Qanun (2002, m.9), “Veteranlar haqqında” Qanun (1994, m.11 və 12) və s. Azərbaycan Respublikasında mənzil siyasətinin mühüm istiqamətlərini və mənzil hüququnun xüsusi normalarını müəyyən edir və burada ifadə olunan məzmun beynəlxalq hüquq və mövcud hüquq ədəbiyyatına uyğun nəticələrlə təzahür olunur.

Mənzil hüququna nəzəri yanaşmalar. Mənzil hüququ öz hüquqi təbiətinə görə dövlət-hüquqi instituttur, çoxaspektli xarakterə malikdir, hər kəsə anadan olduğu andan məxsusdur və insanın sosial hüquqlarına aiddir, qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, dövlət tərəfindən alın və ya ona məhdudiyyət qoyula bilməz. Həmçinin bu hüquq müəyyən əsaslara görə yarana bilər və həmişə özü-özlüyündə müxtəlif ictimai münasibətləri (mənzil fondunun istismarı və idarə edilməsi, müəyyən əsaslar üzrə yaşayış yerinin istifadə olunması və s.) əhatə edən mənzil hüquq münasibətlərinin elementidir (7, s.215-219). Hüquq ədəbiyyatında mənzil hüququnun məzmununda bir sıra hüquqi imkanlar fərqləndirilir: vətəndaşın öhdəsində olan yaşayış yerindən sabit istifadə etməsi; özbaşına mənzildən məhrum olunmasının yolverilməzliyi; digər yaşayış yeri əldə etmək yolu ilə mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması (9, s.29). Digər yanaşmalarda mənzil hüququnun əsas iki elementi fərqləndirilir: yaşayış yeri hüququnun əldə olunması hüququ və yaşayış yerindən istifadə edilməsi hüququ (8, s.27). Başqa cür desək, mənzil hüququnun normativ məzmunu, əmlak hüququ kontekstində mənzilə sahib olmaqla ondan istifadə etmək imkanını və yaşayış yerindən məhrumolmanın yolverilməzliyini ifadə edir.

Hüquq ədəbiyyatında mənzildən istifadə hüququna dair verilmiş anlayış onun məzmun və mahiyyəti baxımdan düzgün təcəssüm olunur. Belə ki, mənzildən istifadə, mənzil hüquq münasibətlərinin tərkib hissəsi olaraq, mənzildə faktiki yaşamaqla ifadə olunan, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda mənzilə olan ehtiyacın ödənilməsinə yönəlmiş, əldə edilməsi və itirilməsi qanunla müəyyən olunan və məhkəmə müdafiəsi təminatlarını özündə ehtiva edir. Mənzildən istifadə imkanının öz təbiət və məzmununa görə hüquqi xarakter daşması isə dövlət vəzifəsi yarada bilməsi ilə izah olunmaqla, ümumilikdə hakimiyyətə müəyyən tələblər kimi dövlətin şəxsin yaşayış təminatlarına kömək edilməsinə, şəxsiyyətin ləyaqət və mənəvi inkişafına aid olan vəzifələri kimi özünü təsdiq edir.

Mövcud problemlər. Mənzil hüququnun təminatı sahəsində geniş beynəlxalq normativ hüquqi əsaslar (həm universal, həm də regional) mövcud olmasına baxmayaraq, dünyada bu sahədə vəziyyət ürəkaçan deyil. BMT-Habitat Proqramının 2023-cü il tarixdə qəbul edilən hamı üçün adekvat mənzillə bağlı qərar layihəsində qeyd olunmuşdur ki, layiqli həyat səviyyəsi

hüququndan irəli gələn adekvat mənzil hüququ bütün dünyada əksər insanlar üçün həyata keçirilmir. Hesablamalara görə, hazırda 1,6 milyarddan çox insan keyfiyyətsiz mənzillərdə yaşayır və ya evsizliklə üzləşir və ya birbaşa evsizlik riskinə məruz qalır, həmçinin qeyri-adekvat mənzil, əlçatmaz mənzil, həddən artıq sıxlıq və ya risk altında olan yaşayış məntəqələrində yaşamaq məcburiyyətindədirlər. Hər il təqribən 15 milyon insan zorla evindən çıxarılır və təxminən 150 milyon insan evsiz qalır. Evsizlik və qeyri-adekvat mənzil şəraiti nəticəsində hər il milyonlarla insan ölür və daha çox insan bunun mənfi nəticələrini yaşayır (20). Evsizliyə səbəb olan amillər isə fərqlidir: yoxsulluq; işsizlik; sosial təminat sisteminin olmaması; məcburi köçürülmə; yerdəyişmə; miqrasiya artımı; müharibə və münaqişələr; təbii fəlakətlər, o cümlədən pandemiya və s.

Bundan başqa, mənzilin insan həyatında nə qədər böyük əhəmiyyət kəsb etməsinə baxmayaraq, hüquq ədəbiyyatında mənzil hüququnun anlayışı, məzmunu və təbiəti kifayət qədər öyrənilməmişdir və bu istiqamətdə edilən cəhdlər mənzil hüququnun yalnız keçmiş və indiki konstitusiyaya normalarının təhlil edilməsinə (11, s.3-13) və ya müasir şəraitdə mənzilə olan konstitusiyaya hüququnun anlayışı və hüquqi təbiətinə (10, s.31-40) yönəlmişdir. Mənzil münasibətlərində mənzildən istifadə hüququ istiqamətində elmi-nəzəri araşdırmaların səthi mənzərəsi genişlənən ictimai münasibətlər fonunda yeni mübahisələrə yol açır. Mənzil qanunvericiliyində mənzil münasibətlərini tənzimləyən normalarda boşluqların olması və bir sıra qeyri-müəyyənlik də mübahisələrin qanuni əsası kimi çıxış edir. Bu, onda ifadə olunur ki, qanunvericiliklə mənzildən istifadə hüququnun normativ məzmunu müəyyən deyil; istifadə hüququnun yaranması və xitam olunması əsasları və halları təfəssilatlı formada göstərilməmişdir; mənzildən istifadə hüququ və buna dair müdafiə təminatları sistemli formada deyil, ayrı-ayrı maddələrin müddəaları tərkibində verilmişdir; ailə üzvlərinin istifadə hüququ tanındığı halda, digər şəxslərin, o cümlədən mənzildən daimi əsaslarla istifadə edən şəxslərin mənzil münasibətləri üzrə hüquq və vəzifələri dəqiq ifadə olunmur; mənzildən istifadə edən ailə üzvlərinin və digər şəxslərin mənzildən istifadə hüquqlarının həcmi və həddi müəyyən deyil; kompensasiya məbləğinin müəyyən olduğu meyarlar və ya digər əvəzləşmə üsulları məlum deyil və s. Həmçinin qanunvericiliklə digər şəxslərin istifadə hüququnun dövlət qeydiyyatına alınması mütləq şərt kimi nəzərdə tutulsa da, mülkiyyətçinin və sosial kirayə müqaviləsi üzrə kirayəçinin ailə üzvlərinin istifadə hüququnun dövlət qeydiyyatına alınması nəzərdə tutulmamışdır. Bununla bərabər, qanunvericiliklə mənzil fondunu təşkil etməyən mənzil istifadəçilərinin mənzil hüquq münasibətlərinin tənzimlənməməsi də hüquq və vəzifələrin həcminə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Son illərdə dünyada baş vermiş maliyyə-iqtisadi böhranlar, çuğlan edən pandemiya, müharibə və münaqişələr, iqtisadi sanksiyaların siyasi məqsədlər üçün istifadə olunması insan hüquqlarının pozulmasıdır və beynəlxalq əməkdaşlığın əsaslarını sarsıdır (12) və belə təsir aləti, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının və ya onun ayrı-ayrı sektorlarının stabilliyini pozmaqla, beynəlxalq iqtisadi münasibətləri məhdudlaşdırır, iri korporasiyaların fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir ki, bu da mənzil siyasətinin uğurlu həlli üçün ciddi maneədir.

Mənzildən istifadə hüququnda məhkəmə müdafiəsi institutunun rolu.

Etibarlı təminat hüquqi dövlət prinsiplərinin formalaşdırılması və daha da möhkəmləndirilməsi, qanunçuluq rejiminin bərqərar olması və onların realizəsində mühüm rolunu oynayan məhkəmə hakimiyyətinin üzərinə düşür. Çünki insan hüquqlarının müdafiəsinin ən səmərəli üsulu məhkəmələrdir (4, s.313) və buna görə də insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə əlaqədar mübahisələri məhkəmələr həll edir. Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi "məsələləri ictimai maraq çərçivəsində ictimai-siyasi əsaslarla həll etmək, bu yolla insan hüquqlarının qorunması ilə bağlı ümumi standartları yüksəltmək və Konvensiyanın iştirakçısı olan Dövlətlərdə insan hüquqları sahəsindəki məhkəmə təcrübəsini yaymaq" (5) Konvensiya sisteminin missiyası kimi elan edir. Bu məqsədlə də, iştirakçı olan hər bir dövlət hüquqi müdafiə tələb edən istənilən şəxsin belə müdafiə hüququnun səlahiyyətli məhkəmə, inzibati və qanunverici hakimiyyət orqanları tərəfindən və yaxud dövlətin hüquq sistemində nəzərdə tutulan digər səlahiyyətli orqan tərəfindən müəyyən edilməsini təmin etməyi və məhkəmə müdafiəsi imkanlarını inkişaf etdirməyi öz öhdəsinə götürməklə (6), insan hüquqlarının müdafiəsində dövlət hakimiyyətinin idarə edilməsi fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına təminat verir.

Bu məqsədlə də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” 2019-cu il 3 aprel tarixli Fərmanı ədliyyə və məhkəmə sisteminin inkişafının “yol xəritəsi” olmaqla onun icrası üzrə görülən ardıcıl tədbirlərin daha səmərəli perspektivlərini müəyyənləşdirməyə imkan yaratmışdır.

Fərmanda məhkəmə hüquq islahatları çərçivəsində digər həlli vacib məsələlərin görülməsi ilə yanaşı, məhkəmə təcrübəsində sistemli xarakter daşıyan nöqsanların aradan qaldırılması üçün müvafiq mexanizmin yaradılması vəzifəsi qarşıya qoyulmuşdur ki, bu da məhkəmə qərarlarına dair meyarların təkmilləşdirilməsi, onların hüquqi dövlət konsepsiyası baxımından daha da inkişaf etdirilməsini zəruri edir.

Mənzildən istifadə hüququ sahəsində yanlış məhkəmə təcrübələri. Etiraf olunmalıdır ki, yeni mənzil qanunvericiliyi mənzil hüquq münasibətlərini nə qədər əhatəli ifadə etsə də, bu növ mübahisələr hələ də mövcuddur və məhkəmə iş yükünün az olmayan hissəsini təşkil edir. Məhkəmə təcrübəsi göstərir ki, mübahisələrin həllində məhkəmələr əsasən vahid təcrübədən çıxış etmir, qəbul edilən qərarların böyük qismi yuxarı instansiya məhkəmələrində mübahisələndirilir, hətta məhkəmələr və ayrı-ayrı şəxslər bu hüquq münasibətləri üzrə müvafiq məsələlərin həlli məqsədilə Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət etmək məcburiyyətində qalırlar (1999-cu ildən 2023-cü ilə qədər 40-a qədər müraciətlə bağlı qərar qəbul olunmuşdur: 12.03.1999; 02.03.2000, 14.04.2000, 12.07.2000, 30.10.2000, 27.07.2001, 31.01.2003, 12.04.2004, 17.06.2004, 19.11.2004, 28.01.2005, 31.01.2006, 22.03.2006, 04.04.2006, 26.09.2007, 27.05.2008, 18.07.2008, 14.11.2008, 25.12.2009, 15.01.2010, 02.04.2010, 02.12.2010, 21.12.2012, 08.10.2013, 11.07.2014, 16.12.2014, 29.12.2015, 29.03.2016, 12.07.2016, 18.12.2017, 19.04.2018, 30.11.2018, 30.11.2018, 31.05.2020, 22.09.2020, 24.09.2020, 23.06.2021, 21.12.2021 və 07.02.2022-ci il Qərarları), Avropa Məhkəməsinə müraciət də istisna deyil. Məhkəmə səhvləri isə məsələlərin həllində müxtəlif xarakterli yanaşmalarla müşayiət olunur. Məhkəmələr tərəfindən Konstitusiyanın 43-cü maddəsinin I hissəsi ilə bağlı Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun hüquqi mövqelərinin nəzərə alınmaması, “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiya Qanununun 90.4-cü maddəsinə istinad edilməklə qanuna şərh verilməsi, habelə iş üzrə tətbiq edilməli olan Mənzil Məcəlləsinin normalarının deyil, tətbiq edilməli olmayan “Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” Qanunun normalarına istinad edilməsi, Konstitusiyanın 43-cü maddəsinə geniş şərh verməklə insanların yaşamaq məqsədilə istifadə etdiyi bütün obyektlər, o cümlədən özbaşına inşa olunan tikililərin mənzil hesab edilməsi barədə yanlış məhkəmə mövqelərinə rast gəlinir (17; 30.11.2018-ci il Qərarı). Bir neçə kirayəçinin yaşadığı biri digərindən təcrid olunmamış, məhdud kommunal şəraitli mənzillərin özəlləşdirməsi ilə bağlı mübahisələrə baxarkən məhkəmələrin heç bir araşdırma aparmadan, yalnız başqa kirayəçilərin buna razılıq verməməsini əsas götürərək iddiaları təmin etməmələri, nəticədə isə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyanın 60-cı maddəsinin I hissəsində təsbit olunmuş hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinin təminatının, həmçinin kirayəçilərin qeyri-bərabər vəziyyətə salınmaqla Azərbaycan Respublikası Konstitusiyanın 25-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş bərabərlik hüququnun pozulması barədə məhkəmə təcrübəsi ifadə olunur (17; 30.10.2000-ci il tarixli Qərar). Belə misalları Konstitusiya Məhkəməsi və hətta kassasiya instansiyasının çoxsaylı yanaşmaları ilə də genişləndirmək olar. Əlbəttə ki, davamlı xarakter daşıyan bu münasibətlər, o cümlədən subyektiv hüquq və vəzifələrin əmələ gəlməsi və xitamı, qanunvericiliyin dinamik inkişaf etməsi və dövrü olaraq yenilənməsi fonunda yeni məzmun əldə edir və bu da hüquq pozuntularından etibarlı təminat tələb etməklə daha səmərəli müdafiə sistemine ehtiyac doğurur.

Əlbəttə, bu yanaşma mənzil hüquq münasibətlərinin hüquqi təbiətinin olduqca mürəkkəb və ziddiyyətliyi ilə bilavasitə bağlıdır. Bununla bərabər, hüquq normalarında istifadə hüququnun məzmununun dəqiq ifadə olunmaması da qeyri-müəyyən və eyni xarakterli mübahisələrə dair ziddiyyətli nəticələrə yol açmaqla vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşmasında çətinliklər yaradır. Bu, digər faktorlarla da izah oluna bilər: insan hüquqlarının müdafiə təminatı baxımından mənzil münasibətləri kontekstində mənzildən istifadə hüququ və mülkiyyət hüququnun qarşılıqlı

təfsiri barədə vahid yanaşma mövcud deyil; qanunverici mülkiyyət hüququnun həyata keçirilməsini mənzilin texniki cəhətdən saz vəziyyətdə saxlanması, qonşuların (digər yaşayış evlərinin mülkiyyətçiləri və ya qanuni sahibləri) hüquqlarına və qanuni mənafələrinə hörmət edilməsi və mənzil istifadəsini tənzimləyən qaydalara riayət etmək öhdəliyi ilə ümumi formada əlaqələndirir; mülkiyyətçi yaşayış sahəsini üçüncü şəxslərin hüquqları ilə yükləmək hüququna malikdir ki, bu zaman digər şəxslərin istifadə imkanlarında məhdudiyyətlər yaradır; daşınmaz əmlak obyektini kimi mənzil yalnız qəti şəkildə yaşayış məqsədilə istifadə edilə bilmək üçün nəzərdə tutulduğundan həmin sahədə istifadə imkanlarına dair hədlər asanlıqla və təfəssilatlı dərəcədə müəyyən edilmir; mülkiyyətçinin hüquqlarının müdafiə zəruriliyi və s. Mübahisə şəxslərinin subyektiv tərkibi, mübahisənin predmeti və hüquq münasibətlərinin xarakteri də qeyri-müəyyən hüquqi mövqələrin aradan qaldırılmasında ciddi əngəllər yaradır.

Qanunvericiliklə özbaşına tikililərə dair mübahisələri həll etmək üçün birbaşa tətbiq edilən, həmçinin də belə yerlərdən istifadə hüququna dair normaların qanunvericiliklə nəzərdə tutulmaması hüquq münasibətləri qeyri-müəyyənliyə, hətta məhkəmə təcrübəsində fərqli nəticələrə gətirib çıxarır: konkret normanın olmaması məhkəmə təcrübəsində bu qəbildən olan iddialar üzrə qanunun analogiyasının tətbiqi ilə bağlı fərqli yanaşmalarla müşayiət olunur, hətta təcrübədə hüquq münasibətlərini tənzimləyən normaların olmamasına görə, iddiadan imtina və ya onun rədd olunması hallarına da rast gəlinir. Həmçinin özbaşına tikililərə koçürməyə dair iddialar əsasən təmin olunsa da, bəzi hallarda belə tikililərin hüquqmüəyyənedici sənədlərinin olmamasına görə iddialar rədd edilir. Mənzil hüquq münasibətləri üzrə qanunvericiliyin zamana görə tətbiqi məsələləri də mübahisəyə yol açan hallar kimi qeyd edilməlidir.

Bundan başqa, insan hüquqları anlayışının çoxtərəfli bir xüsusiyyətə malik olduğu qədər məna və məzmun baxımından da son dərəcə zənginliyi (1, s.19) bu hüquqların eyni cür dərk edilməsində və hüquq tətbiqi prosesində ciddi problemlər yaradır. Hətta bu iş “səriştəli biliklərə sahib olmaq üçün uzun və çətin təhsilin tələb olunduğu şəraitdə qanunlar sahəsində kifayət qədər səriştəli olan insanlar” tərəfindən yerinə yetirilməli olsa belə. Çünki məhkəmədə olan hər bir işdə vəzifələri müəyyən edən və göstərən ciddi qayda və presedentlərə dair qeydlərin çox böyük həcmdə yığılması artıq qəbul edilmişdir (13, s.276) və hakim vəzifəsində çalışanlar kifayət qədər səriştəli olsalar da, onların səhvləri istisna olunmur. Bunun nəticəsidir ki, insan hüquqları pozuntularının sayında azalma müşahidə edilmir, yəni də bu hüquqların müdafiəsi ilə məşğul olan beynəlxalq qurumlara hüquqların bərpası məqsədilə müraciətlər eyni tezlikdə və oxşar səbəblərlə davam edir. Mövcud problemlər məhkəmə mübahisələri doğurmaqla xeyli dərəcədə iş yükü yaradır: tək cə 2022-ci ildə ancaq Ali Məhkəmənin Mülki kollegiyasında ümumilikdə baxılmış 5334 işin 11,8 faizini (629 iş) mənzil mübahisələri təşkil etmişdir ki, bunun da 25 faizi (158 iş) ləğv olunaraq yeni baxışa göndərilməsi ilə nəticələnmişdir (21). 2023-cü ildə bu göstərici xeyli azalmışdır: baxılmış 4024 işin mənzil mübahisələri təşkil etdiyi 457 işdən (11.4 faiz) 97-si (21.2 faizi) ləğv olunaraq yeni baxışa göndərilmişdir (22). Elə bunun nəticəsidir ki, ixtisasartırma kurslarında hər il üçün bu mövzular, əsasən də “Yaşayış sahəsinə istifadə hüququ ilə bağlı qanunvericiliyin tətbiqinin bəzi məsələləri” mövzusu hakimlər və digər hüquq peşəsi üzrə çalışanlar üçün aktual olaraq qalır.

Mövcud problemlərin həlli istiqamətində yaşayış sahəsindən istifadə hüququna dair mübahisələrə baxılmasının maddi və prosessual hüquqi xüsusiyyətləri (Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi əsasında). Mənzildən istifadə hüququnun müdafiəsi. Mənzildən istifadə hüquqlarının müdafiəsi qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda məhkəmə qaydasında və digər üsullarla həyata keçirilir. Buraya mənzil hüququnun tanınması; mənzil hüququnun pozulmasınadək mövcud olan vəziyyətin bərpası və bu hüququ pozan və ya onun pozulması təhlükəsini yaradan hərəkətlərin qarşısının alınması; mənzil münasibətlərinə xitam verilməsi və s. üsullar daxildir. Qüvvədən düşmüş Mənzil Məcəlləsində də məhkəmələr: dövlət, ictimai və fərdi mənzil fondlarının evlərində kirayədarla kirayəçi, kirayəçilər, onların ailə üzvləri arasında yaranan mənzil mübahisələrini, vətəndaşlarla mənzil-tikinti kooperativləri arasında mənzil

hüquq münasibətləri ilə əlaqədar yaranan mübahisələri və digər mənzil mübahisələrini, o cümlədən mənzil-tikinti kooperativlərinin özlərinin və ya vətəndaşlara mülkiyyət hüququ əsasında məxsus olan evlərin yaşayış sahəsini, həmçinin qeyri-yaşayış sahəsini və binasını özbaşına tutmuş şəxslərin çıxarılması ilə əlaqədar yaranan mübahisələri; həmin evlərin uçmaq təhlükəsi varsa, onlardan çıxarmağa; rayon (şəhər) icra hakimiyyəti orqanlarının qərarlarına əsasən sökülməli olan özbaşına tikilmiş evlərdən çıxarmağa; mülki-hüquqi öhdəliklərə əsaslanan (evin sökülməsi, əsaslı təmiri, evin qeyri-yaşayış sahəsinin binasına çevrilməsi və sairə əlaqədar) tələblər üzrə yaşayış sahəsinin verilməsinə və s. mübahisələri həll edir. Mənzil fonduna daxil olmayan və qanunsuz tikililərə köçürmə və boşaldılmaya dair tələblər, o cümlədən mənzildə təcrid olunmuş yaşayış sahəsini özbaşına tutmuş vətəndaşların oradan çıxarılması məsələsi məhkəmə qaydasında həll edilir.

Mənzil hüquqlarını həyata keçirərkən və mənzil münasibətlərindən irəli gələn vəzifələrini yerinə yetirərkən fiziki və hüquqi şəxslər digərlərinin hüquqlarını, azadlıqlarını və qanuni mənafələrini pozmamalıdır. Mənzil münasibətləri çərçivəsində hüquq və vəzifələrin yerinə yetirilməməsi nəticəsində öz əməlinin (mənfi) hüquqazidd nəticələrinin aradan qaldırılması zərurəti şəraitində məsuliyyət yaranır. Bu məsuliyyət mülki-hüquqi xarakter kəsb etməklə, hüquq münasibətləri üzrə: əvvəlki vəziyyətin bərpa edilməsində - mənzildən istifadə hüququnun həyata keçirilməsində yaradılmış maneələrin aradan qaldırılmasında; mövcud hüququn həyata keçirilməsində; kompensasiya ödənilməsində və s. ifadə olunur. Məsələn, əgər mənzil mülkiyyətçisi mənzilə istifadə hüququ olan şəxsin öz hüququnun həyata keçirilməsinə maneə olursa, o, mülki hüquq məsuliyyəti daşıyır və s. Çünki mənzil qanunvericiliyi mahiyyətə mülki hüququn tərkib hissələrindən biridir.

Mənzil hüquq münasibətləri Azərbaycan Respublikası Mənzil Məcəlləsinin xüsusi normaları ilə tənzimlənir və buraya: yaşayış sahələrinin verilməsi, onlardan istifadə olunması, belə istifadəyə xitam verilməsi, mənzil fondunun idarə olunması, onun saxlanılmasının təmin olunması, habelə mənzil sahəsində qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi ilə bağlı olan hüquqi münasibətləri daxildir ki, bu da məhkəmə müdafiə hüququnu nəzərdə tutur.

Sahiblik və istifadə hüquqlarını həyata keçirməyin hüquqi cəhətdən təmin edilmiş imkanının mövcud olması əmlak sahibinin hüquqlarının da mülkiyyətçinin hüquqları ilə bərabər həddə müdafiə olunması zərurətini doğurur. Əks yanaşma mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı konstitusiya prinsiplərinin, mülki qanunvericiliyin bir sıra prinsip və müddələrinin pozulmasına gətirib çıxara bilər. Lakin istifadə hüququ əsaslarının aradan qalxması halında bu əmlakın yüklüliyünün davam etdirilməsi mülkiyyət hüququnun əsassız məhdudlaşdırılması ilə pozulmasına səbəb olur.

Mənzilin (evin) mülkiyyətçisi olmayan, lakin özəlləşdirilmə zamanı kirayəçi ilə birlikdə faktiki yaşayan onun ailə üzvlərinin özəlləşdirilən mənzilə əvvəllər əldə olunmuş yaşamaq hüquqları konstitusiya əhəmiyyətli dəyərlərdən irəli gəldiyindən müdafiə olunmalıdır. Mülkiyyətçi mənzilə mülkiyyət hüququndan ona bəslənən etimada zidd şəkildə istifadə edərək özəlləşdirməyə razılıq vermiş digər ailə üzvlərini həmin mənzildə yaşamaq imkanından məhrum edə bilməz. Əks hal hüququn hamılıqla qəbul edilən ümumi prinsiplərindən biri olan “hüquqdan sui-istifadə qadağası”na zidd olar. Lakin hər bir halda bu, mütənəsb şəkildə, özəlləşdirilən mənzilin mülkiyyətçisinin mülkiyyət hüquqları nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir.

Mənzildən istifadə hüququ üzrə məhkəməyə müraciət etmək hüququ olan şəxslərin dairəsi. Mülki Prosesual Məcəllənin 4.1, 5.1, 5.2 və 5.3-cü maddələrinin tələbləri baxımdan, mənzildən istifadə hüququ üzrə məhkəmə müdafiəsi hüququ, müraciətdənin mənzil münasibətlərindən irəli gələn hüquq və vəzifələrin həcmi ilə bilavasitə bağlıdır. Şəxsin mənzil hüquq və vəzifələrinin əsası müqavilə və əqddən yaranır ki, bunlar da hüquq və vəzifələrin MPM qaydasında təsdiqi zamanı mübahisə predmetini təşkil etməklə yanaşı, subyektlər dairəsinin müəyyən edilməsini şərtləndirir. Mənzil Məcəlləsinin “Mənzil münasibətlərinin iştirakçıları” adlanan 7-ci maddəsinin normativ

məzmunundan görünür ki, mənzil münasibətlərinin iştirakçıları Azərbaycan Respublikası, Naxçıvan Muxtar Respublikası, bələdiyyələr, fiziki və hüquqi şəxslər, o cümlədən əcnəbilər, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, xarici ölkələrin hüquqi şəxsləridir. Bu tərkibdə yaşayış sahəsi mülkiyyətçisinin ailə üzvlərinə həmin mülkiyyətçi ilə ona məxsus olan yaşayış sahəsində birlikdə yaşayan mülkiyyətçinin arvadı (əri), habelə onun uşaqları və valideynləri aid edilir. Digər qohumlar, mülkiyyətçinin himayəsində olan əmək qabiliyyəti olmayanlar mülkiyyətçi tərəfindən ailə üzvləri kimi yaşayış sahəsinə köçürüldükdə, onun ailə üzvləri hesab edilə bilərlər. Mənzil Məcəlləsinin 30.1-ci maddəsinin ikinci cümləsinin “digər qohumlar” dairəsində Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 15-ci Fəslində göstərilən şəxslər çıxış edirlər: oğul və qızlar, ögey oğul və qızlar, valideynlər, qardaş və bacılar, baba və nənə, nəvə, yetkinlik yaşına çatmayan uşaqları faktik tərbiyə etmiş və saxlamış əmək qabiliyyəti olmayan və yardıma ehtiyacı olan şəxslər, faktik tərbiyəçilər, əmək qabiliyyəti olmayan və yardıma ehtiyacı olan ögey ata və ana.

Ərazi məhkəmə aidiyyəti. Mənzildən istifadə hüququ barədə tələblərə ümumi iddia icraatı qaydasında, müstəsna aidiyyət üzrə mənzilin olduğu yerin məhkəməsinə verilir. Belə mübahisələrin hüquqi nəticələri mənzildən çıxarılma, mənzilə köçürmə, maneələrin aradan qaldırılması və bu növ digər icra tədbirlərinə səbəb olduğundan qətnamənin icrasının daha asan və vaxt baxımdan qısa müddət ola biləcəyi ilə bağlıdır. Bundan başqa, sübutların əldə edilməsi, o cümlədən yerində müayinə və s. halların müəyyən edilməsi məqsədilə də prosessual müddət qənaətli idarə olunur. Qanunverici hər hansı bir şəxsin yaşayış və olduğu yerin müəyyən olunması üçün heç bir məhdudiyət qoymadan onun əsas diqqətini özünə daimi və ya müvəqqəti yaşamaq üçün seçdiyi ünvan üzrə qanunla müəyyən olunmuş qaydada qeydiyyatdan keçmək zərurətinə yönəldir. Vətəndaşın yaşadığı yerə gəldikdə isə bunun müəyyən edilməsi üçün ilk növbədə onun faktiki yaşayış yeri, o cümlədən yaşayış yeri və olduğu yer nəzərə alın bilər. Belə ki, Mülki Məcəllənin 27.1-ci maddəsinə əsasən fiziki şəxsin adətən yaşadığı yer onun yaşayış yeri sayılır.

İddia ərizəsinin mümkünlüyünün yoxlanılması. Belə tələblərdə diqqət yetirilməsi zəruri olan məsələlər kimi: iddia ərizəsinin forma və məzmununa düzgün riayət edilib-edilməməsinin yoxlanılması; iddia bir neçə cavabdehə qarşı verildikdə onların hər birinə qarşı yönələn tələbin nədən ibarət olması, bu tələbin əsası kimi istinad edilən fakt və halların göstərilməsi; geri qaytarmaq üçün əsas olan əlavə olunan sənədlərin yoxlanılması; müqavilədən irəli gələn mübahisədirsə, pretenziya qaydasına əməl olunub-olunmaması. Məhkəmə sənədlərinin cavabdehə çatdırılması işinin təşkil edilməsi üçün cavabdehin rəsmi qeydə alındığı yer müəyyən olunmalıdır (çünki iddia ərizəsi müstəsna aidiyyət qaydalarına uyğun olaraq mənzilin olduğu yerin məhkəməsinə verilməklə bəzən cavabdehin də ünvanı eyniləşdirilir).

Bəzən predmet baxımdan iddia tələbləri işin mülki məhkəmə icraatı qaydasında baxılmasını mümkün etmir. Bu, o halda yaranır ki, eyni iddia ərizəsində tələb həm istifadə hüququna xitam verilməsi, həm də pasport qeydiyyatından çıxarılmanı nəzərdə tutur. Mənzildən istifadə hüququna dair məsələlərin həlli ümumi məhkəmələrin səlahiyyətlərinə aid olsa da, pasport qeydiyyatında çıxarılma barədə mübahisələrin həlli inzibati icraata aid olduğundan, iddia ərizəsinin mülki məhkəmə icraatı mümkün olmayacaqdır.

Bundan başqa, bu növ iddia ərizəsinin icraata qəbulu zamanı tərəflər arasında mübahisənin olub-olmaması barədə xüsusi tələblər də yoxlanılmalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, iddia icraatı qaydasında işə baxılması o zaman mümkündür ki, tərəflər arasında hüquq və mənafelərə dair mübahisə vardır. Bu MPM-in “Mübahisələrin məhkəməyə aidiyyəti” adlı 24.1-ci maddəsinin tələblərindən irəli gəlir. Ona görə də mənzil münasibətləri üzrə mənzildə yaşamaqda davam edən və bu barədə mübahisə olmayan halda “mənzildən istifadə hüququnun tanınması” barədə iddia tələbi, mənzilin özgəninkiləşdirilməsi ilə orada yaşamayan şəxslərə qarşı “mənzildən istifadə hüququna xitam olunması barədə” iddiaların məhkəmə predmeti olub-olmaması məhkəmə tərəfindən qiymətləndirilməlidir (mübahisə olmaması əsası ilə).

İşin məhkəmədə baxılmağa hazırlanması

İş məhkəmə baxışına hazırlanarkən, mübahisə tələbi üzrə işlərin xüsusiyyəti nəzərə alınmalıdır ki, bu da işdən-işə fərqlənir. Bu zaman sübutetmə predmeti nəzərdən keçirilməlidir. Hakim çəkişmə prinsipinə əməl etməklə işin hallarından və iddia tələbindən asılı olaraq: mənzillə bağlı hansı sənədlərin olması; şəxsin mənzildə yaşayıb-yaşamaması; əmlakın tam mülkiyyət hüququ ilə qeydiyyatı alınmış-almamaması; əmlaka dair hüquqların həcmi; pasport qeydiyyatına dair məlumatlar; mübahisənin motivi; mənzilin özəlləşdirilməsi; yaradılmış maneələr; qohumluq əlaqələri; münasibətin xarakteri; yaşayış sahəsində altı ay və daha uzun müddətdə yaşamamağın səbəbləri; hüquq münasibətlərinin bütün iştirakçılarının hüquq və maraqları; yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə hüququ həyata keçirilməməsinin səbəbləri; keçmiş ailə üzvünün yaşayış sahəsindən istifadə etmək zərurətinin mövcudluğu; özgəninkiləşdirilən yaşayış mənzilinə dair razılığının olub-olmaması; keçmiş ailə üzvünün yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə etmək ehtiyacının olub-olmaması; yaşayış sahəsinin mülkiyyət formasının dəyişməsi; kompensasiya məbləğinin mütənasibliyi; kommunal xidmət müqaviləsinin olması və müvafiq qeydlər və digər xüsusiyyətlər öyrənilməli və bu barədə sübutların əldə edilməsi istiqamətində qanunla yol verilən bütün mümkün prosessual tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Məhkəmə qətnaməsinin mənafeələrinə toxunan bütün şəxslərin işə cəlb edilməsi tələb olunur (belə şəxslər kimi: mənzil mülkiyyətçisi, o cümlədən sosial kirayə müqaviləsi tərəfi kimi müvafiq icra hakimiyyəti orqanı və ya hər hansı hüquqi şəxs, Dövlət Reyestr Xidməti və s.). Mənzildən çıxarılma, maneələrin aradan qaldırılması, yaşayış sahəsinin bölünməsi, istifadə hüququnun itirilməsinə dair işlər üzrə məhkəmə qətnaməsi yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərin mənafeyinə toxunduğu halda, onların nümayəndəsinin məhkəmədə iştirakı təmin edilməlidir.

Mənzildən istifadə hüququ barədə işlər üzrə qanunla nəzərdə tutulmuş bütün sübutetmə vasitələrindən istifadə etmək olar: tərəflərin və işdə iştirak edən şəxslərin izahatları, şahid ifadələri, yazılı və maddi sübutlar, səs və videoyazı, ekspert, mütəxəssis və dövlət orqanlarının rəyləri və s. Ümumilikdə sübutetmə yükü iddiaçının üzərində olsa da, mənzil mübahisələri barədə işlərdə sübutetmə yükü iddianın predmetindən asılı olaraq dəyişir. Məsələn, mənzildən istifadə hüququnun həyata keçirilməsinə yaradılmış maneələrlə bağlı sübutetmə yükü iddiaçının üzərindədir və o, sübut etməlidir ki, maneələr nədən ibarətdir və kim tərəfindən törədilir. Məhkəmə MPM-in 14.3-cü maddəsinin tələbləri baxımdan, işlər məhkəmə baxışına hazırlanarkən tərəflərin barışdırılmasına hərtərəfli kömək etməlidir.

Mənzildən istifadə hüququnu tənzimləyən qanunvericilik norması

“Yaşayış sahələri yalnız mülki dövriyyənin predmeti olduqda mülki qanunvericilik onlara sahiblik, onlardan istifadə və onlara dair sərəncam verməklə bağlı məsələləri tənzimləyir. Yaşayış sahəsindən istifadə, onun istismarı və bir sıra başqa məsələlər mənzil qanunvericiliyi ilə tənzimlənməlidir. Başqa hallarda isə Mülki Məcəllənin mənzil sahəsində mövcud münasibətlərinə yönələn normaları, o cümlədən MM-in 228-ci maddəsi əsas rol oynayır. Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət və yaşayış sahəsindən istifadə etmək hüquqlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı yaranmış mübahisələrin həlli zamanı həm beynəlxalq hüquq normaları, həm də milli qanunvericiliyin müddəaları nəzərə alınmalıdır.

2000-ci il sentyabrın 1-dən sonra mülkiyyətdə olan yaşayış evindən (mənzildən) istifadə edilməsi ilə əlaqədar yaranan hüquq münasibətləri ilə bağlı mübahisələr Mülki Məcəllənin 228.1 və 228.2-ci maddələrinin qaydalarına uyğun, bu tarixədək yaranmış hüquq münasibətləri ilə bağlı mübahisələr isə Mənzil Məcəlləsinin 123-cü maddəsinin qaydalarına uyğun həll edilməlidir. Yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisi ilə digər ailə üzvləri və ailə münasibətlərinə xitam verildikdən sonra mülkiyyətçinin keçmiş ailə üzvünün həmin sahədən istifadə hüququ ilə bağlı məsələlərə baxılarkən 2000-ci il sentyabrın 1-dən 2009-cu il oktyabrın 1-dək yaranmış münasibətlərə Mülki Məcəllənin 228-ci maddəsinin, həmin tarixdən sonra yaranan münasibətlərə isə Mənzil Məcəlləsinin 30-cu maddəsinin müddəaları tətbiq edilməlidir. Mülki Məcəllənin 228.2-ci maddəsi yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə hüququna xitam verilməsi haqqında razılaşma olmadıqda bu hüquqa

mülkiyyətçinin məhkəmə qaydasında tələbinə əsasən bazar qiyməti ilə müvafiq kompensasiya verilməsi yolu ilə xitam verilməsinin mümkünlüyünü əks etdirir.

Mülki Məcəllənin 228.5-ci maddəsində istifadə hüququnun mahiyyət etibarilə servitut olduğu nəzərə alınaraq qeyd olunmalıdır ki, bu hüququn kompensasiya ödəmədən xitamı zamanı Mülki Məcəllənin “Servituta xitam verilməsi” adlanan 262-ci maddəsinin müddələrinin analogiya üzrə tətbiq edilməsi mümkün sayılmalıdır.

Qüvvədən düşmüş Mənzil Məcəlləsinin 60-cı maddəsinin I hissəsi məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilərkən nəzərə alınmalıdır ki, Mənzil Məcəlləsinin 87-ci maddəsində və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarında göstərilən əsaslar müəyyən edilmədikdə, icarədar və ya onun ailə üzvlərinin müvəqqəti, o cümlədən altı ay və daha uzun müddətə başqa yerə getməsi həmin şəxsləri yaşayış sahəsinə olan hüquqlarından məhrum etmir. Həmin norma tərəflərin öz hüquqlarından sui-istifadə hallarının qarşısını almağa yönəlir, onlara imkan verir ki, məhkəmə vasitəsi ilə öz qanuni hüquqlarının qorunmasını, qarşılıqlı hüquq və vəzifələrdən yaranan oxşar münasibətlərin tənzimlənməsini həyata keçirsinlər. Hər bir halda hüququn məhdudlaşdırılmasının qanuni əsası olmalıdır. Burada diqqət yetirilməli məsələlər kimi həmin şəxsin icarədarın ailə üzvləri sırasında olub-olmamasıdır.

Mənzil Məcəlləsinin 30.4-cü maddəsinin məzmununa görə yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisi ilə onun ailə üzvləri arasında həmin yaşayış sahəsindən istifadə qaydalarını tənzimləyən razılışma bağlanmışdırsa, bu maddənin müddəaları tətbiq olunmur. Bu cür razılışmada hər hansı şərtin müəyyənləşdirilməməsi onun iştirakçılara geniş sərbəstlik vermişdir. Məhz bu səbəbdən belə razılışma qismində həm mülki (məsələn, əmlak kirayəsi müqaviləsi və ya əvəzsiz istifadə haqqında müqavilə), həm də ailə qanunvericiliyi (nikah müqaviləsi və ya alimentin ödənilməsinə dair razılıq) ilə nəzərdə tutulan bu və ya digər müqavilə, yaxud razılıq, habelə qüvvədə olan qanunvericiliyə zidd olmayan digər razılıq növü çıxış edə bilər. Göstərilən münasibətlər razılışma ilə tənzimlənmədikdə, ailə münasibətlərinə xitam verilməsi keçmiş ailə üzvü tərəfindən yaşayış sahəsindən istifadə hüququnun itirilməsi üçün əsasdır, bu da öz növbəsində Mənzil Məcəlləsinin 30.4-cü maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş digər qaydaların tətbiqini mümkün edir.

Mənzildən istifadə hüququna dair elə mübahisələrə rast gəlinir ki, iddia predmet baxımdan məsələnin həlli üzrə hüquq normasının tətbiqində problemlər yaranır. Belə mübahisələr kimi qanunsuz tikililərə köçürmə və s. misal çəkmək olar. Belə hallarda ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələr tərəfindən mənzil qanunvericiliyində normanın mövcud olmamasına görə iddianın rədd olunması və konkret mübahisənin həllindən faktiki imtina edilməsi yolverilməzdir. Mənzil qanunvericiliyində müəyyən münasibətlərin tənzimlənməməsi, öz əlamətlərinə görə mülki hüququn predmetinə aid mülki münasibətlərin mövcudluğu və mülki qanunvericilikdə oxşar münasibətləri tənzimləyən normanın olması bütövlükdə dövlətin iradəsinin ifadəsindən çıxış edərək boşluğun tamamlanması məqsədilə qanunun analogiyasının tətbiqi üçün əsas götürülə bilər.

Məhkəmə araşdırması və məhkəmələr tərəfindən nəzərə alınmalı hallar. Əsaslandırma. Yaşayış sahəsindən istifadə etmək hüququnun yaranmasının bir neçə əsası ola bilər (məsələn, əşya hüququnun, mülkiyyətçi və digər şəxslər arasında müqavilə münasibətlərinin, ailə münasibətlərinin mövcudluğu). Mülki Məcəllənin 228.1 və 228.2-ci maddələrində nəzərdə tutulan yaşayış binasının tərkib hissəsindən “istifadə hüququ”nun mahiyyəti və həcmi Mənzil Məcəlləsinin 30.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan yaşayış sahəsindən “istifadə etmək hüququ”nun mahiyyəti və həcmindən fərqlidir. Hər iki məcəllədə yaşayış sahəsindən istifadə etmək imkanı nəzərdə tutulsa da, bu istifadəni təmin edən hüquqi əsaslar fərqlidir (17; 16.12.2014-cü il Qərarı). Ailə üzvlərinin mənzildən mülkiyyətçi ilə bərabər istifadə hüququ etibarlı ailə əlaqələri əsasında yaranır ki, bu hüquq mülkiyyətçinin icazəsi ilə yaşayış binasının tərkib hissəsinə köçərək orada daimi yaşamasından asılıdır. Mülkiyyətçinin iradəsi nəzərə alınmadan yaşayış sahəsindən istifadə etmək hüququ hələ 1982-ci il 8 iyul tarixində qəbul olunmuş Mənzil Məcəlləsində öz əksini tapmışdır. O dövrdə Azərbaycan Respublikası keçmiş SSRİ-nin tərkibində ittifaq respublikası idi, onun qanunvericiliyi

sovet qanunvericiliyinin bir hissəsi kimi çıxış edirdi və üstünlüyü dövlət mülkiyyətinin müdafiəsinə yönəlirdi.

Mülki Məcəllənin 228.1 və 228.2-ci maddələrində nəzərdə tutulan yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə hüququnun əmələ gəlməsi, həyata keçirilməsi şərtləri və xitamı şəxsin mülkiyyətində olan və daşınmaz əmlak sayılan bütün yaşayış evlərinə aid olduğundan daşınmaz əmlaka dair qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş bütün hüquqlar notariat qaydasında təsdiq olunmalı və dövlət reyestrində qeydə alınmalıdır.

Yaşayış sahəsindən istifadəyə xitam verilməsi məsələsi məhz yaşayış sahəsindən istifadə qaydasına aid olunan məsələlərdən biri olduğundan icarədarın və ya onun ailə üzvlərinin müvəqqəti olaraq, o cümlədən altı ay və daha uzun müddətdə yaşayış sahəsindən getməsi onların yaşayış sahəsinə olan hüquqlarının itirilməsinə yönələn əsas kimi qəbul edilə bilməz. Tərəflər arasında yaranmış bu mübahisələr məhkəmə tərəfindən baxılarkən yaşayış sahəsində altı ay və daha uzun müddətdə yaşamamağın səbəbləri araşdırılmalı, bu xüsusat digər hallarla birlikdə məcmu qaydada tədqiq olunmalı və məhkəmənin müvafiq qərarında əsaslandırılmalıdır. Bu, azadlıqdan məhrum etmə və s. cəzalara məhkum olunmuş şəxslər üçün, 18 yaşa qədər olan, yanında azyaşlı uşağı olan və digər qrup şəxslərə münasibətdə daha həssaslıqla nəzərdən keçirilməlidir. Altı aydan çox müddətə azadlıqdan məhrum olunmuş şəxsin yaşayış sahəsindən birmənalı məhrum olması bu qəbildən olan şəxslərin gələcək taleyinə maddi, mənəvi və psixoloji zərbə kimi qiymətləndirilməlidir və məhkum olunmuş şəxslərin yaşayış sahəsinə olan hüquqları onların bütün cəza çəkdiyi müddət ərzində saxlanmalıdır. İcarədar və ya onun ailə üzvlərindən hər hansı birinin məhkum olunması həmin şəxsləri yaşayış sahəsinə olan hüquqlarından məhrum edə bilməz. Bu müddəə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxslərə tətbiq edilmir.

Şəxsin müəyyən edildiyindən artıq müddətə başqa yerə getməsi nəticəsində yaşayış sahəsindən istifadə hüququnu itirmiş hesab edilməsi zamanı şəxsin işinin xarakterinə və şəraitinə görə, təhsillə əlaqədar, həmçinin digər zəruri hallarda başqa yerə getməsi daimi yaşayış yerini tərk etməsi kimi qiymətləndirilə bilməz. Nəzərə alınmalıdır ki, istifadə hüququ mövcud olmadığı halda ona xitam verilməsi məsələsindən də söhbət gedə bilməz.

Yaşayış sahəsinin mülkiyyət formasının dəyişdirilməsinin, yəni xüsusi mülkiyyət hüququnun dövlət qeydiyyatına alınması anı həmin yaşayış sahəsində yaşayan şəxslər və mülkiyyətçi arasında mövcud olan hüquq və vəzifələrin həcmünün dəyişilməsinə səbəb olur. Bu halda, xüsusi mülkiyyət hüququ əsasında dövlət qeydiyyatına alınan belə yaşayış sahəsinə digər ailə üzvlərinin yaşayış hüququnun yaranması Mülki Məcəllənin 228.1 və 228.2-ci maddələrində və ya qüvvədə olan Mənzil Məcəlləsinin 30-cu maddəsində müəyyən edilmiş əsaslara və qaydalara uyğun olaraq həll olunmalıdır.

Mənzil Məcəlləsinin 30.2-ci maddəsi ailə üzvünün yaşayış sahəsindən istifadə etmək hüququnun yaranmasını ailə münasibətlərinin mövcudluğu ilə şərtləndiyindən həmin hüququn yaranması və həyata keçirilməsi üçün notariat qaydasında müqavilənin bağlanması və onun daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydə alınması zərurəti yoxdur.

Mənzil Məcəlləsinin 30.1 və 30.2-ci maddələrində göstərilən ailə münasibətləri əşya hüquqlarına aid edilmir. Şəxsin ailə qanunvericiliyi əsasında yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisi ilə birlikdə yaşamaq və yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisindən özünün saxlanılmasını tələb etmək hüququ varsa və mülkiyyətçi ilə birlikdə yaşayırsa, həmin şəxs Mənzil Məcəlləsinin 30.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan "ailə üzvləri" anlayışının əhatə dairəsinə daxildir. Bunun əksi istifadə hüququnu istisna edir.

Qüvvədə olan Mənzil Məcəlləsinin 30.4-cü maddəsinin tətbiqi zamanı məhkəmələr Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun "Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.5-ci və Azərbaycan Respublikası Mənzil Məcəlləsinin 30.4-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair" 2013-cü il 8 oktyabr tarixli Qərarında əks olunmuş hüquqi mövqeləri də nəzərə almalı (17; 11.07.2014-cü il Qərarı), o cümlədən mülkiyyətçinin keçmiş ailə üzvlərinin həmin yaşayış sahəsindən istifadə hüququnun saxlanması üçün hüquqi əhəmiyyət kəsb edən bütün halları yoxlamalı, bundan sonra

onların mənzildən çıxarılmasının mümkünlüyünə baxmalıdırlar.

Mənzil qanunvericiliyi mənzil mülkiyyətçisinin keçmiş ailə üzvünün yaşayış sahəsindən istifadə hüququnun saxlanmamasının əsası kimi yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisi ilə ailə münasibətlərinə xitam verilməsidir və belə vəziyyətdə onların istifadə hüququ müvəqqəti müddətə məhkəmənin qərarı əsasında saxlanıla bilər. Bu normada söhbət istifadə hüququnun itirilməsindən deyil, onun saxlanılmasından gedir. Başqa sözlə desək, qeyd edilən norma üzrə istifadə hüququnun itirilməsi mübahisə predmeti deyil və onun əsası kimi ailə münasibətlərinə xitam verilməsi barədə hüquqi fakt çıxış edir. Deməli, həmin norma mənzildən istifadə hüququna xitam verilməsi barədə iddia tələblərinin qanuni əsası kimi çıxış edə bilməz.

Digər ailə üzvləri ilə yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisi arasında ailə münasibətlərinə xitam verilməsi mütləq qaydada keçmiş ailə üzvü üçün yaşayış sahəsindən istifadə hüququnun itirilməsi ilə nəticələnir. Mənzil Məcəlləsinin 30.4-cü maddəsi bir neçə halda bu hüququn saxlanılması imkanını nəzərdə tutur. Belə ki, yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisinin keçmiş ailə üzvünün yaşayış sahəsini əldə etməyə və ya yaşayış sahəsindən istifadə hüquqlarını həyata keçirməyə əsasları olmadıqda, yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisinin keçmiş ailə üzvünün maddi vəziyyəti və diqqətəlayiq digər hallar özünü yaşayış sahəsi ilə təmin etməyə imkan vermədikdə, keçmiş ailə üzvünün göstərilən mülkiyyətçiyə məxsus olan yaşayış sahəsindən müəyyən müddətə istifadə hüququ məhkəmənin qərarı əsasında saxlanıla bilər. Mənzil Məcəlləsinin 30.4-cü maddəsi mənzil ehtiyaclarının təmin olunması üçün heç bir başqa imkan və vəsaiti olmayan keçmiş ailə üzvlərinin bu ehtiyaclarının ödənilməsi məqsədilə yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisinin hüquqlarının müəyyən müddətə məhdudlaşdırılmasına yol verir.

Bundan fərqli olaraq, həmin Məcəllənin 30.5-ci maddəsi keçmiş ailə üzvünün istifadə hüququna xitam verilməsini müəyyən edir və bunun əsası kimi onun istifadə hüququnun saxlanılması barədə məhkəmənin müəyyən etdiyi müddətin başa çatması, məhkəmənin qərarı ilə belə hüququn saxlanılmasına əsas olmuş halların aradan qalxması, mülkiyyətçinin yaşayış sahəsinə mülkiyyət hüququna xitam verilməsi təşkil edir. Bu isə o mübahisələrə əsas yaradır ki, qanunvericiliklə istifadə hüququna xitam verilməsi əsasları ilə şəxs mənzildən mülkiyyətçi ilə hüquq əsasında yaşamaqda davam edir.

Mülkiyyət hüququ və yaşayış sahəsindən istifadə etmək hüququ müxtəlif hüquqi kateqoriyalar kimi fərqlənir və buna görə də hər iki hüquq müəyyən mənada mütənəşir şəkildə tarazlaşdırılmaqla təmin olunmalıdır. Ailə üzvləri və onlara bərabər tutulan şəxslər arasında yaranan mübahisələrin həlli zamanı mülkiyyət hüququ və yaşayış sahəsindən istifadə etmək hüququnun təbiəti və qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi nəzərə alınmalıdır. Obyektə yaşayış sahəsi olan mülkiyyəti tənzimləyən hüquqi normaların düzgün tətbiqi üçün qanunvericiliyin mülki hüquq və mənzil hüququ sahələri arasında xətt keçirilməlidir. Mülkiyyətçinin ailə üzvlərinin yaşayış binasının tərkib hissəsindən onunla bərabər istifadə hüququ mənzil hüququnun (obyektə) predmeti kimi nəzərdən keçirilməli və ailə üzvlərinin bu hüququ onlardan birinin mülkiyyətində mövcud olan yaşayış sahəsində onunla bərabər istifadə etməyi ehtiva edən kimi qiymətləndirilməlidir. Həmin əmlakın özgəninkilləşdirilməsinə və ya mülkiyyətçi tərəfindən sərəncam hüququnun başqa yolla həyata keçirilməsinə isə bu hüququn mövcudluğu təsir etmir, ona görə ki, yaşayış binasının tərkib hissəsindən mülkiyyətçinin ailə üzvlərinin onunla bərabər istifadə etmək hüququ mülkiyyət hüququnun Mülki Məcəllənin 152.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan elementlərindən biri olan istifadə hüququnu təşkil etmir. Yaşayış binasının tərkib hissəsindən (mülkiyyət hüququnun tərkib hissəsi olan) istifadə hüququnun yaranması üçün Mülki Məcəllənin 228.1 və 228.2-ci maddələrinə riayət edilməsi tələb olunur. Mülki Məcəllənin 228.1 və 228.2-ci maddələri isə yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə hüququnun əmələ gəlməsinin onun daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydə alınması, habelə ailə üzvləri və digər şəxslərlə mülkiyyətçi arasında bağlanan yazılı razılaşmanın notariat qaydasında təsdiqlənməsi ilə şərtləndirir. Hər bir halda istifadə hüququnun tanınması ilə mülkiyyətçinin mülkiyyət hüququ məhdudlaşdırılarkən, belə məhdudiyət qarşıya qoyulmuş məqsədə ağılabatan şəkildə mütənəşir

olmaqla mülkiyyətçinin üzərinə fərdi və həddən artıq yük qoymamalıdır.

Yaşayış sahəsinə mülkiyyət hüququnun qanunverici tərəfindən tənzimlənməsi yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisi ilə müvafiq hüquq münasibətlərinin bütün iştirakçılarının hüquq və maraqlarının ədalətli və əqlabatan tarazlığı əsasında həyata keçirilməlidir. Bu konstitusion məqsədə çatmaq üçün belə tənzimləmə həm də məhkəmələr tərəfindən konkret işin faktiki hallarının müəyyənləşdirilməsi və araşdırılması, bu halların əsasında yaranan və ya yarana biləcək müxtəlif halların nəzərə alınması və nəticə etibarilə konstitusiya hüquq və azadlıqlarının əsassız və həddən artıq məhdudlaşdırılmaması fərqli yanaşmanın tətbiq edilməsini mümkün etməlidir. Bundan əlavə, müvafiq hüquq münasibətlərinin iştirakçılarının maraqlarının ədalətli və əqlabatan tarazlaşdırılması qüvvədə olan hüquqi tənzimləmə sisteminin əsasında, bütün hüquq sahələrinin normaları nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə hüququ həyata keçirilmədikdə, onun səbəbləri aydınlaşdırılmalı, bu xüsusat digər hallarla birlikdə məcmu qaydada tədqiq olunmalı və məhkəmənin müvafiq qərarında əsaslandırılmalıdır. Bu mənada xüsusilə qeyd olunmalıdır ki, keçmiş ailə üzvünün yaşayış sahəsindən istifadə etmək zərurətinin mövcudluğuna baxmayaraq, mülkiyyətçinin və digər mənzil sakinlərinin onun bu hüququndan istifadə etməsini mümkün etdiyi qanunazidd hallar müəyyən olunduqda, keçmiş ailə üzvünün istifadə hüququna kompensasiya ödənilmədən xitam verilə bilməz. Məhkəmələr Mülki Məcəllənin 228.5-ci maddəsi ilə keçmiş ailə üzvünün yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə hüququna müvafiq kompensasiya ödənilmədən xitam verilməsi həmin hüququn əldə edilməsini zəruri edən əsas (yaşayış sahəsinə ehtiyac) aradan qalxdıqda mümkündür.

Belə mübahisələrə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən işin faktiki halları, o cümlədən istifadə hüququnun həyata keçirilməməsinin səbəbləri dəqiq və hərtərəfli araşdırılmalı və məhkəmə aktında əsaslandırılmalıdır. Mülki Məcəllənin 228.5-ci maddəsində əks olunmuş “mülkiyyətçinin razılığı” müddəası hüquqi mənasına görə həmin Məcəllənin 228.2-ci maddəsinin tələbləri baxımından tətbiq edilməli, mülkiyyətçinin razılığı yazılı şəkildə bağlanan notariat qaydasında təsdiqlənən razılışmada ifadə edilməlidir (17; 18.07.2008-ci il Qərarı). Mənzil özəlləşdirilərkən ailə üzvlərinin öz mülkiyyətə gözləntilərindən imtina etməklə bu hüququn onlardan birinə keçməsi barədə razılığı, mənzildən daha səmərəli istifadə etmək imkanının reallaşdırılması məqsədlərinə xidmət etdiyindən onların mənzildə yaşamaq hüququna da hər hansı bir formada təsir etmir. Əvvəlki MM-in 4, 9.2. və 10-cu müddəası baxımından mənzilin (evin) özəlləşdirilməsi ilə bağlı şəxsin müvafiq qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun olaraq hərəkətlər etməsi də (zəruri sənədlərin toplanaraq səlahiyyətli orqanlara təqdim olunması) şəxsin hüquq qabiliyyətindən irəli gəlməklə iradə ifadəsinin göstəricisidir və müsbət keyfiyyətli hüquqi nəticəyə nail olmaq məqsədi güdür. Lakin özəlləşdirmə hüququnun faktiki olaraq onun reallaşdırılması mərhələsindən çıxmaqla subyektiv hüquqa transformasiya etməsinə (mənzilə (evə) mülkiyyət hüququ barədə qeydiyyat vəsiqəsinin alınmaması) iradədən asılı olmayan bioloji faktor kimi ölümün manee törətməsi, digər tərəfdən isə ölənlərin şəxsi barədə mənzilin (evin) özəlləşdirilməsindən imtina edilməsinə dair qanunvericilikdə nəzərdə tutulan əsasların mövcud olmaması xüsusi mülkiyyət hüququnun artıq formalaşması kimi dəyərləndirilməlidir.

2000-ci il sentyabrın 1-dən sonra mənzildən istifadə edilməsi ilə əlaqədar yaranmış hüquq münasibətlərinin mövcudluğunda notarius tərəfindən özgəninkiləşdirilən yaşayış mənzilində kimlərin yaşayış yeri üzrə qeydiyyatda olması barədə arayışın tələb edilməməsi və daimi qeydiyyatda olan yetkinlik yaşına çatmış bütün ailə üzvlərinin razılığının alınmaması alqı-satqı müqaviləsinin aldatma yolu ilə bağlanması və Mülki Məcəllənin 339.2 və 339.3-cü maddələrinə istinadən bu əqdin etibarsız hesab edilməsi üçün səbəb ola bilməz. Eyni zamanda qanunvericiliyin tələblərini pozmadığına görə aldatmanın olmadığını və əqdin etibarlı olduğunu sübut etmək cəhdləri də əsassızdır.

Mənzildən istifadə hüququnun itirilməsi. Mənzildən çıxarılma.

İstifadə hüququnun həyata keçirilməməsi öz-özlüyündə həmin hüququn xitamı üçün əsas deyil,

lakin yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə hüququnun sahibinin yaşayış sahəsinə ehtiyacı, keçmiş ailə üzvünün daimi olaraq yaşayış sahəsinə könüllü surətdə köçməsi, ev və ya digər yaşayış sahəsi üzərində mülkiyyət hüququ əldə etməsi, nikaha daxil olaraq ər-arvadın evinə köçməsi və s. əsaslarla aradan qalxdıqda həmin hüquqa xitam verilməsinin kompensasiya ödəmədən mümkünlüyü istisna olunmur və bu hallar uzun müddət ərzində və davamlı olaraq bu hüquqdan könüllü istifadə edilməməsi servitutun qoyulduğu əsasların aradan qalxdığı faktının müəyyən olunması üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Hər hansı bir hüququ əmələ gətirən əsasin aradan qalxması həmin hüququn xitamı ilə nəticələnir. Bu hal Mülki Məcəllənin 228.5-ci maddəsində nəzərdə tutulan keçmiş ailə üzvünün yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə hüququna xitam verilməsi üçün də əsasdır.

Mülkiyyətçinin keçmiş ailə üzvünün yaşayış sahəsindən istifadə hüququnun saxlanması müddətinin (davamlılığının) müəyyənləşdirilməsi məsələsini məhkəmənin mülahizəsinə buraxaraq, Mənzil Məcəlləsi hər bir halda müvafiq yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisinin keçmiş ailə üzvlərinin həmin yaşayış sahəsindən istifadə hüququnun saxlanması üçün həqiqətən də əsasların olub-olmamasının yoxlanılmasının vacibliyini nəzərdə tutur, həmin şəxslərin istifadədə olan yaşayış sahəsindən çıxarılması isə yalnız işin hüquqi əhəmiyyət kəsb edən bütün hallarının məhkəmə tərəfindən yoxlanılmasından sonra mümkündür (17; 08.10.2013-cü il Qərarı).

Mənzil Məcəlləsinin 34.1-ci maddəsinə əsasən, “Şəxsin yaşayış sahəsindən istifadə hüququna bu Məcəllə, digər qanunlar, müqavilədə nəzərdə tutulmuş əsaslara görə və ya məhkəmə qərarı əsasında xitam verildikdə, şəxs həmin yaşayış sahəsinə boşaltmalıdır (ondan istifadəni dayandırmalıdır). Əgər müvafiq yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisi tərəfindən müəyyən edilmiş müddət ərzində şəxs göstərilən yaşayış sahəsinə boşaltmırsa, o, mülkiyyətçinin tələbi ilə məhkəmə qərarı əsasında yaşayış sahəsindən çıxarılmalıdır”.

Mənzilə müvəqqəti yaşamaq üçün, habelə kirayə (sosial kirayə istisna olmaqla) müqaviləsi əsasında mənzilə köçmüş şəxslərin mənzilə istifadə hüququ olmadığından onların mənzildən çıxarılması, tərəflər arasında başlanmış müqavilə şərtləri nəzərə alınmaqla mülki qanunvericiliyə uyğun olaraq həll edilməlidir.

Yaşayış sahəsindən çıxarılma məsələsi qiymətləndirilərkən şəxsin mənzillə bilavasitə bağlı olduğu, həmin mənzildən istifadə mümkünlüyünü hüquqi cəhətdən təmin edən imkanlar nəzərdən keçirilməlidir. Yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisi həmin yaşayış sahəsi üzrə qeydiyyatda olub orada yaşayan şəxsin qeydiyyatdan çıxarılması üçün məhkəmədə sonuncunun yaşayış sahəsindən çıxarılması haqqında iddia qaldırılmalıdır. Bu halda şəxsin yaşayış sahəsindən çıxarılması haqqında məhkəmə qətnaməsi şəxsin yaşayış yeri üzrə qeydiyyatdan çıxarılması üçün əsas kimi çıxış edir. Yaşayış sahəsindən istifadə hüququna xitam verilməsi barədə qətnamələr şəxsin yaşayış sahəsindən istifadə hüququ mövcud olduğu hallarda belə iddialara baxılması ilə əlaqədardır. Bu zaman şəxsin yaşayış yeri üzrə qeydiyyatdan çıxarılması onun həmin yaşayış sahəsindən istifadə hüququna xitam verilməsi ilə baş verir.

Şəxsin yaşayış yeri üzrə qeydiyyatı onun yaşadığı yerin dövlət tərəfindən rəsmi qaydada qeydə alınmasını təmin edən vasitədir və bu məhdud əşya hüququ mənasında istifadə hüququnu ehtiva etmir. Bu, o şəxslərə aid edilir ki, onlar MM-in 228-ci maddəsində nəzərdə tutulan digər ailə üzvləridir və onların mənzilə köçməsi mülkiyyətçinin şifahi razılığı əsasında baş vermişdir.

Şəxsin başqa abad yaşayış sahəsi verilməklə məhkəmə qaydasında mənzildən çıxarılması zamanı məhkəmə verilən sahənin yaşayış standartlarına cavab verib-vermədiyi, tərəflərin qarşılıqlı razılığının olub-olmaması, yaşayış sahəsinin yerləşdiyi ərazinin münasibliyi, kirayəçinin ayrıca mənzildə yaşayıb-yaşamaması, yaşayış sahəsinin əvvəlki ilə müqayisədə ölçüsü, orderdə adların olan şəxslərin razılıqları, köçürülən şəxslərin birgə qalmaqlarının mümkünlüyü və digər diqqətəlayiq hallar, çıxarılan şəxslərin səhhətinin vəziyyəti və verilən evdən istifadəni çətinləşdirən hallar nəzərə alınmalıdır. Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, yeni mənzil verilməklə mənzildən çıxarılma zamanı köçürülməsi nəzərdə tutulan mənzilin yaşayış üçün tam hazır vəziyyətdə olması da vacib amillərdən hesab olunur.

Mənzilə köçürülmə

Şəxsin mənzilə köçürülməsi dedikdə, onun istifadə hüququ olan yaşayış yerinə köçürülməsi başa düşülür. Bu hüquq məhkəmə qaydasında və digər əsaslarla müəyyən oluna bilər. Nəzərə alınmalıdır ki, bilavasitə “Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” Qanunun 2-ci maddəsinə istinad etməklə mənzilə köçürülmə məsələlərinin həll edilməsi yolverilməzdir. “Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” Qanun mənzillə bağlı münasibətləri tənzimləmir və yaşayış sahəsinə qeydiyyata alınmış şəxsin həmin yaşayış sahəsinə mütləq köçürülməsi üçün əsas deyildir. Həmçinin xüsusi mülkiyyətçinin ona məxsus olan yaşayış sahəsinə başqa şəxslərin köçürülməsinin mənzil sahəsi norması ilə məhdudlaşdırılması və köçürülən şəxslərin qeydiyyata alınmasından bu əsasla imtina edilməsi də yolverilməzdir.

İcarədarın özü ilə birlikdə yaşayan ailə üzvlərinin razılığı ilə hər hansı şəxsləri mənzilə köçürmək hüququnun məhdudlaşdırılması yolverilməzdir. Köçürmədən sonra yaranan hüquqi münasibətlər (qeydiyyat, vergi, sosial və s.) Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan müvafiq qanunları və digər normativ hüquqi aktlarla tənzimlənilir.

Kompensasiya

Kompensasiya institutu istifadəçiyə mənzilin bölünməsi və onun dəyərindən müəyyən payın ödənilməsinə tələb etmək hüququnu verməyə də, o, yaşayış sahəsindən istifadə etmək hüququnun adi xitamını deyil, onun elə bir əvəzləndirilməsini nəzərdə tutur ki, mülkiyyətçinin hesabına istifadəçiyə davamlı surətdə və müəyyən müddət daxilində başqa yerdə əvvəlki mənzildə ona xas olmuş şəraitlə müqayisədə oxşar yaşamaq imkanı versin. Bütün bunlar tərəflərin hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün daha imtiyazlı hüquqi rejim yaradır.

Mənzil Məcəlləsində yaşayış sahəsindən istifadə etmək hüququna xitam verilməsi ilə bağlı kompensasiya nəzərdə tutulmamışdır. Bundan fərqli olaraq, tərəflərin hüquqlarının və qanunla qorunan mənafeələrinin daha yüksək müdafiəsini təmin etmək məqsədilə Mülki Məcəllə (m.228.2) bu hüquqa mülkiyyətçinin məhkəmə qaydasında tələbinə əsasən bazar qiyməti ilə müvafiq kompensasiya verilməsi yolu ilə xitam verilməsinin mümkünlüyünü nəzərdə tutur.

Keçmiş ailə üzvünün yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə etmək ehtiyacının olmasına baxmayaraq, mülkiyyətçi və (və ya) mənzilin digər sakinləri onun həmin yaşayış sahəsindən istifadəsini mümkünə etdiyi hallarda, bu hüquqa yalnız müvafiq kompensasiyanın ödənilməsi şərti ilə xitam verilə bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, Mülki Məcəllənin 228.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan yaşayış sahəsindən istifadə hüququna kompensasiya verməklə xitam verilməsi mülkiyyətçinin subyektiv hüququdur. Bu halda kompensasiya tələb kimi yox, yalnız təklif kimi çıxış edir.

Birinci instansiya məhkəməsi bazar qiymətinə uyğun olaraq kompensasiya verilməsi yolu ilə istifadə hüququna xitam verilməsi haqqında iddianı təmin edərkən mülkiyyətçinin həmin məbləğin ödənilməsi barədə razılığını nəzərə almalıdır. Bazar qiymətinə uyğun olaraq kompensasiya məbləğinin ödənilməsinə dair iddiaçının razılığı nəzərə alınmadan iddianın təmin edilməsi onun məhkəməyə müraciət etməsini əhəmiyyətsiz edər və dispoitiv hüququ pozmuş olar. Məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, kompensasiya məbləğinin bazar qiymətinə uyğun olması birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən mülki prosesual qanunvericiliyin tələblərinə əsasən tədqiq olunmuş sübutlar əsasında müəyyən edilir. Bu baxımdan yuxarı instansiya məhkəmələri birinci instansiya məhkəməsinin müəyyən etdiyi kompensasiya məbləğini yalnız Mülki Prosesual Məcəllə ilə nəzərdə tutulan səlahiyyət hədləri çərçivəsində dəyişdirə bilərlər. Mülki Məcəllənin 228.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan yaşayış sahəsindən istifadə hüququna xitam verilməsi üçün kompensasiyanın məbləği iddianın predmetinə daxil deyildir. Birinci instansiya məhkəməsi belə işlərə baxarkən, iddia ərizəsində kompensasiya məbləğinin göstərilib-göstərilməməsindən asılı olmayaraq, kompensasiyanın məbləğini bazar qiymətinə uyğun olaraq müəyyən etməlidir. Bazar qiymətinə uyğun olaraq kompensasiya verilməsi yolu ilə istifadə hüququna xitam verilməsi haqqında iddianı təmin edərkən məhkəmə, mülkiyyətçinin həmin məbləğin ödənilməsinə dair razılığını nəzərə almalıdır.

Mənzil Məcəlləsinin 123-cü maddəsi bir tərəfdən mülkiyyətçiyə ona məxsus olan yaşayış sahəsindən ailə üzvlərinin və başqa şəxslərin istifadə etmək hüquqlarına xitam verməyə qadağa qoymur, digər tərəfdən isə yaşayış sahəsindən istifadə etmək hüquqlarının kompensasiya verilməklə xitamını da istisna etmir. Həmin maddə qeyri-müəyyən olsa da, yaşayış sahəsindən istifadə etmək hüququna kompensasiya verilməklə xitam verilməsi mülkiyyətçinin könüllü iradəsi əsasında mümkündür. Yaşayış sahəsindən istifadə hüququna xitamla bağlı kompensasiya verilməsi məsələsinin həlli isə istifadəçinin və ya məhkəmənin mülahizəsindən deyil, mülkiyyətçidən asılıdır. Kompensasiya verilməklə istifadə hüququna xitam verilməsi barədə iddianın predmetini iddiaçının mülkiyyət hüququ təşkil edir və iddiaçı başqasının istifadə hüququ ilə yüklü olan evini yüklülükdən azad etməklə ev üzərindəki mülkiyyət hüququnu müdafiə etmək istəyir. Bu səbəbdən kompensasiyanın məbləğinin iddianın predmetinə aid edilməsini düzgün hesab etmək olmaz. Həmçinin kompensasiya verməklə istifadə hüququna xitam verilməsi barədə iddia verərkən mülkiyyətçi maddi nemət əldə etməyə çalışmır. Odur ki, kompensasiya həmin iddianın obyektini sayıla bilməz və Mülki Prosesual Məcəllənin 53-cü maddəsində nəzərdə tutulan iddia tələbinin həcmünün artırılması və ya azaldılması kompensasiyanın məbləği ilə əlaqədar deyildir.

Kommunal və digər xərclərdə iştirak

Çoxmənzilli binaların sahə mülkiyyətçisinin mənzil mülkiyyətçiləri müştərək cəmiyyətinin üzvü olmaması onları ümumi əmlakın saxlanması və təmiri üzrə xərclərin və kommunal xidmətlərin ödənilməsindən azad etmir. Belə müqavilələrdə müəyyən olunan xərclər və xidmət haqları görülən işlərə və xidmətlərə uyğun hesablanmalı, real qiymətləri əks etdirməlidir, eləcə də sahə mülkiyyətçilərinin sosial, iqtisadi və maddi vəziyyətlərini nəzərə alınmaqla aydın və ağılabatan olmalıdır. Mənzil mülkiyyətçilərinin müştərək cəmiyyəti, hətta çoxmənzilli binanın sahə mülkiyyətçilərinin ümumi yığıncağı təbii inhisarda olan malların təminatı ilə (qaz, elektrik, su və s.) bağlı kommunal xidmətlərin satış qiymətini müəyyən etmək səlahiyyətində deyildirlər. Məhkəmələr çoxmənzilli binalarda kommunal xidmətləri həyata keçirən idarəedici təşkilatların fəaliyyəti ilə bağlı yaranan mübahisələri həll edərkən, həmin təşkilatlar tərəfindən ümumi istifadədə olan sahələrdə sərf edilən təbii inhisarda olan malların qiymətinin Tarif Şurası tərəfindən müəyyən edilmiş satış qiymətlərinə müvafiq olaraq kommunal xidmətlərə daxil edilməsinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Mənzil mülkiyyətçilərinin müştərək cəmiyyəti tərəfindən idarə olunan çoxmənzilli binalarda kommunal xidmətlərdən istifadəyə görə yaranmış borcların ödənilməsinə dair işlərin düzgün araşdırılması üçün vacib əhəmiyyət daşıyan hallar sırasına Mənzil Məcəlləsinin 128.0.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydaya riayət olunması faktının yoxlanılması daxildir.

Nəticə

Nəzərə alınmalıdır ki, yaşayış sahəsinə istifadə hüququ barədə işlərə məhkəmədə baxılarkən maddi və prosesual hüquqi xüsusiyyətlər öyrənilməli, təşəkkül tapmış məhkəmə təcrübəsi nəzərdən keçirilməli, Avropa Məhkəməsinin və Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi, Ali Məhkəmənin tövsiyə etdiyi məhkəmə təcrübəsi nəzərə alınmalıdır. Başqa cür yanaşma formal olaraq vahid (oxşar) hüquqi mövqelərin rəsmiləşdirilməsinə, lakin faktiki olaraq tək cə haqq və ədalət haqqında təşəkkül tapmış təsəvvürlərlə deyil, həm də yazılı hüquq normaları ilə ziddiyyət təşkil edən hüquqazidd vahid hüquqi mövqelərin möhkəmlənməsinə gətirib çıxara bilər (3, s.66-77).

Beləliklə də mənzil münasibətlərində istifadə hüququ ilə bağlı mübahisələrin düzgün və vaxtında həlli məqsədilə bir sıra təkliflər irəli sürülə bilər:

1. Mənzil Məcəlləsinin normativ məzmununda yaşayış sahəsinə istifadə hüququnun tərkib elementlərinin müəyyən olunması və təminatların möhkəmləndirilməsi; - Xüsusi prinsipləri ehtiva edən normaların qəbulu; - Mənzildən istifadə hüququnun əldə edilməsi üçün əsasların müəyyən olunması; - Xüsusi mülkiyyətçinin ailə üzvlərinin və digər şəxslərin mənzildən istifadə hüququna xitam verilməsi üçün əsasların müəyyən olunması; - Sosial kirayə müqaviləsi üzrə mənzildə yaşayan şəxslərin mənzildən istifadə hüququna xitam verilməsi halları; - Mənzildən istifadə hüququna məhkəmə qaydasında xitam verilməsi halları; - Şəxslərin mənzildən istifadə hüququna

kompensasiya və (və ya) digər yaşayış sahəsi verilməklə xitam verilməsi halları və s. (3, s.66-77).

2. Məhkəmə qətnaməsinin qanuni və əsaslılığı bilavasitə məhkəmə icraatının idarə edilməsi vəziyyətindən asılı olduğundan, məhkəmə icraatı prosesində çıxarılmış məhkəmə qətnamələri də ədalət mühakiməsinin mənzərəsini elə təcəssüm etdirməlidir ki, məhkəmə icraatının aparılmasının prosesual gedişi izlənilə bilsin, ədalətlik, qanunilik və əsaslılıq tələblərinin gözlənilməsi mümkün, yuxarı instansiya məhkəmələri tərəfindən işin yoxlanılması asan olsun. Bu isə bir tərəfdən vahid məhkəmə təcrübəsinin yaradılması ilə əlaqələndirilməklə, digər tərəfdən məhkəmə fəaliyyətinin idarə edilməsinin müasir dövrün inkişaf xüsusiyyətlərinə cavab verən daha təkmil metodlarının yaradılması, o cümlədən birinci instansiya məhkəməsində icraatın aparılmasının verilənlər bazası əsasında elektron idarəedilməsi və məhkəmə qətnaməsinin forma və məzmunu barədə meyarların (tələblərin) genişləndirilməsi ilə müasir dövrün elmi-texniki inkişaf resursları bazasında təkmilləşdirməklə onun elektron idarəedilməsi sisteminin yaradılmasından asılıdır. Bu məqsədlə məhkəmə qətnaməsi 7 hissədə təsnif olunur: giriş (A); təsviri (B); “vəsətətlərin həlli” (C); əsaslandırıcı (D); tətbiq olunan maddi və prosesual hüquq normaları (E); xərclər (Ə); nəticə (J).

3. Mənzil hüququ, o cümlədən yaşayış sahəsinə istifadə hüququna dair məhkəmə təcrübəsi üzrə elektron verilənlər bazasının formalaşdırılması.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Anıl Çeçen, İnsan haqları. Ocaq 2015 (Ankara).
2. Əliyev Ş.İ., Rzayev R. Vahid məhkəmə təcrübəsi hüquqi dövlətin zəruri şərti kimi.//Azərbaycan Hüquq Jurnalı. №2, 2020.
3. Əliyev Ş.İ., Misirzadə N.Ə., Əzimli S.Ş. Mənzildən istifadə hüququnun bir sıra nəzəri problemləri. // Qanun. Elmi hüquq jurnalı. №02 (328), 2022.
4. İnsan hüquqları. E.A.Lukaşevanın redaktəsi ilə. Tərcümə edən Ş.İ.Əliyev. Bakı, Şirvanneşr, 2005.
5. Konstantin Markin Rusiyaya qarşı (BP), &89. (Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarı).
6. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, M.2.b.3(b)
7. Гражданское право. Ч.II.Учебник/ Под ред. Ю.К.Толстого, А.П.Сергеева. М., 1997, 784 с.
8. Левицкий Л. К бездомным аисты не залетают // Российская Федерация сегодня. 2006. № 16.с.26-29.
9. Скрипко В.3. Право граждан Российской Федерации на жилище // Государство и право 1996, №2. С.29-35.
10. Скрипко В.3. Конституционное право граждан Российской Федерации на жилище // Государство и право. 2002, №12, с.31-40.
11. Титов А.А. Конституционные и законодательные основы права граждан на жилище // Жилищное право. 2001, №3, с. 3-13
12. Эксперт ООН выступает против экономических санкций, направленных на смену режима: [Электронный ресурс] / Новости ООН. – 6 мая 2019.
13. Luis Henkin, Gerald L, Numan, Diane F, Orentliçer, David V, Libron. İnsan hüquqları. Luis Henkin, 2008. Səh, 276.

14. Velieva N.İ., Aliyev Sh. Electronic management of litigation based on database. // Proceedings of the 6 th International Conference on Control and Optimization with Industrial Applications (COIA 2018) Volume II, 11-13 July, 2018.
15. S.İ.Aliyev, R.S.Rzayev. Advancement of court proceeding as a guarantee for the effective protection of human rights. // Proceedings of the 7 th International Conference on Control and Optimization with Industrial Applications (COIA 2022) Volume II, 24-26 August, 2022, Baku.
16. R.S.Rzayev, S.İ.Aliyev, The need to apply E-Governance in appellate proceedings. // Proceedings of the 8 th International Conference on Control and Optimization with Industrial Applications (COIA 2018) Volume II, 11-13 July, 2018.
17. <https://constcourt.gov.az/az> Konstitusiyaya Məhkəməsinin Qərarları: 12.03.1999; 14.04.2000; 30.10.2000; 27.07.2001; 31.01.2003; 12.04.2004; 17.06.2004; 19.11.2004; 4.04.2006; 26.09.2007; 27.05.2008; 18.07.2008; 14.11.2008; 15.01.2010; 02.04.2010; 21.12.2012; 08.10.2013; 11.07.2014; 16.12.2014; 29.12.2015; 29.03.2016; 12.07.2016; 18.12.2017; 19.04.2018; 30.11.2018; 31.05.2020; 22.09.2020; 24.09.2020; 07.02.2022.
18. <https://www.stat.gov.az> > source > healthcare
19. <https://sosial.gov.az/media/xeberler/seh-id-aileleri-ve-muharibe-ile-elaqedar-elilliyi-olan-sexslere-250-menzil-verildi?hl=az>
20. https://unhabitat.org/sites/default/files/2023/06/2310566r_1_1.pdf
21. <https://news.un.org/ru/story/2019/05/1354681/>
21. <https://supremecourt.gov.az/storage/pages/79/mulki-kollegiya-hesabat-2022.pdf>
22. <https://supremecourt.gov.az/storage/pages/2013/mulki-kollegiyanin-hesabati-2023-sayt-ucun-1.pdf>
23. Dünya Bankının “Doing Business 2020” və Davos Ümumdünya İqtisadi Forumunun yeni hesabatı

THE RIGHT TO USE IN HOUSING RELATIONS: NORMATIVE CONTENT AND SOLUTION PERSPECTIVES

Shahriyar Aliyev
Judge of Khatai District Court of Baku city, doctor of legal sciences
al.shahriyar@mail.ru

In the article, the main features of the right of use in housing relations are analyzed in detail based on the perspective of its normative content and solution, based on international and national legal norms, including the existing diversity of opinions in the legal literature. At this time, the constitutional legal guarantee of the right to use housing, the existing problems in this area, the role of the institution of judicial protection in the right to use housing, a number of issues related to the wrong judicial practices in the field of the right to use housing, the material and procedural legal features of considering disputes about the right to use housing in order to solve existing problems, including other relevant issues were reviewed in detail. It was noted that when dealing with the right to use a residential area, material and procedural legal features should be studied in detail, established judicial practice should be carefully considered, the legal position of the Supreme Court and the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan, and the judicial practice recommended by the Supreme Court should be taken into account.

A different approach may lead to the formalization of formally unified (similar) legal positions, but actually to the strengthening of illegal uniform legal positions that are in conflict not only with the formed ideas about rights and justice, but also with written legal norms.

Key words: housing relations, right of use, constitutional legal guarantee, court practice, human rights, procedural legal features, legal position.

Шахрияр Алиев

Судья Хатаинского районного суда города Баку, доктор юридических наук

al.shahriyar@mail.ru

ПРАВО ПОЛЬЗОВАНИЯ В ЖИЛИЩНЫХ ОТНОШЕНИЯХ: НОРМАТИВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕШЕНИЯ

В статье подробно анализируются основные особенности права пользования в жилищных отношениях, его нормативное содержание и перспективы решения на основе международных и национальных правовых норм, включая существующие различные мнения в юридической литературе. В это время подробно рассмотрены конституционно-правовые гарантии права пользования жильем, существующие проблемы в этой сфере, роль института судебной защиты права пользования жильем, ряд вопросов, связанных с неправильной судебной практикой о праве пользования жильем, материально-процессуальные правовые особенности рассмотрения споров о праве пользования жилой площадью в направлении решения существующих проблем, в том числе иные соответствующие вопросы. Было отмечено, что при рассмотрении дел о праве пользования жилым помещением в суде необходимо детально изучать материальные и процессуально-правовые особенности, сложившуюся судебную практику, а также необходимо принять во внимание правовую позицию Верховного суда Азербайджанской Республики и Конституционного суда, рекомендованную Верховным судом судебную практику. Иной подход может привести к формализации формально единых (сходных) правовых позиций, но фактически к усилению нелегальных единых правовых позиций, противоречащих не только сформировавшимся представлениям о правах и справедливости, но и писанным правовым нормам.

Ключевые слова: жилищные отношения, право пользования, конституционно-правовая гарантия, судебная практика, права человека, процессуально-правовые особенности, правовая позиция.

Мəqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 12.06.2024

Çapa qəbul tarixi: 23.08.2024

MƏDƏNİ İRSİN ANLAYIŞI, ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ NÖVLƏRİ

Həşimova Leyla Fəqani qızı
Bakı Dövlət Universiteti, Hüquq fakültəsi, "İnsan hüquqları və informasiya hüququ" UNESCO kafedrası, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
hashimova_leyla@yahoo.com

Xülasə

Məqalədə mədəni irsin anlayışı, əsas xüsusiyyətləri və növləri kimi aktual məsələlər təhlil edilir. Bu zaman mühüm beynəlxalq sənədlərə və Azərbaycan Respublikasının bir sıra milli qanunvericilik aktlarına geniş istinadlar edilir. Qeyd edilir ki, mədəni irsə dəqiq anlayışın verilməsi bu kateqoriya obyektlərin dairəsini dəqiq müəyyən etməklə bu istiqamətdə hüquq münasibətlərinə öz müsbət töhfəsini verə bilər ki, burada mədəni irsin mühafizəsi məsələləri xüsusi yer tutur. Daha sonra mədəni irsin təsnifləşdirilməsinin mühüm əhəmiyyəti isə onların mühafizəsində beynəlxalq və milli hüquqi tənzimləmənin rolunu da dəqiqləşdirməyə imkan verir.

Açar sözlər: mədəni irs, maddi mədəni irs, mənəvi mədəni irs, qeyri-maddi mənəvi irs, daşınar mədəni irs, sualıtı mədəni irs, dünya mədəni irsi.

Giriş və tədqiqat üzrə əsas istiqamətlər

Qloballaşma nəticəsində dünyadakı cəmiyyətlərin mədəniyyətləri arasında nə qədər yaxınlaşmalar müşahidə olursa da, bu özü-özlüyündə mədəniyyətlərarası müxtəlifliklər və fərqliliklərin mövcudluğunu bir daha sübut edir. Qeyd edilən mədəniyyətlərin əsasında dayanan və hüquqi mühafizəsinin təmin edilməsi global səviyyədə əhəmiyyətli olan mədəni irs həm sosial, həm iqtisadi, həm siyasi, həm də hüquqi baxımdan çox mühüm kateqoriya kimi çıxış edir. Qeyd edilməlidir ki, mədəni irsin qorunması bütün sivil dövlətlərin əsas məqsəd və vəzifəsi kimi çıxış edir. Odur ki, mədəni irsin hüquqi mühafizəsinin təmini mədəni irsə zərər vurulması zamanı yaranan hüquqi nəticələrin əsaslarının təsbiti müasir dövrdə əsas müzakirə mövzularından biridir. Qəbul ediləndir ki, bu cür zərər vurulması halları müxtəlif şəraitlərlə əlaqələndirilə bilər. Burada müharibə, hərbi konflikt, silahlı münaqişələr, terror aktları, vandallıq cinayətləri və s. kimi hüquq pozuntuları nəticəsində mədəni irsə zərər vurulması halları fərqləndirilə bilər. Bunlardan ən əhəmiyyətlisi kimi isə hərbi konfliktlər nəticəsində mədəni irsin məhv edilməsi və ya ona zərər vurulması xüsusi vurğulanmalı və tədqiq edilməlidir. Bütün bunların tədqiq edilməsindən əvvəl mədəni irsə anlayış verilməsi, habelə onun mahiyyətinin aydınlaşdırılması olduqca məqsədemüvafiq olardı.

Mədəni irsin anlayışı

Ümumilikdə nəzərə alınmalı olan əsas məsələlərdən biri odur ki, mədəni irsə dəqiq anlayışın verilməsinin təsbit edilməsi bu kateqoriya obyektlərin dairəsini müəyyən etməklə bu istiqamətdə hüquq münasibətlərinə öz müsbət töhfəsini verə bilər. Hüquq ədəbiyyatında beynəlxalq müqavilələrin məzmunu təhlil edilərək qeyd edilir ki, mədəni irsə anlayış verilməsi üzrə vahid yanaşma mövcud olmadığından və onun yeganə hüquqi anlayışı normativ bazada təsbit olunmadığından mədəni irslə bağlı yaranan hüquq münasibətlərində mənfi halların yaranması qaçılmaz olur. Bu problem mədəni irsin hüquqi mühafizəsi və ya ona zərər vurulması halları ilə hüquqi mübarizə sahəsində özünü daha qabarıq büruzə verir (20, s. 7113). Bu obyektlərin məhv edilməsi, qanunsuz özgəninkiləşdirilməsi, habelə saxtalaşdırılması kimi qanuna zidd əməllərin geniş yayıldığı nəzərə alınsa, bununla hüquqi mübarizənin əhəmiyyəti ortaya çıxır. O da qeyd edilməlidir ki, həqiqətən mədəni irsə dəqiq anlayış verilməsi hüquqi mexanizmin işləkliyini təmin edən əsas faktorlardan biri kimi çıxış edir.

Qeyd edilməlidir ki, mədəni irsə vahid anlayış verilməsi üzrə akademik praktikaya rast gəlinmir. Tədqiqatçılar müxtəlif aspektdən bu məsələyə yanaşaraq mədəni irsə anlayış verilməsinə müxtəlif cür yanaşma sərgiləmişlər. Belə ki ədəbiyyatda göstərilir ki, mədəni irsə anlayış verilən əsərlər tədqiq edərək müvafiq terminə anlayış verən tədqiqatçıların baxışlarını üç istiqamətdə fərqləndirərək ümumiləşdirmə və bu əsasla təsnifləşdirmə aparılması mümkündür. Bu əsasla mədəni irsə məlumat resursu və mədəni kontekstdə göstərici kimi yanaşılan birinci cərəyan, mədəni irsin cəmiyyətə məxsus vərəsəlik və ya mülkiyyət obyektı olduğu hüquqi münasibətləri kontekstində qiymətləndirildiyi ikinci cərəyan, habelə turizm və digər ictimai istiqamətlərdən özündə iqtisadi dəyər və gəlir gətirmə potensialına malik olduğu üçün iqtisadi inkişaf konsepsiyası daxilində tədqiq edilən üçüncü cərəyan nümayəndələri fərqləndirilir (25, s. 23-26). Qeyd olunan istiqamətdə anlayışların qruplaşdırılması mədəni irsə anlayış verilərkən onun qiymətləndirildiyi münasibətlər kontekstini mərkəzi mövqeyə gətirir. Bu istiqamətdə müxtəlif humanitar və ya sosial-siyasi elmlərin tədqiqatçıları öz tədqiqat sahələrinə uyğun əsərləri rahatlıqla tətbiq edə bilər və daha əlverişli anlayış meydana gətirə bilirlər.

Bu məqsədlə ilk öncə mədəni irsin semantik və ya leksik mənasının aydınlaşdırılmasını daha düzgün hesab edirik. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində mədəni irsə söz birləşməsi kimi birlikdə anlayış verilməsə də, mədəni və irs sözlərinə anlayış verilmişdir. Belə ki, bu sözlərə verilmiş izaha görə mədəni dedikdə mədəniyyətlə əlaqədar mənasına gələn sifət başa düşülür. Öz növbəsində mədəniyyətə bir neçə izah verilmişdir. Mədəniyyət sözünün mənasına gəldikdə isə bu, cəmiyyətin sosial, habelə iqtisadi həyatında qazandığı və yaratdığı müəyyən şeyləri ifadə edir (4, s. 316-317). İrs sözünə gəldikdə isə ona keçmişdən, uzun illər əvvəllərdən miras qalmış mədəniyyət obyektı kimi anlayış verilir (3, s. 571). O zaman hər iki anlayışı nəzərə alaraq, Azərbaycan dilində mədəni irsə verilmiş izahı cəmiyyətə məxsus olan və cəmiyyətin müxtəlif nümayəndələrinin fəaliyyəti nəticəsində yaradılmış və günümüzdə gəlib çıxan tarixi əhəmiyyətli mədəniyyətlə bağlı olan əsər və ya mədəni obyekt kimi anlayış vermək mümkündür.

Kembric Universitetinin lüğətində isə mədəni irs söz birləşməsi olaraq mədəni adətlərlə, ənənələrlə bağlı təsvir edilir, irs isə tarixən mövcud olmuş mədəniyyətlərə aid olan şeylər kimi izah edilir (12). Qeyd edə bilərik ki, anlayış ümumi anlamda öz yerini əlsə də, geniş mənada bu anlayışı qəbul etmək mümkündür. Verilmiş izahı təhlil edərək mədəni irsə xas olan əsas elementlərin təsbit edilməsinin də mümkün olduğunu demək olar.

Ədəbiyyatda mədəni irslə əlaqədar qeyd olunur ki, mədəni irs dedikdə cəmiyyətin tarixi ilə əlaqəli olmaqla, bu cəmiyyəti identifikasiyaya imkan verən və günümüzdə qədər öz mövcudluğunu qoruyan obyektlər başa düşülür (8, s. 18-19). Nəzəriyyədə verilmiş anlayış kimi mədəni irs özü-özlüyündə obyektləri ehtiva edir, bu obyektlərin əsas xüsusiyyəti isə tarixin müəyyən dövründə yaradılmasına baxmayaraq müasir dövrdə öz mövcudluğunu qorumasıdır. Bu istiqamətdə mədəni irs hesab edilən obyektlər keçmiş dövrlərdə yaradılır, baş vermiş tarixi hadisələrə baxmayaraq öz vəziyyətini saxlayır.

Ümumilikdə mədəni irs və mədəniyyət bir-biri ilə sıx bağlılığı olan iki fenomen kimi çıxış edir. Onlar arasında sıx, ayrılmaz və qarşılıqlı əlaqə vardır. Hətta bu şəkildə ifadə etmək olar ki, mədəniyyətlə mədəni irs arasında münasibət təmin hissə ilə olan münasibəti kimi özünü biruzə verir. Ədəbiyyatda haqlı olaraq qeyd edilir ki, mədəni irs mədəniyyətin təzahür forması olmaqla yanaşı, mədəniyyətin və ya onun elementlərinin əyani sübutudur. Bununla mədəni irs mədəniyyəti ifadə edir və tarixi dövrlərdə cəmiyyətin əldə etdiyi mədəni nailiyyətləri özündə ehtiva edir (27, s. 74-77). Qeyd edilən istiqamət nəzərə alınaraq, mədəni irsə hüquqi anlayış verilməsinə daha məqsədəuyğun hal kimi qəbul etmək mümkündür. Qəbul edilən haldır ki, mədəni irs xüsusən cəmiyyətin milli-mənəvi həyatı ilə sıx bağlı olan obyektləri özündə ehtiva edir. Daşdığı dəyər isə bir çox hallarda onun tarixin müxtəlif dövrlərindən günümüzdə gəlib çıxması ilə əlaqələndirilə bilər. Ona görə də, mədəni irsə anlayış verilərkən bu kimi faktorların nəzərə alınması gələcəkdə onun hüquqi mühafizəsinin təmin edilməsi üçün də olduqca əhəmiyyət daşıyan bir məsələdir.

Rast gəlinən mövqelər müxtəlif olsa da, bu istiqamətdə aparılan bütün tədqiqatlar mədəni irsə daha dəqiq anlayışın verilməsinə istiqamətlənmişdir. Amma bu da qəbul edilməlidir ki, verilmiş anlayışın düzgün hesab edilməsi üçün mütləq şəkildə həmin anlayış mədəniyyət konsepsiyasını tamamlasın və ya onun əhatə dairəsində yer alsın. Ədəbiyyatda bu nəzərə alınaraq, belə anlayış verilir ki, mədəni irs müxtəlif formalarda olan, fərdlərin və ya kollektiv olaraq şəxslər qrupunun zəhmətinin bəhrəsi olan, günümüzdə isə müxtəlif istiqamətlərdən əhəmiyyəti ilə seçilən obyektləri ifadə edir (29, s. 38-39).

Aparılan təhlillər və mədəni irsə dair real praktik münasibətlərin təhlili əsasında qeyd edə bilirik ki, mədəni irsə anlayış verilməsinin əhəmiyyəti müxtəlif kontekstlərdə qiymətləndirilə bilər. Belə ki, ədəbiyyatda qeyd edilir ki, hazırda mədəni irsin anlayışının müəyyən edilməsi akademik baxımdan olduqca əhəmiyyətlidir. Əvvəlki dövrlərdə isə bu əhəmiyyət inzibati baxımdan dəyərləndirilirdi və zəruri hesab olunurdu. Məhz mədəni irsin mühafizəsinin əhəmiyyətinin artması onun bir kateqoriya kimi də genişlənməsi üçün əsas oldu. Beləliklə, o, müxtəlif istiqamətlərdən anlayış verilməsi üçün təhlillərin aparılmasına əsas oldu (21, s. 11). Bu da bir daha mədəni irsə anlayış verilməsi əhəmiyyətini göstərir. Həqiqətən mədəni irsin mühafizəsi, onun əhəmiyyəti, real praktik münasibətlərdə meydana gələn boşluqlar mədəni irsə tam hərtərəfli anlayış verilməsinin əsası qismində çıxış edir. Akademik baxımdan mədəni irsə mütəşəkkil anlayışın verilməsi hüquqi anlayışın təsbiti baxımdan da müsbət təsir göstərir.

Qeyd etdiyimiz kimi, mədəni irs əslində əvvəlki nəsillərdən sonrakı nəsillərə miras qalmış mədəni obyektləri özündə ehtiva edir. Ona görə də, onun digər vərəsəlik obyektləri ilə oxşarlıqları olsa da, əsas fərqi onun daşdığı mədəni və mənəvi dəyər, eyni zamanda onun bütün cəmiyyətə, bəzən isə bütün bəşəriyyətə aid olması ilə əlaqələndirilə bilər. Ona görə də, ədəbiyyatda haqlı olaraq qeyd edilir ki, mədəni irs yaradılışdan etibarən müxtəlif fərdi və kollektiv əməyin nəticəsində real meydana gələn və aid olduğu dövrə dair həyatın yaşayış səviyyəsini müəyyən etməyə imkan verən miras kimi qiymətləndirilməlidir (10, s. 18-19). Əslində mədəni irsə bu cür verilən anlayış onun mahiyyətini daha dərinə dərk etməyə kömək olur və onun əsas elementlərini müəyyən etməyə rəvac verir. Belə ki, mədəni irs obyektləri verilən anlayışdan da göründüyü kimi, kollektiv maraqlara uyğun maddi obyektləri özündə ehtiva edir. Bununla da onun mühafizəsini daha da zəruri edir.

Ədəbiyyatda rast gəlinən başqa bir yanaşmada göstərilir ki, mədəni irs mədəni məsələlərə dair informasiya ötürücülüynü təmin edən şeylərin məcmusu kimi qiymətləndirilməlidir. Eyni zamanda qeyd edilir ki, mədəni irsin əsas baza elementi onun tarixən mövcud olmuş cəmiyyətin nümayəndələri tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyət əsasında yaranması ilə əlaqələndirilməlidir (26, s. 10-13). Qeyd olunan mövqe ilə müəyyən anlamda razılaşmaq mümkündür, çünki həqiqətən də mədəni irsin obyektini təşkil edən nümunələr həmçinin aid olduğu dövr üçün təsəvvürlərin meydana gəlməsi üçün də bir səbəb yaradır. Bu istiqamətdə mədəni irs nümunələrinin əhəmiyyəti daha da artmış olur. Belə ki, keçmiş dövr, tarixi biliklərin inkişafı, ən əsası isə cəmiyyətin özünüdərk prosesində bu funksiyanın icrası əvəzolunmaz xarakteri ilə çıxış edir.

O da qeyd edilməlidir ki, bəzi hallarda müxtəlif istiqamətlərdə mədəni irs obyektlərinin öz xüsusi əhəmiyyətini vurğulamaq olar. Mədəni irs mədəniyyətin bir parçası olmaqla əhəmiyyətli olduğu kimi, həmçinin aid olduğu cəmiyyətin tarixi yaşayış şəklini, sahib olduğu infrastrukturun müəyyən edilməsi baxımından da olduqca zəruri əhəmiyyət daşıyır. Qeyd olunan istiqamət nəzərə alınaraq, anlayışın verilməsi etnik qrup, cəmiyyətlər, hətta ümumi bəşəriyyət üçün mədəni irsin mühafizəsinin təmin edilməsinə kömək edir.

Bu baxımdan ədəbiyyatda qeyd edilir ki, mədəni irs özü bir çox hallarda cəmiyyətin özünü müəyyən etmək konsepsiyası və ya üsuludur. Bu isə onun əhəmiyyətini daha da artırır. Bu baxımdan yalnız mədəni sahədə hüquqi mühafizə edilməsi sərhədlərindən onu kənara çıxarır və bu istiqamətdən də onun mühafizəsini zəruri edir (23, s. 390-393). Göründüyü kimi mədəni irsə anlayış verilməsinə qeyd olunan mövqenin nəzərə alınması məqsədəuyğun olardı. Çünki bu kimi yanaşmanın sərgilənməsi ona anlayış verilməsinə geniş konsepsiyadan yanaşma sərgilənməsini zəruri edəcək.

Mədəni irsə dair ədəbiyyatda olan yanaşmalardan əlavə olaraq, ona hüquqi anlayışın verilməsi məsələsinə diqqət yetirilməsi yerinə düşərdi. Əvvəla o qeyd edilməlidir ki, mədəni irsə normativ bazada anlayışın verilməsi hüquqi boşluqları aradan qaldırır və yarana biləcək hüquq pozuntuları üzrə məsuliyyətdən boyun qaçırma hallarının qarşısını alır. Həm milli, həm də beynəlxalq aktlarda mədəni irsə anlayış verilməsinin şahidi oluruq. Ona görə də, bu aktların da təhlil edilməsi mədəni irsin hərbi konfliktlər dönməndə hüquqi mühafizəsinin təmin edilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan Respublikasının da tərəfdar çıxdığı YUNESKO-nun “Ümumdünya mədəni və təbii irsin qorunması haqqında” Konvensiyası mədəni irsə dair hüquq münasibətlərini tənzimləyən əsas beynəlxalq normativ sənədlərdən biridir (9). Həmin Konvensiyaya əsasən mədəni irs müxtəlif qruplarda cəmləşən mədəni, tarixi və eləcə də insanın əqli fəaliyyətinin nəticələrini özündə ehtiva edən obyektlər başa düşülür. Bu kimi obyektlərə abidələr, müxtəlif görməli yerlər və ya ərazilər, habelə əsərlər və ya onların məcmusu aid edilir (14). Verilən anlayışı uğurlu hesab edərək qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, mədəni irs obyektlərinin qruplaşdırılması, həmin qrup başlıqları adı altında həmin alt sinif obyektlərin sadalanması normativ aktın mötəbərliyini daha da artırır.

Mədəni irsin mühafizəsinin təmin edilməsi üzrə əhəmiyyətli hesab oluna biləcək başqa bir beynəlxalq normativ sənəddə mədəni sərvətə anlayış verilir. Azərbaycan Respublikasının da tərəfdaş çıxdığı 1954-cü ”Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin mühafizəsi haqqında” beynəlxalq Haaqa Konvensiyasının mədəni sərvət terminindən istifadə edir, onun anlayışını da müəyyən edir (7). Həmin Konvensiya, ümumilikdə silahlı münaqişələr dövründə mədəni sərvətlər kateqoriyası adı altında toplanan mədəni obyektlərin hüquqi mühafizəsinin normativ əsasını təşkil etməklə, belə obyektləri qanunsuz qəsdlərdən qorumağa istiqamətlənmişdir. Həmin Konvensiyanın 1-ci maddəsi mədəni sərvətlər termininə anlayış verir. Belə ki, həmin normaya görə, mədəni sərvət xalqların və ya cəmiyyətlərin irsi üçün əhəmiyyətli mədəni obyektləri ehtiva edir. Həmin maddədə həmin mədəni obyektlərin adları sadalanmışdır. Ümumilikdə daşınar mədəni sərvətlərin saxlandığı yerlər də mədəni sərvətlər kateqoriyasına aid edilmişdir (13). Həqiqətən qeyd olunan istiqamətdə beynəlxalq normativ aktın qəbul edilməsi mədəni obyektlərin hüquqi mühafizəsinin təşkili baxımından olduqca zəruridir. Bu Konvensiyanın xüsusi əhəmiyyətliliyi isə ondan ibarətdir ki, o birbaşa silahlı münaqişələr dövründə mədəni obyektlərin hüquqi mühafizəsi şərtlərini müəyyən edir. Qeyd edilməlidir ki, bu daha spesifik münasibətlər olduğundan bu məsələyə beynəlxalq diqqətin mövcudluğu mədəni obyektlərin silahlı münaqişələr dövründə zərər çəkməməsi üçün hüquqi mexanizmlərin formalaşdırılması baxımından olduqca vacibdir. Verilmiş anlayış uğurlu hesab edilə bilər. Anlayışda xüsusən də geniş konsepsiyadan yanaşma sərgilənməsi onun səmərəliliyini daha da artırır. Lakin burada bir sıra suallar meydana çıxır. Bu suallar mədəni irs və mədəni sərvət anlayışlarının eyni mənə ifadə edib-etməməsi ilə əlaqədardır. Bu istiqamətdə mədəni sərvət və mədəni irs eyni anlama gəlirsə, nə üçün müxtəlif beynəlxalq müqavilələrdə hər iki termindən ayrı-ayrılıqda istifadə edilir?

Hüquq ədəbiyyatında bununla bağlı qeyd olunur ki, mədəni sərvət və mədəni irs qarışdırılacaq terminlər kimi istifadə oluna bilməz. Əvvəla mədəni sərvət iqtisadi kateqoriyadan daha çox qiymətləndirilən bir anlayışdır və özü-özlüyündə məhdud səviyyədə özünü büruzə verir. Mədəni irs isə daha geniş kateqoriya olub mədəni sərvətləri də öz əhatə dairəsinə daxil edir (11, s. 65-69). Qeyd olunan mövqeni haqlı hesab edərək qeyd edirik ki, mədəni irs mədəni sərvətə münasibətdə daha üst kateqoriya kimi çıxış edir. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, mədəni sərvətlər mədəni irslə bağlı olub onun çoxluğuna daxildir. Məhz mədəni sərvətə verilmiş hüquqi anlayışla da bunu təsdiq etmək mümkündür. “Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin mühafizəsi haqqında” beynəlxalq Haaqa Konvensiyası mədəni sərvətə anlayış verərkən xalqın irsi üçün əhəmiyyəti olan mədəni obyektləri mədəni sərvət kimi qəbul edir. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, mədəni irs daha geniş kateqoriya olmaqla öz çoxluğunda mədəni obyektləri də ifadə edir.

Mədəni irs termininə milli qanunvericilikdə də anlayış verilməsi onun beynəlxalq normativ sənədlərdə təsbit olunması qədər əhəmiyyətli məsələdir. Çünki qəbul ediləndir ki, milli hüquqi mühafizə rejimləri beynəlxalq hüquqi mühafizə rejimlərindən daha əlçatan və səmərəli olur. “Mədəniyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu mədəni irsin hüquqi mühafizəsinə dair əsas məsələləri tənzimləyir. “Mədəniyyət haqqında” Qanunda mədəni irsə anlayış verilməsə də, milli mədəni irs və mədəni irsin növlərinə və s. anlayış verilmişdir. Həmin Qanunun 1.0.10-cu maddəsində milli mədəni irsə anlayış verilməmişdir. Həmin maddənin hüquqi məzmununa əsasən milli mədəni irs kimi mədəniyyət obyektlərinin məcmusu ifadə edilmişdir. Həmin mədəniyyət obyektlərinin əsas əlamətləri kimi Azərbaycan xalqına aid olması, ölkə üçün əhəmiyyətli olması, bəşəri dəyərlərə malik olması göstərilmişdir (6). Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyində verilmiş bu anlayışı uğurlu hesab etmək mümkündür. Lakin milli mədəni irs obyektləri üçün universal və ya bəşəri dəyərlərə xas olması müəyyən qədər müzakirə predmeti ola bilər. Bu zaman onun dünya mədəni irsindən fərqi məsələsi ortaya çıxacaq ki, bu, özü-özlüyündə hüquqi boşluq üçün əsas ola bilər.

Həmin Qanunda anlayışı təsbit olunmuş daha bir termin mədəni irs nümunələridir. Qanunun 1.0.15-ci maddəsinə əsasən xalqa, etnik qrupa aid olan mədəni irs nümunəsi kimi qiymətləndirilən mədəni sərvətlər mədəni irs nümunələri kimi qiymətləndirilir. Eyni zamanda Qanunun 1.0.21-ci maddəsi mədəni sərvətlərə anlayış verərək ona aid olan mədəni obyektləri sadalayır (6). Bu mədəni obyektlər kimi mədəniyyət, incəsənət və ədəbiyyat əsərləri, xalq yaradıcılığı nümunələri, müəyyən qrupa məxsus yaşayış normaları və adətləri, ənənəvi fəaliyyət sahələri, tarixi adlar, yer adları, yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsində meydana gəlmiş tarixi abidələr və s. göstərilir. Qeyd olunan istiqamətdən də qanunvericinin bu cür yanaşması müsbət qiymətləndirilə bilər. Göründüyü kimi, mədəni sərvətlərin mədəni irsin alt kateqoriyasına dair elmi istiqamət Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində əsas götürülmüşdür. Bu istiqamətdə mədəni irs daha geniş kateqoriya olmaqla özündə mədəni irs nümunələrini ehtiva edir, mədəni irs nümunələri isə mədəni sərvətlərin məcmusunu təşkil edir.

Verilmiş anlayışlar və izahları təhlil edərək mədəni irsə dair əsas elementlər və xüsusiyyətləri müəyyən edə bilərik. Mədəni irsə verilən anlayışlarda, tədqiqatlarda göstərilən yanaşmalarda ortaqlar mövqelər mövcuddur ki, bunlar onun əsas xüsusiyyətlərini aşkar etməyə imkan verir.

Mədəni irsin əsas xüsusiyyətləri

Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, mədəni irsin ən zəruri əlamətlərindən biri onun çox mühüm tarixi əhəmiyyətə malik olmasıdır (28, s. 29). Mədəni irs qeyd edildiyi kimi, tarixin müxtəlif dövrlərinə aid olur və cəmiyyətin yaşayış tərzini haqqında təsəvvürləri, həmin keçmiş dövrlərdə baş vermiş sosial-iqtisadi və ya siyasi əhəmiyyətli hadisələri, habelə cəmiyyətin dini inanclarına dair təsəvvürləri aşkara çıxarmağa kömək edir. Ona görə də, tarixi əsərlərin formalaşdırılması və cəmiyyətin öz tarixi haqqında məlumatlılıq səviyyəsinin artırılması üçün mədəni irs nümunələri əvəzolunmaz rol oynayır.

Mədəni irsin digər bir əsas əlaməti onun bir çox aspektdən cəmiyyət üçün əhəmiyyətli olmasıdır. Yəni mədəni irsin hüquqi mühafizəsinin təmini bir çox istiqamətdən əhəmiyyət daşıyır. Özü-özlüyündə isə bir obyekt kimi onun müxtəlif hüquq münasibətləri kontekstində əhəmiyyətə malik olmasını deməyə əsas verir. Hüquq ədəbiyyatında bu barədə qeyd edilir ki, mədəni irs bir çox hallarda mədəni baxımdan daha çox əhəmiyyəti ilə fərqləndirilir, onun mülki hüquq münasibətləri baxımından da əhəmiyyəti o qədər qabardılmazdır (24, s. 7). Qeyd olunan fikirlə razılaşıraqlı hesab edirik ki, mədəni irs bir çox istiqamətlərdən hüquq münasibətlərinin obyekti kimi çıxış edir. Birincisi, mədəni irs obyektləri mədəniyyət göstəriciliyi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. İkincisi, onun tarixi əhəmiyyəti vardır. Çünki o, cəmiyyətin yaradıcılıq məhsullarının günümüzədək gəlib çıxan miras nümunəsidir. Üçüncüsü, iqtisadi baxımından mədəni irs obyektləri maddi dəyərə malik olan varlıqlardır. Ona görə də bu obyektlərin iqtisadi əhəmiyyəti də xüsusilə seçilir. Dördüncüsü, mədəni irs turizm baxımından dövlətlərin əsas potensial varlığıdır. Mədəni irs ölkələrin turizm

potensialını artırır, turistlərin ölkəyə gəlişini stimullaşdırır, ölkəyə səfər edən şəxslərin sayını əhəmiyyətli həcmdə artırır. Odur ki, bu hüquq münasibətləri kontekstində də mədəni irsin hüquqi mühafizə edilməsi dövlətlərin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Bu da onun əsas əlamətlərindən biri kimi xarakterizə edilə bilər.

Mədəni irsin əsas növlərindən biri kimi qəbul edilən qeyri-maddi mədəni irsin hüquqi mühafizəsi universal əhəmiyyətə malikdir. Odur ki, bu mədəni irs obyektlərinin hüquqi mühafizə mexanizmlərini təsbit edən bir çox həm beynəlxalq, həm də milli səviyyədə qəbul edilmiş normativ sənədlərə rast gəlinir. Qeyri-maddi mədəni irsin anlayışının təsbit edilməsi onun hüquqi mühafizəsi, xüsusilə də hərbi konfliktlər dövründə hüquqi mühafizə mexanizmlərinin təsbiti baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edilməlidir ki, bir çox hallarda hərbi konfliktlərin subyektləri qeyri-maddi mədəni irs obyektlərinə zərər yetirsələr də, onları məhv edib və ya saxtalaşdırmağa dair hərəkətlər icra etsələr də, həmin obyektin qeyri-maddi mədəni irs olub-olmaması barədə mübahisə yaratmaqla məsuliyyətdən boyun qaçırmağa çalışırlar. Bu isə həm beynəlxalq səviyyədə, həm də milli səviyyədə ictimai təhlükə təhdidini özündə ehtiva edir.

Mədəni irsin təsnifatı.

Beynəlxalq sənədlərin təhlilinin aparıldığı tədqiqatların birində qeyd edilir ki, nəticə olaraq mədəni irsin təsnifatını maddi və mədəni olmaqla iki yerə ayırmaq olar. Bu metodla növbəti mərhələlərdə maddi və mədəni irs nümunələri özü-özlüyündə iki alt kateqoriyaya ayrılır. Onlar isə mədəni irs nümunələrinin fiziki xüsusiyyəti ilə əlaqədar olub daşınar və daşınmaz olmaqla müxtəlif subkateqoriyalarda cəmləşir (16, s. 22-24). Qeyd olunan akademik yanaşma praktik olaraq uğurlu sayılmalıdır. Həqiqətən də maddi və qeyri-maddi mədəni irs nümunələri kimi təsnifləşdirmənin aparılması həm beynəlxalq müqavilələrin məzmununda, həm də milli qanunvericiliklərdə təsbit olunmuş hüquq normalarında da qeyd olunan istiqamətdə sərgilənmişdir. Bu cür təsnifləşdirmə müxtəlif səviyyəli normativ hüquqi sənədlərdə öz təsbitini tapmışdır.

Ədəbiyyatda qeyd edilir ki, mədəni irsin ötürdüyü dəyərin əhəmiyyətinə görə bir təsnifləşdirmə aparmaq mümkündür. Belə ki, bu cür kateqoriyalaşdırma həmçinin beynəlxalq normativ sənədlərin formalaşmasında da özünü büruzə vermişdir. Bu aspektdən milli, yerli, regional və dünya mədəni irsi fərqləndirilə bilər. Dünya mədəni irsinin əsas fərqi odur ki, həmin mədəni irs nümunələrinin daşıyıcısı olduğu irs bəşəriyyət üçün çox vacib olan universal əhəmiyyətli dəyərlərin ötürülməsini özündə ehtiva edir (17, s. 6955-6957). Qeyd edilən təsnifləşdirmə hüquq münasibətləri kontekstində yüksək qiymətləndirilməlidir. Doğrudur, bütün mədəni irs nümunələri mədəniyyətin mövcudluğu baxımından olduqca zəruri olsa da, onların bəziləri dünya və bəşəriyyətin misilsiz nümunələri hesab olunmaqla milli və region sərhədlərini aşır. Buna misal olaraq ilk insanların yaşadıkları yaşayış məskənləri, tarixi və memarlıq baxımından bəşəri əhəmiyyət kəsb edən tikililər və s. ola bilər. Bu kimi təsnifləşdirmənin aparılması isə hərbi konfliktlər dövründə vurulmuş ziyanın hesablanması, hüquqi məsuliyyətə cəlb etmə və s. baxımından olduqca vacib əhəmiyyətli bir hüquqi məsələ kimi çıxış edir.

UNESCO-nun nəşrlərindən birində qeyd edilir ki, qeyri-maddi mədəni irs özü biliklərin məcmusunu ehtiva edir. Belə biliklərin qeyri-maddi mədəni irs hesab olunması üçün isə nəsildən-nəslə ötürülmüş olması, adət-ənənə, xalqın əməyi ilə təşəkkül tapmış bacarıqlarla bağlı olması zəruri əlamətlər kimi göstərilir. Burada o da qeyd edilir ki, qeyri-maddi mədəni irs cəmiyyətin, etnik qrupun və ya xalqın milli kimliyi ilə əlaqəli olub, həmin milli özünü müəyyənləşdirmə məlumatlarının nəsildən-nəslə ötürülməsini də təmin edir (18, s. 4-5). Qeyri-maddi mədəni irsə dəqiq anlayış verilməsi olduqca əhəmiyyətlidir. Maddi mədəni irs öz fiziki xüsusiyyətlərinə görə daha çox hüquqi mühafizə edilmə rahatlığı ilə seçilə bilər. Lakin qeyri-maddi mədəni irs nümunələrinin hüquqi mühafizə rejimləri müəyyən mənada daha fərqli nəzərə çarpır.

Hüquq ədəbiyyatında o da qeyd edilir ki, beynəlxalq təşkilatlar səviyyəsində qeyri-maddi mədəni irsə müxtəlif cür anlayışların verilməsi, belə nümunələrin əhatə dairəsinin müəyyən edilməsi prosesində müxtəlif yanaşmalar göstərilməsinə rast gəlinir. BMT-nin ixtisaslaşmış

təşkilatları olan UNESCO və Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı öz funksiya və istiqamətlərinə uyğun olaraq qeyri-maddi mədəni irsi təsvir edirlər. Belə ki, UNESCO tərəfindən təsbit edilən anlayış və göstərilən yanaşma daha geniş konsepsiyalıdır. O cümlədən o da qeyd edilir ki, qeyri-maddi mədəni irs özündə ona aid nümunələri ehtiva edir. UNESCO daha geniş yanaşma sərgiləyərək dil, sosial mərasim və tədbir, ənənələr və s. kimi nümunələri qeyri-maddi mədəni irs kateqoriyasına aid etdiyi halda, ÜƏMT tərəfindən verilən anlayışda bu nümunələrin dairəsi ənənəvi bilik və xalq yaradıcılığı nümunələri olan folklorla məhdudlaşdırılır (5, s. 7). Göstərilənlərə əsasən onu qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, qeyri-maddi mədəni irsə dar və ya skeptik yanaşmanın sərgilənməsi mədəni irsin hüquqi mühafizəsinin təmin edilməsi baxımından çətinlik yarada bilər. Odur ki, milli qanunvericiliyin formalaşdırılması prosesində qeyd olunan kateqoriyada daha geniş aspektdən yanaşılması məqsədemüvafiqdir. Çünki qeyri-maddi mədəni irsə dar sahədən baxılaraq anlayışının hüquq normalarında təsbit edilməsi gələcəkdə hüquq pozan subyektlərin məsuliyyətdən yayınmaları və bunun üçün hüquqi əsas tapmaları üzrə hüquqi əsas yaratmalarına səbəb ola bilər.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2015-ci il 14 iyul tarixli 266 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında mədəni irs nümunələrinin qorunması, bərpası və istifadəsi Qaydası” mədəni irsə dair münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi aktlardan biri olmaqla mədəni irs obyektlərini təsbit edir və onun təsnifləşdirməsini həyata keçirir. Belə ki, əsərlər, muzeylər, sənət nümunələri və tarix-mədəniyyət qoruqları mədəni irs kateqoriyasına aid edilmişdir. Ümumilikdə isə mədəni irs nümunələri maddi və qeyri-maddi olaraq iki növə bölünmüşdür. Maddi mədəni irs nümunələrinin özü də təsnifləşdirilmişdir. Həmin mədəni irs nümunələri daşınar maddi irs nümunələri və daşınmaz maddi irs nümunələri olaraq iki qrupda cəmləşdirilmişdir (1). Məhz görüldüyü kimi, normativ hüquqi aktda nəzərdə tutulmuş mədəni irs dairəsi müəyyən mənada daha da genişləndirilə bilər. Bundan əlavə olaraq, o da qeyd edilməlidir ki, qeyd olunan hüquq normasının məzmunundan da görüldüyü kimi, mədəni irsin təsnifləşdirilməsinə dair əsas yanaşma Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş müvafiq qaydalarda da müşahidə olunur. Bu isə uğurlu adlandırıla bilər. Amma o da qeyd edilməlidir ki, coğrafi məzmununa, aid olduğu mədəni dəyərlər kateqoriyasına və s. görə təsnifləşdirməyə müvafiq normativ aktda rast gəlinməmişdir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, mədəni irsin müxtəlif aspektlərdən müxtəlif cür təsnifləşdirilməsinin aparılmasına ədəbiyyatda rast gəlinir. Bu cür təsnifləşdirmənin normayaratma prosesində nəzərə alınması hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsində meydana gələcək hüquqi boşluqların aradan qaldırılması, mübahisələrin dəqiq həlli üçün olduqca əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyatda qeyd edilir ki, mədəni irs zaman və məkan konsepsiyası daxilində qiymətləndirilməlidir. Onun əsas xüsusiyyətləri bu iki əsas konsepsiya daxilində təhlil edilməli və ona qiymət verilməlidir. Zaman konsepsiyası mədəni irsin tarixiliyini, məkan konsepsiyası isə onun aid olduğu cəmiyyət və dəyərlərlə bağlılığı özündə ehtiva edir (19, s. 5-6).

Göstərilən yanaşma mədəni irsin mahiyyətinin dərk edilməsi baxımından öz zəruriliyini büruzə versə də, o cümlədən onun təsnifatının aparılması baxımından əhəmiyyətlidir. Çünki bəzi mədəni irs nümunələri öz əhəmiyyətinə görə bir xalqın dəyərlərini özündə ehtiva etməklə məhdudlaşarsa, bəzi mədəni irs obyektləri bir xalqa aid olmaqla universal dəyərləri özündə ehtiva etməyi ilə seçilir.

Heç təsadüfi deyil ki, UNESCO-nun Ümumdünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi haqqında Konvensiyasında dünya mədəni irsi adı altında hər hansı terminə anlayış verilməsə də, Konvensiyanın müddəalarında ifadə olunan hüquq normalarının məzmunundan milli mədəni irslə universal mədəni irs kateqoriyalarının fərqləndirildiyi başa düşülür.

Daha əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, milli qanunvericiliyimizdə mədəni irs termininə birbaşa olaraq anlayış verilməsi halına rast gəlinməsə də, mədəni irsin alt kateqoriyalarına anlayış verilməsinə rast gəlinir. “Mədəniyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda milli mədəni irs, sualtı mədəni irs, maddi və qeyri-maddi mədəni irs, daşınar və daşınmaz mədəni irs terminlərinə anlayış verilmişdir. Həmçinin qanunverici dünya mədəni irsi terminini müxtəlif

müddəalarda istifadə etmişdir.

“Mədəniyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda milli mədəni irs üç element ilə əlaqələndirilir. Birincisi həmin mədəniyyət nümunəsinin Azərbaycan xalqına aid olması ilə bağlıdır. Milli mədəni irsin ikinci əsas əlaməti kimi onun ümumazərbaycan əhəmiyyəti daşması ilə əlaqələndirilir. Üçüncü əsas xüsusiyyəti kimi isə bu mədəniyyət nümunələrinin eyni zamanda universal dəyər daşımaları göstərilmişdir. Milli mədəni irsə verilmiş anlayışa tənqidi yanaşaraq qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, verilmiş anlayış bəzi hallarda mübahisələrin meydana çıxmasına səbəb ola bilər. Belə ki, elə bir milli mədəniyyət nümunələri ola bilər ki, onlar konkret xalqı identifikləşdirməyə imkan verən, ona məxsus dəyərləri ehtiva edə bilən xüsusiyyətlərə malik olsa da, universal bəşəri dəyərləri daşımaya bilər. Ona görə də milli mədəni irsə anlayış verilmədən onun əsas əlamətlərindən biri kimi universal dəyərlərə malik olan xüsusiyyətinin göstərilməsi gələcəkdə milli mədəni irs obyektlərinin hüquqi mühafizəsinin təşkili üçün çətinliklərin yaranmasına və hüquq pozuntusu edən şəxslərin məsuliyyətdən yayınmasına səbəb ola bilər. Sualtı mədəni irs kateqoriyasının aydınlaşdırılmasına gəldikdə isə bu istiqamətdə müxtəlif yanaşmalar mövcud olduğunu qeyd etmək mümkündür.

UNESCO-nun nəşrlərinin birində qeyd edilir ki, sualtı mədəni irs və ya mədəni sərvətlərin dəyəri bir müddət bilinməsə də, bəşəriyyətin tarixi və insanların yaşayış tərzləri ilə bağlı bu obyektlər dünyaya daha çox töhfə verir. Qeyd edilir ki, dünyanın əksər quru hissələrinin su altında qalması su hövzələrinin altında qalan sivilizasiyaların izləri barədə dünyanı düşünməyə vadar edir (22). Qeyd olunan mövqə ilə razılaşaraq hesab edirik ki, sualtı mədəni irs mədəni irsin bir kateqoriyası olub dövlətlər, cəmiyyətlər və beynəlxalq birlik üçün olduqca zəruri əhəmiyyət daşıyır.

Ona görə də, heç təsadüfi deyil ki, 2001-ci ildə bu istiqamətdə UNESCO çərçivəsində xüsusi konvensiya qəbul edilmişdir. Məhz həmin konvensiyada sualtı mədəni irsə hüquqi anlayış verilmişdir. Sualtı mədəni irsin mühafizəsi haqqında UNESCO Konvensiyasının 1-ci maddəsinə əsasən 100 illik dövr ərzində su altında tamamilə və ya qismən qalmış insanların mövcudluğuna dair faktları özündə ehtiva edən mədəni, tarixi, arxeoloji izlər sualtı mədəni irs hesab olunur. Həmin mədəni sərvətlərin adları da həmin maddədə sadalanmış, öz arxeoloji və təbii konteksti ilə birgə tikili, ərazi, insan qalığı, onların nəqliyyat vasitələri və onlara dair digər obyektlər, qədim tarixi digər maddi nümunələr sualtı mədəni irs obyektləri kimi təsbit edilmişdir. Dəniz dibində olan boru kəmərləri, kabellər və digər qurğular sualtı mədəni irs obyektləri kateqoriyasından kənarlaşdırılmışdır (15).

Qeyd edilməlidir ki, verilmiş anlayış uğurlu hesab edilə bilər. Xüsusən də sualtı mədəni irs hesab olunan və hesab olunmayan obyektlərin dairəsinin dəqiq müəyyən olunması bu kateqoriya mədəni irs nümunələrinin hüquqi mühafizəsinin təmin edilməsi üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir.

Eyni zamanda “Mədəniyyət haqqında” Qanunda sualtı mədəni irs nümunələrinə də anlayış verilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, sualtı mədəni irs dedikdə bəşəriyyətin izləri olan və tam şəkildə və ya müəyyən hissəsi suyun altında qalmış, habelə hazırda qalan mədəni obyektlər başa düşülür. Bunlara tarixi və arxeoloji əhəmiyyətli obyektlər aid edilə bilər (6). Konvensiya ilə məzmunca oxşar təsbit edilmiş bu anlayışda konvensiyadan fərqli olaraq 100 illik tarixi dövrü əhatə edən müddət ərzində su altında qalması əlaməti mövcud deyildir.

Buna baxmayaraq, onu da qeyd etməliyik ki, Qanunun tətbiqi ilə əlaqədar qəbul edilmiş normativ hüquqi akt olan “Azərbaycan Respublikasının ərazi sularında sualtı mədəni sərvətlərin sualtı mədəni irs nümunələrinə aid edilməsi Qaydası”nın və “Sualtı mədəni irs nümunələrindən istifadə Qaydası”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2016-cı il 3 fevral tarixli 27 nömrəli qərarında Konvensiya ilə eyni məzmunlu anlayış verilmiş, burada 100 illik tarixi dövr ərzində su altında qalmasına dair əsas əlamət burada təsbit olunmuşdur. Həmin Qərar ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının ərazi sularında sualtı mədəni sərvətlərin sualtı mədəni irs nümunələrinə aid edilməsi” Qaydasında 100 illik bir müddətdən daha çox vaxt su altında qalmış mədəni obyektlər sualtı mədəni irs kimi təsbit edilmişdir. Burada həmin mədəni

sərvətlərə dair təsbit olunmuş digər əsas əlamət isə özünün təbii və arxeoloji mühitini qorumaqla mövcud olması əlamətidir. Bu mədəni irs nümunələrinə müxtəlif qalıqlar, obyektlər, dəniz və hava nəqliyyat vasitələri, onlara dair digər qalıqlar və əşyalar, tikililər, qədimliyi ilə seçilən tarixi maddi obyektlər və s. aid edilmişdir (2). Milli qanunvericilikdə sualtı mədəni irsə verilmiş anlayış Konvensiyaya uyğun olaraq təsbit edilmişdir. Ümumi kontekstdən yanaşdıqda müəyyən düzəlişlər edilməsinə zərurət olsa da, təsbit olunmuş anlayışlar uğurlu hesab edilə bilər. Nazirlər Kabinetinin Qərarında da Konvensiyada olduğu kimi sualtı mədəni irs hesab olunmayan obyektlərin dairəsinin təsbit olunması bu sahədə hüquq münasibətlərinin dəqiq tənzimlənməsi baxımından olduqca əhəmiyyətli bir məsələdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2015-ci il 14 iyul tarixli 266 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında mədəni irs nümunələrinin qorunması, bərpası və istifadəsi Qaydası" <https://e-qanun.az/framework/30401> 03.08.2024
2. "Azərbaycan Respublikasının ərazi sularında sualtı mədəni sərvətlərin sualtı mədəni irs nümunələrinə aid edilməsi Qaydası"nın və "Sualtı mədəni irs nümunələrindən istifadə Qaydası"nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2016-cı il 3 fevral tarixli 27 nömrəli qərarı <https://e-qanun.az/framework/32075> 05.08.2024
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə, II cild. Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2006, 792 səh.
4. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə, III cild. Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2006, 672 səh.
5. İmanov K.S. Qeyri-maddi mədəni irs anlayışı və onun istifadəsi. Bakı, 2023, 34 s.
6. "Mədəniyyət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu - <https://e-qanun.az/framework/25303> 10.08.2024
7. "Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin mühafizəsi haqqında" Beynəlxalq Konvensiyaya və Protokola Azərbaycan Respublikasının qoşulması barədə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 1993-cü il 21 aprel tarixli 574 nömrəli Qərarı <https://e-qanun.az/framework/8226> 01.08.2024
8. Süleymanlı M. Mədəni irs. Dərslük. Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2019, 424 səh.
9. YUNESKO-nun "Ümumdünya mədəni və təbii irsin qorunması haqqında" Konvensiyasına Azərbaycan Respublikasının qoşulması barədə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Qərarı <https://e-qanun.az/framework/8744> 10.08.2024
10. Çakırca, D. Savaşın savunmasız düşmanı-kültürel miras, Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, N 4, Vol. 6, s. 16-35 s.
11. Blake J. On Defining the Cultural Heritage, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 49, No. 1 (Jan., 2000), p. 61-85.
12. Cambridge Dictionary - <https://dictionary.cambridge.org/example/english/cultural-heritage> 31.07.2024
13. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, the Hague, 1954 <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention> 01.08.2024
14. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage 1972 <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/> 03.08.2024
15. Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000126065> 06.08.2024
16. Cosovic M., Amelio A., Junuz E. Classification Methods in Cultural Heritage, Proceedings of 1st International Workshop on Visual Pattern Extraction and Recognition for Cultural Heritage Understanding co-located with 15th Italian Research Conference on Digital Libraries (IRCDL 2019), 2019, p. 13-24.

17. Hua S. World Heritage Classification and Related Issues—A Case Study of the “Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2, 2010, p. 6954-6961.
18. Intangible Cultural Heritage, UNESCO, <https://ich.unesco.org/doc/src/01851-EN.pdf> 03.08.2024, 10 p.
19. Jokilehto J. Definition of cultural heritage references to documents in history, (Originally for ICCROM, 1990) Revised for CIF: 15 January 2005, 47 p.
20. Rouhi J. Definition of cultural heritage properties and their values by the past, *Asian Journal of Science and Technology* Vol. 08, Issue, 12, 2017, p.7109-7114.
21. Sonkoly G. Vahtikari T. Innovation in Cultural Heritage - For an integrated European Research Policy, European Union, 2018, 53 p.
22. The information kit on The UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage, https://irpmzcc2.org/upload/libreria/archivos/152883eng_202402151307.pdf 03.08.2024
23. Upadhyay N. and Rathee M. “Protection of Cultural Property under International Humanitarian Law: Emerging Trends”, *Brazilian Journal of International Law*, 2020. Vol. 17, N. 3, p. 390-411.
24. Ахметзянов А. Международно-правовая защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Казань, 2005, 24 с.
25. Копсергенова А.А. Культурное наследие: философские аспекты анализа. Дис. ... канд. филос. наук. Ставрополь, 2008, 184 с.
26. Мазенкова А. Культурное наследие как самоорганизующаяся система. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философических наук. Тюмень, 2009, 22 с.
27. Полякова М.А, Шулепова Э.А. Вопросы охраны и использования памятников истории и культуры. Сборник научных трудов, Науч.-исслед. ин-т культуры, 1990, 141 с.
28. Чернядьева А.С. Нематериальное культурное наследие – живое наследие человечества. *Океанский менеджмент* №1 (19) 2023, с. 26-31.
29. Шуб М, Кособуцкая Н. Культурное наследие в свете современных гуманитарных подходов. *Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств.*, 2017, № 41, Vol. 1, с. 33-40.

Leyla Hashimova
Baku State University, Faculty of Law, UNESCO Chair of Human
Rights and Information Law, PhD in Law
Concept, main features and types of cultural heritage
hashimova_leyla@hotmail.com

The article analyzes current issues such as the concept, main features and types of cultural heritage. In this case, extensive references are made to important international documents and a number of national legislative acts of the Republic of Azerbaijan. It is noted that providing a precise definition of cultural heritage can make a positive contribution to legal relations in this direction where the issues of cultural heritage protection occupy a special place by precisely defining the scope of this category of objects. Then, the importance of the classification of cultural heritage allows us to clarify the role of international and national legal regulation in their protection.

Keywords: cultural heritage, tangible cultural heritage, spiritual cultural heritage, intangible spiritual heritage, movable cultural heritage, underwater cultural heritage, world cultural heritage.

Лейла Гашимова

**Бакинский Государственный Университет, Юридический Факультет,
преподаватель Кафедры ЮНЕСКО по правам человека
и информационному праву, Доктор философии по праву
hashimova_leyla@hotmail.com**

Понятие культурных ценностей, особенности и виды

Опираясь на международные документы и практику, а также национальное законодательство и множество законодательных актов Азербайджанской Республики, статьи раскрываются понятия культурных ценностей, их особенности и виды. Отмечается, что предоставление точного определения культурного наследия может внести положительный вклад в правоотношения в этом направлении за счет точного определения объема данной категории объектов, в которой вопросы охраны культурного наследия занимают особое место. Также имеет важное значение классификация объектов культурного наследия, что позволит уточнить роль международного и национального правового регулирования в их охране.

Ключевые слова: культурное наследие, материальное культурное наследие, духовное культурное наследие, нематериальное духовное наследие, движимое культурное наследие, подводное культурное наследие, мировое культурное наследие.

Məqələnin redaksiyaya daxil olma tarixi: 03.06.2024

Çapa qəbul tarixi: 23.08.2024

Qeyd: Bülletəndə dərc edilən elmi məqalələrə Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi yanında Elmi-məsləhət şurasının aidiyyəti üzvləri tərəfindən baxılır.

Azərbaycan Respublikası
Ali Məhkəməsinin mətbəəsi
Ünvan: Yusif Səfərov küç. 26
Tel: 012-489-07-07 (daxili nömrə 18-280)